جیۆپۆلیتیک

جیۆپۆلیتیك

پرۆفیسۆر:
د. کلاوس دۆدز

وەرگێڕانی لە ئینگلیزییەوە:
د. ئیبراهیم عەلی موراد

MUKIRYANI
ESTABLISHMENT FOR RESEARCH & PUBLICATION

هەولێر - ٢٠١٣

خانەی موکریانی بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە

- **جیۆپۆلیتیك**
- نووسینی پرۆفیسۆر: د. کلاوس دۆدز
- وەرگێڕانی لە ئینگلیزییەوە: د. ئیبراهیم عەلی موراد
- نەخشەسازی ناوەوە: ڕێمان عەبدولجەبار
- تایپ و هەڵەچن: د. ئیبراهیم عەلی موراد
- بەرگ: ڕێمان عەبدولجەبار
- ژمارەی سپاردن: (٩٧٧) لەساڵی ٢٠١٣
- نرخ: (٢٥٠٠) دینار
- چاپی یەکەم : ٢٠١٣
- تیراژ: ٧٥٠
- چاپخانە: موکریانی(هەولێر)

زنجیرەی کتێب (٧٥٩)

ماڵپەڕ: www.mukiryani.com

ئیمەیل: info@mukiryani.com

بەناوی خوا لە کاتژمێر ٩:٢٠ ی بەیانی رۆژی هەینی ٢٠١٢/٨/٣ دەستم کرد بە وەرگێڕانی کتیبەکە:

پێشەکی زۆر کورت، کە ئەم کتێبەی بەردەستت بەشێکی پێك دێنێت، تایبەتە بەو خوێنەرانەی کە ئارەزوو دەکەن دەستیان بە بابەتی نوێ و سەردەمییانەدا بگات و بریتییە لە زنجیرەیەك بابەت کە لە لایەن پسپۆڕانەوە نوسراون و بە زیاتر لە (٢٥) زمان لە سەرانسەری جیهاندا بلاّو کراونەتەوە.

زنجیرەکە لە ساڵی (١٩٩٥) دەستی پێکردووە و ئێستا رێژەیەکی بەربلاّو لە بابەتی هەمەجۆر بەخۆوە دەگرێت لە بوارەکانی : مێژوو، فەلسەفە، ئاین، زانست، و زانستە مرۆڤایەتییەکان. واش چاوەڕوان دەکرێت کە لە چەند ساڵی ئایندەدا ببێتە کتێبخانەیەك کە (٢٠٠) بەرگ بەخۆوە بگرێت. تێیدا پێشەکی زۆر کورت دەربارەی هەموو بابەتێك بەرچاو دەکەوێت هەر لە میسری کۆن و فەلسەفەی هندییەوە بگرە تا دەگاتە چەمکی هونەر و کۆسمۆلۆجی (زانستی بوونەوەر).

ئەمەی خوارەوە دەقی ئەو پەیوەندییانەیە کە لە گەڵ پرۆفیسۆر د. کلاوس دۆدز ئالۆگۆڕمان کرد و لە ئەنجامدا رەزامەندی ناوبراومان وەرگرت بۆ وەرگێڕانی کتێبەکەی بۆ سەر زمانی کوردی:-

Hi doctor. I am doctor Ibrahim Ali Murad from Iraqi Kurdistan. I came across your excellent book (Geopolitics) and liked it very much. I want to translate it into Kurdish because our university needs such topics; therefore I need your written permission for that. I also hope that we could go on in our contact and that you help me with any new book of yours to be translated into Kurdish in the future. It will be my pleasure if you do.

Yours

Dr. Ibrahim A. Murad
Iraqi Kurdistan
University of Garmian

Dear Dr Murad

Thank you for writing. Delighted it is of interest. Would you send me a copy of the final version? The second edition will appear in 2014/5.

Best wishes Klaus

Thanks dear doctor. I want two more favours:

1. A written consent for the translation.
2. A new picture of you.

Because I want to put them in the beginning of the translated text.

Yours

Dear Dr Murad

You can assume you have my consent. I am not sure Oxford University Press would formally consent as my publisher however. But I do believe in the circulation of knowledge.

I enclose a photo.

best wishes, Klaus

پرۆفیسۆر د. کلاوس دۆدز

٢٠١٣/٧/٢٦

پێرست

پێشەکی

سالآنێکی زۆرە خەم و پەژارەی هەژاریی کتێبخانەی کوردی لە رووی سەرچاوەی زانستی نوێ بەرۆکی پێ گرتووم، بە تایبەتییش لە رووی ئەو سەرچاوانەی کە وەکو تێکست لە زانکۆ و پەیمانگاکاندا پشتیان پێ دەبەسترێت. ئەم کەم دەستییەش بە چەندین شێوە دەردەکەوێت وەکو:

١. نەبوون یان کەمیی ئەو سەرچاوانەی کە لایەنە ئەکادیمییەکان پڕ دەکەنەوە لە بوارە جیاجیاکاندا، لە ئەنجامیشدا قوتابیان سەرچاوەی پێویستیان لەبەر دەست نابێت بۆ خوێندنەوەو لێکۆڵینەوە زانستییەکان. ئەمەش گرفتی بەردەوامی ئەو قوتابیانەیە کە خەریکی نوسینی لێکۆڵینەوەی ئەکادیمی دەبن.

٢. ئەو سەرچاوانەی کە دەستیش دەکەون، رێژەیەکی باشیان راستەوخۆ لە زمانی ئینگلیزییەوە وەر نەگێڕدراون بۆ سەر زمانی کوردی، بەڵکو لە ئینگلیزییەوە کراون بە عەرەبی، ئینجا لە عەرەبییەوە بۆ کوردی. بەمەش بەشی هەرە زۆری ماناو پەیامەکەیان لەدەست داوە.

٣. لاوازی و نارێك و پێکی زمانی بەشێکی زۆر لە کتێبە وەرگێڕدراوەکان بە شێوەیەکە کە زۆر جار تێگەیشتن لەو کتێبانە ئاسان نابێت. ئەمەش نەك تەنها بۆ کتێب و سەرچاوەکان لە سەر ئاستی زانکۆ و پەیمانگاکان، بەڵکو تەنانەت کتێبی قۆناغە جیا جیاکانی پێش ئەویش بە دەست هەمان گرفتەوە دەناڵێنن.

لەسەر ئەو بنامایانە و بە پشت بەستن بە ئەزموونی زیاتر لە بیست ساڵ لە کاری وەرگێڕان بە نوسین و زارەکییەوە بێجگە لە پسپۆڕایەتی لە بواری زمان و ئەدەبیاتی ئینگلیزیدا، بیرم لە پرۆژەیەك کردەوە بۆ وەرگێڕانی چەند کتێبێکی گرنگ و سوودبەخش لە بواری ئەکادیمیدا، بۆ ئەوەی نەوەی ئێستا و نەوەکانی تریش سوودیان لێ ببینن. بۆ ئەم مەبەستە هەوڵم دا کە دەزگایەکی وەرگێڕان لەسەر ئاستی زانکۆی گەرمیان بکەینەوەو لەو رێگایەوە چەند بەرهەمێکی بەسوود بخەینە بەردەستی خوێنەران و قوتابیان. بۆ ئەم مەبەستەش پرۆژەیەکم پێشکەش بە سەرۆکایەتی زانکۆ کرد، بەڵام بەداخەوە بەدەنگەوە هاتنی پێویستم بۆ پرۆژەکە بەدی نەکرد. بۆیە بڕیارم دا، کە لەلای خۆمەوە بە هەولی تاکەکەسی دەست پێ بکەم. هیوادارم نۆبەرەی هەوڵەکانم مشتێك بخاتە سەر خەرمانی کتێبخانەی کوردی و هاوکات دەرفەتێکیش بێت بۆ قوتابیان و مامۆستایانی زانکۆ تا سوودی لێ ببینن.

دیاره دەستنیشانکردنی بابەتی "جیۆپۆلیتیك" وەکو یەکەم بوار کە وەرگێڕانەکەی تێدا دەست پێ بکەم، لەبەر ئەوە بوو کە ئەم پرسە بەشێکی دانەبراوەیە لە پرس و کێشەی میللەتی کورد، لەگەڵ ئەوانەی تا ئێستاش ئامادە نین دان بە مافی زەوتکراوماندا بنێن، و بە شێوازی جیاجیاش هەوڵ بۆ شێواندنی جیۆپۆلیتیکی کوردستانی گەورە دەدەن. لە لایەکی ترەوە بابەتی جیۆپۆلیتیك تا ئێستاش لای خەڵکێك هەر بە مانای جوگرافیای سیاسی دێت لە کاتێکدا ئەو دوو بابەتە جیاوازن، و هەر یەکەو بۆ خۆی زانستێکی سەربەخۆیە، و بە شێوەی جیاواز کار دەکات.

خاڵێکی تری گرنگ لەم بوارەدا بریتییە لەوەی بابەتەکە زۆر تازەو مۆدێرنە، و نوسەرەکەی هەوڵی داوە تێگەیشتن و پرنسیپی کۆن و تازەی جیۆپۆلیتیك تێکەڵ بکات بۆ ئەوەی جیاوازی نێوانیان لە دوو سەردەمی جیاوازدا دەر بخات بە تایبەتییش کە پرۆفیسۆر "دۆدز" خۆی ئێستا ئەندامی دەستەی جیۆپۆلیتیکی جیهانییە.

بەشی یەکەم

گرنگیی بوونی شارەزایی دەربارەی جیۆپۆلیتیک

لە کاتێکدا کە ناونیشانی ئەم بەشەی کتێبەکە جۆرێکە لە داهێنانی خودیی و رەگ و ریشەکەی بۆ (رۆبەرت شتراوس-هیوپ) ی دامەزرێنەری پەیمانگای راسترەوی لێکۆڵینەوەی سیاسەتی دەرەوە لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا دەگەڕێتەوە، ئامانجی من بریتیە لە روونکردنەوەی ئەو راستییە کە شارەزایی دەربارەی جیۆپۆلیتیک تەنها گرنگ نییە و بەس بەڵکو لە گەرمەی ئەو خوێنرێژییەی کە لە ئەفغانستان و عێراق و سودان و بە رادەیەکی کەمتریش لە کۆنگۆ بەڕێوە دەچێت،گرنگی بایەخدان بەم زانستە و پابەند بوون پێوە ئەرکێکی ژیاریی و مرۆییانەیە. سەرەڕای ئەو بیرو بۆچوونانەی کە سەبارەت بە شێوازی تۆکمەتر بۆ جیهانگەرایی دەردەبڕدرێن، بەڵام هێشتا پرسەکانی وەکو هەرێم و سنوری نێودەوڵەتی و سەروەریی لە سیاسەتی جیهانیدا جێگای بایەخ و مشت و مڕن و گرنگیی خۆیان لەدەست نەداوە. ئەوەتا دەبینین هەندێ جار ناکۆکی لەسەر چەند مەترێك زەوی لێرەو لەوێ دەبێتە بابەتی ژیان یان مردن بۆ هەزاران کەس، و کاتێك ناوچەیەك بە "مەترسیدار" یان "ترسێنەر" ناو دەبرێت، ئیتر لەشکرکێشی لە سەر زەوی و لە دەریا و لە ئاسمانەوە بەدوای خۆیدا دێنێت وەکو ئەوەی لە هاوینی ساڵی ٢٠٠٦دا بەسەر هاووڵاتیانی لوبناندا هات.

١. لە دوای چەند حەفتەیەك لە بۆمباران کردن لە ساڵی٢٠٠٦، بەیروتی پایتەختی لوبنان دەگەڕێتەوە دۆخی ئاسایی خۆی.

تەنانەت هاوپەیمانانی ئەمریکاش لە شەڕی جیهانیی دژ بە تیرۆر وەکو وڵاتی پاکستان (بە پێی قسەی سەرۆك پەرویز موشەرڕەف- کە ئەو کاتە سەرۆکی پاکستان بوو- وەرگێڕ)، مەترسی ئەوەیان لێ دەکرێت کە بگەڕێنرێنەوە بۆ سەردەمی بەردین ئەگەر بێت و پابەندبوونیان بە ریشەکێش کردنی تیرۆریستان و هاوکاری کردنی ئەمریکا بە جۆرێك لە جۆرەکان لاواز ببێت. سەبارەت بەو کەسانەی کە لە ئەورووپا یان ئەمریکای باکوور دەژین، لە سەرەتاوە بابەتی جیۆپۆلیتیك وەکو بابەتێکی کەم بایەخ دەردەکەوت، چونکە بە رواڵەت وا دیاربوو کە ئەو بابەتە بۆ ناوچە کێشەدارەکانی جیهان گونجاوترە. بەڵام ئەمە بۆچوونێکی هەڵەیە چونکە جیۆپۆلیتیك بووەتە بەشێك لە ژیانی رۆژانەی ئێمەش. مەبەستم لە وشەی "ئێمە" ئەو خوێنەرانەیە کە لەوانەیە بتوانن بە شێوەیەکی باشتر خۆیان تەرخان بکەن بۆ بابەتی وەکو ململانێی رۆژانەی ئەودیو سنوورەکان، و هەروەها ململانێ لەسەر خاوەندارێتی زەوی و رێگا گرتن لە هاتنە ناوەوەی چەکداری یاساغ و یان تیرۆریستە خۆکوژەکان بۆ ناو وڵاتەکان. لە کاتێکدا کە لەوانەیە هەندێك لە هاووڵاتیانی بەریتانیا و ئەمریکای باکوور نیگەران بن لە پشکنینە ئەمنیە تازەکان لە فرۆکەخانەو بەندەرەکاندا، بەڵام کاریگەریی هێرشە تیرۆریستیەکانی ١١ی سیپتەمبەری ٢٠٠١ هێشتا زۆر بەربڵاو و بەرچاوە. ئینجا هێرشە تیرۆریستیە خۆکوژییەکان لە شارەکانی بالی و دارولبەیزا و ئەستەمبول و قودس و لەندەن و مەدرید کە لەسەرو بەندی داگیرکاریی ئەنگلۆ- ئەمریکی بۆ عێراق بەڕێوەچوون، جارێکی تریش دوپاتیان کردەوە کە چارەنوسی میللەت و خاکەکان بە یەکەوە بەستراون. دیارە شارەکانی ئەو وڵاتەش کەوتنە ژێر باری قورسی هێرشە هەمەلایەنەکانەوە، وەکو شارەکانی بەغدا و فەلوجە و موسڵ کە دانیشتووانەکانیان رۆژانە دەکەونە بەر ئاگری هێرشە خۆکوژییەکان و تیمەکانی مردن. بە پێی چەند ئامارێکی رێکخراوە ناحکومییەکانیش، لە مانگی ئاداری ساڵی (٢٠٠٣) وە زیاتر لە ٦٥٠ ٠٠٠ عێراقی کوژراون و ٢ ملیۆن ئاوارە بوون و هەروەها ١٠ ملیۆن کەسیش تەنانەت ئاوی خواردنەوەیان دەست ناکەوێت (باسەکەی پرۆفیسۆر دۆدز لێرەدا بۆ ساڵانی پێش ٢٠٠٧ دەگەڕێتەوە- وەرگێڕ).

ئێستاش هەفتانە لە رێگای ئیمەیڵەوە فۆرمم بۆ رەوانە دەکرێت بۆ ئەوەی پشتیوانی لەو دامەزراوە ناحکومییانە بکەم کە لە شوێنەکانی وەکو باشوری لوبنان و عێراق و فەلەستین و ئەفغانستان هەمیشە لە ژێر هەڕەشەو مەترسیدا کار ی مرۆیی دەکەن. لەوانەیە هەندێك لەو شوێنانە سەرنجی ئێمە رابکێشن بۆ ئەوەی بچین و دەستی یارمەتییان بۆ درێژ بکەین، بەڵام سەبارەت بە شوێنانی تری زۆر مەترسیدار وەکو مەقادیشۆ (پایتەختی سۆماڵ) دەکرێ لە رێگای ئەلیکترۆنییەوە هاوکارییان بکرێت.

ئەگەر بڕیارە بچینە ناو سەردەمێکی تازەی "خوێن و ئاسن"ەوە، ئەوا دەبێت لەو پەیوەندییە ڕاستەقینە و واقعییانە کە ناوچەکان و کۆمەڵگا مرۆییەکان بەیەکەوە دەبەستنەوە و هەروەها دەرەنجامەکانی ئەو پەیوەندییانە بە شێوەیەکی باشتر تێ بگەین، چونکە جیۆپۆلیتیك بە تایبەتی کار لەسەر سنوور و سەرچاوە و هەرێم و ناسنامەکان دەکات و دەتوانێت ڕێگایەك بکاتەوە بۆ هەڵسەنگاندنی ڕەخنەیی و تێگەیشتن لەو بابەتانە، هەرچەندە ئەو هەڵسەنگاندن و تێگەیشتنانە جێگای مشت و مڕو گفتوگۆش بن.

بەڵام با بپرسین کە جیۆپۆلیتیك بە وردی مانای چییە؟ ئەگەر سەردانی سایتی گوگڵ بکەیت بۆ زانینی وەڵامی ئەو پرسیارە، ئەوا لەوانەیە نزیکەی شەش تا حەوت ملیۆن وەڵام ببینیت. هەر کەسێکیش زۆر زیرەك و یان زۆر نەزان بێت و خۆی بخاتە ناو ئەو گێژاوەوە، ئەوا مەرج نییە لە کۆتاییدا بە ئەنجامی ڕوون و بێ سێ و دوو سەبارەت بە پێناسەی ئەم زاراوەیە دەربچێت. بەڵام تیۆرسازی کۆمەڵایەتی "مایکل مان" لە بارەی زاراوەکەوە دەڵێت:

جیۆپۆلیتیك وەکو زۆربەی ئەو زاراوانەی کە سەرنجی پسپۆڕانیان ڕاکێشاوە، زاراوەیەکی تەم و مژاوییە و بە زۆریی لە لایەن ڕۆژنامەنوسان و ڕەخنەگرانی وەکو (تۆماس بارنیت) لە گۆڤاری (ئیسکوایەر) و (تۆماس فریدمان) لە ڕۆژنامەی (نیویۆرك تایمز) و وەزیری پێشووی دەرەوەی ئەمریکا (هینری کێسنجەر) ەوە وەکو کورتکراوە بەکار دەهێنرێت بە مەبەستی ڕاگەیاندنی بۆچوونێکی تایبەت سەبارەت بەو کردە سیاسییانەی کە چوارچێوەی جوگرافی بەکار دەهێنن وەکو "تەوەری شەڕ" و "پێگەی زۆرداری". لە جیاتی ئەوەی ئەو زاراوانە وەکو ڕاستیی سەلمێنراو وەر بگرین (یان بە سانایی گاڵتەیان پێ بکەین)، باشتر وایە بە دوای ئەو دەرەنجامانەدا بگەڕێین کە لە ئاکامی دابەشکردنی جیهان بەسەر تەوەری جیاجیادا دێنە ئاراوە.

بەرەو تێگەیشتن لە جیۆپۆلیتیك

زانستی جیۆپۆلیتیك ڕیگای سەیرکردنی جیهان واڵا دەکات، بۆیە زیاتر زانستێکی بینراوە کە پشت بە نەخشەو خشتە و وێنە دەبەستێت. هەرچەندە لە هەوڵەکانمان بۆ چەسپاندنی پێناسەیەکی وا بۆ زاراوەکە کە کۆدەنگی ڕەخنەگران وەدەست بێنێت، سوودێکی ئەوتۆ نابینین، بەڵام دوو تێگەیشتنی جیاواز بۆ زانستی جیۆپۆلیتیك بەسە بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانی ئەم پێشەکییە زۆر کورتە:

یەکەم: جیۆپۆلیتیك ڕێبەرێکی باوەڕپێکراو دەربارەی دیمەنی سروشتیی جیهان بە بەکارهێنانی وەسفی جوگرافی و خوازەو چوارچێوەی وەك "دیواری ئاسنین"، "جیهانی سێیەم" و یان "وڵاتانی شەڕانگێز"

پێشکەش دەکات. هەر یەك لەم زاراوانەش لە بنەڕەتدا جوگرافین، چونکە شوێنەکان بە گشتی لەسەر بنەمای جوگرافی پێناسە دەکرێن. ئەم شێوازەش یارمەتی دروستبوونی مۆدێلێکی سادە بۆ جیهان دەدات کە بەکار بهێنرێت بۆ ڕێنمایی کردن و ئاگادارکردنەوەی داڕێژەرانی سیاسەتی ئاسایش و دەرەوە. ئەم پێناسە کردنەی (جیۆپۆلیتیك) یش بە گرنگترین پێناسە لە رووی بەکارهێنانی رۆژانە لە هەواڵی رۆژنامە و رادیۆ و گۆڤار و تەلەفزیۆنەکاندا دادەنرێت. هەر ئەو هەواڵانەش حکومەت و وڵاتەکان بچوك دەکەنەوە بۆ وەسفی جوگرافیی وەك "لەندەن"و "واشنتون" و "مۆسکۆ".

دووەم: پێویستە تەرکیزیش لەسەر چۆنێتی بکارهێنانی جیۆپۆلیتیك وەکو کایەیەکی گشتی و ئەکادیمی بکرێت. بۆیە لە جیاتی ئەوەی کە تەنها وای دانێین ناوەکانی وەکو "دیواری ئاسنین" و "بەرەی شەڕ" بەهای ئاراستەکراوی خۆیان هەیە، دەبێت بپرسین کە چۆن تێگەیشتنی تایبەتی بۆ شوێنەکان و کۆمەڵگاکان و ناسنامە هاوشێوەکانیان دروست دەکرێت. بۆ نموونە زاراوەی "جیهانی سێیەم" تەنها وەکو وەسفێکی جوگرافی بۆ زۆرێك لە شوێنەکان لە ئەفریقا و ئاسیا و ئەمریکای لاتین بەکار ناهێنرێت، بەڵکو یارمەتی ئەوەی داوە کە جوگرافیای سیاسی شەڕی سارد لە دوو لایەنەوە بکاتە سێ لایەنە،و تێیدا ئەمریکا و "جیهانی یەکەم"ی وەکو رکابەرێکی جیهانی لە بەرامبەر یەکێتی سۆڤێت و "جیهانی دووەم" داناوە. لە کاتێکدا هەندێك لە شارەزایان رەخنەی ئەوەیان دەگرت کە زاراوەی " جیهانی سێیەم" بە مانای گۆڕەپانێکی کراوە دێت بۆ پیادەکردنی ململانێی زیاتر لە نێوان زلهێزەکاندا، بەشێکی تر لە سەرکردەو رۆشنبیران لە ئەفریقا و ئاسیا و ئەمریکای لاتین، زاراوەکەیان وەکو رێکارێك وەرگرتووە کە ئەوان لە رووی سیاسی و جوگرافییەوە لە جیهانی باکوور جیا دەکاتەوە.

ئەم کتێبە بە تەواوی لایەنگری بۆچوونی دووەمە لەسەر حسابی بۆچوونی یەکەم، و بەمەش هەوڵ نادات بۆ دابینکردنی رێبەرێکی جیۆپۆلیتیکی بۆ داڕێژەرانی سیاسەتی دەرەوە لە رۆژئاوا. هەروەها واش دەرناکەوێت کە وەکو پاڵپشتێك بۆ هەوڵەکانی کۆمەڵەی هینری جاکسۆن دابنرێت کە بارەگاکەی لە (کامبرج)ە، و بەم دواییە شێوازێکی نوێی لە جیۆپۆلیتیکی دیموکراسی بۆ سیاسەتی دەرەوەی بەریتانیا پێشنیار کردووە. هەرچەندە ئەوان زاراوەی (جیۆپۆلیتیك) یان بەکار هێناوە، بەڵام هەوڵیان نەداوە بۆ روونکردنەوەی سروشتی خودی زاراوەکە، بەڵکو ئامانجەکە تەنها ئەوە بووە بزانرێت چۆن جیۆپۆلیتیك بەکار دەهێنرێت و دەرەنجامەکانی لە ژیانی رۆژانەدا چین؟

بە گشتی نوسەرانی بواری جوگرافیا رووبەری جیهان وەکو خاڵی سەرەتا بۆ نوسینەکانیان بەکار دەهێنن، و سەرکردەو رەخنەگرانی سەرجەم بوارە سیاسییەکان و باکگراوندەکانیش ناتوانن خۆیان لە

سەیرکردنێکی گشتگیرانەی جیهان ببوێرن. لە کاتی تەنگژە جیهانییەکان و شەڕەکانیشدا، زیاتر ئەو ڕاستییە ڕوون دەبێتەوە کە پێویستە ئەو سەیرکردنە گشتگیرانە زاڵ بن بەسەر بۆچوونەکاندا. بۆ نموونە ئەگەر سەیری هەندێك لە وتەکانی سەرۆك وەزیرانی بەریتانیا، ونستون چرچڵ و سەرۆکی ئەمریکا، هاری ترومان لە ناوەڕاستی چلەکاندا بکەین، دەبینین چوارچێوەی سیاسی و جوگرافی بە ڕوونی لەو وتانەدا بەدی دەکرێن، چونکە هەردووکیان هەوڵیان دەدا باس لە جیهانێك بکەن کە بە دەست گرفتەوە تووش بووە. ئەوەبوو سەرکەوتنی هێزە هاوپەیمانەکان، بە پێچەوانەی پێشبینییەکان، سەقامگیریی جیهانی بەدوای خۆیدا نەهێنا، و دوای سێ ساڵ لە کۆتایی هاتنی جەنگی جیهانیی دووەم، هێزە سەرکەوتووەکان لەسەر کۆنترۆڵ کردنی شاری دابەشکراوی بەرلین تووشی گرفت هاتن. دوای تێپەڕ بوونی پێنج ساڵیش بەسەر شەڕەکەدا، هەمان هاوپەیمانەکانی کاتی شەڕ لە گەڵ ولاّتی چیندا کەوتنە ململانێ کردن و دژایەتی کردنی یەکتر لە سەر نیمچە دوورگەی کۆریا. لە ئەنجامی ئەو ململانێیەشدا زیاتر لە دوو ملیۆن کەس کوژران کە زۆربەیان هاوولاّتی سیڤیل بوون. هەتاکو ئێستاش ئەو نیمچە دوورگەیە بە درێژایی هێڵی ٣٨ی ئاسۆیی بە دابەشکراوی ماوەتەوە.

لە ئاداری ١٩٦٤دا، بەر لە تەنگژەکانی بەرلین و کۆریا، ونستون چرچڵ وتارێکی لە شاری (فولتۆن) لە ویلایەتی مەیسوری پێشکەش کرد و تێیدا ئاماژەی بە یەکێك لە دەربڕینە هەرە لەبیر نەکراوەکانی سەدەی بیستەم کرد:

هێڵێکی ئاسنین لە ستێتین لە ناوچەی (بەڵتیك) ەوە بۆ تریستی لە دەریای ئدریاتیکی بەناو کیشوەری ئەوروپادا کێشراوە. سەرجەم پایتەختەکانی ولاّتە کۆنەکانی ئەورووپای ناوەندی و ڕۆژهەلاّتییش دەکەونە پشتی ئەو هێڵەوە. شارە بەناوبانگەکانی وارشۆ و بەرلین و پراگ و ڤییەنا و بۆدابست و بەلگراد و بوخارست و سۆفیا و هەروەها دانیشتووانەکانیشیان دەکەونە ئەو ناوچەی کە پێویستە پێی بوترێت ناوچەی ژێر کاریگەری سۆڤییێت، و سەرجەم ئەو شارو دانیشتوانانەش نەك تەنها بە شێوازێك لە شێوازەکان دەکەونە ژێر کاریگەریی سۆڤییێتەوە بەڵکو لە هەندێك حاڵەتدا دەکەونە ژێر کۆنترۆڵی مۆسکۆ.

دوو جار ئەمریکا ناچار بوو کە چەندین ملیۆن لە لاوەکانی خۆی لە زەریای ئەتلەسی بپەڕێنێتەوە بۆ شەڕکردن، بەلاّم ئێستا دەبینیت کە جاری وا هەیە لە یەك ڕۆژدا نەتەوەیەکی تازە بۆ جیهان زیاد دەبێت. (کورد یەکێکە لەو نەتەوە کەمانەی کە هێشتا چاوەڕێی دەرفەتە بۆ ئەوەی وەکو نەتەوەی خاوەن دەوڵەت لە جیهاندا بناسرێت. هیوادارین بەشێکی کەم لە چاوەڕوانییەکە مابێت- وەرگێڕ).

پێکرمان پێویستە بە وریاییەوە لە چوارچێوەی پێکهاتەی نەتەوە یەکگرتووەکان کار بکەین بۆ بەدی هێنانی ئارامی لە ئەوروپا بە شێوەیەك کە بگونجێت لە گەڵ دەستوری وڵاتماندا.

ئەڵبەتە زاراوەی "دیواری ئاسنین" هەر لە دوای دەرکەوتنیەوە سەرنجێکی زۆری رای گشتی بۆ لای خۆی راکێشا و مانایەکی زۆر راستەقینەی سنوری جوگرافی دەردەبڕی، کە ناوچەیەکی بەرفراوانی لە کیشوەری ئەوروپا بەخۆوە دەگرت. لە راستیدا ئەگەر دیوارێك لە ئاسن دروست کرابێت، ئەوا نەك هەر رێگا لە ئاودیو بوونی تیشك دەگرێت، بەڵکو دەبێتە بەربەست بۆ هەر جۆرە ئاودیو بوونێکی تر وەکو ئاودیو بوونی خەڵك و شت و مەکەکان. (ونستون چرچڵ) یش هەمیشە لە دوو توێی وتارەکانیدا لە کاتی شەڕ و هەروەها لە سەردەمی شەڕی ساردیشدا ئاماژەی بە رووناکی و تاریکی دەدا، بە مەبەستی دەربڕینی ئەو بۆچوونەی کە چۆن ئەوروپا دابەش بووە لە نێوان سیستمی دیموکراسی لیبراڵی لە رۆژئاوا لە لایەك، و فاشیزم و دواتریش رژێمە کۆمۆنیستەکان لە رۆژهەڵات لە لایەکی ترەوە. ئەڵبەتە زاراوەی "دیواری ئاسنین" لە ئەندێشەی جوگرافی خەڵکدا لە هەردوو لای زەریای ئەتڵەسی چەسپاوە و دواتریش لە ساڵی ١٩٨٢ زاراوەی "ئیمپراتۆریەتی شەڕ" هاتە پاڵی، کە سەرۆکی ئەمریکا (رۆناڵد ریگان) بەکاری هێنا بۆ وەسف کردنی یەکێتی سۆڤییێت. سەیر لەوەدایە کە میدیای روسی وتەکانی (چرچڵ) ی لە کاتی خۆیدا بلاّو نەکردووە، بەلاّم دواتر (جۆزیف ستالین) ی سەرکردەی روسیا هەمان ئەو وتانەی بەکار دەهێنا بۆ ئەوەی هاووڵاتیانی خۆی بگیەنێتە ئەو بڕوایەی کە روسیا لە ژێر هەڕەشەی گروپێك دەسدرێژیکاردایە کە ئەمریکا و هاوپەیمانە رۆژئاواییەکانی بەخۆوە دەگرێت لەسەرووشیانەوە بەریتانیا.

سەرۆك (ترومان) یش کە لە سەردەمی (چرچڵ) و (ستالین) دا لە دەسەڵاتدا بوو، وتەکانی خۆی بەکار دەهێنا بۆ ئەوەی روونی بکاتەوە کە جیهان لە ساڵانی چلەکاندا لە گۆڕاندایە. بۆ نموونە لە وتارێکدا کە لە ١٢ی مانگی ئاداری ١٩٤٧ ئاراستەی کۆبوونەوەیەکی هاوبەشی کۆنگریسی کرد، وێنایەکی روونی بۆ جیهان دەربڕی کاتێ وتی:

لەم رۆژانەدا لە مێژووی جیهان پێویستە هەموو نەتەوەکان لە نێوان جۆرە جیاجیاکانی ژیاندا جۆرێك بۆ خۆیان هەڵبژێرن و بە زۆرییش ئەو هەڵبژاردنە رەها و ئازادانە نییە.

یەکێك لە جۆرەکان لەسەر بنەمای ئارەزووی زۆرینە بونیات نراوە، و بە چەند تایبەتمەندییەك جیا دەکرێتەوە وەکو: دامەزراوە ئازادەکان، حکومەتی نوێنەرایەتی، هەڵبژاردنی ئازاد و هەروەها مسۆگەر کردنی ئازادی تاکە کەسی و ئازادی ئاین و رادەربڕین و رزگاربوون لە چەوساندنەوەی سیاسی. بەلاّم جۆری دووەم بەندە بە ئارەزووی کەمینەوە کە بە زەبر و زەنگ بەسەر زۆرینەدا

دەسەپێنرێت. ئەم جۆرەش پشت بە چەند رێو شوێنێك دەبەستێت وەکو ترساندن و چەوساندنەوە و کۆنترۆڵکردنی بلاوکراوەو رادیۆکان و هەڵبژاردنی جێگیر (کە دەرەنجامەکەی پێشوەختە بڕیاری لەسەر دەدرێت)، و هەروەها سەرکوتکردنی ئازادی تاکەکەسیی. بە بۆچوونی من پێویستە سیاسەتی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لەسەر پشتیوانی کردنی ئەو گەلە ئازادانە بونیات بنرێت کە رووبەرووی هەوڵی سەرکوتکردن دەبنەوە لە لایەن کەمینە چەکدارەکان و یان لە رێگای پاڵەپستۆی دەرەکییەوە. بڕوام وایە کە پێویستە پشتیوانی لە گەلانی ئازاد بکەین تا چارەنوسی خۆیان بەو رێگایانە دەستنیشان بکەن کە خۆیان دەیانەوێت. هەروەها پێویستە پشتیوانی کردنەکەمان بە شێوەی سەرەکی لە رێگای یارمەتی ئابووری و داراییەوە بێت، کە زۆر پێویستە بۆ بەدی هێنانی سەقامگیری ئابووری و ئەنجامدانی چاکسازی سیاسی.

دیارە جیهان لە بارێکی چەسپاودا نییە و دۆخی ئێستاش شتێکی پیرۆز نییە کە گۆڕانکاری بەسەردا نەیەت. بەلاّم ناکرێت ئەو گۆڕانکارییانە یاساکانی نەتەوە یەکگرتووەکان ببەزێنن و لە رێگای نایاسایی وەکو بە زۆر سەپاندن و یان تواندنەوەی سیاسییەوە جێبەجێ بکرێن. کاتێ ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا پشتیوانی نەتەوە ئازاد و سەربەخۆکان دەکات کە ئازادی خۆیان بپارێزن، ئەوا مانای وایە کە رۆڵی ئیجابی دەگێڕێت لە کاراکردنی پرنسیپەکانی یاسای نەتەوە یەکگرتووەکان. بۆ نموونە زۆر پێویستە سەیرێکی نەخشە بکەین تا بزانین مانەوەو یەکگرتوویی نەتەوەی یونان لە چوارچێوەیەکی گشتیدا چەند گرنگ و بایەخدارە. ئەگەر ئەو ولاّتە بکەوێتە ژێر کۆنترۆڵی کەمینەیەکی چەکدارەوە، کاریگەریی ئەو دۆخە لەسەر تورکیای دراوسێی زۆر گەورەو ترسناك دەبێت، چونکە لەوانەیە لە ئەنجامدا ببێتە مایەی ئاژاوەو بێ سەروبەریی لە سەرانسەری رۆژهەلاّتی ناوەڕاستدا.

وادیارە لێدوانەکەی (چرچڵ) کاریگەر بوو لە وێنا کردنی خەونە جوگرافییەکانی ئەمریکا و جیهانیش بە گشتی لە دوای ساڵی ١٩٤٥. دوای وردبوونەوە لە بارودۆخی لەرزۆکی نێوان یونان و تورکیا، سەرۆکی ئەمریکا (جۆری حوکم) و یان دابەشکردنێکی کاریگەر و سادەی پێشنیار کرد لە نێوان ئەو ولاّتانەی پشتیوانی ئازادی و سەربەخۆیی و دیموکراسییان دەکرد،و ئەوانەی پێچەوانەی ئەو سیستمە دەجولاّنەوە. ئاشکرایە دابەشکردنەکەی سەرۆك بە ئامانجی ئەوە بوو کە دروستیی سیاسەتی ئەمریکا و هاوپەیمانەکانی لە سەر حسابی یەکێتی سۆڤییێت دەربخات. هاوکات ولاّتی ئەمریکاشی پابەند کرد بە پشتیوانی کردنی نەخشەی جوگرافی سەردەمی دوای ساڵی ١٩٤٥. دیارە پشتیوانییەکانی ئەمریکا لە چلەکان و پەنجاکاندا زۆر کاریگەر بوون، هەرچەندە لەو سەردەمەدا

ژمارەی دەسەلاتە هاوچەرخە دوو رووەکان، و یان ئەوانەی کردەوەی دوژمنکارانەی شاراوەشیان بەرامبەر نەتەوە یەکگرتووەکان ئەنجام دەدا، لە زیادبووندا بوو.

زاراوەی وەکو "دیـواری ئاسـنین" و دواتـریش دەرکـەوتنی زاراوەی "ئیمپراتۆرییـەتی شـەڕ" لـە سەردەمی سەرۆك رۆناڵد ریگان لە هەشتاکان و یان "تەوەری شەڕ" لە سەردەمی سەرۆك جۆرج بـۆش لە ساڵی ٢٠٠٢ جێگای بایەخ و گرنگی زۆرن، چونکە بە بەردەوامی پاساویان بۆ جۆرەکـانی هونـەری فەرمانڕەوایی و دروستکردنی بڕیار لە سەر ئاستی سیاسەتی دەرەوە دەهێنایـەوە و یـان بـە یاسـاییان دەکرد.

وەسفی جوگرافی هەمیشە توخمێکی سەرەکی بووە لە جێبەجێ کردنی سیاسـەتەکانی ئاسـایش و دەرەوە، بەلاّم لەوانەیە ئەو وەسفانەی کە بۆ شـوێن و ناوچـەکان دەکـرێن، لـە ئـەنجامی رووداوەکانـدا گۆڕانکاری بنەڕەتییان بەسەردا بێت . بۆ نموونە، رووخانی دیواری بەرلین لە مانگی تشـرینی دووەمـی ساڵی ١٩٨٩، بووە هۆی دووبارە هەڵسەنگاندنەوەی ئەوروپای ناوەنـدی و ئـەوروپای رۆژهـەلاّتیش لـە لایەن هەردوو حکومەتی ئەمریکا و روسیاوە. ئیتر مانایـەکی سیاسـی یـان جـوگرافی بـۆ "دیـواری ئاسنین" نەما، چونکە حکومەتە دیموکراسییەکان هاتنە سەر کار و رژێمـە کۆمۆنیسـتەکانیان کـەنار خست. دوای دوو ساڵیش، یەکێتی سۆڤیێت کە پێـی دەگـوترا "ئیمپراتۆرییـەتی شـەڕ" لەبـەر یـەك هەڵوەشایەوە، و لە ئەنجامیشدا رێکخراوی ئاسایشی شەڕی سارد، واتـا رێکخـراوی پـەیمانی بـاکووری ئەتلەسی (NATO، کـە لـە سـاڵی ١٩٤٩ دامەزرا)،پـەرەی سـەند بـۆ ئـەوەی وڵاتـانی بلـۆکی رۆژهەلاّتی پێشوو وەکو پۆڵەندا و کۆماری چیك و هەنگاریاش بگرێتەوە. حکومەتی روسیاش لەولاوە بە نیگەرانییەوە چاودێری ئەو پێ درێژکردنەی رۆژئاوای دەکرد بە بێ ئـەوەی بتوانێـت کاردانەوەیـەکی جیددی لە بەرامبەریدا نیشان بدات.

وەکو پێشتر ئاماژەم پێ کرد، دەکرێ جیۆپۆلیتیك بایـەخ بـە تێگەیشـتنی جـوگرافی شـاراوە لـە سیاسەتی جیهانیدا بدات کە رۆژانە لە لایەن سیاسـەتمەداران و رۆژنامەنوسـان و پسـپۆڕانەوە بـەڕێوە دەبرێت. بۆ نموونە زاراوەی وەکو "جیهـانی سـێیەم" نـەك تـەنها یارمـەتیی پێناسـە کردنـی ناوچـە تایبەتەکانی جیهان دەدات، بەڵکو هاندەریشە بۆ دروستبوون و هەڵسورانی هۆکارەکانی شەڕی سـارد. بەم دواییەش چەند وڵاتێکی سەربەخۆ لە ئەفریقا و ئاسیا زاراوەی " وڵاتانی بـێ لایـەن " یـان بـەکار دەهێنا بۆ ئەوەی ئارەزووی خۆیان لە دروستکردنی چەند شێوازێکی جیاواز لە پەیوەندییـە جـوگرافی و ئایدۆلۆجییەکان دەربڕن کە پەیوەست نەبێت بە هیچ یەك لە دوو زلهێزەکەی جیهانەوە.

هەرچەندە لۆجیکیە کە تەرکیز لەسەر لیدوان و هەڵس و کەوتی سەرکردە سیاسییە بەهێزەکان بکەین، بەڵام چالاکییە جیۆپۆلیتیکییەکان تەنها پەیوەست نین بە دەوڵەت و حکومەتەکانەوە، بەڵکو چەندین لایەنی تریش بە (جیۆپۆلیتیك) ەوە سەرقاڵن، بۆ نموونە تاکەکان و ڕێکخراوە ناحکومییەکان و کۆمپانیا تایبەتییەکان و دامەزراوە هەرێمایەتییەکانی وەك نەتەوە یەکگرتووەکان و یەکێتی ئەوروپا. تەکنەلۆجیای تازەی بواری میدیاش وەکو ئینتەرنێت لە لای خۆیەوە هاوکارێکی باشە بۆ ڕێکخراوە ناحکومییەکانی وەکو گروپەکانی دژە جیهانگەرایی و تۆڕە تیرۆریستییەکان، کە ئەو تەکنەلۆجیایە بەکار دەهێنن بۆ زامنکردنی پشتیوانی رای گشتی بۆ چەندین کایەی جوگرافی و سیاسی لە جیهاندا.

ئەم چەمکی ئەندێشەی جوگرافییە زۆر گرنگە و بە زۆری بۆ نوسینەکانی زانای کۆچکردووی فەلەستینی- ئەمریکی، ئیدوارد سەعید دەگەڕێتەوە. لە زۆربەی کتێبەکانیدا بە کتێبی (ڕۆژهەڵاتناسین) یشەوە کە لە ساڵی ١٩٧٨ دانراوە، سەعید گرنگی بەوە داوە کە چۆن شوێنەکان وێنا دەکرێن و لە شێوازەکانی هونەری و ئەدەبی و موسیقی و لە دروستکردنی سیاسەتی دەرەوەی ڕۆژئاواشدا نیشان دەدرێن. وەکو کەسێکی پابەند بە بیرۆکەی دەوڵەتی فەلەستینەوە، ئیدوارد سەعید هەمیشە هەستیاریی نیشان دەدا سەبارەت بەوەی کە چۆن رای گشتی زاراوەی نەشیاو و نەرێنیی وەکو: ناسەقامگیر و ترسناك و نامۆ بۆ وەسف کردنی فەلەستینییەکان و جیهانی عەرەب بەگشتی بە کار دەهێنێت . بە بۆچوونی ئیدوارد سەعید، ئەو جۆرە وەسفانە مانایان وایە کە لەوانەیە هەر تێگەیشتنێکی کولتووری تایبەتی بۆ شوێن و کۆمەڵگاکان ببێتە هۆی تەییار کردنی رای گشتی و سیاسەتمەداران بە ئاراستەیەك کە لە گەڵ پرۆژەی دروستکردنی کۆمەڵگایەکی فەلەستینیی ئۆتۆنۆمیدا نەگونجێت. سەعید کە بەشی زۆری تەمەنی لە نوسیندا لە ئەمریکا بەسەر برد،لە وە نیگەران بوو کە میدیای باوی ئەو وڵاتە سۆزی بۆ مەرگەساتی فەلەستینییەکان نییە و بە زۆرییش وەکو دالدەدەری تیرۆریستان دەیانژمێرن لە جیاتی ئەوەی وەکو خەڵکێکی ئاوارەکراو لێیان بڕوانن کە لە کۆمەڵگاکاندا ترێنجاون و یان وەکو خودی سەعید ئاوارەی وڵاتان بوون. دیارە ئەگەر بەم شێوازەش لە فەلەستینییەکان تێ بگەن، ئەوا ئەرکی لایەنگرانی ئیسرائیل ئاسان دەبێت لە پەراوێزخستنی ئەو هەوڵانەی کە دەدرێن بۆ راکێشانی سەرنجی رای گشتی بەلای بابەتی داگیرکردنی کەناری ڕۆژئاواو دەرەنجامەکانی دروستکردنی دیواری ئەمنی لە لایەن ئیسرائیلەوە. ئیتر کێ حەز دەکات پشتیوانی لە گەلێك بکات کە بە میوانداری تیرۆریستان ناوزەد کرابێت؟

بێگومان وێناکردنی جوگرافی یارمەتی خەڵك دەدات بۆ تێگەیشتن لە جیهان و بەمەش دەکرێ بڵێین کە هەموو ئێمە تیۆرسازی جوگرافیین. بەلاّم لەوانەیە تێگەیشتنی جوگرافی هەر یەکێك لە ئێمە بۆ جیهان جیاواز بێت لە تێگەیشتنی خەڵکی تر لەبەر کۆمەڵێك هۆکار وەکو هۆکاری ئاینی و ئەتنی و سیاسی و...هتد. بۆ نموونە، بەلای موسڵمانانەوە چەمکی "ئومە" یەکێکە لە گرنگترین توخمەکانی وێناکردنی جوگرافیی دەستەجەمعی. ئومە بریتیە لە کۆمەڵگایەك لە موسڵمانان کە بە درێژایی باکووری ئەفریقاو ئەوروپا و ئاسیادا شۆڕ دەبنەوە. ڕێکخراوە نێودەوڵەتییەکانی وەکو ڕێکخراوی کۆنگرەی ئیسلامی کە لە ساڵی ١٩٦٩ دامەزرا (١٣٩٠ بە پێی ڕۆژژمێری ئیسلامی)، بە تایبەتی بۆ ئەوە دروست بوون کە شێوازێك لە ئەڵتەرناتیڤ بۆ بەشەکانی تری جیهان بدۆزنەوە کە بە ولاّتانی بەهێزی مەسیحی ناوزەدیان دەکەن، و هەروەها بۆ ئەوەی ڕۆڵ و بۆچوونی خۆیان بۆ سیستمی جیهانی بخەنە ڕوو کە جێگای بۆچوونی ئەو ولاّتە بەهێزە مەسیحییانە بگرێتەوە. ئەگەر لاپەڕەی تایبەتی ڕێکخراوی کۆنگرەی ئیسلامییش لە سەر تۆڕی ئینتەرنێت بکەیتەوە، دەبینیت ئامانجی ئەو ڕێکخراوە پێچەوانەی ئەو نموونە جیهانییەیە کە نەتەوە یەکگرتووەکان وێنای کردووە.

جیۆپۆلیتیك و کلتوری گشتی

جیۆپۆلیتیك شتێك نییە کە بە سانایی لە وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکا ڕوو بدات یان لە ڕێگای بۆچوونی ڕۆژنامەکانی وەکو (نیویۆرك تایمز) و (گاردیان) ەوە پەیدا ببێت. بۆ نموونە با وتاری ساڵانەی سەرۆکی ئەمریکا وەربگرین. سەرۆکی ئەمریکا لە مانگی کانوونی دووەمی هەموو ساڵێك ئەم وتارەی ئاراستەی دانیشتنێکی هاوبەشی کۆنگریس دەکات، و دەبێتە دەرفەتێکی گونجاویش بۆ سەرۆك تا تێیدا گۆشەنیگای خۆی سەبارەت بە ولاّتەکەی و جیهان بە گشتی بخاتە ڕوو. وەکو بەشێك لەو پێداچوونەوە گشتگیرە، وتارەکە چەندین کایەی جوگرافی بەکار دێنێت بۆ ئەوەی ولاّت و ناوچەکان بە پێی گرنگیی جوگرافییان ریزبەند بکات، هەر لە هاوپەیمانە سەرەکییەکانەوە بگرە هەتاکو دەگاتە دوژمنە ئاشکراکانی ئێستا. ئەڵبەتە وتارەکە ڕاستەوخۆ لە تەلەفزیۆنەوە پەخش دەکرێت و بەمەش دەبێتە بابەتی شیکردنەوەی هەمەلایەنەی گۆڤار و ڕۆژنامەکان. هەروەها بە حوکمی ئەوەی کە قسەی سەرکردەی بەهێزترین ولاّتی جیهانە، وتارەکە لە لایەن میدیا جیهانییەکانیشەوە لێکدانەوەی گشتگیری بۆ دەکرێت، و لە ئەنجامدا دەبێتە بەشێك لە ژیانی ڕۆژانە و گفتوگۆکانی ناو ماڵەکان و دەزگا و شوێنە گشتییەکانیش.

وتاری ساڵی ۲۰۰۲ی سەرۆك كە لە كانوونی دووەمدا و تەنها چەند مانگێكی كەم لە دوای هێرشە تیرۆریستییەكانی ۱۱ی ئەیلول بۆ سەر ئەمریكا پێشكەش كرا، ڕووداوێكی زۆر گرنگ بوو، چونكە هاووڵاتیانی ئەمریكا چاوەڕێ بوون ببینن كە چۆن فەرماندەی هێزە چەكدارەكانی وڵاتەكەیان مەترسییەكان ڕوون دەكاتەوە. ئەو كاتە هاووڵاتیانی ئەمریكا هێشتا لە حاڵەتی شۆكدا بوون و چاوەڕوان بوون بزانن بە چی جۆرێك سەرۆك گەلەكەی دڵنیا دەكاتەوەو گرنگی وڵاتەكەی لەسەر ئاستی جیهان دووپات دەكاتەوە؟ لە دووتوێی قسەكانیدا، سەرۆك بوش ئەم لێكدانەوە جوگرافیە ئاشكرایەی خستە ڕوو:

ئامانجی دووەممان ئەوەیە ڕێگا لەو ڕژێمانە بگرین كە سەرپەرشتی تیرۆر دەكەن لەوەی بە چەكی كۆكوژ هەڕەشە لە ئەمریكا و دۆست و هاوپەیمانانمان بكەن. هەندێك لەو ڕژێمانە هەتاكو كاتی هێرشەكانی ۱۱ی ئەیلول زۆر بێدەنگ بوون، بەڵام ئێمە سروشتیان دەناسین. كۆریای باكوور ڕژێمێكە كە موشەك و چەكی كۆكوژی هەیە لە كاتێكدا هاووڵاتییەكانی بەدەست برسێتییەوە دەناڵێنن. ئێرانیش لە لای خۆیەوە بە ئامانجی دوژمنكارانە بە دوای وەدەستهێنانی ئەو چەكانەدا دەگەڕێت، و تیرۆریش هەناردەی دەرەوەی خۆی دەكات. ئەمەش لە كاتێكدایە كە ژمارەیەكی كەم لە خەڵكی هەڵنەبژێردراو ئاواتەكانی خەڵكی ئێران بۆ ئازادی سەركوت دەكەن. عێراقیش بەردەوامە لە دژایەتی كردنی ئەمریكا و پشتیوانی كردنی تیرۆر. ڕژێمی ئەو وڵاتە زیاد لە دە ساڵە بەرنامەی بۆ پێشخستنی گازی ئەنتراكس و گازی دەمار و چەكی ناووكی داناوە. هەر ئەو ڕژێمەشە كە پێشتر گازی ژاراوی بەكار هێنا بۆ كوشتنی هەزاران كەس لە دانیشتوانەكانی خۆی، و تێیدا لاشەی دایكەكان لە دیمەنگەلێكی تراجیدیدا كەوتبوون بەسەر لاشەی منداڵەكانیاندا. ڕژێمی عێراق ڕەزامەندی نیشاندا كە پسپۆڕانی چەكی قەدەغەكراو پشكنین لەو وڵاتە ئەنجام بدەن، بەڵام دواتر ئەو پشكێنەرانەی لە وڵات وەدەرنا. بۆیە ئەم ڕژێمە شتێكی هەیە كە دەیەوێت لە جیهانی شارستانی بیشارێتەوە.... من هەر وا تەماشاكەر نابم لە كاتێكدا مەترسی خەریكە وردە وردە لێمان نزیكتر دەبێتەوە. ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكا ڕێگا بە ترسناكترین ڕژێمی جیهان نادات كە بە مەترسیدارترین چەكی وێرانكەر لە دونیادا هەڕەشەمان لێ بكات.

ئەم بەشەی وتارەكە زیاتر بووە جێگای بایەخی میدیاكاران و لێكۆڵەرەوە سیاسییەكان، هیچ نەبێت بە هۆی بەكارهێنانی زاراوەی "تەوەری شەڕ" وەكو ئاماژەیەك بۆ هەر سێ وڵاتی عێراق و ئێران و كۆریای باكوور. كاتێ سەرۆكی ئەمریكا كە هاوكات فەرماندەی گشتی هێزە چەكدارەكانی ئەو وڵاتەشە، ئەو سێ وڵاتە وەكو بەشێك لە تەوەری شەڕ ناوزەد دەكات، ئەوا خەڵك لە سەرانسەری

جیهاندا بابەتەکە بە جیددی وەردەگرن. ئەڵبەتە حکومەتی ئەو سێ وڵاتە بە توندی رەخنەیان لە وتارەکە گرت و بە ئاشکرا سەرکۆنەی ئەمریکایان کرد لە رێگای بەیاننامەی فەرمییەوە کە بێ گومان بۆ دڵنیاکردنەوەی جەماوەری ناوخۆی خۆیان بوو، ئەمەش بۆ هەموو لایەك چاوەڕوان کراو بوو. زاراوەی "تەوەری شەڕ" لە روانگەی سەرۆکەوە تەنها بۆ بە ئامانج گرتنی ئەو دەوڵەتانە نەبوو کە ناحەزی ئەمریکان، بەڵکو چوارچێوەیەکی جوگرافی سادەیشی بۆ جیهان دروست کرد. کاتێ لە وتاری سالأنەی ساڵی ۲۰۰۳دا سەرۆك گەڕایەوە سەر ئەم بابەتە، سەدام حوسێن بە تایبەتی وەکو دیکتاتۆرێکی دڕندەی خاوەن مێژوویەکی پڕ لە دەستدرێژیی پێناسە کرابوو. دیارە بەم جۆرەو لە گەڵ بوونی پەیوەندی بە تیرۆرەوە، نەدەکرا دەرفەتی پێ بدرێت کە دەسەلأتی خۆی بەسەر ناوچەیەکی هەستیاردا بسەپێنێت و هەڕەشە لە ئەمریکا بکات.

هەرچەندە ژمارەیەکی کەم لە وڵاتان بڕوایان وابوو سەدام حوسێن دڕندە نییە، بەلأم ئەو وەسفە هاوتا لە گەڵ چەندین وەسفی تردا گرنگ بوون بۆ زەمینە خۆش کردن بۆ داگیر کردنی عێراق لە ساڵی ۲۰۰۳دا. ئەڵبەتە بابەتەکانی پەیوەندی نێوان رژێمی سەدام و تیرۆر لە لایەك و بوونی چەکی کۆکوژ لە عێراق لە لایەکی ترەوە، پاڵنەری باش بوون بۆ زۆرێك لە ئەمریکییەکان کە لە بنەڕەتدا پشتیوانیی بڕیارەکەی سەرۆك (بوش) یان دەکرد بۆ ئەنجامدانی کردەی سەربازی لە دژی رژێمی عێراق. هەرچەندە زۆرێك لە پسپۆڕانی ئەمریکای باکوور و شوێنانی تریش لە جیهاندا گومانیان لە بوونی ئەو پەیوەندییانە هەبوو، بەلأم رای گشتی ئەمریکا گومانی نەدەخستە سەر راگەیاندنەکانی ئیدارەی ئەو وڵاتە، بۆ ئەوەی نەبێتە پاڵپشت بۆ ئەو کەسانەی کە لە ناو خودی ئەمریکا گومانیان لە راستی و دروستی راگەیەندنەکان هەبوو. ئامانجی ئەو نەیارانەش بریتی بوو لە پووچەڵکردنەوەی تۆمەتەکانی ئیدارەی بوش کە بوونە هۆی هەڵگیرساندنی شەڕی جیهانی دژ بە تیرۆر.... بۆچی؟ یەکێك لە هۆکارەکان ئەوەبوو کە ئەمریکییەکان ئارەزوویان نەبوو گومان بخەنە سەر بڕیاری سەرۆك و هاوکارەکانی لە ئیدارەکەیدا وەکو دیك چینی، چونکە کارێکی لەو جۆرە خاوەنەکەی دەخستە خانەی نا نیشتمانپەروەرەوە. ئەمەش رۆژانی شەڕی ساردی وەبیر خەڵك دەهێنایەوە کە تێیدا میوزیکژەن و ئەکتەر و رۆشنبیرانی وەکو دیکسی چیك و مارتن شین و نوام چۆمسکی بە "نا ئەمریکی" لە قەڵەم دران، تەنها لەبەر ئەوەی هاوڕا نەبوون لەگەڵ بۆچوونی سیاسی ئیدارەی ئەمریکادا.

فاکتەرێکی تری پەیوەندیدار بریتی بوو لە بلاوکراوەو تەلەفزیۆنە حکومییەکان کە بە شێوەیەکی سەرنجڕاکێش پاڵپشتییان لە ئیدارەی بوش دەکرد. دیارە رێژەیەکی زۆریش لە ئەمریکییەکان پشت بە تەلەفزیۆن دەبەستن وەکو سەرچاوەی هەواڵ و زۆربەشیان نە گەشتی دەرەکی زۆریان کردووە و نە

دەستیان بە سەرچاوەی ئەڵتەرناتیڤی میدیایی وەکو ڕۆژنامەی ئەلکترۆنی دەگات، کە لە پارچەکانی تری ئینگلیزی زمانی جیهان دەردەچن. لەوانەیە زۆر کەس باوەڕ نەکەن کە زیاتر لە ٨٠٪ ی ئەمریکییەکان پاسپۆرتیان نییە،لە کاتێکدا کە زۆرێك لە شارە ئەوروپییەکان و شارەکانی تری جیهان پڕن لە هاوولاّتیی ئەمریکی. هەر بۆیە سەرۆکەکانی ئەمریکا هەمیشە وەسف و زاراوەی جوگرافی سادە بەکار دێنن بۆ ئەوەی جیاوازیی جوگرافی لە نێوان ولاّتی خۆیان و ولاّتانی تردا نیشان بدەن وەکو ئێرانی ئێستا و یەکێتی سۆڤییێتی پێشوو.

وتاری ساڵی ٢٠٠٢ بە تایبەتی زۆر گرنگ بوو، چونکە ئەو بیرۆکەیەی لە مێشکی زۆرێك لە خەڵکدا چەسپاند کە ڕژێمی سەدام حوسێن لە عێراقدا پەیوەندی بە هێرشەکانی ١١ی ئەیلوولی ٢٠٠١ ەوە هەبووە. هەرچەندە هیچ بەڵگەیەکی ڕوونیش نەبوو کە پەیوەندی نێوان ئەو ڕژێمە لە لایەك و چەکدارە ئیسلامییەکان و تۆڕە تیرۆریستییەکان لە لایەکی ترەوە بسەلمێنێت، بەلاّم زۆرێك لە ئەمریکییەکان بڕوایان بە پەیوەندییە جوگرافییەکە هەبوو، و ئەمەش یارمەتی ئیدارەی ئەمریکای دەدا تا هاوولاّتیەکانی بێنێتە سەر ئەو بڕوایەی کە داگیرکردنی عێراق دەبێتە هەنگاوی چارەنوسسازی دووەم لە شەڕی جیهانیی دژ بە تیرۆر، دوای ئەوەی لە هەنگاوی یەکەمدا کردەیەکی سەربازی لە ئەفغانستان ئەنجام درا. هەرچەندە سەرجەم ئەمریکییەکان بڕوایان بەو وێناکردنەی جیهان نەبوو، بەلاّم ژمارەو ڕێژەیەکی پێویست لە خەڵك ئامادە بوون کە وتار و کردارەکانی سەرۆکەکەیان قبول بکەن، وەکو ئەوەی بەرنامەکانی ڕادیۆی نیشتمانی و پەخشە حکومییەکان نیشانیان دەدا.

٢. سەرۆکی ئەمریکا جۆرج بۆش لەسەر پشتی کەشتی USS ئەبراهام لنکۆڵن لە ٢٠٠٣/٥/١.

له تشرینی دووەمی ٢٠٠٤دا زۆرێك له ئەمریكییەكان نائومێد بوون كاتێ كاندیدی سەرۆكایەتی (جۆن كیری) نەیتوانی رێگا له دووباره هەڵبژاردنەوەی سەرۆك (جۆرج و. بوش) بگرێت، چونكه ژمارەیەكی باش له دەنگدەران گەیشتبوونه ئەو بڕوایەی كه پارتی كۆماری باشتر دەتوانێت ئەمریكا له هەڕەشەی تیرۆریستان بپارێزێت. رۆشنبیریی گشتییش له لای خۆیەوه به سوودی دیموكراتەكان نەبوو، له بەر ئەوەی گەورەترین فیلمەكانی هۆلیوود وەكو : "رۆژێكی تر بمرە" (٢٠٠٢) و "وێرانكردنی تەواوكەر" (٢٠٠٢) و "هەندێ له سەرجەم مەترسییەكان" (٢٠٠١) به شێوەیەك باسیان له ئەمریكا دەكرد كه به جیددی له ژێر هەڕەشەی گروپێك تیرۆریست و حكومەتدایه كه به جیهاندا پەخش و بلاو بوونەتەوه، له نموونەی كۆریای باكوور و چەند رژێمێكی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست. تەنانەت له یەكێك لەو فیلمانەدا، گەوره سیخوڕی بەریتانی (جەیمس بۆند) له گەڵ هاوكاره ئەمریكییەكانیدا كاری دەكرد بۆ رێگا گرتن له ئەفسەرێكی پله بەرزی كۆریای باكوور لەوەی هەردوو ولاتی كۆریای باشوور و ژاپۆن به بەكار هێنانی چەكی بەهێز و وێران بكات و لەناویان ببات. له دوای نیشاندانی "رۆژێكی تر بمرە" (٢٠٠٢)، نوێنەرانی رژێمی كۆریای باكوور نارەزایی توندیان بەرامبەر ئەمریكا دەربڕی، چونكه فیلمەكه چەند كەسایەتییەكی كۆریای باكوری وا نیشان دەدا كه هەڕەشەی وێرانكردنی بەشێكی گەوره له رۆژهەلاتی ئاسیا دەكەن. نیشاندانی فیلمەكەش له كاتێكدا بوو كه سەرۆكی ئەمریكا رژێمی كۆریای باكووری وەكو بەشێك له "تەوەری شەڕ" ناوزەد كردبوو. له سایەی هەوڵه بەردەوامەكانی وەزارەتی ئاسایشی نیشتمانی كه له رێگای بەیاننامەو دەستنیشانكردنی ناوچەكانی مەترسیی و هەڕەشەوه ئەنجامی دەدا،زۆربەی ئەمریكییەكان ئاماده نەبوون له كاتی ئەو نیگەرانییه گەورەیەدا سەرۆكایەتی ولاتیان بگۆڕن، جا چ نیگەرانییەكه راست بێت و یان دروستكراو.

٣. جەیمس بۆند لە فیلمی "ڕۆژێکی تر بمرە" (٢٠٠٢).

بێگومان سەرۆکەکانی ئەمریکا لە ڕووی بەکارهێنانی چوارچێوەی جوگرافی سادەوە تاك و بێ هاوتا نین. بۆ نموونە کاتێ سەرۆکی ئێران "ئەحمەدی نەژاد" لە تشرینی یەکەمی ٢٠٠٥ ڕوو لە ٤٠٠٠ قوتابی وڵاتەکەی گوتی "پێویستە ئیسرائیل لە سەر نەخشە بسڕدرێتەوە"، ئەوە تەنها قسەیەك نەبوو دەربارەی ئارەزووی جیۆپۆلیتیکی ئێران، بەڵکو ئەو ئیدانە کردنەی ئێران بۆ ئیسرائیل و خەونە بەردەوامەکانی لە پێناو داڕشتنەوەی نەخشەی سیاسی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست، بوون بە هۆی دروستبوونی کاردانەوەیەکی توند و تووڕە بوونێکی زۆر لە لای ئیسرائیل و هاوپەیمانەکانی وەکو ئەمریکا. بە لای چاودێرانی نێودەوڵەتییەوە بە تایبەتییش هاوسۆزانی دەوڵەتی ئیسرائیل، لێدوانەکە ئەو ئەندێشە جوگرافییانەی تازە کردەوە کە ئیسرائیل ڕوو بە ڕووی مەترسییەکی ڕاستەقینە بووەتەوە و بە چەند دراوسێیەك دەورە دراوە کە سوورن لە سەر کۆتایی هێنان بە بوونی ئەو وڵاتە. بەلام بەلای ئەوانەی سۆزی کەمتریان بۆ ئیسرائیل هەیە بە چەند کەسایەتییەکی ئێرانیشەوە،لێدوانەکەی نەژاد وەکو نیشانەیەکی ئازایەتی جیۆپۆلیتیکی هەژمار دەکرا، چونکە سەرکردەیەکی سیاسی سووربوونی خۆی نیشان داوە بۆ پاڵپشتی کردن لە فەلەستینییەکان و ڕوو بە ڕوو بوونەوەی ئارەزووە جیۆپۆلیتییەکانی ئیسرائیل لە کەناری ڕۆژئاوا و باشووری لوبنان، و هەروەها بەربەرەکانێ کردنی خەونی کۆنترۆڵکاری ئەمریکا لە ناوچەکەدا.

پەیوەندی نێوان لێدوانی سەرکردە سیاسییەکان و گوێگرەکانیان بەشێکی گرنگی لێکۆڵینەوەکەمانە دەربارەی جیۆپۆلیتیك. من زاراوەی "جیۆپۆلیتیکی گشتی" بەکار دێنم بۆ ئەوەی نیشانی بدەم کە چۆن وێنا کردن و دەربڕینی جوگرافیای سیاسیی جیهان لە ناو کلتوری سیاسیی نیشتمانیدا دەسوڕێتەوە. لێرەدا دوو لایەن هەن کە پێویستە رەچاو بکرێن: یەکەم ئەوەیە کە چۆن ژیانی سیاسی لە گەڵ راگەیاندندا تێکەڵ دەکرێت و دووەمیش جۆرە جیاجیاکانی میدیایە کە بەشدار دەبن لە دروست کردن و بلاّو کردنەوەی وێنەی سیاسەتی جیهانی، جا چ تەلەفزیۆن بێت و یان رادیۆ و ئینتەرنێت.

پێکهاتەی کتێبەکە

بەشی دووەم باس لەو مێژووە فکرییە دەکات کە هاوتەریبی زاراوەی جیۆپۆلیتیکە. هەرچەندە زۆربەی ئەوانەی کە زاراوەکە لە رۆژنامە و تەلەفزیۆن و ئینتەرنێت بەکار دەهێنن زانیارییەکی ئەوتۆیان لەسەر مێژووەکەی نییە، بەلاّم بیرو بۆچوونەکانی هاوشانی جیۆپۆلیتیك بە تێبەڕبوونی کات گۆڕانکاری زۆریان بەسەردا هاتووە و باسکردنی ئەم بوارە هزرییە لە ئەمریکا بە شێوەیەکی سەرنجڕاکێش جیاوازە بە بەراورد لەگەڵ ئەمریکای لاتین و ئەڵمانیا و ژاپۆن. ئەو پەیوەندییەی کە گوایا لە نێوان جیۆپۆلیتیکی ئەڵمانیا و نازییەتدا هەیە،کاریگەری زۆری هەبووە لە دروستبوونی لێکۆڵینەوەکانی دواتر. بۆ نموونە، بۆ ماوەی ٤٠ ساڵ لە دوای شکستی نازییەکان لە ئەڵمانیا لە ساڵی ١٩٤٥،رێژەیەکی زۆر کەم لە پسپۆران لە هەر یەك لە ئەمریکا و یەکێتی سۆڤییێت زاراوەی "جیۆپۆلیتیك"یان بەکار دەهێنا، چونکە لەوە دەترسان کە بە سۆزداری بۆ نازییەکان و ئاواتەکانیان تۆمەتبار بکرێن.

بەشی سێیەم باس لە خاڵی بەیەك گەیشتنی نێوان هەرێمەکان و سەرچاوەکان و داهاتەکان دەکات. بونیاتی باوی جیۆپۆلیتیك بریتیە لە سیستمێکی نێودەوڵەتی کە پەیوەستە بە حکومەتە هەرێمایەتییەکان و مافی تایبەتی ولاّتان لە یاسادانان و سنوورە نێودەوڵەتییەکاندا. بەلاّم هاوسەنگیی جوگرافییش لە لای خۆیەوە خاڵێکی تری گرنگە، چونکە میللەتان و ولاّتەکانیان لە سەر سەرجەم ئاستەکانی نێوخۆیی و هەرێمایەتی و نێودەوڵەتی و جیهانییشدا پێکەوە بەستراون. هەرچەندە سەرچاوە هەرێمایەتییەکانی وەکو یەدەکی نەوت و سەرچاوەکانی ئاو جێگای بایەخن، بەلاّم لە هەمان کاتدا چەندین بابەتی گرنگی تر هەن لە چەشنی هاتوچۆ کردنی خەڵك و بیروبۆچوون و دراو و شت و مەکەکان. ئەو هاتوچۆ کردنانەش کاردانەوەی جیاواز دروست دەکەن، هەر لە پێشوازی لێکردنیان

هەتاکو دەگاتە پشتگوێ خستن و جار بەجاریش بوونی ترس لە بەرامبەریان. بۆ نمونە لە مانگی کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٠٦، دانیشتوانانی وڵاتی ئۆکرانیا بۆیان دەرکەوت کە وەستانی ئەو غازەی بۆ وڵاتەکەیان دەهات چەند ترسناکە، کاتێك ئەو هەنگاوە بووە هۆی ئەوەی چیتر ماڵەکانیان گەرم نەبێتەوە. ئەمەش لە کاتێکدا روویدا کە وڵاتی روسیا وەکو دابینکەری سەرەکی غازی ئەوروپا، ناردنی غازی راگرت بۆ ئەوەی لەو رێگایەوە کاریگەری و تووڕە بوون و خۆ بە زل زانینی خۆی بەسەر ئەوە وڵاتانەدا نیشان بدات.

هەندێ جار حکومەتەکان و گەلەکان وەکو پێویست سەنگ و گرنگی چەند جموجولێکی تایبەت نازانن. بۆ نموونە، لە ساڵی ٢٠٠٦دا حکومەتی بەریتانیا دانی بەو راستییەدا نا کە نازانێت رێژەی هاتنی پەنابەرە نایاساییەکان بۆ ناو وڵاتەکەی چەندە. لە بەرامبەر ئەمەدا، حکومەتەکان کۆشش بۆ ئەوە دەکەن کە کۆنترۆڵی جموجوڵی حکومەتەکانی تر بکەن. ئەوەبوو لە هاوینی ساڵی ٢٠٠٦دا هێزی سەربازی ئیسرائیل هێرشی کردە سەر باشووری لوبنان بە مەبەستی لەناو بردنی چەکدارەکانی حزبوڵای ئەو وڵاتە، بەڵام سەرنەکەوت لە تێکدان و ریشەکێش کردنی ئەو چەکدارانە لەبەر ئەوەی بە باشی خۆیان دەشاردەوەو جێگاکانی خۆیان دەگۆڕی.

بەشی چوارەم تایبەتە بە پەیوەندی نێوان جیۆپۆلیتیك و ناسنامەوە. دیارە ئەو خاڵە هەمیشەییەی لەو وێنەو دیمەنانەدا بەدی دەکرێت کە پەیوەستن بە جوگرافیای سیاسەتی جیهانییەوە، بریتییە لە ئاماژە کردن بە "خود" و "ئەوانی تر". کاتێك سەرۆك رۆناڵد ریگان یەکێتی سۆڤییێتی بە "ئیمپراتۆریەتی شەڕ" وەسف کرد، ئەوا لە ناخی ئەودا ئەمریکا بە پێچەوانەی سۆڤێت، هێزی خێر بوو. سەرۆك ریگان وەکو ئەکتەرێکی پێشووی هۆلیوود، زاراوەی "ئیمپراتۆرییەتی خێر"ی بەکار نەهێنا، بەڵام ئەو کەسانەی ئاشنای فیلمەکانی "شەڕی ئەستێرەکان" بوون، دەیانزانی کە ئاماژەکە بۆ ئەوەیە یەکێتی سۆڤییێت بەشێکە لە "لایەنە تاریکەکە". ئەم بابەتە نەك تەنها یارمەتیدەر بوو بۆ ناساندنی مەترسییەکی بەرچاو، بەڵکو ناسنامەی ئەمریکای وەکو هێزی خێر زیاتر پتەو دەکرد. هەروەکو "مایکل ساڤیج"ی پێشکەشکاری بەرنامەی "نەتەوەی دڕندە" لە ساڵی ٢٠٠٠دا بە گوێگرەکانی راگەیاند و وتی: ئێمە لایەنی باشین و ئەوان، واتا عەرەب، لایەنی خراپن. ئەڵبەتە نزیکەی(٨) ملیۆن کەس گوێ لە بەرنامەکەی دەگرن و هەمان بەرنامەش بەسەر زیاتر لە ٣٧٠ ئێزگەی رادیۆدا لە ئەمریکا پەخش دەکرێت.

بە گشتی، ئەم بەها جوگرافییانە هەمیشە روون و بێ تەم و مژ نین. بۆ نموونە، بە لای زۆرێك لە خەڵکەوە یەکێتی سۆڤییێت وەکو هێزێکی رزگارکەر و یوتۆپیایەکی کۆمۆنیستی سەیر دەکرا، و

ئەمریکاش بریتی بوو لە "ئیمپراتۆرییەتی شەڕ". پیاوێکی لوبنانی کە لە ناو چایخانەیەك لە ناوەڕاستی بەیرووت دانیشتبوو، بە منی گوت کە هەمیشە ئەمریکا وەکو "شەیتانی گەورە" هەژمار دەکرێت. ئەم قسەیەی لە تەمووزی ٢٠٠٣ لە چوارچێوەی گفتوگۆی نێوانمان هات دەربارەی فیلمەکانی هۆلیوود و مۆسیقای ئەمریکی کە ئەو زۆر حەزی لێ دەکرد. بێگومان بۆچوونی ئەو پیاوە نەبووە مایەی سەرسوڕمان بۆ من بە تایبەتییش دوای ڕووداوەکانی هاوینی ٢٠٠٦ کە تێیدا شارەکە بە بۆمباو مووشەکەکانی ئیسرائیل وێران کرابوو (ئەو بۆمباو مووشەکانەی کە خەرجییەکانیان لە ڕێگای هاوکاری دەرەوەی ئەمریکاوە دابین کرابوو).

هەردوو بەشی کۆتاییش تەرخان کراون بۆ چەند لایەنێکی جۆراوجۆر لەو بابەتەی کە بە جیۆپۆلیتیکی گشتی ناوزەدم کردووە. بەشی پێنجەم باس لە ڕۆڵی نەخشە و نەخشەکێشان دەکات. لەوەتای زاراوەکە لە (١٨٩٠) ەکانەوە بەکارهێنراوە، نوسەرانی بواری جیۆپۆلیتیك نەخشەکانیان کە بۆ جیهان کێشاویانە، وەکو پێناسەکەر و یان ڕوونکەرەوە پێشکەش کردووە و بایەخی سیاسی و کلتوری ئەو نەخشانەیان ڕەچاو نەکردووە. نەخشە دەتوانێ بایەخی زیاتری ناوچەیەك بە بەراورد لە گەڵ ناوچەیەکی تردا دەربخات و هاوکات دەتوانێت لە ڕێگای سڕینەوەی هەندێ ناوچە و یان لە ڕێگای بەکار هێنانی ڕەنگەکانەوە بە ئەنقەست خوێنەر و بینەر بە هەڵەدا ببات. بۆ نموونە نەخشەکانی ئەڵمانیا لە بیستەکان و سییەکاندا بەردەوام "ناوچە یەهودی نشینەکانی جیهان" ی وەکو گیانداری هەشت پێ نیشان دەدا، لە چوارچێوەی هەوڵەکانیاندا بۆ زیاتر ناشیرین کردنی ناوبانگی ئەو کۆمەڵگا تایبەتییە. هەروەها لە ڕێگای زێدەڕەوی کردن (مبالغە) دەربارەی هێزی جیهانیی یەهود، زەمینەی کولتووری و جوگرافییان خۆش کرد بۆ سیاسەتی لە ناوبردنی یەهوود کە بە ئەنجامدانی هۆلۆکۆست گەیشتە لووتکە. ڕاستە نەخشە تەنها یەك فاکتەر بوو، بەلاّم بووە هۆکارێك بۆ دروستبوونی خەیاڵێکی جوگرافی لە لای هاووڵاتیە ئەڵمانییە ئاساییەکان. هەرچەندە زۆرێك لە ئەڵمانییەکانیش توانییان بەرەنگاری ئەو پڕوپاگەندە نەخشەیی و ئایدۆلۆجییە ببنەوە، بەلاّم لە کۆتاییدا ئەو بەرەنگار بوونەوە نەیتوانی ڕێگا لە دروستبوونی جینۆساید کردنی یەهوود بگرێت کە لە سەر دەستی نازییەکان بە ئەنجام گەیشت.

بەشی کۆتایی درێژە پێدەری لێکۆڵینەوەکانمانە دەربارەی نەخشەکان لە ڕێگای وردبوونەوە لە فیلم و گۆڤارو تەلەفزیۆن و ئینتەرنێت و رادیۆکان، و ڕۆڵیان لە پەخش و بلاّو کردنەوەی وێنە جوگرافییەکان و دەستنیشانکردنی ناوچە و سەرچاوەو ناسنامەکان لەسەر ئەو نەخشانە. بۆ نموونە فیلمی (The Wag Dog) (١٩٩٧) فیلمێکی کۆمیدی هۆلیوودەو باس لە سەرۆکێکی ئەمریکی دەکات کە

لە سەرو بەندی هەڵمەتی هەڵبژاردنەوەیدا تووشی تەنگژەیەکی سێکسی بووەتەوە. راوێژکارەکانی بێ ئومێد بوون لە دۆزینەوەی سیاسەتێکی تازەی دەرەوە کە کێشەکە لە بیر خەڵك بباتەوە، بۆیە رایانگەیاند کە ئەو تەنگژەیە هەڕەشە لە ئاسایشی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا دەکات و ئەو وڵاتەی بووەتە هەڕەشە بۆ سەر ئاسایشی ئەمریکا وڵاتی ئەلبانیایە! ئینجا راوێژکارەکان دەرهێنەرێکی بەناوبانگی هۆلیوودیان بەکار هێنا کە فیلمێکی کورتی دروست کرد . تێیدا کچێك لە گوندێك هەڵدێت، بەڵام بێ ئومێدە لەوەی بتوانێ لە دەست هێرشبەرە ئەلبانییەکان دەرباز بێت. لە گەرمەی ئەم تێکەڵ و پێکەڵییەدا، هێزەکانی ئەمریکا رەوانە دەکرێن بۆ چارەسەر کردنی ئەو هەڕەشەیەی کە تیرۆریستە ئەلبانییەکان دروستیان کردووە. بە درێژایی ئەو هەڵمەتە کە کۆشکی سپی سەرپەرشتی دەکرد، رای گشتی ئەمریکا وا نیشان درا کە ساویلکەن و بە ئاسانی بەو هەڕەشە دروستکراوە هەڵخەڵەتێنراون.

هەرچەندە رەخنەگرانی بواری فیلمسازی زۆر بە خێرایی ئاماژەیان بە پەیوەندی نێوان سەرۆك کلینتون و هەڵە سێکسییەکانی لە لایەك و هێرشە ئاسمانییەکانی ساڵی ١٩٩٩ بۆ سەر وڵاتی سربیا لە لایەکی ترەوە کرد کە هێزەکانی ئەمریکا و ناتۆ بە هاوبەشی ئەنجامیاندا، بەڵام کاریگەریی فیلمەکە زیاتر پەیوەست بوو بە کاردانەوەو ساویلکەیی جەماوەرەوە سەبارەت بەوەی کە وڵاتی ئەلبانیا بووەتە پێگەی ئەو تیرۆریستانەی کە چەکی ئەتۆمییان هەیە!

وەکو وڵاتێکی موسڵمان کە دەکەوێتە گۆشەیەکی ئەورووپاوە، وڵاتانی تری کیشوەرەکە ئەلبانیا وەکو وڵاتێك وەسف دەکەن کە شپرزەو بە تاوان داپۆشراو و ترسێنەرە. ئەوەی جێگای بایەخە ئەوەیە کە دەسەڵاتدارانی سربیا لە هەوڵێکیاندا بۆ شەرمەزار کردنی بڕیارەکەی کلینتون سەبارەت بە هێرش کردنە سەر هێزەکانی سربیا و ژێرخانی ئەو وڵاتە لە کۆسۆفۆ و خودی سربیاش، فیلمەکەیان بۆ جەماوەری وڵاتەکیا پەخش کرد. بەڵام هێزە هاوبەشەکانی ئەمریکا و ناتۆ بۆ ئەوە رەوانە کرابوون کە رێگا لە هێرشی زیاتری هێزەکانی سربیا بۆ سەر دانیشتوانانی کۆسۆفۆ بگرن کە زۆرینەیان موسڵمانن. لە مانگی ئاداری ١٩٩٩ سەرۆك کلینتون بەم شێوەیە لە رێگای تەلەفزیۆنەوە دۆخەکەی بۆ ئەمریکییەکان شی کردەوە:

سەیرێکی نەخشە بکەن.کۆسۆفۆ شوێنێکی بچووکە بەڵام دەکەوێتە سەر هێڵێکی سەرەکی نێوان ئەورروپا و ئاسیا و رۆژهەڵاتی ناوەڕاست لەو شوێنەی ئیسلام و رۆژئاواو لقی ئەرسۆدۆکسیی مەسیحییەت بە یەك دەگەن. لە باشوور، هەردوو هاوپەیمانمان، واتا یونان و تورکیا بەدی دەکرێن و هاوپەیمانە تازە دیموکرتیزە بووەکانمان لە ئەورووپای ناوەڕاست دەکەونە باکوورەوە،و لە چواردەوری

کۆسۆفۆ چەند وڵاتێکی بچووك هەن کە بەدەست کێشەی ئابووری و سیاسییەوە دەناڵێنن،و لەوانەیە لێشاوێکی تازەی پەنابەری کۆسۆفۆ روویان تێ بکات. دیارە هەموو هۆکارەکانی شەڕێکی سەرەکی لەوێدا دەبینرێن: جەورو ستەمی کۆن و خەباتکردن لە پێناو دیموکرسی و لە سەرووشیانەوە بوونی دیکتاتۆرێك لە سربیا کە لەوەتای شەڕی سارد بە کۆتا هاتووە، هیچ شتێکی نەکردووە بێجگە لە دەستپێکردنی شەڕی نوێ و رشتنی نەوت بەسەر ئاگری شەڕی ئەتنی و ئاینی لەو وڵاتەدا.

بە هەمان شێوەی سەرۆك روزفلت لە ساڵی ۱۹٤۲ دا، سەرۆك کلینتون داوای لە بینەران دەکرد کە سەیری نەخشە بکەن تا لە جیۆپۆلیتیکی ئاڵۆزی باشوری رۆژهەڵاتی ئەوروپا تێ بگەن. بەڵام لە بێ بەختی کلینتون، لەو کاتەدا زۆرێك لە ئەمریکییەکان سەرقاڵی ئابڕوو چوونەکەی مۆنیکا بوون.

وەکو ئەم پێشەکییە زۆر کورتە نیشانی دەدات، جیۆپۆلیتیك تەنها بابەتێکی ئەکادیمی نییە، بەڵکو چالاکییەکە کە شایستەی لێکۆڵینەوەی زیاترە، چونکە بەشێکی سەرەکییە لە ژیانی رۆژانە لە ئەمریکا و شوێنانی تری جیهانیش، بۆیە زۆر گرنگە کە لەسەر بنەمای جیۆپۆلیتیك بیر بکەینەوە و هەنگاو هەڵبنێین.

بەشی دووەم

ژاریکی ئەندیشەیی

پیشەکی

هەموو وشەکان میژوو و جوگرافیای خویان هەیە و زاراوەی (جیوپولیتیك) یش لەوانە بەدەر نییە. زاراوەکە کە لە سالی ١٨٩٩ لە لایەن زانایەکی سیاسی سویدییەوە بە ناوی (رودولف کجیلین) داهینراوە، میژووەکەی بو سەدەی بیستەم دەگەڕیتەوە، کە بە تەواوی بە ڕووداوەکانی شەڕی ئەو سەردەمەوە بەسترابووەوە. (جیروید ئو توسەیل- ٢٠٠٦)

لە سالی ١٩٥٤،ریچارد هارتشورن زاراوەی (جیوپولیتیك) ی بە ژاری ئەندیشەیی ناوزەد کرد. و بە دریژایی شەڕی جیهانیی دووەمیش لە ئوفیسی خزمەتگوزاری ستراتیجی کاری دەکرد (کە لە جیگای ئاژانسی هەوالگری ناوەندیی ئیستادا بوو)، و هاریکار بوو لە دەستەبەرکردنی هەوالگریی جوگرافی بو سوپای ئەمریکا. ئەویش بە هەمان شیوەی شارەزایانی بواری جوگرافی پیش خوی لە نموونەی ئیسیا باومان، زاراوەی (جیوپولیتیك) ی بەشیوەیەك وەسف کردووە کە لە ڕووی ئەندیشەییەوە هەلخەلەتینەرو لە ڕووی ئایدولوجییەوە جیگای گومانە. هەروەها بە بوچوونی هارتشورن، زاراوەکە بەوە لەکەدار بووە کە بە نازییەت و جورەکانی تری فاشیزمەوە بەستراوەتەوە وەکو فاشیزمی ئیتالی و ژاپونی و سیاسەتەکانیان کە بریتی بوون لە جینوساید و ڕەگەز پەرستی و فراوان بوون لەسەر حسابی ولاتان و کونترولکردنی شوین و ناوچەکانی تر. بە ڕەچاو کردنی ئەم وەسفە نەرینییە، هیچ جیگای سەرسوڕمان نییە کە بزانین زوریك لە شارەزایانی بواری جوگرافی لە ئەمریکا و شوینانی تر بە یەکیتی سوڤییتیشەوە، ئارەزوویان نەبووە خویان لە قەرەی ئەم بوارە فیکرییە بدەن. هەر بویە لە ماوەی پەنجا سال لە دەستپیکردنیەوە، ئەم زاراوەیە بوەتە جیگای سەرکونە کردن لە لایەن گرووپیك لە شارەزایانی بواری جوگرافیا و ئەو نوسەرانەی کە بەشدارن لە بلاوکراوە وەرزییەکانی وەکو "ریدەرز دایجیست" و "لایف" و نیوزویك". لەبەر ئەو هوکارانەش، ناکریت بلیین زاراوەی جیوپولیتیك خاوەن میژوویەکی روشنفکریی پرشنگدارە.

بەلام با بپرسین کە چون زاراوەکە بو یەکەم جار ڕووبەڕووی ئەم ڕەخنە و سەرنجانە بووەوە؟ لە مانگی تشرینی دووەمی ١٩٣٩دا، گوڤاری "لایف" بابەتیکی لەسەر زانای جوگرافی ئەلمانی کارل هوشوفەر بلاو کردەوە و تییدا ئەو زانایەی بە "گوروی جیوپولیتیك" وەسف کرد. (گورو لە ئاینی هندوسی بە مانای ماموستای روحی دیت- وەرگیڕ). بابەتەکە دووپاتی کردەوە کە جیوپولیتیك وەکو

جێبەجێ کردنێکی زانستی، نەك تەنها مانایەکی لۆجیکی ستراتیجی بە نازییەت بەخشیوە، بەڵکو بووەتە پەردەیەکی رۆحی درۆینە بۆ سۆشیالیزمی ناسیۆناڵی. هەردوو لایەنەکەش گرنگ بوون بۆ دروستبوونی بۆچوونێکی تایبەتی و گشتی دەربارەی ئەم بابەتە. ئیتر لە لایەکەوە جیۆپۆلیتیك وەکو چالاکییەکی هەڵخەڵەتێنەر لە قەڵەم درا کە شایانی سەرنجی جیدیانەی شارەزایان نییە، بەڵام لە لایەکی ترەوە چاودێرانی سیاسی هێزێکی نائاساییان پێ بەخشی بەمەبەستی بە ستراتیجی کردن و روونکردنەوەی ناوچە و سەرچاوە جیهانییەکان. هەر بۆیە بەکارهێنانی زاراوەی "گۆرۆ" کارێکی سادە نییە، چونکە نازییەت تێکەڵ بە رۆحێکی نائاسایی و مانایەکی شەڕانگێزانەی ئامانجەکان دەکات.

لە کۆتایی ساڵی ١٩٤١دا، گۆڤاری " ریدەرز دایجیست" خوێنەرانی خۆی لەو راستییە هوشیار کردەوە کە بە لای کەمەوە (١٠٠٠) زانای تر ساز و ئامادەن بۆ ئەوەی پاڵپشتی لە خەونە جوگرافییەکانی هتلەر و گەلی ئەڵمانیا بکەن. فریدریك سۆندێرن لە نوسینەکانیدا لە هەردوو گۆڤاری "ریدەرز دایجیست" و "کەرنت هستۆری" باسی لە رێکخراوێکی نیمچە نهێنی کردووە لە شاری میونخ بە ناوی "پەیمانگای جیۆپۆلیتیك" کە سوور بووە لەسەر پاڵپشتی کردنی پلانەکانی هتلەر بۆ کۆنترۆڵکردنی جیهان. بە پێی ئەم نووسەرە، دۆخەکە زۆر گەرم و ترسناك بووە:

کارەکانی سوپاسالاری پرۆفیسۆر دکتۆر کارل هوشۆفەر و پەیمانگای جیۆپۆلیتیکەکەی لە میونخ و هەروەها (١٠٠٠) زاناو تەکنیککار و سیخوڕ، بوونەتە مایەی نیگەرانییەکی زۆر..... ئەم کەسانە لە لایەن رای گشتیی و تەنانەت رایخی ئەڵمانیاوە ناسراو نین. بەڵام بۆچوونەکانیان و هێڵکاری و نەخشەو زانیاری و پلانەکانیان هەر لە سەرەتاوە بوونەتە هۆکار و پاڵنەر بۆ جموجوڵەکانی هتلەر.

ئەمە شێوازی ترس و نیگەرانییەکان بوو دەربارەی رێکخراوە نیمچە نهێنییەکە و ئەو هێزە نائاساییەی دەدرایە پاڵ جیۆپۆلیتیکی ئەڵمانی، تا کار گەیشتە ئەوەی سەرۆکی ئەمریکا "رۆزفلت" داوای زنجیرەیەك لێکۆڵینەوەی ئەکادیمی بکات لەسەر بابەتەکە. هەرچەندە پسپۆڕەکان کەمتر بڕوایان بە بوونی (١٠٠٠) زانای تەکنیککار لە خزمەتی هتلەردا هەبوو، بەڵام لەسەر ئەوە کۆك بوون کە جیۆپۆلیتیك هێزێکی زانستیانە دابین دەکات بۆ ئەو کردەوە دوژمنکارییانەی کە پەیوەستن بە ئیدارەی ئەڵمانیاوە، وەکو هەڵمەتەکانی داگیرکاری و کۆکوژیی. هۆکاری زیاتریش بۆ سەرکۆنە کردنی ئەو بەشداریکردنانە ئەوەبوو کە ژمارەیەك لە نووسەرە بەرچاوەکانی وەکو هوشۆفەر پەیوەندی پتەویان لەگەڵ رژێمە نازییەکەدا هەبوو. ئەم پێکدادانەی نێوان ئەکادیمیکاران و حکومەت زۆر گرنگ بوو بۆ بەهێز کردنی ئەو تۆمەتانەی کە ئاراستەی جیۆپۆلیتیك دەکرێن بەوەی کە لە رووی ئایدۆلۆجییەوە مایە پووچە و لە رووی ئەخلاقییشەوە جێگای گومانە.

به کۆتایی هاتنی شەڕی جیهانیی دووەم، جیۆپۆلیتیك بە شێوەی بەرفراوان کەوتە بەر هێرشی سەرکۆنە کردن و وەکو خزمەتکاری نازییەت هاتە هەژمار کردن. هەروەها نەوەی دوای شەڕ لە زانیان لە دووتوێی بەرهەمەکانیان لە سەر جوگرافیای سیاسی، بڕیاریاندا زاراوەی جیۆپۆلیتیك بە تەواوی لە گفتوگۆکانی خۆیان بسڕنەوە. کاتێکیش زانای جوگرافی "لادیس کریستۆف" ی نیشتەجێی ئەمریکا (باوکی ستوون نوسی ڕۆژنامەی نیویۆرك تایمز، نیکۆلاس کریستۆف)، هەوڵی دا لە سەرەتای ساڵانی شەستەکان زاراوەکە لە ئەمریکا زیندوو بکاتەوە، لە لایەن هاوکارەکانیەوە ڕەخنەی لێ دەگیرا و تەنانەت سەرکۆنەش دەکرا، تەنها لەبەر ئەوەی لە نوسینەکانیدا ئاماژەی بە جیۆپۆلیتیك دەدا.

ڕەگ و ڕیشەی "زانستی" جیۆپۆلیتیك

بۆ ئەوەی لەو مەترسی و هەڵچوونانە تێ بگەین کە نوسەرە ئەمریکییەکان لە ساڵانی چلەکان و دواتر هەستیان پێ دەکرد، پێویستە بە تەواوی ڕەگ و ڕیشەی زاراوەی جیۆپۆلیتیك وەکو زاراوەیەکی زانستی هەڵسەنگێنین. ئەم زاراوەیە بە مانای ڕێگایەکی واقعییانەتر بۆ سیاسەتی نێودەوڵەتی بەکار هاتووە کە بایەخێکی تایبەتی بە ڕۆڵی ناوچە و سەرچاوەکان دەدات لە دروستبوونی شێوەی وڵاتەکان. ئەم "زانستی" جیۆپۆلیتیکەش یاسای بۆ سیاسەتی نێودەوڵەتی داناوە کە لەسەر "ڕاستییەکان"ی جوگرافیای فیزیکیی جیهانی بونیات نراوە (واتا دەرخستنی کیشوەر و زەریاکان و دابەشکردنی دەوڵەت و ئیمپراتۆرییەتەکان بۆ هێزی دەریایی یان وشکانی). لە سەرەتادا جیۆپۆلیتیکی زانستی لە نێوەندە ئەکادیمی و حکومییەکاندا لە ساڵانی (١٨٩٠) ەکان و (١٩٠٠) ەکان زۆر گونجاو بووە، چونکە بریتی بووە لە کاردانەوە بەرامبەر بۆچوونەکانی خودی (ڕۆدۆلف کجیلین) دەربارەی شێوازو پێکهاتەی یاسایی حکومەتەکان و ململانێکانیان لە گەڵ یەکتردا.

جیۆپۆلیتیك وەکو سیفەتێکی لێکدراو سەرنجی بیرمەندانی ڕاکێشاوە، چونکە ئاماژەیە بە دیاردەیەکی نوێ و ئامانجەکەشی بریتیە لە لێکۆڵینەوە لەو لایەنانەی کە پێشتر جێگای بایەخی جوگرافیناسانی وڵاتان و پێگەیان لە چوارچێوەی سیاسەتی جیهانیدا نەبوون. دواتر کیجیلین بوو بە ئەندامێکی محافەزەکار لە پەرلەمانی سوید و بە بیرو بۆچوونە ڕوونەکانی سەبارەت بە ناسیۆنالیزمی سویدی و پلانەکانی تایبەت بە سیاسەتی دەرەوە ناوبانگی دەرکرد.

لە ڕاستیدا بابەتی نوێیەتی زاراوەکە تا ڕادەیەك هەڵخەڵەتێنەرە و تەنها بە ڕادەیەکی کەم ئەوە ڕوون دەکاتەوە کە بۆچی جیۆپۆلیتیك بووەتە زاراوەیەکی سەرنجڕاکێش و بابەتێکی زانستیی چالاك لە سەرانسەری ئەورووپادا. ئایا جیۆپۆلیتیك ڕیفۆرمێکی ئەکادیمی سەدەی بیستەمە بۆ جۆرە کۆنەکانی

حکومەتداری و گۆشەنیگای حکومیی کە پێشتر لە ڕێگای وەزارەتی دەرەوەو وەزارەتی جەنگەوە نەك لە ڕێگای هۆڵەکانی خوێندنی زانکۆکانەوە لە سەدەکانی ١٨ و١٩جێبەجێ کراون؟

سارا ئۆهارا و مایك هیفەرنان لە لای خۆیانەوە ڕاددەی ئەو بیرۆکانەیان دەرخستووە کە هاوشانی ئەم زاراوە تازەی (جیۆپۆلیتیك) ە پێشبینی کراون، چ لە ڕێگای دۆکیومێنتە حکومییەکان و یان لە ڕێگای بۆچوونە میدیاییەکانەوە بێت. هەرچەندە جیۆپۆلیتیك وەکو وەڵامدانەوەیەك بۆ ئەو پرسانە هاتە ئاراوە کە لە کۆتاییەکانی سەدەی ١٩ دروست بوون، بەڵام زیاتر ڕەنگدانەوەی کارێکی کۆنترۆڵکراوی ئەکادیمی بوو (لە سەردەمی پێشکەوتنی زانکۆکان لە بەریتانیا و ئەوروپا) کە پێشتر لە دەرەوەی چوارچێوەی ئەکادیمی بە ئەنجام دەگەیشت.

بەگشتی، سێ فاکتەر ڕۆڵی گەورەیان گێڕا لە چەسپانی جیۆپۆلیتیك وەکو بابەتێکی جیاواز و سەربەخۆ:

یەکەم: هەڵکشانی پرنسیپەکانی ناسیۆنالیزمی ئابووری و پاراستنی بازرگانی،لە کاتێکدا کە حکومەتە ئیمپریالییە ئەورووپییەکانی وەکو بەریتانیا و فەرەنسا بەدەست گۆڕانکاری لە ئابووری جیهان و سروشتی پەیوەندیی هەمەلایەنەی ئەو ئابوورییەوە دەیانناڵاند.لەولاشەوە سەرهەڵدانی ئەمریکا وەکو هێزێکی بازرگانی زیاتر هێزە ئابوورییە ئەورووپییەکانی نیگەران دەکرد.

دووەم: لە ناوەڕاست و کۆتاییەکانی سەدەی نۆزدەدا هێزە ئیمپریالییەکان بە دوای ناوچەی تازەدا دەگەڕان لە ئەفریقا و شوێنانی تریش. لە کاتێکیشدا کە هەژموونی ئیمپریالی لە زیادبووندا بوو،هێزە سەرەکییە ئەورووپییەکان بە مەبەستنی دەست گەیشتن بە ناوچە تازەکان و کۆنترۆڵکردنیان، دەکەوتنە ململانێ لە گەڵ یەکتردا. ئەوەبوو بەریتانیا و فەرەنسا تووشی ململانێی توند بوون لە باکوری ئەفریقا. لەولاشەوە بەریتانیا و ڕوسیا هەردەم سەرقاڵی پێکداادان لە لایەك و خۆپاراستن لە یەکتر بوون لە لایەکی ترەوە لە سەر ناوچەکانی ناوەڕاستی کیشوەری ئاسیا لە سایەی ناوی خوازراوی "یاری گەورە" کە ململانێی نێوانیانی پەردەپۆش دەکرد. ئیتر گەورە نوسەری بەریتانیایی بواری جیۆپۆلیتیك، (هالفۆرد ماکندەر) سەردەمی تازەی بە "پۆست- کۆلۆمبی" وەسف کرد، بە مانای سەردەمی دۆزینەوەو داگیرکارییەکانی ئەوروپا لە دوای دابەزینی کریستۆفەر کۆلۆمبەس لە کەنارەکانی ئەمریکا لە (١٤٩٠) ەکاندا. لە ئەنجامیشدا وڵاتانی وەکو بەریتانیا و ئەڵمانیا دەستیان دایە خۆ پڕچەك کردن، ئەمەش مەترسی ئەوەی دروست کرد کە ململانێ سەربازییەکان خودی ئەوروپا بگرنەوە لە جێگای ئەوەی تەنها لە سەر ئەو خاکانە بن کە دوور لە ئەوروپا داگیریان کردووە.

سێیەم: گەشەسەندنی زانکۆکان و پەیدابوونی جوگرافیا وەکو کایەیەکی ئەکادیمی، دەرفەتی زیاتری بۆ پسپۆران خولقاند تا بابەتەکە بلێنەوەو لێکۆڵینەوەی لەسەر ئەنجام بدەن.

رۆڵی ئەمریکاش لە رووی کاریگەریی ئابووری و جیۆپۆلیتیکیەوە، ئەم جۆرە شیکردنەوە سەرەتایە جیۆپۆلیتیکییانەی بۆ ئەوروپا و پێگە دەرەکییەکانی ئاڵۆزتر کرد. چاودێرانی هاوچەرخی وەکو "فریدریك جاکسۆن تێرنەر" بڕوایان وابوو لەو کاتەی کە پەل هاویشتن و فراوانبوونەکانی ئەوروپا گەیشتبووە لووتکە، سنوورەکانی ئەمریکا لە پرۆسەی داخراندا بوون. لە کۆتاییەکانی ساڵی ١٨٩٠ و لە دوای کڕینی ئەلئەسکا لە روسیا لە (١٨٦٠) ەکاندا،ئیمپراتۆرییەتی ئەمریکا باڵی کێشا بەسەر کوبا و فیلیپین و پۆرتۆریکۆدا. هەر بۆیە لە دووتوێی کتێبێکیدا بە ناوی "کاریگەریی هێزی دەریایی لە مێژوودا ١٦٦٠- ١٧٨٣ " (١٨٩٨)، ئەدمیراڵ تۆماس ماهان هەندێك ئامۆژگاریی پێشکەش بە ئیدارەی ئەو کاتەی تیۆدۆر رۆزفلْت کرد. بە حوکمی پۆستەکەشی وەکو سەرۆکی کۆلیجی شەڕی دەریایی، ماهان لە دۆخێکی گونجاودا بوو بۆ بەشداری کردن لە پلان و ستراتیجییەتی ئەمریکا لەو سەردەمەدا. بە رەچاو کردنی ململانێی دەریایی نێوان فەرەنسا و بەریتانیاش لە سەدەکانی (١٧ و ١٨) دا، ماهان گەیشتە ئەو بڕوایەی کە دروستکردنی هێزی دەریایی تاکە رێگای زۆر گرنگە بۆ دەستنیشانکردنی هێزی جیۆپۆلیتیکی هەر نەتەوەو ولاّتێك. بە بۆچوونی ماهان، هێزی دەریایی "دەستە خوشکی فراوان بوون"ە و ولاّتێکی وەکو ئەمریکا کە پلانی پەلهاویشتن و فراوانبوونی لە جیهاندا هەیە، پێویستی بەو هێزە دەبێت، نەك تەنها بۆ نیشاندانی هێزی خۆی لە زەریای ئەتڵەسی و ئۆقیانووسی ئارام، بەڵکو بۆ رێگا گرتن لە رکابەرەکانی و شکست پێ هێنانیان. ماهان بڕوای وابوو هەڕەشەی سەرەکیی بریتیە لە هەردوو ئیمپراتۆرییەتی ئەڵمانیا و روسیا و خواستە دەریاییەکانیان. دواتر نوسینەکانی وەرگێڕدران و بە دڵ گەرمییەوە لە ئەڵمانیا دەخوێنرانەوە و رۆڵێشیان هەبوو لە دروستبوونی هزری جیۆپۆلیتیکی لە ئەڵمانیا لە ساڵانی بیستەکان و سییەکاندا.

بە هەر حاڵ، لە سەرەتادا نوسینەکانی کجیلین سەرنجی پسپۆرە ئەڵمانییەکانی راکێشا تا پەیوەندیی نێوان سیاسەت و جوگرافیا لە سەر چەندین ئاستی جۆراوجۆری جوگرافی بە وردی دەربخەن. بەشێك لەم بەرەوپێش چوونەی بیرۆکەکانیش بۆ نزیکی جوگرافی و ئاڵوگۆڕ کردنی بۆچوونەکان لە نێوان شارەزا ئەڵمانی و ئیسکەندنافییەکان دەگەڕێتەوە. پسۆرە ئەڵمانییەکانیش، وەکو کیجیلین، بایەخیان بە پێناسە کردنی چەمکی دەوڵەت دەدا، بە پێی پێداویستیی هەرێمایەتی و سەرچاوەییەکان. ململانێی ولاّتان و دانیشتووانیش لە سەر بنەمای جۆرە جیاجیاکانی داریۆنیزمی کۆمەلاّیەتی دووپات دەکرانەوە، چونکە دۆخەکە پێویستی بە زامنکردنی بوونی "گونجاوترین"

میللەت و ولاّت دەکرد. بە بۆچوونی (فریدریك راتزیلّ) ی پرۆفیسۆری جوگرافیا لە زانکۆی لیپزیك، پێویستە چەمکی ولاّت وەکو رێکخراوێکی بالاّ دابڕێژرێت کە لە جیهانێکی پڕ لە ململانێ و ناجێگیریدا بوونی هەیە. راتزیلّ کە مەشقکاری زانستە سروشتییەکانە و شارەزایە لە کلتوری پسپۆڕیی وابەستە بە چارلس داروین و جان باتیست دو لامارك، بڕوای وابوو کە ولاّت بریتیە لە هێزێکی جوگرافی کە بە چواردەوری سروشتیدا رۆ چووەو رەگی کوتاوە. بۆ ئەوەی ولاّتانیش بمێننەوەو گەشە بکەن لەو جۆرە کەش و هەوایەدا، پێویستییان بە ناوچە و سەرچاوە سروشتییەکان دەبێت.

لە کتێبێکیدا بە ناوی "دەریا وەکو سەرچاوەی گرنگیی میللەتێك" (١٩٠١)، راتزیلّ هەردوو چەمکی زەوی و دەریای بەوە پێناسە کردووە کە دەرفەت و رێڕەوەی فیزیکی دەخولقێنن بۆ بەربلاّوبوونی ناوچەیی کە لە ئەنجامدا بەهێزبوونی دەولّەتی لێ دەکەوێتەوە. دەولّەتی بەهێز و سەرکەوتوویش بە دەسەلاّت و سنوورەکانی خۆی رازی نابێت، بەلّکو هەولّ دەدات بۆ فراوانکردنی سنوورەکانی و زامنکردنی رووبەرێکی زیندوو و چالاك. لە هەمان کاتدا ولاّتە رکابەرەکانیشی هەمان هەولّ دەدەن، بۆیە بە بۆچوونی راتزیلّ، هەر ولاّتێك کە هەولّ بۆ بەرفراوان بوون بدات، ئەوا بەردەوام دەکەوێتە ناو بازنەیەکی هەمیشەیی لە گەشەکردن یان پووکانەوە. دیارە گەڕان بە دوای ناوچەی چالاکدا هەردەم یاسایەکی بنچینەیی و نەگۆڕی جیۆپۆلیتیکی بووە. راتزیلّ لە لای خۆیەوە پشتیوانێکی سەرسەختی دروستبوونی ئیمپراتۆرییەتێك و هێزێکی دەریایی بەهێز بوو بۆ ئەلّمانیا کە بتوانێ بەرژەوەندییە دەرەکییەکانی ئەو ولاّتە بپارێزێت.

هەروەها بە لای زۆرێك لە نوسەرانی تریشەوە هەلّکەوتەی جوگرافی ئەلّمانیا و ئەزموونە مێژووییەکەی لە ناوەڕاستی ئەورووپادا هەم خێرو بەرەکەت و هەم لەعنەت و بێ بەختیی بوو، چونکە توانای ئەوەی هەبوو بالاّ دەستی خۆی بەسەر کیشوەری ئەورووپادا نیشان بدات، بەلاّم لە هەمان کاتدا بوو بە قوربانی نەهامەتی و لەدەستدانی هەندێك لە ناوچەکان کە پێشتر لە ژێر کۆنترۆلّیدا بوون.

وەکو ئەوەی مارتن کۆرینمان لە سالّی ١٩٩٠ تێبینی کرد، ئەلّمانیا زەوی جوگرافیناسانە بێجگە لە بوونی ژمارەیەك لە سەرەتاترین فاکەلّتییەکانی زانکۆ کە تایبەتمەندن بە فێرکردنی بابەتی جوگرافیا. لە سەروبەندی شەڕی یەکەمی گێتیشدا،جوگرافیناسانی ئەلّمانی وەکو نۆمان و پارتچ بیرۆکەی هاوپەیمانی ئەلّمانیایان لە گەلّ ئیمپراتۆرییەتی نەمسا- هەنگاریا پێشنیار کرد، و هەروەها داوای دروستبوونی هێزێکی دەریایی بەهێزیان دەکرد بەمەبەستی فراوانکردنی ئامانجە بازرگانیەکان و ناوچەکانی ژێر سەرپەرشتی ئەلّمانیا. بەلاّم شکستەکەی سالّی ١٩١٨ نیشانیدا کە بەدی هاتنی ئەو خەونانە لە ئایندەیەکی نزیکدا کارێکی مەحالّە. کۆنفرانسی ئاشتی سالّی ١٩١٩ و یەکلا کردنەوەی

بالادەستیی دارایی و ناوچەیی کە لە چوارچێوەی پەیماننامەی ڤێرسای دەرکەوتن، تۆوی رق و کینەی زیاتریان لە دڵی ئەڵمانییەکاندا چاند. کاتێك لە گەرمەی شەڕەکەشدا بۆچوونەکانی راتزیل زیندوو کرانەوە، جوگرافیناسانی فەرەنسا لە وێنەی "پۆڵ ڤیداڵ دو لا بلاچ" لەوە نیگەران بوون کە لەوانەیە ئەو بۆچوونانە دەربارەی بوونی وڵات وەکو رێکخراوێکی بالاٌ، ببنە پاساو بۆ زیندوو کردنەوەی ئەڵمانیا کە لە دواییدا هەوڵ بدات تۆڵەی لەدەست دانی ناوچەکانی بالادەستی و پەرتەوازەکردنی لە رووی ئەتنییەوە بکاتەوە.

لە شوێنەکانی تری ئەورووپاشدا، جوگرافیناسان و کاربەدەستانی سەربازی سەرقاڵی بیرۆکەی جیۆپۆلیتیك بوون و ئەو بیرۆکەیەیان دەبەستەوە بە گفتوگۆی فراوانتر دەربارەی بابەتی گەورەی وەکو داگیرکاری (استعمار) و زیندوو بوونەوەی هەستی نەتەوایەتی و پەیامی ئیمپریالی. بۆ نموونە لە وڵاتی پورتوگال، دەرکەوتنی رژێمی(سالازار) لە سەرەتای سالانی سییەکاندا، بووە هۆی دروستبوونی رایەکی جەماوەری و گفتوگۆیەکی زۆر دەربارەی ئەرکی پورتوگال لە بەرامبەر ئەوڵاتانەی تر کە دانیشتووانەکانیان بە زمانی پورتوگالی قسە دەکەن.

لە وڵاتی ئیتالیاش، گۆڤاری (جیۆپۆلیتیکا) بۆ ئەوە دامەزرا تا ئاسانکاری بۆ گفتوگۆ کردنی زیاتر دەربارەی ئامانجە جیۆپۆلیتیکییەکانی ئیتالیا لە ئەفریقا و ناوچەی دەریای سپی ناوەڕاست بکات. لە هەردوو وڵاتیشدا نەخشەی نوێ خرایە نێو پرۆگرامەکانی خوێندن و دیواربەندە گشتییەکانیش بە مەبەستی ئاشنا کردنی هاووڵاتیان بە خەونە جوگرافییەکانی ئەو دوو وڵاتە.

لە وڵاتی ئیسپانیاش،مشت و مڕی جیۆپۆلیتیکی زیاتر لەسەر ئامانجە کۆلۆنیالییەکانی ئیسپانیا لە باکوری ئەفریقا چڕ ببووەوە، و حکومەتیش لە ئەگەری بەکار هێنانی هێزی سەربازی بۆ بەدی هێنانی ئەو خەونانە نیگەران بوو.

بەلاٌم بە پێچەوانەی ئەڵمانیا، بایەخە جیۆپۆلیتیکییەکانی "ئیبیریا" بە پلەی یەکەم لەسەر ناوچەکانی ژێر بالادەستی خۆیان بوو تا ئەوەی هەوڵ بدەن بۆ دووبارە نەخشە کێشانەوەی سیاسیی ئەورووپا. (ئیبیریا بەو نیمچە دوورگەیە دەوترێت کە هەردوو وڵاتی ئیسپانیا و پورتوگال بەخۆوە دەگرێت- وەرگێڕ) لە ئەنجامی مەترسییەکانیش لە زیندوو بوونەوەی ئەڵمانیا وەکو هێزێکی سەربازی، نوسەری جیۆپۆلیتیکی بەریتانی "ماکندەر" بیرۆکەی هاوپەیمانی ناوچەی زەریای لەگەڵ ئەمریکا خستە روو، بەمەبەستی رووبەڕوو بوونەوەی ئەگەری هەر هاوپەیمانێتییەك لە نێوان ئەڵمانیا و یەکێتی سۆڤییێتی تازەدا. هەرچەندە ئەم بیرۆکەیە لە ساڵی ١٩٢٤ هاتە ئاراوە، بەلاٌم وەکو یەکێك لە کۆنترین پێشنیارەکانی تایبەت بە هاوپەیمانی ستراتیجی دادەنرێت کە دواتر لە شێوەی رێکخراوی پەیمانی

باکوری ئەتڵەسی لە نیسانی ساڵی ١٩٤٩ چووە بواری جێبەجێ کردنەوە. لەگەڵ ئەوەی لە سەردەمی جەنگی سارد لە کۆتاییەکانی چلەکاندا ئەڵمانیای رۆژئاوا هاوپەیمانێکی گرنگی ئەمریکا و بەریتانیا بوو، بەلاّم لێکدانەوە جیۆپۆلیتیکییەکانی ئەڵمانیا لەو سەردەمەدا زیاتر لە بواری هەژموونی کلتوری ئەڵمانیا و گەشەکردنی ناوچەیی ئەو وڵاتەدا چڕ ببونەوە.

جیۆپۆلیتیك و نازییەت

دیارە ئەو لایەنەی مێژووی جیۆپۆلیتیك کە زۆرترین مشت و مڕی لە سەدەی بیستەمدا نایەوە، بریتی بوو لە گومانی ئەوەی کە ئەم زاراوەیە بەستراییێتەوە بە نازییەت و پلانەکانی هیتلەر بۆ کۆنترۆڵکردنی جیهان. بیرۆکەی وڵاتێك لە شێوەی "سیستمێکی بالاّ" و گەڕان بە "شوێنی ژیان"دا کە ئەڵمانیا وروژاندی، رێگرییەکی ترسناکی بۆ بیرۆکەکانی تایبەت بە جیۆپۆلیتیك لە سەردەمی نێوان هەردوو جەنگدا دروست کرد. ئەڵبەتە چەمکی وڵات وەکو سیستمی سیاسی بە ئامانجی بایەخدانی زیاتر بوو بە بەرژەوەندیی نیشتمانیی لە سایەی کەش و هەوایەکی فرە ململانێدا کە چەندین وڵاتی چاوچنۆك بەخۆوە دەگرێت. لە دۆخێکی لەم جۆرەشدا، پارێزگاری کردن لە سیستماتیکی بوونی دەوڵەت دەبێتە کارێکی جیددی و هەر کەسێك یان هەر شتێك کە ببێتە هەڕەشە بۆ سەر یەکگرتوویی وڵات،پێویستە بە توندی وەلاّم بدرێتەوە. لەبەر ئەوە، لەسەر ئاستی ناوخۆییش پێویستە ئەوانەی کۆنترۆڵی دەوڵەت دەکەن زۆر وریا و ئاگادار بن. بەلاّم لەسەر ئاستی دەرەکی، دەوترێت کە تەندروستیی وڵات پەیوەستە بە وەدەستهێنانی ناوچە و سەرچاوەی دەوڵەمەندی زیاترەوە. دیارە ئەم جۆرە بیرکردنەوەش پێویستی بە هێزێکی سەربازی تۆکمە و ئامادە دەبێت کە لە کاتی پێویستدا کردەی سەربازی بۆ پاراستنی بەرژەوەندییە دەرەکییەکان ئەنجام بدات.(ئەم بیرۆکەیە بە تایبەتی لە شوێنەکانی تری جیهان برەوی پەیدا کرد وەکو رژێمە سەربازییەکانی ئەمریکای لاتینی لە دوای ساڵی ١٩٤٥) . هاوکات بیرۆکەکە جۆرە نامۆییەکی بەرهەم هێنا،چونکە تۆمەتی ئەوە دەرایە پاڵ خاوەنی ئەو بیرۆکانە گوایا باسی چەند راستییەکی جوگرافی دەکەن کە لەسەر گۆڕەپانی سیاسی و کۆمەلاّیەتی چیتر بوونیان نەماوە.

چاودێران لەو بڕوایەدا بوون کە نازییەکانی وەکو ئەدۆلف هێس و بگرە "ئەدۆلف هتلەر" یش بۆچوون و گۆشەنیگا جیۆپۆلیتیکییەکانیان بەکار هێناوە بۆ ناساندن و شەرعییەتدان بە هەلۆێستە فراوانخوازییەکانی ئەڵمانیا لە سییەکان و چلەکاندا لەسەر حسابی خوێنی کەمینە ئەتنییەکانی ناو ئەو وڵاتە (دیارترینیان یەهودییەکان بوون)، و هەروەها لەسەر حسابی دراوسێ نزیکەکانی وەکو پۆڵەندا و

چیکۆسلۆڤاکیا. ئەم هاوتابوونەی نێوان جیۆپۆلیتك و نازییەت هەمیشە جێگای گفتوگۆیە و تا رادەیەکیش بووەتە هۆی تاوانبارکردنی خودی زاراوەکە بە هۆی ئەو هاوتابوونە گومان لێکراوەوە. ئەڵبەتە چەمکی "هاوتابوون" لێرەدا گرنگە چونکە ئاماژە بە دوو جۆر لە پەیوەندی دەکات، یەکەمیان پەیوەندیی هزرییە و ئەوی تریان کە لە یەکەم گرنگترە، بریتییە لە پەیوەندیی تاکە کەسی لە نێوان چەند جوگرافیناسێکی بەرچاو و ژمارەیەك لە نازییە بالادەستەکان.

نوسینەکان و تۆڕە کۆمەڵایەتییەکانی تایبەت بە پرۆفیسۆر کارل هوشۆفەر، لە سەرووی لیستی ئەو لایەنانە دێن کە ئاماژە بەو تۆمەتبارکردنە دەکەن سەبارەت بە پەیوەندیی هزری و سیاسی نێوان جیۆپۆلیتیك و نازییەت، هوشۆفەر کە لە ساڵی ١٨٦٩ لە دایك بووە، چووەتە ریزی سوپا و لە ساڵی ١٩١٩ بە پلەی سوپاسالار خانەنشین کراوە. لە کاتی خزمەتی سەربازییدا رەوانەی ژاپۆن کراوە تا لێکۆڵینەوە لەسەر هێزی سەربازی ئەو وڵاتە بکات و لە کاتی ئەرکەکەیدا لە ژاپۆن (١٩٠٨-١٩١٠) فێری زمانی ئەو وڵاتە بووەو ئارەزووی زۆریشی چووەتە سەر کلتورەکەی. ئەم کارلێکە هاوبەشەی لە گەڵ جوگرافیناسان و ئەفسەرە ژاپۆنییەکاندا زۆر گرنگ بووە لە ئاسانکاری کردن بۆ دەرکەوتنی چەند پەیمانگایەکی جیۆپۆلیتیکی ژاپۆنی وەکو کۆمەڵەی جیۆپۆلیتیکی ژاپۆن و سکوڵی جیۆپۆلیتیك لە زانکۆی تۆکیۆ. هەروەها لە ئەمریکای باشوریش، کە تێیدا نوسینەکانی وەرگێردراون بۆ سەر زمانەکانی ئیسپانی و پورتوگالی و بە شێوەی بەربلاو لە لایەن هێزە سەربازییەکانی وڵاتانی وەکو ئەرژەنتین و بەرازیل و چیلی بەکار هێنراون.

لە دوای خانەنشین بوونیشی لە سوپا، هوشۆفەر بووە پرۆفیسۆری جوگرافیا لە زانکۆی میونخ و دەستی کرد بە پەخش و بلاو کردنەوەی گۆڤاری جیۆپۆلیتیك لە ناوەراستی ساڵانی بیستەکاندا. هوشۆفەریش وەکو "راتزیل" بڕوای وابووە کە مانەوەی ئەڵمانیا وابەستەیە بە هەڵسەنگاندنێکی ژیرانە بۆ راستییە جوگرافییەکان لە سیاسەتی جیهانیدا. بە بۆچوونی هوشۆفەر،بۆ ئەوەی وڵاتێك بمێنێتەوە پێشیش بکەوێت، مسۆگەر کردنی "شوێنێکی ژیان" بەتایبەتی لە رۆژهەڵات زۆر پێویستە و دەکرێت ئەو شوێن پێیە بە هاوکاری هاوپەیمانە گرنگەکانی وەکو ئیتاڵیا و ژاپۆن وەدەست بێت. لەم چوار ١یوەیەشدا هەماهەنگی کردن لە گەڵ یەکێتی سۆڤیێت، ئەگەر کورت مەودا یان نیمچە مەوداش بوبێت، کارێکی ژیرانە بوو، چونکە یارمەتی هەردوو وڵاتی دەدا بۆ بەهێزکردنی پێگەی خۆیان لە گۆڕەپانی بەرفراوانی ئۆراسیادا. بە بڕوای هوشۆفەر، بۆ ئەوەی ئەڵمانیاش گەشە بکات، پێویست بوو سەرکردەکانی بە وردی رەچاوی پێنج بنەمای سەرەکی بکەن کە سەنگی مەحەکن لە پلانی هەر وڵاتێك بۆ ئەوەی ببێتە هێزێکی جیهانی. بنەماکانیش بریتین لە: هەڵکەوتەی فیزیکی، سەرچاوەکان،

ناوچە و هەرێمەکان، لێکۆڵینەوەی جوگرافی و دانیشتووان. ئەگەر ئەڵمانیا نیازی هەبوو لـە وڵاتێکـی وابەستە بە رووبەرێکەوە ببێتە وڵاتێك کە چاوی لە رووبەری زیاتر لە زەوی بێت، ئـەوا پێویسـت بـوو رەچاوی توانای خۆی بکات لـە رووی سەرچـاوەو هەرێمایەتییـەوە و لەسـەر ئـەو بنەمایانـە هـەنگاو هەڵگرێت.

هوشۆفەر هەروەها بیرۆکەی تیۆری "ناوچـە گشـتگیرەکان" ی هێنایـە ئـاراوە کـە وای دادەنێـت پێویستە ئەڵمانیاو وڵاتە بەهێزەکانی تـری وەکـو ژاپـۆن پاڵپشـتیی ئـابوری و جـوگرافی خۆیـان بـە شێوەیەك پەرە پێ بدەن کە دوور بێت لە رۆچوون بەناو یەکتردا. بۆ ئەوەی ئەڵمانیاش بتوانێ کـۆنترۆڵی بەشێك لە خاکی بەرفراوانی ئۆراسیا بکات، پێویستی بە هەماهەنگی لەگەڵ یەکێتی سۆڤێتدا هەبوو، وەکو ئەو شـێوازەی لەگـەڵ بەرازیلـدا پـەیڕەو دەکـرا کـە وا دانرابـوو کـۆنترۆڵی ئـەفریقای کـردووە. سەرەکیترین بۆچوونە جوگرافییەکانی هوشۆفەر بە ئاراستەی رۆژهەڵات بوون، و ناوبراو یەکێك بوو لـە پشتیوانە دڵگەرمەکانی پلانی هێڵی ئاسنینی بەرلین- بەغدا کە یارمەتی سەپاندنی رۆڵـی ئـەڵمانیای دەدا لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاست و ئاسیای ناوەڕاست. ئەگەر پلانەکـە سـەرکەوتوو بوایـە، ئـەوا دەبـووە ئاسانکارییەکی باش بۆ گەیشتن بە سەرچاوەکانی نەوت و هۆکارێکیش بۆ دروستبوونی نائـارامیی لـە رێگای بازرگانی بەرەو ئاسیا و بە پێچەوانەوە وەکو ئەوەی بەریتانیا مەترسـی لێ دەکـرد. هەرچـەندە کۆنفرانسی ئاشتی لە ساڵی ١٩١٩ کۆتایی بەو خەونانەی ئەڵمانیا هێنا، بەڵام بۆچوونەکانی هوشـۆفەر سەبارەت بە "ناوچە گشتگیرەکان" هەم ببونە جێگـای رەزامەنـدی ناسیۆنالیسـتە تەقلیدییـەکان کـە هەمیشە چاویان لە رۆژهەڵات بوو، و هەم ئەو پیشەگەرانەش پێی قایل بوون کە بە پـەرۆش بـوون بـۆ سوود وەرگرتن لە کەرەستەی خاو لە ناوچەکانی ژێر کۆلۆنیالی ئەڵمانیا لە دەرەوەی ئەورووپا.

هەرچەندە بیرۆکەکانی هوشۆفەر وەکو بنەمای فکری بۆ پرۆژە فراوانخوازییـەکانی هتلـەر و تونـدو تیژییە جینۆساید- هێنەرەکانی هەژمار دەکران، بەڵام چاودێران (بە تایبەتی چاودێرانی ئـەمریکی لـە چلەکاندا) بڕوایان وابوو کە ئەو بۆچوونانە جێگای بایـەخن، بـەهۆی دۆسـتایەتی هوشـۆفەر لـە گـەڵ ئەدۆڵف هێسدا و هەروەها بە هۆی بەشداربوونی چڕو پڕی لە گفتوگۆکانی نێوان ئـەڵمانیا و ژاپـۆن لـە سییەکان و چلەکاندا. ئەدۆڵف هێس بەر لە دامەزراندنی وەکو سکرتێری تایبـەتی هتلـەر و دواتـریش وەکو جێگری لە پارتی نازیدا، قوتابی هوشۆفەر بووە لە زانکۆی میـونخ. هتلـەر لـە کتێبەکەیـدا بـە ناوی "خەباتی من" ئاماژە بە چەند زاراوەیەك دەکات وەکو "ناوچـەی ژیـان" بـۆ پشـتگیری کردنـی بۆچوونەکانی سەبارەت بەوەی کە پێویسـتە ئـەڵمانیا رێککـەوتنی ڤێرسـای سـاڵی ١٩١٩ پێچـەوانە بکاتەوە و بەدوای ناوچەی جوگرافی تازە لە ناوەڕاست و رۆژهەڵاتی ئەورووپادا بگەڕێت.

بەڵام جیاوازی ئاشکراو جیددی لە نێوان ئەو دوو کەسایەتییەدا هەبوو، چونکە بە پێچەوانەی هوشۆفەر کە زیاتر باسی لە پەیوەندییە هەرێمایەتییەکان و حکومەتی ئۆرگانیك دەکرد، هتلەر تەرکیزی زیاتری خستبووە سەر رۆڵی جەماوەر (کە بە بۆچوونی ئەو بە مانای نەژادی ئاری دێت) لە ئاراستە کردنی رەوتی مێژوو و جوگرافیا. بە واتایەکی تر، سەرقاڵبوونی هتلەر بە بابەتی نەژاد و رقی ئەستووری لە جووەکانی ئەڵمانیا و ئەوروپا بە هیچ شێوەیەك لە نوسینەکانی هوشۆفەردا جێگایان نەدەبووەوە. ئەگەر خاڵی هاوبەش لە نێوانیاندا هەبوبێت، ئەوا تەنها بڕوای هاوبەشیان بوو بەوەی حکومەتی ئەڵمانیا "سیستمێکی باڵا" یە کە پێویستی بە "ناوچەی ژیان" و دەروازەی هەرێمایەتی وابەستە لە جیهاندا هەیە. سەرەڕای پەیوەندی هوشۆفەر لە گەڵ بەرپرسانی نازیدا، بەلاّم لە کۆتاییەکانی سییەکان و سەرەتای چلەکاندا، کاریگەری نوسینەکانی رووی لە کزیی کرد. ئەو وەکو نازییەکان بڕوای بەوە نەبوو کە دەستەیەکی نێودەوڵەتی لە کۆمۆنیست و جو هەبێت و پلان بۆ کۆنترۆڵکردنی جیهان دابنێن. هەروەها ئارەزووەکانی هتلەریشی سەبارەت بە پووچەڵکردنەوەی کاریگەریی جووەکانی ئەڵمانیا لەسەر خۆشگوزەرانی نیشتمانی و تەنانەت خودی دەوڵەتی ئەڵمانیاشی بەلاوە پەسەند نەبوو.

لە ساڵانی ١٩٤١ و ١٩٤٢ بیرمەندە پەناهندە ئەڵمانییەکانی وەکو هانز ویگەرت و ئەندریاس دۆرپالێن و ئەندرۆ جیۆرجی و رۆبەرت شتراوس هیوپ ئەوەیان لە هزری ئەمریکییەکاندا چاند کە جیۆپۆلیتیکی ئەڵمانی هاوبەش بووە لەگەڵ نازییەکان لە تاوانەکاندا. لەبەر ئەوەی هوشۆفەریش بەوە تۆمەتبار کرابوو کە عەقڵی شەڕانگێزی پشتەوەی مەترسی نازییەکانە، بۆیە وەکو ئاماژەی پێ کرا، پێگە و کاریگەریی ئەو بیرمەندە رووی لە کز بوون و لەناوچوون دەکرد. هەروەها بڕوای وابوو کە هەڵمەتی ئەڵمانیا بۆ داگیرکردنی یەکێتی سۆڤییێت لە ساڵی ١٩٤١ لە رووی ستراتیجییەوە بە ئاراستەی هەڵەدا چووە و دۆستایەتیە توندو تۆڵەکەشی لەگەڵ "ئەدۆڵف هێس" دا زیاتر ئاشکرا بوو، کاتێ دەرکەوت کە هێس لە هەمان ساڵدا بە نهێنی سەردانی ئیسکوتلەندای کردبوو بەمەبەستی بەدی هێنانی ئاشتی لەگەڵ بەریتانیا. هەرچەندە ئامانجی راستەقینەی ئەرکەکەی هێس هەر بە شاراوەیی مایەوە، بەلاّم بە خاڵی وەرچەرخان دادەنرێت لەو کاریگەرییەی گوایا بیرمەندانی جیۆپۆلیتیکی ئەڵمانیا لەسەر هتلەر و هاوکارەکانی دروستیان کردبوو.

هوشۆفەر لە ساڵی ١٩٤٦دا خۆی کوشت دوای ئەوەی لە مانگی نیسانی ١٩٤٥ دا هەواڵی لە سێدارەدانی کوڕەکەی بەناوی "ئەلبریخت" پێ گەیشت بەهۆی بەشداری کردنی لە پلانی کوشتنی هتلەر لە تەمووزی ١٩٤٤دا. تەنها کەسێکیش کە گفتوگۆی لەگەڵ هوشۆفەر کردبێت دەربارەی

ڕێچوونە جیۆپۆلیتیکییەکان، قەشەی یەسوعی ئەمریکی "ئیدمۆند وۆلش" بوو. وۆلش کە ئارەزووی لە نوسینە جیۆپۆلیتیکییە ئەڵمانی و سۆڤییێتییەکان بوو. هەرچەندە وۆلش خۆیشی بە وێنەی نوسەرە ئەڵمانییەکانی تاراوگە لەو بڕوایەدا بوو کە هوشۆفەر عەقڵی پلان داڕێژەری هتلەر بووە، بەلاّم هەر سوور بوو لەسەر ئەوەی کە نابێت هوشۆفەر بە تاوانی جەنگ تۆمەتبار بکرێت. لە کتێبێکیدا بە ناوی "هێزی گشتیی" کە لە ساڵی ١٩٤٨ بلاّوی کردەوە، وۆلش لەم بارەیەوە دەنوسێت:

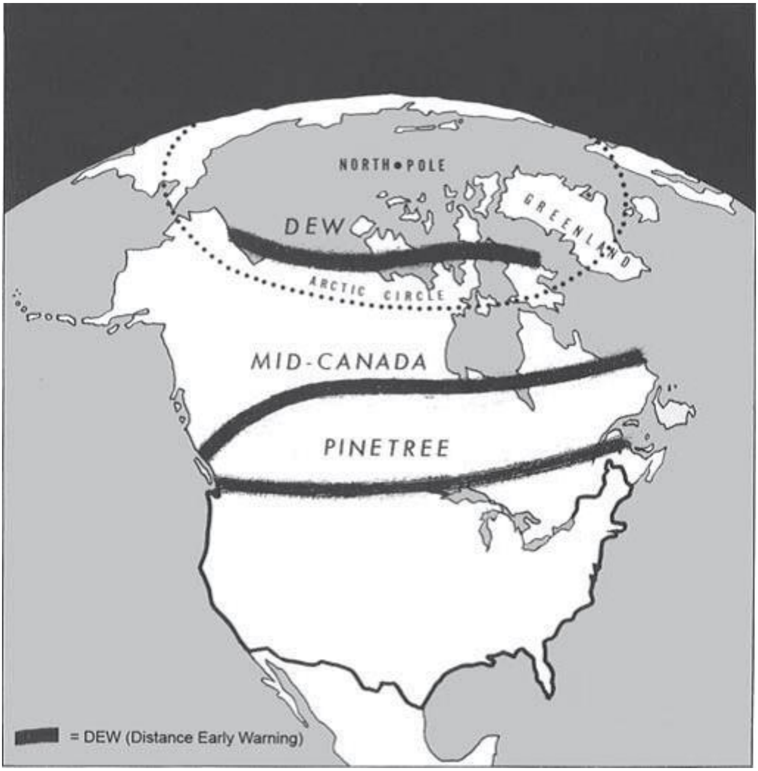
ناکرێت چیتر پەیوەندی دووسەرەی هۆ و ئەنجام بشاردرێتەوە، چونکە هەڵمەتە داگیرکارییە یەك بەدوای یەکەکان لەسەر هەمان شێواز جێبەجێ کراون و لە نوسین و وانەی مامۆستایانی جیۆپۆلیتیك بە ڕوونی باس کراون.

داڕمانی دوای شەڕ لە ئەمریکا

بە حوکمی ئەوەی زاراوەکە ببوە جێگای ڕق و نەفرەت لێکردنی چاودێرانی بەناوبانگی وەکو ئیدمۆند وۆلش کە دواتر بووە ڕاگری بەشی کاروباری دەرەوەی ئەمریکا لە زانکۆی جۆرج تاون، بۆیە هیچ جێگای سەرسوڕمان نەبوو کە ناوبانگی جیۆپۆلیتیك بۆ ئاستێکی زۆر خراپ دابەزێت. نەوەی تازەی شارەزایانی ئەمریکی لە بواری جوگرافیای سیاسی ئەو زاراوەیان ڕەت کردەوە و لە جێگای ئەو هەوڵەکانیان چڕ کردەوە بۆ پێشخستنی جوگرافیای سیاسی، چونکە ئەم بوارە بەوە ناسرابوو کە لە ڕووی هزرییەوە بابەتییە و لە ڕووی کاریگەریی فاکتەرەکانی دەوروبەر لەسەر هەڵس و کەوتی ولاّتان کەمتر یەکلاکەرەوەیە.

لە بەدواداچوونێکی گرنگدا سەبارەت بە جیۆپۆلیتیکی دوای شەڕی جیهانی لە ناوچە ئینگلیزی زمانەکاندا، لیسلی هێپڵ بڕوای وابوو کە زاراوەی جیۆپۆلیتیك لە ژیانی سیاسی و گشتی ئەمریکا لە نێوان ساڵانی ١٩٤٥ تا ١٩٧٠ چووەتە دەرەوە. دیارە زاراوەکە بە دەستی ئەنقەست لە لایەن زۆربەی شارەزایانەوە پشت گوێ دەخرا، بێجگە لە چەند کەسێکی کەمی وەکو "جۆزیف ڕۆسیك"ی پرۆفیسۆری بواری کۆمەلاّیەتی لە زانکۆی بریج پۆرت نەبێت کە نوسینێکی زۆری لە گۆڤارە گشتی و ئەکادیمییەکاندا بلاّو کردۆتەوە لەسەر بابەتی وەکو جیۆپۆلیتیکی ئەمریکا و کیشوەری جەمسەری باشور. ئەوەی جێگای سەرنجیشە لە نوسینەکانی ڕۆسیك ئەوەیە کە بایەخێکی ئەوتۆیان نەداوە بە ڕوونکردنەوەی ئەو بوارە هزرییەی کە زاراوەکە بەخۆوەی دەگرێت. بە کورتی، ناوبراو جیۆپۆلیتیك بە سوودبەخش دەزانێت تەنها لەبەر ئەوەی گرنگیی ناوچەکان و سەرچاوەکان نیشان دەدات.

بە گشتی، سەرەڕای بەکارهێنانی لە لایەن "رۆسیك"ەوە، بەڵام تەنها ژمارەیەکی کەم لە پسپۆڕان ئارەزووی بەکارهێنانی زاراوەیەکیان دەکرد کە پێشتر بە هاوسۆزی نازییەکان تۆمەتبار کرابوو. بەڵام ئەمە بەو مانایە نایەت کە جوگرافیناسان وازیان لە نەخشەی سیاسی جیهان هێنابێت. ئەوەتا جوگرافیناسانی وەکو نیکۆلاس سپایکمان (١٨٩٣- ١٩٤٣) و دواتریش سۆڵ کۆهین لە دەستپێکردنی شەڕی ساردا ئاماژەیان بەوە کردووە کە پێویستە سروشتی ناوچەیی و ئایدۆلۆجی ئەو ململانێیە بزانرێت کە لە نێوان ئەمریکا و یەکێتی سۆڤییێتدا درێژەی هەبووە.

٤. بیستن و سەیر کردن لە سەردەمی شەڕی ساردا.

"كۆهين" له كتێبێكيدا به ناوی "جوگرافيا و سياسەت له جيهانێكی دابەش بوودا" (١٩٦٣) بايەخ به تێگەشتنەكانی سپايكمان دەدات دەربارەی جيهانێك كه به روونی پارچه پارچه بووه.

له كاتێكدا سپايكمان بايەخی بەو شوێنانه دەدا كه ناوی لێ نابوون "ناوچەكانی دەرەوه" له ئەورووپای رۆژهەڵات و رۆژهەڵاتی ناوەڕاست و باشورو باشوری رۆژهەڵاتی ئەورووپا، كۆهين له نوسيەنەكانی دواتريدا تەركيزی لەسەر ئەو ناوچانه دەكرد كه پێيان دەوترێت "ناوچەی پەرتەوازه" و هەوڵی داوه روونی بكاتەوه كه له چ شوێنێكدا دەكرێ زلهێزەكان بكەونه ململانێ لەسەر وەدەستهێنانی ناوچه و سەرچاوەی زياتر. لەم رووەوه ئەو ناوچه جوگرافييانەی نزيكن له يەكێتی سۆڤييێت و چين وەكو مەيدانی سەرەكی شەڕی سارد دانرابوون. ئەڵبەته ململانێ و توندو تيژی له بەرلين و باشوری رۆژهەڵاتی ئەورووپا و رۆژهەڵاتی ناوەڕاست و كۆريا و ڤێتنام دووپاتی ئەو بۆچوونه جوگرافييەيان كردەوه. هاوكات تەنگژەی ئاڵۆزی موشەكەكانی كوباش له ساڵی ١٩٦٢، ئەوەی دەرخست كه ئەمريكا زۆر هەستيارە دەربارەی ناوچەی حەوزی كاريبی.

هەرچەنده زاراوەی جيۆپۆليتيك متمانەی خۆی له وڵاتانی وەكو ئەمريكا و ژاپۆن و بەريتانيا و چەند بەشێكی تری ئەورووپا لەدەست دابوو، بەڵام مشت ومڕ لەسەر ئەوه دروست بوو گوايا ستراتيجييەتی شەڕی ساردی ئەمريكا له پشت پەردەوه ئيلهامی له بۆچوونه جيۆپۆليتيكييەكان وەرگرتووه. لەم چوارچێوەيەشدا، راپۆرتی ٦٨ ديكۆمێنتيی ئەنجومەنی ئاسايشی نەتەوەيی كه له نيسانی ١٩٥٠ ئاراستەی سەرۆك ترومان كرابوو، هوشياری دەربارەی پلانی سۆڤيێت بۆ كۆنترۆڵكردنی جيهان دابوو و ئاماژەشی به ئەگەری بوونی ستراتيجييەتی جوگرافی رووسەكان بۆ گەيشتن بەو ئامانجه بەخۆوه گرتبوو. هەرچەنده راپۆرتەكه جيهانی سێيەم و هەڵكەوته جۆراوجۆره جوگرافيەكەی پشتگوێ خستبوو، بەڵام دواتر كرا به پاشكۆ بۆ ئەو تيۆرەی كه پێی دەوترا "تيۆری دۆمينه". ئەم تيۆره هوشياری ئەوەی دەدا كه جيهانی سێيەم لەبەردەم ئەو هەڵمەتی بەرفاوانبوونەدا كراوەيه كه سۆڤيێت پشتيوانيی لێ دەكات. له ماوەی (١٠) ساڵيش له دروستبوونی رێكخراوی پەيمانی باكووری ئەتلەسی ناسراو به (ناتۆ) له ساڵی ١٩٤٩، ئەمريكا پەيماننامەی له گەڵ ئوسترااليا له ساڵی (١٩٥١) و ئاسيای ناوەڕاست له ساڵی (١٩٥٥) بەست،و هەروەها رێككەوتنی دووقۆڵييشی لەگەڵ ژاپۆن و كۆريای باشووردا گرێ دا.

ئەو ژمارە كەمەی پسپۆڕانی بواری جوگرافيای سياسی وەكو "كۆهين" كه به ئاشكرا رەخنەيان له شەڕی سارد و ستراتيجييەتی ئەمريكا دەگرت، له لای خۆيانەوه هاوڕا بوون لەگەڵ ئامانجه گشتييەكانی ئەو ستراتيجييەته وەكو ئامانجی سنووردار كردنی رۆڵی يەكێتی سۆڤيێت، بەڵام هاوكات

نیگەرانیش بوون لە تەرکیزکردن لەسەر ئەو هەمەجۆریە جوگرافییەی کە لە جیهانی سێیەمدا بەدی دەکرا. لە ئەنجامی سووربوون لەسەر تێگەیشتنیشی بۆ ئامانجە جیهانییەکانی یەکێتی سۆڤیێت، کۆهین هوشیاری دایە خوێنەرانی ئەمریکی کە پێویستە ئەو جیاوازییە قووڵە جوگرافی و کلتوری و سیاسییەی نێوان رۆژهەلاتی ناوەڕاست لە لایەك و باشوری ئاسیا لە لایەکی ترەوە نادیدە نەگرن. دیارە وا مەزندە دەکرا کە دارێژەرانی ستراتیجییەتی ئەمریکا لەو سەردەمەدا وەکو "جۆرج کینان" کە لەسەردەمی سەرۆکایەتی سەرۆك ترومان لە وەزارەتی دەرەوە کاری دەکرد، ئەو جیاوازییە ناوچەییەیان لەبەرچاو نەگرتبوو. هەروەها راپۆرتی ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوەیی بە راپۆرتێکی جوگرافی زۆر سادە ناوزەد کرابوو کە تەنها بایەخ بە دەرخستنی روسیا دەدات وەکو هەڕەشەیەکی فراوانخوازی سەرسەخت لە لای رۆژهەلاتەوە.

زیندوو بوونەوەی جیۆپۆلیتیك لە ئەمریکا

دیارە هەمیشە وەزیری پێشووی دەرەوەی ئەمریکا، هینری کێسنجەر وەکو هۆکاری زیندوو بوونەوەی بایەخی ئەمریکییەکان بە جیۆپۆلیتیك دادەنرێت، هەرچەندە بەکارهێنانەکەی ئەو زۆر نافەرمی تر بووە لە بەکارهێنانی هەمان زاراوە لە کۆتایی سەدەی بیستەمدا. کیسنجەر وەکو هاوولاتییەکی بە رەگەز ئەلمانی کە کۆچی کردووە بۆ ئەمریکا،و هەروەها وەکو بیرمەندێك کە تێزی دکتۆراکەی بریتی بووە لە شیکردنەوەی مێژووی جیۆپۆلیتیکی ئەوروپی لە سەدەی ١٩دا، بە یەکێك لە وەزیرە نموونەییەکانی دەرەوەی ئەمریکا هەژمار دەکرێت لە سەردەمی دوای ساڵی ١٩٤٥. کیسنجەر بیرمەندێکی گرنگی سەردەمی ئیدارەی سەرۆك نیکسون و هاوکات چاودێرێکی وردی بارودۆخی هەمیشە گۆڕاوی سەردەمی شەڕی ساردیش بوو. ئەو سەردەمەش زۆر چارەنوسساز بوو، چونکە شەڕەکە پێی نابووە قۆناغی خاوبوونەوەیەکی رێژەییەوە هەرچەندە ئەو کاتە هێشتا ئەمریکا و سۆڤیێت و چین هەر یەك لە لای خۆیەوە گومانی لە پاڵنەر و ئامانجە جیۆپۆلیتیکییەکانی ئەوانی تر هەبوو. لەولاشەوە ئەمریکا لە ململانێیەکدا چەقیبوو لە ڤێتنام کە رۆژ لە دوای رۆژ ناوبانگی ئەمریکای زیاتر ناشیرین دەکرد و بەکارهێنانی زاراوەی جیۆپۆلیتیك لە لایەن "کیسنجەر"ەوە بەشێکی بریتی بوو لە هەوڵی ئەمریکا بۆ بەدی هێنانی ئاسۆیەکی ستراتیجیی نوێ. بە گشتی، وەکو ئەوەی لیسلی هێپڵ ئاماژەی پێ کردووە، کیسنجەر زاراوەکەی بەکار هێناوە بۆ روونکردنەوەی

دڕنگیی هاوسەنگیی جیهانی و بەرژەوەندیی نیشتمانیی هەمیشەیی لە جیهانێکدا کە هاوسەنگیی هێز بەخۆوە دەبینێت. هێپل کە ئارەزووی دەکرد ئەمریکا پەیوەندییەکی تازە لە گەڵ چیندا دروست بکات، ئاماژەی بەوە کردووە کە پێویستە ڕێگا لە "ئارەزووە جیۆپۆلیتیکییەکانی" مۆسکۆ بگیرێت:

یارییەکە ناوی "هاوسەنگی" بوو. ئێمە بەدوای ئەوەدا نەدەگەڕاین کە لە گەڵ وڵاتی چیندا ڕووبەڕووبوونەوەیەکی وروژێنەر دژ بە یەکێتی سۆڤێت بەرپا بکەین، بەڵام لەسەر پێویستی ڕێگا گرتن لە ئارەزووە جیۆپۆلیتیکییەکانی مۆسکۆ ڕێککەوتین. هەڵوێستەکانی پەکین لە یەك کاتدا شەڕانگێزی و فەلسەفییش بوون چونکە ئەو وڵاتە نەك تەنها نەیاری ئارەزووە جیۆپۆلیتیکییەکانی مۆسکۆ بوو، بەڵکو لە ڕووی باڵا دەستیی ڕوسیاش دەوەستایەوە. ئێمە ڕێککەوتین لەسەر بەرەنگاربوونەوەی ئارەزووەکانی مۆسکۆ، بەڵام هیچ هۆکارێکمان نەبوو بۆ دروستکردنی ململانێیەکی ئایدۆلۆجی لەگەڵ ئەو وڵاتەدا.

لە کاتێکدا ئەمریکا هەوڵی کەمکردنەوەی ڕۆڵی سۆڤێتی دەدا، هینری کێسنجەر بڕوای وابوو کە سیاسەتی ئەو سەردەمەی دەرەوەی ئەمریکا زیاد لە پێویست بەپەرۆش بووە بۆ ئامادەکردنی وەڵامێکی سەربازی بۆ ئەو تەنگ و چەڵەمەیە. لە جێگای ئەوە (بە بڕوای کێسنجەر) و لە سایەی لاوازبوونی ڕێژەیی هێزی سەربازیدا، ئەمریکادا پێویستی بە شێوازێکی نەرم و نیان بوو کە حسابی ئەگەرە سیاسیە تازەکان بکات و پەرە بە پەیوەندییەکانی ئەمریکا لەگەڵ هێزەکانی تری جیهان وەکو چین بدات.

هەرچەندە بەکارهێنانی زاراوەی جیۆپۆلیتیك لە لایەن "کێسنجەر" ەوە ناڕوون و تەم و مژاویی بوو، بەڵام بە بۆچوونی ژمارەیەك لە پسپۆڕان، ئەو بەکارهێنانە ناوبانگی بۆ زاراوەکە لە ناو کلتوری سیاسی ئەمریکادا گەڕاندەوە و بووە هۆی تازەبوونەوەی بایەخدانی فەرمیی ئەکادیمی بە ستراتیجیەتی جیهانی. لە ڕووی ناوبانگەوە، زاراوەی جیۆپۆلیتیك جارێکی تر هاتەوە ناو گفتوگۆکانی تایبەت بە سیاسەتی شەڕی سارد و ئەو بابەتانەی کە پرسە نێوخۆیی و نێودەوڵەتییەکانیان بەیەکەوە دەبەستەوە.

هەرچەندە بەشێکی کەم لە نوسەران هەڵسەنگاندنێکی هزری و مێژوویيان بۆ زاراوەکە کردووە، بەڵام ئەو زاراوەیە بووە هۆکارێکی بەسوود بۆ تیشك خستنە سەر گرنگیی فاکتەرە جوگرافییەکان لە دروستبوونی پێشکەوتنە سیاسی و سەربازییەکاندا. کەسایەتییە سیاسیە ناودارەکانی تری وەکو

ڕاوێژکاری ئاسایشی نەتەوەیی لە سەردەمی سەرۆك کارتەر، زبیگنیڤ برزیزنسکی کە لە پۆڵەندا لە دایك بووە، بەکارهێنەری سەرەکیی زاراوەی جیۆپۆلیتیك بوون و زاراوەکەیان بەکار دەهێنا بۆ نیشاندانی بایەخی خۆیان بە وێناکردنی بەرژەوەندییە ستراتیجییەکانی ئەمریکا لە سەردەمێکدا کە تەنگژەی جیهانی ڕوو لە هەڵکشانە. تەنگژەکان بەلای ئەوانەی پێیان دەگوترا بیرمەندە تازە-محافەزەکارەکان خۆیان لە هەڵمەتی فراوانخوازیی هەمەلایەنەی سۆڤییێتدا دەبینییەوە.

٥. هنری کێسنجەر. بەرگی گۆڤاری "تایم لایف" ١٩٧٤/٦/١٠.

ئەڵبەتە بڕیاری پشتیوانی کردن لە هێزی ئۆپۆزسیۆن دژ بە داگیرکردنی ئەفغانستان لە لایەن سۆڤیێتەوە و پاڵپشتی کردنیان لە رووی داراییەوە لەساڵی ١٩٧٩ بەسەرەوە، لەو بیرکردنەوە جیۆپۆلیتیکییەوە سەرچاوەی گرت کە پێویستە ڕێگا لە پەلهاویشتنی زیاتری سۆڤیێت بگیرێت هەتاکو ئەگەر ئەو کارە پێویستی بەوە بکات ئەمریکا و هاوپەیمانە ناوچەییەکانی وەکو پاکستان پشتیوانی لەو بڕیارە بکەن بۆ بەرەنگار بوونەوەی هێزەکانی سۆڤیێت. هەر وەکو چۆن هەندێك لە چاودێران پێشبینییان کردبوو، ئەم بڕیارە لق و پۆی زۆری لێ بووەوە و بووە هۆی دروستبوونی ڕێکخراوی تیرۆریستی قاعیدە و شەرکەری خۆبەخشی وەکو ئوسامە بن لادن.

بێگومان یەکێك لە گرنگترین دەرەنجامەکانی زیندووبوونەوەی بایەخدان بە جیۆپۆلیتیك بریتی بوو لە دروستکردنی لیژنەی "مەترسیی ئێستا". ئەم لیژنەیە زاراوەی جیۆپۆلیتیك و بابەتە ئەکادیمییەکانی تری وەکو سۆڤیۆتۆلۆجی (واتا دیراسەت کردنی حکومەت و کۆمەڵگای سۆڤیێت) بەکار دەهێنا بە مەبەستی گەیشتن بەو بڕوایەی کە پێویستە ئەمریکا واز لە سیاسەتی کرانەوە (انفراج) و هاوسەنگیی هێز بێنێت و شێوازێکی زیاتر هێرشکەرانە بەکار بێنێت، چونکە یەکێتی سۆڤیێت سوورە لەسەر پەرەدان بە باڵادەستی خۆی بەسەر هەموو ئاسیا و ئەورووپادا. ئەو بیرمەند و رەخنەگرە ئەکادیمییانەی وەکو کۆلن گرەی کە بێ ئومێد بوون لە سیاسەتی ئاشتیخوازانەی ئیدارەی جیمی کارتەر، بۆچوونێکی جیۆپۆلیتیکی جیهانییان هێنایە ئاراوە کە دواتر لە لایەن ئیدارەی (رۆناڵد ریگان) ەوە پەیڕەو کرا. سیاسەتی دەرەوەی ئەمریکا ئەو کاتە سەرقاڵی بەدوادا چوون بوو بۆ ئەو لایەنانەی کە یەکێتی سۆڤیێت پاڵپشتی دەکردن، و هاوکات پشتیوانیی لە رژێمەکانی دژ بە سۆڤیێت لە سەرانسەری جیهانی سێیەمدا دەکرد. دواتریش موشەکی ناوکیی کورت مەوداو نیمچە دوور مەودا لە بەریتانیا و ئەڵمانیای رۆژئاوا وەکو بەشێك لە هەوڵەکانی ناتۆ بۆ بەرەنگار بوونەوەی هەر هەوڵێکی یەکێتی سۆڤیێت لە فراوانکردنی کاریگەری خۆی لە ناوەڕاست و رۆژئاوای ئەورووپادا جێگیر کران.

لە ناوەڕاستی هەشتاکانیشدا گفتوگۆ کردن دەربارەی بابەتی جیۆپۆلیتیك لە ئەمریکا بە شێوەی سەرەکیی لە لایەن گروپێك لە پسپۆڕانەوە بەڕێوە دەبرا کە کەوتبوونە ژێر کاریگەریی بەهێزی ریالیزمی سیاسی و ئارەزووی پارێزگاری کردن لە هێز و دەسەڵاتی ئەمریکا، لە گەرمەی ئەو رووداوانەی کە پێیان دەوترا دووەمین شەڕی سارد. دیارە مەبەست لە "دووەمین شەڕی سارد" بریتیە لە ماوەی دوای هەرەس هێنانی سیاسەتی کرانەوەو هێورکردنەوەی نێوان زلهێزەکانی جیهان. لێرەدا جیۆپۆلیتیك جارێکی تریش بووە زاراوەی کورتکراوە بۆ کێبەرکێی نێوان زلهێزەکان، و هەروەها

ئاماژەیەکیش بوو بۆ گرنگیی هەوڵەکانی ئەمریکا لە پێناو بەرژەوەندییە نەتەوەییەکانی خۆی لە جیهانێکی پڕ لە پشێویدا. بێگومان سیاسەتی دەرەوەی ئەمریکا لە سەردەمی رۆناڵد ریگان زیاتر سەرەرۆییانە بوو لەوەی سەردەمی ئیدارەی کارتەر . زۆرێك لەو بیرمەندو دارێژەرە سیاسییانەی کە بەو ئیدارەیەوە وابەستە بوون، دواتر بوون بە ئەندام لە هەردوو ئیدارەی(بۆش) ی باوك و(بۆش) ی کوڕدا . بۆ نموونە وەزیری بەرگری (دۆناڵد رامسفیلد) لە سەرەتای هەشتاکاندا دەستی خستە ناو دەستی سەدام حوسێن، بەلاَم دواتر بوو بە یەکێك لە سەرەکیترین پلان دانەرو جێبەجێکارەکانی هەڵمەتی داگیر کردنی عێراق لە ساڵی ٢٠٠٣دا، کە بووە هۆی رووخانی رژێمەکەی سەدام و دواتر لە سێدارەدانی خودی سەدام لە مانگی کانوونی یەکەمی ساڵی ٢٠٠٦ دا.

بەرەو جیۆپۆلیتیکی رەخنەیی

لەو کاتەی کە چەند بیرمەندێکی سیاسی لە چوارچێوەی شەڕی سارددا پێداچوونەوەیان بە زاراوەی "جیۆپۆلیتیك"دا دەکرد، نوسەری تر هەبوون کە لێکۆڵینەوەیان دەربارەی چەمك و تێگەیشتنی جیاواز بۆ زاراوەکە ئەنجام دەدا. ئەم شێوازە کە دواتر بە جیۆپۆلیتیکی رەخنەیی ناوزەد کرا، لە رووی تۆن و دیدگاوە ریالیستی نەبوو. بەلاَم ریالیزم وەکو شێوازێك بۆ لێکۆڵینەوە لە پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان زۆر گرنگ بوو بە تایبەتییش لە ئەمریکا، چونکە ئەو شێوازە وای دادەنێت کە ولاَتان لە جیهانێکی پڕ لە پشێویدا دەژین بە هۆی نەبوونی حکومەتێکی "جیهانی" کە بتوانێت کۆنترۆڵی کردەوەی حکومەتەکانی تر بکات. سەرەتاترین و ئاشکراترین بنەماکانی ریالیزمیش بریتین لە بەرژەوەندیی خودیی و نیشاندانی هێزو دەسەلاَت. هەرچەندە زۆرێك لە نوسەرانی بواری جیۆپۆلیتیك ئاماژە بە ریالیستە بەرچاوەکانی وەکو "ی. هـ. کار"و "کینیس والتس" نادەن، بەلاَم بە شێوەی ناڕاستەوخۆ کار بە مۆدێلێك دەکەن کە هاوشێوەی زۆربەی ریالیستەکانە. لەولاشەوە بەلای جەنەراڵەکانی ئەمریکای لاتینەوە کە لە شەستەکان و حەفتاکاندا سەرقاڵی ئاسایشی نەتەوەیی خۆیان بوون، بۆچوونە ریالیستییەکان و هزری جیۆپۆلیتیکی پڕ بوون لە هەڕەشەو مەترسی لە لایەن هێزە کۆمۆنیستییەکانەوە لە ناوەوە و دەرەوەی ئەو ولاَتانە.

بەلای رەخنەگران لە جیۆپۆلیتیکی بونیاتنراو لەسەر ریالیزم، بۆچوونی نەرێنی دەربارەی سیاسەتی جیهانیی کارێکی تاکلایەنەیە، واتا زیاتر باس لە بابەتی ململانێ و کێبەرکێ دەکات لەسەر حسابی هەماهەنگی و کرانەوە (انفراج). بەلاَم سیستمی نێوان ولاَتان نیشانی داوە کە دەتوانێ هەماهەنگی دروست بکات و دامەزراوەی هاوبەشی وەکو یەکێتی ئەوروپا و نەتەوە یەکگرتووەکان و یاسای

نێودەوڵەتی و پێکهاتەی حکومی پێش بخات. هەروەها نەوەیەکی نوێ لە نوسەران کە ئیلهام لە نمونەی فەلسەفی جیاواز وەردەگرن، گومان دەخاتە سەر بۆچوونەکانی ئەو نوسەرانەی کە ریالیزم ئیلهامبەخشیانە . لەوانەیە جێگای سەرسوڕمان نەبێت کە "جیۆپۆلیتیك" ی بونیاتنراو لەسەر ریالیزم بە گەرمی لە ئەمریکا پێشوازیی لێ کرا، چونکە تێیدا وا باوە کە نوسەران نەخشەی تایبەتی خۆیان بۆ جیهان بە شێوەیەك دەخەنە روو وەکو ئەوەی چاودێری بێ لایەن بن و تەنها زنجیرەیەك "راستیی نێوخۆیی" بە خوێنەرانیان رابگەیەنن. بە تایبەتی پسپۆرە فیمینیستەکانی وەکو "دۆنا هارەوەی" لە راکێشانی سەرنجی خوێنەران بۆ لای سێ شت کە لە ئەنجامی ئەو جۆرە بۆچوونانە دێنە ئاراوە زۆر گرنگ و بەرچاو بوون:

6. Axes of good and evil

٦. تەوەرەکانی خێر و شەڕ.

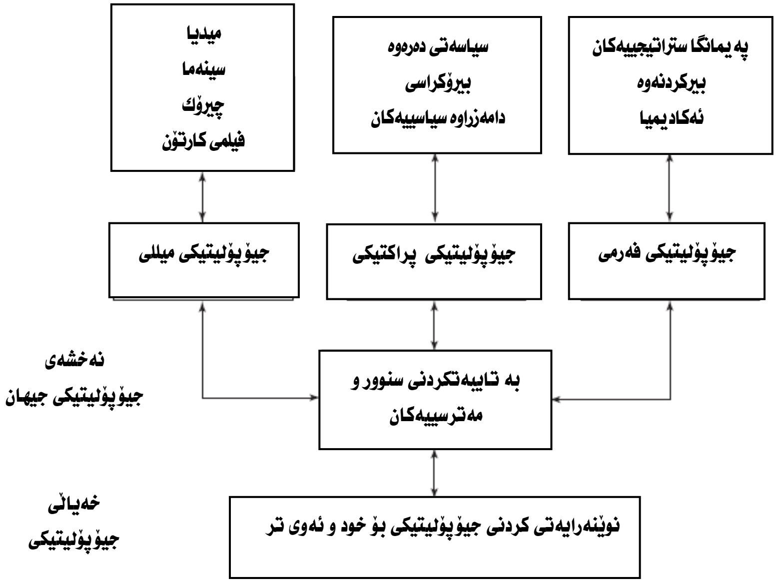
<u>یەکەم:</u> پێویستە ئەوە بۆ خوێنەرە شارەزاکان روون بکرێتەوە کە چۆن جیۆپۆلیتیك هاتە ئاراوە و جێبەجێ کرا. بۆ تێگەیشتن لە سیاسەتی جیهانییش، پێویستە ئەو راستییە بزانین کە ئەو سیاسەتە بە سەرپۆشی کلتوری و کۆمەڵایەتی داپۆشراوە. سیاسەتی ئێستای جیهانیی سروشتی و حەتمی نییە و ئەو چیرۆکانەی دەربارەی سیاسەتی نێودەوڵەتی باس دەکرێن، تەنها چیرۆکن و بەس. دیارە هەندێك لە چیرۆکەکان لەوانی تر گرنگترن و هەندێك کەسایەتی وەکو سەرۆکی ئەمریکا و سەرۆکی روسیا خاوەن

دەنگی زولاڵترن لە بڕیاردان دەربارەی پرسە جیهانییەکان. ئەوەتا وتـاری سـالآنەی سـەرۆکی ئـەمریکا جێگای بایەخی زۆرە وەکو چۆن قسەو لێدوانی سەرانی ولاتە زلهێزەکانی وەکـو روسـیا و چـین هـەمان نرخ و بەهایان هەیە. ئایا ئێمە هەمان بایەخ بە وتارێك دەدەین کە سەرکردەیەکی سیاسی لە رۆژئـاوای ئەفریقا یان ئەمریکای ناوەڕاست پێشکەشی بکات؟ بێگومـان نـەخێر، بـەلآم تاکـە حاڵـەتی جیـاواز لەوانەیە وتار و لێدوانی سەرۆکی ولاتی ڤەنزویلا بێت کـە ولاتەکـەی بـە نـەوت دەوڵەمەنـدە. دیـارە رەخنەکانی (هۆگۆ چاڤیز) ی سەرۆکی ئەو ولاتە لە ئیـدارەی بـۆش و نـاوزەدکردنی خـودی بـۆش بـە "شەیتان" لە هزری زۆر کەسدا ماون، لەبەر دوو هۆکار: یەکەمیان شێوازی نادیپلۆماسـی وتەکانـە و دووەمیش بریتیە لە کاریگەریی لێدوانەکان لەسـەر جیهانێـك کـە بەدەسـت بـەرزیی نرخـی نەوتـەوە دەینالآند، لە کاتێکدا داواکاری ئەمریکا و چین و ئەوروپا بۆ نەوت لە زیاد بوونـدا بـوو. بـە گشـتیی پەیوەندییەکانی ئەمریکا و ئەمریکای لاتین هەمیشە لە گۆڕاندا بـووە، چـونکە بـەردەوام حکومـەتی تازەی چەپی- ناوەڕاست هەڵدەبژێردران و بە بۆچوونی چاڤیز "تەوەری خێر" دروسـت دەبـوو. (هۆگـۆ چاڤیز ئێستا لە ژیاندا نەماوە بەلآم رژێمەکەی هەر بەرقەرارە ـــوەرگێڕ).

دووەم: وەکو دەرەنجامێکی لۆجیکی بۆ لێکدانەوەکەی سەرەوە، جیۆپۆلیتیك بە جۆرێك لە گفتوگـۆ دادەنرێت کە دەتوانێ سیاسەتی جیهانیی بەرهەم بێنێت و ئیدارەی بدات. لێرەدا تەرکیز لەسەر ئەوەیـە کە چۆن زمانی سیاسی چەندین تێگەیشتنی بۆ بـارودۆخی جیۆپـۆلیتیکی ئێسـتا دروسـت کـردووە و بەمەش بەشدار بووە لە بەدی هێنانی سیاسەتی ناسنامە کە زۆر گرنگە لە مسۆگەر کردنی هەست بـە بوونی خود لە ئەمریکادا. لە سەردەمێکدا کە بە سەردەمی بۆچوونەکان و کاریگەرییـەکان ناسـرابوو، شەڕی سارد کەوتە ژێر کاریگەریی ئەم جۆرە لە تەرکیزی جوگرافییەوە. ئیتر بایەخی تایبەت دەدرا بـە چەند جوگرافیایەکی وێنا کراو بە هەمان رادەی بایەخدان بـە ململانـێ کردەییـەکان لـە شـوێنەکانی وەکو ئەفغانستان و ئەمریکای ناوەڕاست. ئەو جوگرافیا وێنا کراوانە هەمیشە وێنای ئـەمریکایان لـە سەردەمی ئیدارەی رۆناڵد ریگان وەکـو "سـەرکردەی جیهـانی ئـازاد" بـەخۆوە دەگـرت. لەولاشـەوە یەکێتی سۆڤێتیان وەکو ئیمپراتۆرییەتی شـەڕ دەناسـاند کـە مەترسـی لەسـەر شارسـتانێتی رۆژئـاوا دروست دەکات.

سێیەم: جیۆپۆلیتیکی جیهانی لەگەڵ پرسەکانی وەکو جێندەر و رەگـەز و (چـین) دا تێـك ئـالآوە. دیارە ئەزموونی رۆژانەی ئافرەتان و منداڵان و ئەو ستراتیجیەتەی کە دەبێت پیادەی بکەن بـۆ ئـەوەی خۆیـان لەگـەڵ پرۆسـەو پێکهاتـەی جیۆپـۆلیتیکی و جیـۆ-ئابووریـدا بگونجێنن،پێویسـتە وەکـو ئەزموونێکی تەواو جیاواز لە ئەزموونی زۆرێك لە پیاوان پێناسە بکرێت. بـۆ نموونـە چـەمکی وەکـو

ناوچە و سنوور و هاوسەنکیی، ئەگەر بۆ حاڵەتی رفاندن لەکاتی شەڕ لە شوێنێکی وەکو کۆماری دیموکراتیی کۆنگۆ بەکار بهێنرێن، مانای جیاواز دەبەخشن بە بەراورد لە گەڵ ماناکانیان لە حاڵەتی کۆچکردنی لاوەکان لە باکوری ئەفریقاوە بەرەو باشووری ئەوروپا. راستە کە سنوورە سیاسیە جیهانییەکان زیاتر بە ڕووی سەرمایەدا کراوەن تا ئەوەی بە رووی خەڵکدا بکرێنەوە، بەڵام بە گشتی کراوەیی ئەو سنوورانە بۆ پیاوان زیاتر لە ئافرەتان فەراهەم دەبێت. هەروەکو ئەوەی "سینسیا ئینلۆ" ئاماژەی پێ کردووە، پێویستە جیۆپۆلیتیکی جیهانیی ببەسترێتەوە بە پەیوەندییە جێندەرییەکانەوە، بە مەبەستی زیاتر تێگەیشتن لە کاریگەری جیاوازی سنوورە نەتەوەییەکان و ئاسایش و ململانێ و کۆچکردن لە کۆمەڵگا مرۆییەکاندا.

٧. جیۆپۆلیتیکی فەرمی و پراکتیکی و میللی.

بە مەبەستی تێگەیشتنی زیاتر لە چۆنێتی کاری جیۆپۆلیتیك، رەخنەگرانی بواری جوگرافیا پێشنیاری دابەشکردنی بابەتەکەیان کردووە بەسەر سێ جۆردا: فەرمی و کردەیی و گشتی. بابەتی

ئەم بەشەی کتێبەکەش بریتیە لە جیۆپۆلیتیکی فەرمی. لێرەدا پرسیار ئەمەیە: چۆن رەخنەگران و ئەکادیمیکاران شێوازێکی پسپۆرانە و پەیوەندیدار بە "جیۆپۆلیتیك"ەوە بەکار دێنن؟

جیۆپۆلیتیکی کردەیی لە لای خۆیەوە ئاماژە بەو شێواز و چوارچێوە جوگرافییانە دەدات کە لەسەر بنەمای سیاسی داڕێژراون، و لە لایەن سەردەکانی وەکو سەرۆك "بۆش" ەوە لە پیادەکردنی سیاسەتی جیهانیدا بەکار دەهێنرێن. بەڵاّم جیۆپۆلیتیکی گشتی رۆڵی میدیاو جۆرەکانی تر لە کلتوری گشتی بە خۆوە دەگرێت کە هاووڵاّتیان بەکاریان دێنن بۆ تێگەیشتن لە رووداوەکانی ناوچەکەیان، وڵاّتەکەیان، هەرێمەکەیان و یان جیهانی بە گشتیی.

ئەڵبەتە ئەم سێ جۆرە بەیەکەوە بەستراونەتەوە،چونکە پسپۆران و رۆژنامەنوسان بیروبۆچوون لەگەڵ یەکتردا ئاڵوگۆڕ دەکەن و هەردوو لاشیان پەیوەندیی بەردەوامیان لە گەڵ بەرپرسانی حکومی و رێکخراوەکاندا هەیە. هەروەها ئەو دوو گروپە نغرۆی ناو کاری میدیاو کلتوری گشتی بوون. دیارە چوارچێوەی جیۆپۆلیتیکی یارمەتی تاکەکان و گرووپەکانیش دەدات لە تێگەیشتن لە رەوتی سیاسی جیهان. بۆ نموونە، زاراوەی وەکو "تەوەری شەڕ" بە تایبەتی سەرنج رادەکێشێت چونکە بۆ ئەوە داڕێژراون کە سیاسەت جیهانی سانا بکەنەوە و پێگەی دۆست و دوژمنان دیاری بکەن. هەرچەندە ئەم جۆرە زاراوانە زیاتر لە لایەن سەرۆك و سەرۆك وەزیرەکانەوە بە شێوەی سەرەکیی بەکار دەبرێن، بەڵاّم هاوکات دەبنە مایەی دروستبوون و وروژاندنی گفتوگۆ لە نێوان رۆژنامەنوسان و رەخنەگران و خوێنەر و بیسەرانیش بە گشتیی.

جوگرافیناسی سیاسی "جیرۆید ۆ توسەیل" دووپاتی کردۆتەوە کە پلانە سێ لایەنییەکەی لە چوارچێوەی کلتوری جوگرافیدایە کە شێوەی رووبەڕوو بوونەوەی هەر وڵاّتێك لەگەڵ جیهانی دەرەوەیدا دەستنیشان دەکات. بۆ نموونە هەرچەندە ناکرێت هەڵکەوتەی فیزیکی بەریتانیا لە کەناری ئەورووپادا وەکو دەرەنجامێکی سیاسی بڕیار لەسەر دراو و پابەند بوون بە پرۆسەی یەکگرتنی ئەورووپاوە سەیر بکرێت، بەڵاّم زۆر گرنگ بووە لە دروستبوونی تێگەیشتنێکی کلتوری بۆ پێگە جوگرافییەکەی. خاڵێکی تری گرنگ بریتی بوو لە ئەزموونی سەردەمی شەڕ، کاتێ بەریتانیا ناچار بوو بەرگری لە سنووره نیشتمانییەکەی خۆی بکات لە بەرامبەر هێزەکانی ئەڵمانیا کە خۆی لە بۆمباران کردنی ئاسمانی و هێرشی مووشەکیی دەبینییەوە. لەولاشەوە هەندێك لە سیاسەتمەدارانی بەریتانیا وەکو سەرۆك وەزیران، مارگرێت تاتچەر تووشی شۆك بوون بە بیستنی هەواڵی هەڵمەتی داگیرکردنی دوورگەکانی فۆکلاند لە لایەن ئەرجەنتینەوە لە نیسانی ساڵی ١٩٨٢. لە ئەنجامیشدا سیاسەتمەداران و رۆژنامەنوسان نموونەی جەنگی دووەمی جیهانیان دەهێنایە بەرچاو لە هەوڵەکانیاندا بۆ

ڕوونکردنەوەی هۆکاری ناردنی هێزێکی دەریایی تایبەت بۆ ئەو دوورگانە، کە لە مانگی تەمووزی هەمان ساڵدا سەرکەوت بەسەر هێزەکانی ئەرجەنتیندا. لە کاتی ململانێ سەربازییەکەدا، تاتچەر لە پشتیوانی کردنی ئەمریکا بۆ وڵاتەکەی دڵنیا بوو و ئەو "پەیوەندییە تایبەتییە" گرنگ بوو لە مسۆگەر کردنی دەستڕاگەیشتنی بەریتانییەکان بە چەك و تەقەمەنی و زانیاری دەربارەی هێزی سەربازی ئەرجەنتین. تاتچەر بە هەمان شێوەی تۆنی بلێر لە کاتی جەنگی دژ بە عێراق، گرنگییەکی زۆری بە پەیوەندی وڵاتەکەی و ئەمریکا دەدا لەسەر حسابی داب و نەریتی جیۆپۆلیتیکی، کە تێیدا بەریتانیا لە چوارچێوەی ئەوروپادا دەخوێنرێتەوە. بە گشتی،چوار نەریتە جیۆپۆلیتیکییەکەی بەریتانیا بریتین لە:

١. ئینگلتەرای بچووك/ بەریتانیا.
٢. بەریتانیای جیهانیی.
٣. بەریتانیای ئەورووپی.
٤. بەریتانیای ئەمریکی. (وەرگیراوە لە تیمۆسی کارتون ئەش، جیهانی ئازاد، ٢٠٠٤).

بە هەمان شێوە، بۆ تێگەیشتنی باشتر لە کلتوری جیۆپۆلیتیکی روسیا، پێویستە—وەکو ئەوەی جوگرافیناس گراهام سمس ئاماژەی پێ کردووە—بزانرێت کە چۆن سەرکردە سیاسییەکان و رۆژنامەنوسان کلتوری جیۆپۆلیتیکیی جیاوازیان بەکارهێناوە:

یەکەم: ئەو بۆچوونەی کە روسیا بەشێکە لە ئەوروپا و پێویستی بەوەیە کە مۆدێلێکی رۆژئاوایی لە پێشکەوتنی ئابووری و کۆمەڵایەتی پیادە بکات.

دووەم: روسیا ناوچەیەکی ئەورووپی- ئاسیایی تایبەتمەندە کە شێوازی تایبەتی خۆی لە شێوەی حوکم و کۆمەڵگادا هەیە .

سێیەم: روسیاش وەکو بەریتانیا، لەم حاڵەتەدا بریتیە لە "پرد" یك لە نێوان ئەوروپا و ئاسیادا.

دیارە جار بە جار نەریتێکی جیۆپۆلیتیکی تایبەت زاڵ دەبێت بەسەر ئەوانی تردا وەکو سووربوونی ئیدارەی سەرۆك بۆش لە هەوڵدان بۆ وەدی هێنانی خەونی جیۆپۆلیتیکی بۆ ئەمریکایەکی جیهانگیر کە بایەخ بە هەژموون و توانای ئەمریکا بدات لە دروستکردنی هێز، بە مەبەستی زامنکردنی بەرژەوەندی نەتەوەیی.

بەڵام، ئەم جۆرە هەڵسەنگاندنەی جیۆپۆلیتیك وەکو سەرەڕۆییەکی کلتوری بەربڵاو و بێ پێشینە نییە، چونکە بە درێژایی مێژووی هزریی جیۆپۆلیتیك،نموونەی زۆر هەیە لە پەنا بردنی تاکەکان و گروپەکان بۆ چەند جۆرێکی جیاواز لە شیکردنەوەی مێژوویی و کولتووریی وەکو ئەوەی ئێستا لە

جیۆپۆلیتیکی رەخنەییدا بەدی دەکرێت. لەم چوارچێوەیەشدا، نوسینەکانی "ڤیس لۆکاستە" و هاوکارە پاریسییەکانی شایستەی ئاماژە پێکردنن چونکە لۆکاستە یەکێك بوو لە یەکەمین ئەو کەسانەی کە هەوڵی جیددی داوە بۆ سەلماندنی ئەوەی کە چۆن جیۆپۆلیتیك جۆرێکە لە زانستی سیاسی و ستراتیجی. ئەو لە ساڵی ١٩٧٦دا کتێبێکی بە ناونیشانی "جوگرافیا لە سەرووی هەموو شتێکەوە بایەخ بە دروستکردنی جەنگ دەدات"، داناوە. ئەمەش لە دوای هەوڵێکی پێشتر دێت کە تێیدا پلان دانەرانی سەربازیی ئەمریکا زانیاریی جوگرافییان دەربارەی ڤێتنامی باکوور بەکار دەهێنا بۆ ئەوەی رووبارو جەنگەڵستانەکان بکەنە ئامانج لە پێناو سەپاندنی حاڵەتی "ئیکۆساید" بەسەر دانیشتوواندا (ئیکۆساید واتا بە ئەنقەست تێکدانی سیستمی دەوروبەر بۆ لاوازکردنی رۆحی بەربەرەکانێ-- وەرگێڕ). هەروەها ناوبراو لێکۆڵینەوەی دەربارەی تیۆرە جیۆپۆلیتیکییەکانی سەرۆکی پێشووی چیلی "بینۆچیت" ئەنجامداوە، کە پێشتر لە ساڵانی شەستەکاندا پرۆفیسۆری بواری جیۆپۆلیتیك بووە لە کۆلیجی جەنگ لە وڵاتی چیلی. بینۆچیت کتێبێکی گەورەی لە بواری جیۆپۆلیتیك داناوەو تێیدا ئەو بۆچوونەی وەرگرتووە کە دەوڵەت بە ئۆرگانێکی باڵا دەناسێنێت و تەنانەت تیۆرەکەشی خستە واری پراکتیکییەوە، کاتێ بەشداری کرد لە رووخاندنی حکومەتی سۆشیالیستی "سەلفادۆر ئەلیند" لە ١١ی ئەیلوولی ساڵی ١٩٧٣. لەو کاتەدا پشتیوانی ئەمریکا بۆ هەڵمەتەکە بە چارەنووسساز ناوزەد کراو، لەم چوارچێوەیەدا هینری کێسنجەری وەزیری ئەو کاتەی دەرەوەی ئەمریکا وتی:

من نازانم بۆچی بۆچی دەبێت راوەستین و سەیری وڵاتێك بکەین کە چۆن خەریکە دەبێتە وڵاتێکی کۆمۆنیستی تەنها لەبەر ئەوەی گەلەکەی هەست بە بەرپرسیارێتی ناکەن؟ بابەتەکان زۆر لەوە گرنگترن کە بەجێ بهێڵرێن بۆ دەنگدەرانی چیلی کە بڕیار لەسەر چارەنووسی خۆیان بدەن.

لۆکاستە وای بۆ دەچوو کە پێویستە نوسەرانی بواری جیۆپۆلیتیك زیاتر بە چاوی رەخنەییەوە سەیری پرسەکان بکەن و رۆڵی خۆیان ببینن لە پەردە لادان لەسەر چۆنێتی تێکەڵکردنی جیۆپۆلیتیك لە گەڵ لەشکر و هێزی دەوڵەتدا. گۆڤارەکەی لۆکاستە بە ناوی "هێرۆدۆت" تا ئێستا گەورەترین گۆڤاری جوگرافییە کە لە وڵاتانی فەرەنسی زماندا پەخش و بڵاو دەبێتەوە،و شیکردنەوەی رەخنەییش دەربارەی رووداوە هاوچەرخەکانی جیهان وەکو جەنگی جیهانیی دژ بە تیرۆر بڵاو دەکاتەوە. هەرچەندە لۆکاستە ئاماژەی بەوە کردووە کە "ئاماژە کردن بە جیۆپۆلیتیك باش نییە"، بەڵام هاوکات شێوازێك لە بابەتەکەدا پەیڕەو دەکات کە پشت بە شیکردنەوەی رەخنەیی لۆکاڵ دەبەستێت (واتا، دەرخستنی

جیاوازییە نێوخۆیی و هەرێمایەتییەکان)، و هەروەها پشت ئەستوورە بە پەیوەندیی نێوان زانیاری جوگرافی و پراکتیزەکردنی سیاسی.

ئەگەر جیۆپلیتیك بە شایستەی لێکۆڵینەوەی زیاتر بزانین، هۆکارەکەی ئەوەیە کە سەرنجێکی زۆری لەسەر هەردوو ئاستی ئەکادیمی و گشتی بۆ لای خۆی ڕاکێشاوە کە هەمیشە بایەخی کەمیان بە مێژووە هزریە پڕ لە مشت و مڕەکەی داوە. ئەوەتا دەبینین کە سەرۆك و سەرۆك وەزیرەکان و ڕەخنەگران بە هەمان ڕاددە ئارەزووی بەکارهێنانی دەکەن. جیۆپۆلیتیك یارمەتی شرۆڤە کردنی دۆخی جیهان بە شێوەیەکی سادەو ساکار دەدات، لە نموونەی چوارچێوەی جوگرافیی وەکو "جیهانی سێیەم" کە هەمیشە بایەخی بەرچاوی خۆی هەیە. هەروەها یارمەتی بەکارهێنەرانی دەدات لە پێشبینی کردنی ڕەوتی ئایندەی سیاسەتی جیهانی. لەولاشەوە ڕۆژنامەنووسان و لێکۆڵەرەوە ئەکادیمییەکان زاراوەکە بەکار دەبەن بۆ هەڵسەنگاندنی گۆڕانکارییە سەرەکییەکانی ئایندە وەکو پێکدادانی شارستانییەتەکان، سەرهەڵدانی چین وەکو هێزێکی تازەی جیهانی، کۆتایی مێژوو (و جوگرافیا)، سەدەی تازەی ئەمریکا، و یان ئەو بۆچوونەی دەڵێت چارەنووسی ئەمریکییەکان و ئەوروپییەکانە کە بە هەڵە لە یەکتر تێ بگەن، چونکە دەستیان بەسەر دوو جیهانی جوگرافیی جیاوازدا گرتووە.

ئەنجام گیریی

بەشی کۆتایی ئەم چاوخشاندنە خێرایە بە زاراوەی جیۆپۆلیتیکدا وەکو زاراوەیەکی هزری، جارێکی تر دەگەڕێتەوە بۆ ئەمریکا و ئەو شوێنانەی دیکە کە بە زمانی ئینگلیزی دەدوێن. وەکو ئەوەی لە بەشەکانی پێشوودا ئاماژەی پێ کرا،پێویستە بە وریایەوە مامەڵە لەگەڵ ئەم بابەتەدا بکرێت. بەڵام، ئەگەر ئەم بەشە تەرکیزی لەسەر ئەزموونەکانی ئەمریکای باشوور بکردایە، ئەوا لایەنێکی زۆر جیاواز دەردەکەوت و ئەو کاتە پێویست دەبوو بە هەمان ڕاددە بایەخ بە بەناو و شورەیی نازییەت بدرێت.

بە درێژایی ماوەی دوای ساڵی ١٩٤٥، لە شوێنەکانی وەکو ئەکادیمیا سەربازییەکانی ئەرجەنتین و بەرازیل و چیلی و پارگوای کە پەیوەندیی پتەویان لەگەڵ لایەنە سەربازییەکانی ئیتاڵیا و ئەڵمانیا هەبوو، کارمەندانی سەربازی بەردەوام بوون لە وانە وتنەوە و بلاوکردنەوەی بەرهەم لە بواری جیۆپۆلیتیکدا. هاوکات نوسینە جیۆپۆلیتیکییە ئەڵمانییەکان وەردەگێڕدرانە سەر زمانەکانی ئیسپانی و پورتوگالی، ئەمەش لە کاتێکدا بوو کە جوگرافیناسە ئەمریکییەکان سوودیان لە هاوکارەکانی

خۆیان لە بەشەکانی دیکەی جیهان وەردەگرت بۆ ئـەوەی خۆیـان لـە بـەکارهێنانی ئـەو زاراوەو مانـا ترسناکەکانی بپارێزن.

ئیتر لە کیشوەری ئەوروپا کە لە بەشی زۆری ماوەی جەنگی سارددا رژێمـە سـەربازییەکان تێیـدا باڵادەست بوون، زاراوەی جیۆپۆلیتیك بـە بـێ تـرس لـە بەسـتنەوەی بـە نازییـەت و سیاسـەتەکانی بەرفراوانکردن، گەشەیەکی زۆری بەخۆوە بینی.

بێگومان لە یەکێتی سۆڤێتی پێشوو،جیۆپۆلیتیك بەوە تاوانبار دەکرا کە لـە رووی ئایدۆلۆجییـەوە بە نازییەت "لەکەدار کراوە"، بۆیە هیچ پێشوازییەك لەم بابەتە بە زاراوەکە نەدەکرا بە تایبـەتییش لە هەشتاکانی سەدەی رابردوودا. هەرچەندە لە روسیای دوای یەکێتی سـۆڤێت بایـەخێکی زیـاتر بـەم بابەتە دەدرێت، بەلاّم یادەوەری جەنگی دووەمی جیهانیی و زیانە گیانییـەکانی سـۆڤێت تێیـدا رۆڵـی خۆی هەبووە لە دروستبوونی کاردانەوەی ئەکادیمی بۆ ئەم بایەخ پێدانە تازەیە لە ئـەمریکای بـاکوور و ئەوروپای رۆژئاوا. بەلاّم وا دیارە دوای پەنجا ساڵ، ئیتر نەنگیی و شورەیی لەسەر زاراوەکە هـەڵگیراوەو نەوەیەکی تازەی رووسی کە بە زۆریی راسـترەوە،هاوکات لـە گـەڵ خـەڵکی تـری وەکـو لێکۆڵـەرەوە ئۆزبەکییەکان نوسینی جوگرافیناسی پێشووی خۆیان وەکو "هـالڤۆرد ماکنـدەر" بـەکار دەهێـنن بـۆ شیکردنەوەی چارەنووسی جیۆپۆلیتیکیی ولاّتەکەیان.

ئەڵبەتە ئەو بوارەی کە بایەخی زیاتری بۆ خۆی مسۆگەر کردووە، بریتییە لە گرنگیی سـتراتیجیی ئاسیای ناوەڕاست و دەرکەوتنی ئەوەی پێی دەوترێت "یارییە گەورەکان" لـە نێـوان ئـەمریکاو چـین و روسیا. ئەمریکا و چین کار بۆ ئەوە دەکەن کە پەرە بە وەبەرهێنانی سەربازیی و سەرچاوەیی خۆیان لـە ناوچەیەکدا بدەن کە دەوڵەمەنـدە بـە نـەوت و گـازی سروشـتیی لـە دەریـای قـەزوێن (یـان دەریـای خەزەر)دا.

دوا خاڵیش کە پێویستە دووپات بکرێتەوە، ئەوەیە کە ناکرێت هەڵە تێگەیشتن هەبێت لـە بەشـی تایبەت بە جیۆپۆلیتیکی رەخنەیی تەنها لەبەر ئـەوەی گروپێکـی بچـووك لـە پسـپۆڕانی ئـەمریکاو شوێنەکانی تر خۆیان وەکو پسـپۆڕی جیۆپـۆلیتیکی رەخنـەیی دەناسـێنن. لـە زۆربـەی ولاّتانـدا بـە ئەمریکاشەوە، بەشی زۆری ئەوانەی زاراوەکە بەکار دەهێنن،بایەخێکی کەم بە تێگەیشتن لـە مێـژووی هزریی شێوێنراوی جیۆپۆلیتیك دەدەن. هەروەها زاراوەکە وەکو کورتکراوەیەك بەکار دێـنن بـۆ ئـەوەی جۆرێك لە شکۆمەندیی بدەنە بەرهەمەکانیان. بۆ نموونـە نوسـەرانی وەکـو لێکۆڵـەرەوەی بـەناوبانگی ئەمریکی "تۆماس بارنیت"ـــبە هەمان شێوەی نوسەرانی پێشـووی جیۆپۆلیتیـكـــبانگەشـە بـۆ ئەوە دەکات کە دەتوانێ بە چاوی رەخنەگرانـەوە جیهـان ببینێـت و پێشـبینی متمانەبـەخش بکـات

سەبارەت بە ئایندەی ئەو جیهانە بە قازانجی وڵاتێکی دیاریکراو لە بەرامبەر وڵاتێکی تردا. بەڵام ئامانجی نوسەرانی رەخنەی جیۆپۆلیتیکی بریتیە لە وردبینی کردنی ئەو بانگەشە (ئیدعایان) ە و لە کاتی گونجاویشدا پێشنیارکردنی رێگای جوگرافی گونجاو بۆ تێگەیشتن لە سیاسەتی جیهانی. بۆ نموونە، لەوانەیە ئەم پێشنیار کردنانە خاڵی جیاواز لەخۆ بگرن، وەکو بایەخدانی زیاتر بە ئاسایشی مرۆیی و سروشتی جەندەریی بۆ جۆپۆلیتیکی جیهانی. ئەمەش مانای وایە کە هەمیشە منداڵ و ئافرەتان زیاتر روو بەرووی توندوتیژیی جیۆپۆلیتیکی و نایەکسانیی جیۆ- ئابووری دەبنەوە.

ئەم نوسینەش بە ئامانجی رزگارکردنی دانیشتووانە لە پێکهاتەی جیۆپۆلیتیکی داپلۆسێنەر و هێنانەدی تێگەیشتنێکی جوگرافی بۆ جیهانێك کە رادەیەکی زیاتر لە یەکسانی بەخۆوە ببینێت. بۆ ئەم مەبەستەش، بابەتەکانی گرنگیدانی زیاتر بە سروشتی جەندەریی بۆ جیۆپۆلیتیکی جیهانی و نایەکسانیی جیۆ-ئابووری لە سیستمی بازرگانیی جیهاندا بەخۆوە دەگرێت.

بەشی سێیەم
نەخشەی جیۆپۆلیتیکی

لەم ساڵانەی دواییەدا زاراوەی جیهانگەرایی گرنگترین کورتکراوە بووە کە لە لایەن سەرکردە سیاسییەکان و رۆژنامەنوسان و لێکۆڵەرەوە ئەکادیمییەکانەوە بەکار هاتووە بۆ وێنا کردن و روونکردنەوەی گۆڕانکارییە ئابووری و سیاسییەکانی جیهان. لە ساڵانی هەشتاکانیشەوە زاراوەکە باڵی بەسەر نێوەندە ئەکادیمییەکان و بازنەکانی دروستکردنی بڕیاردا کێشاوە، هەر بۆ نموونە سەرۆك بیل کلنتون لە نەوەتەکاندا بە زۆری بەکاری دەهێنا. لە چوارچێوەی ئەو گفتوگۆیانەشدا، هەمیشە وا دادەنرا کە جیهانگەرایی جیهانی چواردەورمان بۆ شێوەی حکومەت و ئاژانسەکانی وەکو رێکخراوی بازرگانیی جیهانیی و نەتەوە یەکگرتووەکان و سندوقی دراوی نێودەوڵەتی دەگۆڕێت کە هەوڵ دەدەن بۆ مامەڵە کردن لەگەڵ ئەم بارودۆخە گۆڕاوەدا. لە ئەنجامیشدا سنوورە هەرێمایەتی و نێودەوڵەتییەکان کەمتر رۆڵ دەبینن لە پرسە مرۆییەکاندا بە رادەیەك کە لێکۆڵەرەوەی وەکو ریچارد ئۆبرەین ئاماژە بە "کۆتایی جوگرافیا" دەکات.

ئەم بەشە، لە جێگای ئەوەی هاودەنگیی بۆ بۆچوونەکەی سەرەوە دروست بکات، ئەو راستییە روون دەکاتەوە کە چۆن جیهانگەرایی شان بە شانی نەخشەی جیۆپۆلیتیکی لە پێکهاتە جوگرافییەکاندا دەردەکەوێت، لەو پێکهاتانەی کە وڵاتن، و هەروەها ئەوانەی پێناسەی وڵاتیش نایانگرێتەوە. ئەو دوو چەمکەش نەك تەنها گرنگیی سنوورو و هەرێمەکان ناسڕنەوە، بەڵکو رۆڵی خۆیان دەبینن لە دووبارە داڕشتنەوەی پێکهاتەکان بە شێوەیەکی دینامیکی. لە سەردەمی دوای شەڕی ساردیشەوە، شێوازی رێکخستنی ئەم جیهانەو پێناسە کردنی رۆڵ و بەرپرسیارێتی رێکخراوەکانی وەکو نەتەوە یەکگرتووەکان و هەروەها بەڕێوەبردنی وڵاتان، کەوتوونەتە ژێر وردبینیی زۆرەوە.

> کاتێ کۆمۆنیزم رووخا، دیواری بەرلین رووخا و ئابووری بە راستی بوو بە ئابووری جیهانیی، ئەمریکا و نەتەوە دەوڵەمەندەکانی تر سوودی گەورەیان چنییەوە. بەلاَم بە بۆچوونی،من رێژەیەکی زۆر کەم لە خەڵك بیریان لە بەدی هاتنی ئەم جیهانە تازە کردبووەوە کە ئێمە خۆمان تێیدا دەبینینەوە، جیهانێك کە نەك تەنها بە خەسڵەتی ئابووری جیهانیی دەناسرێتەوە، بەڵکو کۆمەڵگای زانیاری جیهانییشی بەرهەم هێناوە.کاتێك وەکو سەرۆك لە ٢٠ی کانوونی دووەمی ١٩٩٣ سوێندی یاسایم خوارد، تەنها ٥٠ سایتی ئەلیکترۆنی هەبوون. بەلاَم کە پۆستەکەم جێهێشت، ژمارەی سایتەکان گەیشتە ٣٥٠ ملیۆن و هەر لە هەڵکشانیشدا بوو. ئێستا لەوانەیە ژمارەیان گەیشتبێتە ٥٠٠ ملیۆن.
>
> (بیل کلینتون، زانکۆی کالیفۆرنیا، کانوونی دەەمی ٢٠٠٢)

بەلاّم پێویستە بزانین جیهانگەریی چییە؟ دیارە ئەم زاراوەیە ئاماژە بە جموجوڵی خەڵك و بیرو بۆچوونەكان و تەكنەلۆجیا و شت و مەكەكان لە شوێنێكەوە بۆ شوێنێكی تر دەكات، هاوكات لەگەڵ ئاماژەكردن بە پەیوەندییە مرۆییەكان. لەوەتای سەدەكانی (١٥) و (١٦) ەوە، ئەم جووڵەیە زیادی كردووە و كاریگەریی زۆریشی خستووەتە سەر دانیشتووان لەو شوێنانەی كە دواتر بە جیهانەكانی یەكەم و دووەم و سێیەم ناسران. وڵاتانی وەكو هۆڵەندا و پورتوگال و ئیسپانیا و بەریتانیا و فەرەنسا لە سەرەتایترین ئەو وڵاتانەن كە پرۆسەی جیهانگیرییان دەست پێكرد و دواتریش "روو بەڕوو بوونەوەی كۆلۆنیالی" بووە سەرەتایەك بۆ بازرگانی كردن بە شت و مەك و خەڵكەوە كە بازرگانی كردن بە بەندەكانەوە دیارترین وێنەی ئەم كارەیە. لەولاشەوە پێكهاتە جیهانگەراییەكانی وەكو "كۆمپانیای رۆژهەڵاتی هندی هۆڵەندی"، بەشدار بوون لە دروستكردن و بەڕێوەبردنی ئەم تۆڕە بازرگانییانە بە پاڵپشتی ئەو وڵاتانەی كە سەرپەرشتییان دەكردن. بەلاّم لە سەدەی (١٩) دا ئەمریكا وەكو هێزێكی تازەی جیهانی هاتە مەیدانەوەو رۆڵی خۆی دەرخست لە پرۆسەی هاتوچۆكردنی خەڵك و شت و مەك و بیرو بۆچوونەكان بە درێژایی ناوچەی كاریبی و زەریای هێمن. كاتێكیش لە هەمان ماوەدا ئابووری جیهان زیاتر شێوەی ماددی بەخۆوە گرت، هەست بە پێویستی زیاتر دەكرا بە هەماهەنگیی نێودەوڵەتی لە نێوان وڵاتاندا. ئەوەبوو لە ساڵی ١٨٨٤دا كۆنفراسی مێریدیانی نێودەوڵەتی هێڵی "گرینچ"ی وەكو یەكەم هێڵی ناوەڕاست دامەزراند، و بەمەش بووە هۆكارێك بۆ نەخشەیەكی تازەی جیهان كە كۆدەنگیی گشتیی لەسەر دروست ببێت.

دیارە لە سەدەی بیستەمیشدا نیشانەكانی پەیوەندیی پتەوتری كۆمەڵایەتی و سیاسی و كلتوری دەركەوتن، بەهۆی پێشكەوتنی بەرچاو لە فڕۆكەوانی و ئۆتۆمبیل و هۆیەكانی تری پێكەوە گرێدان. لە كۆتاییشدا، كاتێ سیستمی نێودەوڵەتی زیاتر فراوان و قووڵ بووەوە، ئیتر جوگرافیا بە مانا فیزیكییەكەی وەكو بابەتی گرنگ بوونێكی بۆ نەمایەوە. بەلای رۆژنامەنووس "تۆماس فریدمان" ەوە ساڵی ٢٠٠٠ ساڵی بەرزترین ئاستی جیهانگەرایی بوو، چونكە تێیدا تەكنەلۆجیای زانیاری و ئینتەرنێت خەڵكی زیاتر لەیەك نزیك كردەوە.

٨. بارەگای کۆمپانیای رۆژهەڵاتی هندی هۆڵەندی، باتاڤیا - جاکارتا - ئەندەنوسیا.

هەرچەندە هاوشێوەی "کۆتـایی مێـژوو"، بانگـەواز بـۆ "کۆتـایی جوگرافیـا"ش دەکـرا، بـەڵام جوگرافیا جیاجیاکانی جیهانگەرایی تیشـکی زیاتریـان خسـتە سـەر گرنگیـی سـنوورەکان و ناوچـە دوورەکان و پەیوەندییە هەمەلایەنییەکان و بەرپرسیارێتییەکانیش. لەوەتای سەدەی (١٧) شەوە ولاّتـە ئەوروپییەکان و (دواتریش ئەمریکا) چـالاکانە هـەوڵیان دەدا بـۆ دامەزرانـدنی پەیوەنـدی لـە نێـوان نەتەوەکان کە هاتوچۆی خەڵك و شت و مەك و دراو و ئایدیاکانی لە نێوان ئەو نەتـەوەو ولاّتانـەدا بـە دوای خۆیدا دەهێنا. وەکو ئەوەی "جێرت گـۆنگ" ئامـاژەی پـێ کـردووە، سـەدەی (١٩) دەرفـەتی تەواوی خولّقاند بۆ دامەزراوەکانی تایبەت بە شارستانیە جیهانییەکان تـا یارمـەتی ولاّتـان بـدەن بـۆ دەستنیشانکردنی شێوازی ئێستاو ئایندەی سیستمە نێودەوڵەتییـەکان و هـەروەها بـۆ روونکردنـەوەی ئەو پێوەرانەی کە لە رێگایانەوە ولاّتە تازەکان بە فەرمی دەناسران، دوای ئەوەی شێوازێکی تایبـەتیان لە سەروەریی بۆ خۆیان مسۆگەر دەکرد. دوا شـێوازییش لـە دووتـوێی ئـەو شـێوازانەی بـاس کـران، تـوخمێکی کاریگـەرە بـۆ جیهانگـەرایی، چـونکە رۆڵێکـی سـەرەکیی لـە دابینکردنـی "رێسـا" و "پێشبینییەکان" بۆ سیستمی جیهانیی دەبینێت. ولاّتـە یـەکگرتووەکانی ئـەمریکا وەکـو هێزێکـی گەورەی جیهان، لەم دواییـەدا دەستپێشـخەر بـووە لـە دامەزرانـدنی ئـەم جـۆرە سیسـتمە یاسـاییە جیهانییەدا. ئەوەتا دەبینین ئەمریکا چەند کاریگەر بوو لە دروسـتکردنی دامـەزراوەکانی دوای سـاڵی

١٩٤٥، وەکو نەتەوە یەکگرتووەکان و راگەیاندنی جیهانیی مافەکانی مـرۆڤ لـە سـاڵی ١٩٤٨. بـۆ نموونە لە پەیماننامەی نەتەوە یەکگرتووەکاندا هاتووە کە وڵاتان رازین بەوەی ئەنجومەنی ئاسایش بڕیـار بدات کە چی هەڵس و کەوتێکی وڵاتان دەبێتە مایەی هەڕەشـە بـۆ سـەر ئاشـتی و سـەقامگیری لـە جیهاندا . هەروەها بە پێی هەمان پەیماننامە، پێویستە وڵاتان پابەند بـن بـە هـەر بڕیـارێکی نەتـەوە یەکگرتووەکان لەو بارەیەوە. بە شێوەیەکی گشتگیر تر بڵێین، هەمیشە بۆشـاییەك هـەبووە لـە نێـوان سەروەریی یاسایی و سەروەریی دیفاکتۆدا، بە واتای ئـەوەی کـە سـەروەرییەکە زۆر جـار شـێوێنراوە، دابەش کراوە، یان هاوبەش بووە لە نێوان زیاتر لە یەك وڵاتدا.

هەر وەکو چۆن لەم ساڵانەی دواییەدا روون بووەوە، ئیدارەی جۆرج دەبلیو بـۆش (٢٠٠١-٢٠٠٩) بەوە تۆمەتبار دەکرا کە بایەخی بـەم پێکهاتـە ڕێگرانـە نـەداوە، لـە کاتێکـدا کـە هـەوڵی دەدا بـۆ کۆنترۆڵکردنی جموجوڵی تیرۆریستان و سەرچاوەی داهاتەکانیان. هەرچەندە سیاسەتەکانی بـوش بوونـە هۆی کەمبوونەوەی رووداوی تیرۆریستی لە ناو ئەمریکادا، بەڵام ئەو سیاسەتانە سەرکەوتوو نەبوون لـە ڕێگا گرتن لە ڕوودانی زیـانی گیـانیی زۆر،و هـەروەها لـە زیـان کـەوتن بـە ژێرخـانی ئـابووری لـە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و ناوەڕاستی ئاسیا بە هۆی کردەوە تیرۆریستیەکانەوە. لەوەش گـرنگتر، ئیـدارەی بوش هەوڵی بۆ ئەوە دەدا کە جیهان دووبارە دابەش بکاتەوە بەسەر چـەند ناوچـەیەکی سـادەی وەکـو "جەمسەری شەڕ". بۆیە یەکێك لە شێوازەکانی ئەمریکا بۆ راگرتنـی جموجـوڵی خـەڵك و داهـات و شت ومەکەکان، بریتی بوو لە هەوڵدان بۆ لەکارخستنی چەند ناوچەیەکی جـوگرافی بـەهیوای بـرەودان بە بیرۆکەی سەقامگیریی جیۆپۆلیتیکی و زامنکردنی کلتوری لەسەر ئاستی جیهان.

دیارە زاراوەی نەخشەی جیۆپۆلیتیکی بۆ باسکردنی ئەو ڕێگایانـە بـەکار هێنـراوە کـە وڵاتـان و ڕێکخراوە ناحکومییەکان بەکاریان بردووە بۆ دەستگەیشـتن و بـەڕێوەبردن و ڕێکخسـتنی پەیوەندییـە هەرێمایەتییەکان کە لە ئەنجامدا دەبێتـە مایـەی دەستنیشـانکردنی سـنووری نێـوان: نـاوەو دەرەوە، هاووڵاتی و بیانی، و خۆماڵی و نێودەوڵەتی. بۆ نموونە، وڵاتان هەوڵێکی زۆر دەدەن بـۆ کـۆنترۆڵکردنی سنوورەکانیان لە ڕێگای دانانی خاڵی هاتن و چوون لەسـەر سـنوورە نێودەوڵەتییـەکانیان. دیـارە ئـەم شێوازە لە کۆنترۆڵکردنی سنووریش دەبێتە خاڵێکی گرنگ بـۆ نیشـاندانی سـەروەرییەکی کاریگـەر و راستەقینە بۆ ئەو وڵاتە. بۆ نموونە، لە هاوینی ٢٠٠٦دا، حکومـەتی بـەریتانیا چـەند ڕێوشـوێنێکی ئاسایشیی لە سەرجەم فڕۆکەخانەکانیدا گرتەبەر، کاتێك پلانی تەقاندنەوەی چەند فڕۆکەیەك لەو وڵاتـە ئاشکرا بوو. ئەم هوشیاری دانە ئاسایشییەش بـوو بـە بیانوویـەك بـۆ دەسـتپێکردنی زنجیرەیـەك لـە ڕێوشوێنی نوێ بە مەبەستی چاودێری وردبینی کردنی ئەو گەشـتیارانەی نیـازی هاتنـە نـاو وڵاتیـان

هەبوو یان بەریتانیایان بەجێ دەهێشت. هەرچەندە زووە بۆ بڕیاردان لەسەر رادەی کاریگەریی ئەو ڕێو شوێنانە، بەڵام کۆنترۆڵکردنی جموجوڵی ڕێبواران لە ناوچەیەکی دیاریکراودا، یەکێکە لە شێوازە ئاشکراو بەرچاوەکانی نەخشەی جیۆپۆلیتیکی.

لەبەر ئەو هۆکارانە، دەکرێ بڵێین کە چەمك و پرۆسە پەیوەندیدارەکان بە جیهانگەرایی و سەروەریی و یاسای نێودەوڵەتییەوە،هۆکاری سەرەکیین بۆ دروستبوونی نەخشەی جیۆپۆلیتیکی لە سیاسەتی جیهانیدا. دیارە سیستمی نێودەوڵەتی کە لەسەر پێکهاتەی وڵاتان و پرنسیپە پەیوەندیدارەکانی وەکو سەروەریی تایبەتی و دەست تێوەرنەدان بونیاتنراوە، بە تێپەڕبوونی کات و گۆڕینی شوێن گۆڕانکارییان بەسەردا دێت. ئیتر بەمەبەستی تێگەیشتن لەو گۆڕانکارییانەو جێبەجێ کردنیان لە چوارچێوەی تیۆرە کردنی جیۆپۆلیتیکیدا، پێویستە دوو بابەتی بنەڕەتی لەبەر چاو بگیرێن:

یەکەم: زاراوەی سەروەریی و چۆنێتی گوزارشت لێ کردنی لە چالاکییەکانی دەوڵەتدا.

دووەم: نەخشەی جیۆپۆلیتیکی لە سەدەی بیستەمدا کە دروستبوونی ژمارەیەکی زۆرتر لە وڵاتی نوێی بەخۆیەوە بینی، بە بەراورد لەگەڵ ماوەکانی پێشوودا. هەروەها لەو سەدەیەدا پاڵەپەستۆیەکی گەورەتر لە لایەن وڵاتە جیاجیاکان و ڕێکخراوە ناحکومییەکانەوە هاتە کایەوە.

جیۆپۆلیتیکی سەروەریی نەتەوەیی و سیستمی نێودەوڵەتی

ئەو بیرۆکە و پراکتیزەکردنانەی کە پەیوەندیدارن بە سەروەرییەوە، زۆر گرنگن لە دروستبوونی نەخشەیەکی جیۆپۆلیتیکیی بونیاتنراو لەسەر وڵاتان، سنورەکان، و یان هەرێمە نەتەوەییەکان. وەکو ئەوەی "ستیفن کراسنەر" یش ئاماژەی پێ کردووە، هەرچەندە حکومەتە نیشتمانییەکان دان بە گرنگیی سەروەریدا دەنێن، بەڵام بە بەردەوامی ئەو بیرۆکەو پرنسیپانە پێشێل دەکەن کە تایبەتن بە سەروەری و لە دووتوێی پەیماننامەی دامەزراندنی نەتەوە یەکگرتووەکاندا جێگایان کراوەتەوە. دیارە داگیرکردنی عێراق لە لایەن ئەمریکاوە لە ساڵی ٢٠٠٣ تازەترین نموونەیە بۆ ئارەزووی وڵاتان لە پێشێلکردنی سەروەریی نیشتمانیی وڵاتانی تر، لە کاتێکدا پێداگیریی لەسەر گرنگیی یەکێتی خاکی وڵاتان دەکەن. ئەڵبەتە نموونەی زۆرتر هەن کە ئاماژەیان پێ بکرێت وەکو داگیرکردنی کوێت لە لایەن ڕژێمی سەدام لە ساڵی ١٩٩٠ و داگیرکردنی یەکێتی سۆڤێت بۆ ئەفغانستان لە ساڵی ١٩٧٩. هەندێ جاریش حکومەتەکان بە ئارەزووی خۆیان ڕێگا دەدەن بە پێشێلکردنی سەروەریی وڵاتەکانیان لە ڕێگای هاندانی هاتوچۆی سەرمایەو خەڵکی پسپۆڕ و ئایدیا تازەکان بۆ ناو وڵاتەکانیان. بۆ نموونە، لەوەتای یەکێتی ئەوروپا فراوان کراوە،حکومەتی بەریتانیا هانی کۆچکردنی هێزی کار دەدات لە وڵاتانی وەکو (پۆڵەندا) و (سلۆڤاکیا) وە. لە هەندێ حاڵەتی تردا، حکومەتەکان خۆیان داوای دەست

پێوەردانی مرۆیی یان سەربازی لە وڵاتەکانیاندا دەکەن، کاتێك ڕووبەڕووی ئازاری زۆر و پێشێلکردنی گەورەی مافەکانی مرۆڤ دەبنەوە. ئەو حاڵەتەی کە ڕووبەڕووی حکومەتی(بۆسنیا) ش بووەوە لە ساڵی ١٩٩٢ نمونەیەکی تراجیدییە، چونکە ئەو وڵاتە توشی دەست درێژیی سەربازیی سربیا هات و هانابردنی بۆسنییەکان بۆ یەکێتی ئەوروپا و نەتەوە یەکگرتووەکان هەتاکو ساڵی ١٩٩٥ بێ ئەنجام مایەوە. بەڵام لەو ساڵەدا بڕیاردرا بە کۆتایی هێنان بە داگیرکردنی خاکی بۆسنیا و دەستدرێژیی کردنە سەر دانیشتوانەکانی لە لایەن سربەکانەوە، ئەویش لە ڕێگای هەڵگرتنی گەمارۆی چەك و ناردنی هێزێکی سەربازیی گەورەی ناتۆ بۆ ئەو وڵاتە. لەو کاتەوە پلانی ئاشتیی دایتۆن بۆ بۆسنیا داڕێژراوە و لە لایەن نەتەوە یەکگرتووەکانەوە چاودێری دەکرێت.

٩. پردی بەناوبانگی سەدەی(١٦)هەم بە ڕووخاوی. مۆستار-بۆسنە- ١٩٩٣/١١/١٠.

بەڵام پێویستە لە هەر بیرکردنەوەیەکدا دەربارەی سەروەریی، جیاوازیی لە نێوان چوار جۆر لە لێکدانەوە بکرێت:

یەکەم: چاودێران بەردەوام ئاماژە بە چوارچێوەی یاسای نێودەوڵەتی دەکەن لە شێوازی ئەندامێتی وڵاتان لە نەتەوە یەکگرتووەکان و توانای گفتوگۆ کردن و پەسەندکردنی پەیماننامەکان، بێجگە لە کاروباری گشتیی پەیوەندیدار بە بواری دیبلۆماسییەوە. دیارە یەکێك لە خاڵە بنەڕەتییەکان لەم

چوارچێوەیەدا بریتییە لەوەی ولاتێك بتوانێت ولاتێکی تر بە فەرمی بناسێت. ئەمەش مانای وایە ئەو ولاتە توانای مامەڵە کردنی لە چوارچێوەی پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکاندا هەیە. ئیتر هەتاکو ئەگەر ولاتانی تر رقیشیان لەو ولاتە و سەرکردایەتییە سیاسییەکەی بێت، تەنها ئەو بە فەرمی ناسینە بۆ خۆی گرنگ و چارەنووسسازە بۆ ولاتەکە. بۆ نموونە، لە چەند حەفتەو مانگێکی پێش داگیرکردنی عێراق لە ساڵی ٢٠٠٣دا، ئەمریکا و هاوپەیمانەکانی ناچار بوون دانوستان لە گەڵ نوێنەری دیبلۆماسیی سەدام حوسێن لە نەتەوە یەکگرتووەکاندا بکەن.

لە هەندێ حاڵەتی تردا، لەوانەیە بەشێك لە ولاتان توانای ولاتی تر نەزانن لە رووی پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکانەوە، چونکە وای دادەنێن کە ئەو ولاتانە ناتوانن ئیدارەی هەرێمە نیشتمانییەکانی خۆیان بکەن، ئیتر چۆن بتوانن مامەڵە لەگەڵ جیهانی دەرەوەدا ئەنجام بدەن. ئەوەتا زاراوەی وەکو "ولاتە شکست خواردووەکان" و "نیمچە ولاتەکان" بەکار دەهێنرێت بۆ ئاماژە کردن بەوەی کە هەندێ ولات لە ناوچەکانی وەکو رۆژئاوا ناوەڕاستی ئەفریقا نە دەتوانن کۆنترۆڵێ تەواویان بەسەر خاکی خۆیاندا هەبێت و نە رێوشوێنی یاساییش بۆ هاوولاتیانیان مسۆگەر دەکەن. بە شێوەیەکی تر بڵێین، ولاتانی رۆژئاوا هەمیشە ئەوە دووپات دەکەنەوە کە ولاتانی وەکو سۆماڵ و کۆماری دیموکرتیی کۆنگۆ ولاتی ناتەواون و یان ناتوانن رێگا لە هاتوچۆی ماددەی هۆشبەر و پارەو چەك و تەقەمەنی لە ولاتەکانیاندا بگرن.

بەلام گرنگە ئەوەمان لەبیر بێت کە نوسەرانی بواری جیۆپۆلیتیکی وەکو (کجیلین) ئەو چەمکە تەواو یاساییە دەربارەی سەروەری رەت دەکەنەوە، چونکە ئەو راستییە لە بەرچاو ناگرێت کە جوگرافیای سیاسەتی جیهانی تا رادەیەکی زۆر گۆڕاو و جۆراوجۆرە. بۆیە زاراوەی وەکو "ولاتە شکست خواردووەکان" نیمچە دانپێدانانێکە بەو راستییەی کە توانای ولاتان لە ولاتێکەوە بۆ ولاتێکی تر دەگۆڕێت، هەتاکو ئەگەر بە هەمان شێوە لەسەر ئاستی نێودەوڵەتیی بەفەرمییش بناسرێن.

دووەم: لەوانەیە سەروەریی وا لێك بدرێتەوە کە مەرجی پشت بەیەك بەستنی تێدایە. ئیتر لەسەردەمی جیهانگەراییەکی تۆکمە و بەهێزدا، دەکرێ وای دابنێین کە ولاتان کۆنترۆڵێکی بێ پێچ و پەنایان بەسەر ناوچەکانی خۆیان و هەموو جموجوڵەکان لەو چوارچێوەیەدا هەیە. هەتاکو بەهێزترین ولاتانی جیهانیش وەکو ئەمریکا و چین پێویستە لەسەریان (هەر یەکەو بە شێوازی خۆی)، دان بەو راستییەدا بنێن کە هەرچەندە پشت بەیەك بەستن سەروەریی ولاتان بەتەواویی لەناو نابات، بەلام سیاسەتی ولاتان و پرۆسەی دارشتنی ئەو سیاسەتە دەگۆڕێت.

له هەندێك بواری ژیانی كۆمەڵایەتییشدا وەكو ئەوانەی كە مۆركی ئاسایشی نیشتمانییان پێوە دیارە، وڵاتان هەوڵیان داوە پەنا بۆ پشت بەیەك بەستن ببەن لە ڕێگای بەهێزكردنی كۆنترۆڵی حكومی و یان هەرێمایەتی، وەكو كۆنترۆڵكردن و وردبینی كردنی دیاردەی كۆچكردن، لە كاتێكدا كە لە بوارەكانی وەكو پاراستنی مافەكانی مرۆڤ و هەماهەنگیی ئابووری، لە سەروەریدا هاوبەش دەبن. ئەمەش جار بەجار بە "سەروەریی نیمچەیی" ناوزەد دەكرێت.

> دیارە كۆدەنگییەكی جیهانی هەیە بەوەی كە تایبەتمەندیی جیهانی مۆدێرن بریتییە لە پشت بەستن بە یەكتر. بەڵام تا ئێستا كاتی پێویستمان بەدەستەوە نەبووە بۆ ئەوەی بیر لە دەرەنجامەكانی بكەینەوە، یان لەو ڕاستییە بگەین كە كتێبی یاسای نێودەوڵەتی لەبەر یەك هەڵوەشاوەتەوە.
>
> (سەرۆك وەزیرانی بەریتانیا، تۆنی بلێر، بۆینس ئایرس، ٢٠٠٥)

<u>سێیەم:</u> دەكرێ سەروەریی لەسەر ئاستێكی نێوخۆیی رووت پێناسە بكرێت، و وا دابنرێت كە هەندێك وڵات لە رووی كۆنترۆڵكردنی سنوورە نیشتمانییەكانیانەوە لە وڵاتانی تر باشترن. لەم بارەیەوە بەراورد كردنی ئەمریكا لەگەڵ كۆماری دیموكراتیكی كۆنگۆ زۆر زەق و بەرچاوە، چونكە لەوەتای كۆتایی نەوەتەكانەوە، كۆنگۆ بەدەست زنجیرەیەك لە ململانێوە دەناڵێنێت كە بوونەتە هۆی مردنی ملیۆنەها كەس لە خەڵكی ئەو وڵاتە و رفاندنی بەكۆمەڵی ئافرەتان و كچان، بێجگە لە وێرانكردنی ژمارەیەكی زۆر لە گوندەكان. حكومەتی كۆنگۆش كە بارەگاكەی لە كینشاسای پایتەختە، نەیتوانیوە كۆنترۆڵێكی كاریگەری بەسەر ناوچەو هەرێمەكانی وڵاتدا هەبێت، ئەمەش بوو بە هاندەر بۆ وڵاتانی تر تا بەشداری لە درێژەدان بە نائارامی لەو وڵاتەدا بكەن لە ڕێگای دابینكردنی سەرچاوەی دارایی بۆ میلیشیا جیاوازەكان. لە سەردەمی شەڕی ساردیشدا، ئەو وڵاتە كە پێشتر بە (زائیر) ناسرابوو، لە لایەن رژێمێكی پلوتۆكراتییەوە بە سەرۆكایەتی مۆبوتو (١٩٥٦-١٩٩٧) بەڕێوە دەبرا، و چەند حكومەتێكی وەكو ئەمریكا پاڵپشتییان دەكرد، چونكە بە هاوپەیمانێكی چالاكی دژە كۆمۆنیستی لە ناوەڕاستی ئەفریقا هەژمار دەكرا. مۆبوتوش توانی جۆرێك لە سەروەریی ناوخۆیی لە وڵاتدا بخولقێنێت، چونكە هێزی سەربازی تۆكمەی بەكار دەهێنا (كە پاڵپشتیی دارایی لە ڕێگای هەناردە كردنی نەوت و كانزاكانەوە بۆ دابین دەكرا) بۆ سەركوتكردنی هەر جۆرێك لە ئۆپۆزسیۆن و نائارامی. بەڵام بە مردنی مۆبوتو لە تاراوگە لە وڵاتی مەغریب لە ساڵی ١٩٩٧، ئەو دۆخە ئارامە بە تەواوی گۆڕا و كۆتایی پێ هات.

بە هەرحاڵ، هەتاكو وڵاتانی بەهێزی وەكو ئەمریكاش كە خاوەن ژێرخانی سەقامگیر و پێكهاتەی ئیداریی تۆكمەن، هەر لە هەوڵی بەردەوامدان بۆ پیادەكردنی كۆنترۆڵێكی تەواوی سەروەریی لە

ڵاتەکانی خۆیاندا. یەکێك لەو هەولاٚنە بریتییە لە کۆنترۆڵکردنی دیاردەی کۆچکردن بە تایبەتییش لـە سنوری نێوان ئەمریکا و مەکسیك کە بەردەوام کێشە بۆ دەسەلاٚتە فیدراڵییـەکانی ئـەمریکا دروسـت دەکات. ئەوەتا سەرەڕای دابینکردنی ڕێژەیەکی زیاتر لە پاسەوان و تۆتۆمبیل و کەرەستەی چـاودێریی، هێشتا تیمەکانی پاسەوانیی سەر سنووری ئەمریکا ڕۆژانە لە هەوڵـدان بـۆ کـۆنترۆڵکردنی هاتوچـۆی خەڵك لە خاڵی سنووریی (ریۆ گرانـد) و ناوچـە بیابانییـەکانی باشـوری ڕۆژئـاوای ئـەمریکا. لەبـەر ڕۆشنایی ئەم گرفتانەشدا، هاوولاٚتیانی ئەمریکا لیژنەی ئاسایشـی میللییـان دروسـت کردبـوو وەکـو "پرۆژەی مانیوتمان" بەمەبەستی چاودێری کردن و ڕاونانی ئەو کەسانەی نیازی هاتنە نـاو ولاٚتیـان بـە شێوەی نایاسایی هەیە. بەلاٚم ئەم گروپە تەنها تایبەت نییە بە بابەتی کۆچـکرنی نایاسـاییەوە، بـەڵکو هەمیشە هۆشیاری دەدات دەربارەی دۆخی ئـەمریکا لـە ڕووی ڕق و کینـە بەرامبـەر خـەڵکانی بـە ڕەچەڵەك ئینگلیـزی و مەترسـیی زیـادبوونی ڕێـژەی ئیسـپانی — زمانـەکان لـە باشـوری ڕۆژئـاوای ئەمریکا. لەبەرامبەریشدا ئاماژەیەکی ئەوتۆ نەکراوە بە ڕۆڵی ئەرێنیی کۆچبەرانی باشور لە پاڵپشـتی کردنی کەرتەکانی کشتوکاڵ و پیشەسازی و خزمەتگوزاری، بە تایبەتییش کە زۆربەی ئەو کۆچـبەرانە سەرقاڵی کار کردنن بە کرێیەکی کەم و نـزمترین ڕاددەی مسـۆگەرکردنی ژیـانی تاکـە کەسـیی یـان دارایی.

١٠. سنووری نێوان مەکسیك و ئەمریکا. مندلاٚن لە تەنیشت دیواری سنوورەکە یاری تۆپی پـێ دەکەن.

چوارەم: هەندێ جار سەروەری بە شێوەی ناراستەوخۆ لە لایەن حکومەتی بەرامبەرەوە بە فەرمی دەناسرێت، ئەویش لە چوارچێوەی پرنسیپی دەست تێوەرنەداندا. ئەو بیرۆکەیەی کە دەڵێت پێویستە وڵاتان بتوانن بە بێ دەست تێوەردانی دەرەکی چارەسەری پرس و کێشەکانی خۆیان بکەن، لە لایەن یاساناسی سویسری (ئیمیریخ دو ڤاتیل) ەوە برەوی پێ درا و گەشەی کرد، و ئێستا بووەتە توخمێکی سەرەکی لە پێکهاتەی سیاسەتی جیهانیدا. ئەم پرنسیپە بە تایبەتی بۆ ئەو وڵاتانە زۆر گرنگە کە لەژێر سێبەری کۆلۆنیالیزمی ئەوروپاوە سەریان هەڵداوە، چونکە یارمەتییان دەدات لە دروستکردنی حکومەتی دوای کۆلۆنیالیزمی تایبەت بە خۆیان.

بە گشتی، هەردوو ئیدارەی ئەمریکا و سۆڤێت هەمیشە دەستیان وەردەدا لە پرس و کێشەی وڵاتانی تر، بە تایبەتییش ئەو وڵاتانەی کە پێیان دەوترێت "جیهانی سێیەم" بە شێوەی جیاجیای وەکو داگیرکردنی سەربازی، سەپاندنی ئابلۆقەی ئابووری، دەست تێوەردانی کولتووری، بە پاشکۆ کردنی سیاسی و یان سزادانی سیاسی. هەر بۆ نموونە، لە ساڵی ١٩٦٥دا ئەمریکا وڵاتی(دۆمەنیکان) ی داگیر کرد و هەروەها لە ساڵی ١٩٧٣دا ئاسایش و ئۆقرەیی لە وڵاتی چیلی تێکدا،چونکە لەوە دەترسا کە لە دوای سەرکەوتنی شۆڕشی کوبا لە ساڵی ١٩٥٩ بە سەرۆکایەتی ڤیدڵ کاسترۆ، حکومەتی زیاتری سۆشیالیستی لە هەردوو کیشوەری ئەمریکا دروست ببێت. لەولاشەوە لە ساڵەکانی ١٩٥٦ و ١٩٦٨دا حکومەتی سۆڤێت تانك و زرێپۆشی رەوانەی هەردوو وڵاتی رۆمانیا و چیکوسلۆڤاکیا کرد بەمەبەستی سەرکوت کردنی حکومەتە ریفۆرمستەکانی ئەو دوو وڵاتە.

لە چەند شوێنێکی تری جیهانیشدا، چەندین وڵات هانی پرنسیپی دەست تێوەرنەدانیان دەدا،چونکە پێشکەوتن لە بواری مافەکانی مرۆڤ لەو وڵاتانەدا دەیسەلماند کە شایستەی سەروەریی تەواون. بەڵام سەرەڕای پاڵەپستۆی گروپەکانی فشار لە سەرانسەری جیهاندا، کۆمەڵگای نێودەوڵەتی کە خۆی لە ئەندامە هەمیشەییەکانی نەتەوە یەکگرتووەکان دەبینێتەوە، کاردانەوەی پێویستی بەرامبەر پێشێلکارییەکانی مافی مرۆڤ و جینۆساید کردن لە شوێنەکانی وەکو دارفور لە سودان، نیشان نەداوە.

لەولاشەوە بۆمباران کردنی پێگە سەربازییەکانی سربیا لە کۆسۆڤۆ لە لایەن هێزەکانی ناتۆوە لە ساڵی ١٩٩٩، لەسەر بنەمای ئەوەبوو کە پێشێلکردنی سەروەریی وڵاتی سربیا لەبەر ئەو رەشە کوژییە بووە کە سربەکان لە دژی موسڵمانەکانی کۆسۆڤۆ بەرپایان کردبوو. بێجگە لەوەی چاودێران دووپاتیان دەکردەوە کە ئەو کردە سەربازییانەی ناتۆ لە لایەن ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوە

یەکگرتووەکانەوە بە فەرمی ڕێگای پێ نەدرابوو، هەروەها ناتۆ بەوەش تۆمەتبار دەکرا کە لە چەند شوێنێکی تری جیهاندا مافی مرۆیی موسڵمانان پێشێل دەکرێت و دەکوژرێن بە بێ ئەوەی ئەو ڕێکخراوە هیچ کاردانەوەیەکی هەبێت. بۆ ئەمەش هەمیشە فەلەستین و هەرێمی کشمیر لە نێوان هند و پاکستان بە بەڵگە دەهێنرێنەوە. چاودێران گەیشتوونەتە ئەو دەرەنجامەی هەر کاتێ پێشێلکردنی مافەکانی مرۆڤ و تەنانەت جینۆسایدیش لە لایەن ولاتێکەوە ئەنجام بدرێت کە خاوەن هێزێکی سەربازی زەبەلاح بێت (بە هێزی ناووکییشەوە) و یان هاوپەیمانی گەورەی وەکو ئەمریکای هەبێت(وەکو حاڵەتی ئیسرائیل)، ئەوا بابەتی دەست تێوەرنەدان پشتگوێ دەخرێ و باس ناکرێت. لە ساڵی ٢٠٠٥دا، دۆکیومێنتەکانی کۆبوونەوەی لووتکەی نەتەوە یەکگرتووەکان (بە تایبەتی ماددەکانی ١٣٨ و ١٣٩) ئاماژەیان بەوە کرد کە ولاتان دەتوانن لە چەند حاڵەتێکی تایبەتدا دەست تێوەردان ئەنجام بدەن، چونکە لەو حاڵەتانەدا "بەرپرسیارێتی پاراستن"ی خەڵك دەکەوێتە ئەستۆیان.

ئێران و وەدەستهێنانی چەکی ناووکی

لەکانوونی دووەمی ٢٠٠٧دا، چەند ڕۆژنامەیەکی ئیسرائیلی و بەریتانی لە ڕاپۆرتەکانیاندا ئاماژەیان بەوە کرد کە ئیسرائیل بڕوای وایە ئەنجامدانی کردەی سەربازی لە دژی پێگە ناووکییەکانی ئێران زۆر پێویستە. بە پێی ئەو لێکدانەوەیە، نابێت ڕێگا بە ئێران بدرێت تا ببێتە خاوەن چەکی ناووکی. بۆ ولاتێکی وەکو ئێرانیش کە دەربارەی پاڵەپستۆ خستنە سەری و یان هەڕەشە لێ کردنی زۆر هەستیارە (وەکو پاڵپشتی کردنی کودەتاکەی ١٩٥٣ و یان پشتگیری کردنی سەدام حوسێن لە شەڕی ئێران- عێراق لە هەشتاکاندا)، قسە کردن دەربارەی پێشێلکردنی یەکێتی خاکەکەی دەبێتە هۆی بەهێزبوونی پشتیوانیی نێوخۆیی بۆ وەدەستهێنانی هەمان چەك کە ئیسرائیل مەترسی لێ دەکات. دیارە بۆچوونی جوگرافی مەزندە کراو دەربارەی ئێران لە دوو خاڵ پێك دێت:

یەکەم: ئێران هێزێکی ناوچەکەیە و خاوەن مێژوویەکی دوورو درێژە لە کاریگەریی لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و ناوەڕاستی ئاسیا. بۆ بەریتانیاش، ئێران هێزێکی ئیمپراتۆریی پێشووە.

دووەم: ئێران خاوەن ولات و کلتورێکی دەورە دراوە بە چەند دراوسێیەکی عەرەب زمان و چەند هێزێکی نەییاری وەکو ئیسرائیل کە لە لایەن ئەمریکاوە پاڵپشتی دەکرێن. بۆیە پێویستە هەر هەوڵێك بۆ دەست تێوەردان لە ئێراندا ئەم تایبەتمەندییانە لەبەر چاو بگرێت.

وادیارە ئەگەری ئەوەش لاوازە کە بۆمبارانی سەربازی، گۆڕینی ڕژێم، یان گۆشەگیرکردنی زیاتری ئەو ولاتە، سەرکردە دێرینخوازەکانی ئێران قایل بکات بەوەی واز لە بەرنامەی وەدەستهێنانی چەکی ناووکی بێنن.

هەندێ لە ولاتان توانای باشتر بۆ پاراستنی سەروەریی خۆیان نیشان دەدەن، بە مانای ئەوەی توانایان هەیە لە کۆنترۆڵکردن و بەڕێوەبردنی خاکی نیشتمانەکانیان و ڕێکخستنی هاتوچۆی پارەو

خەڵك و شت ومەك و ئايديا و تەكنەلۆجيا لە ولاٚتەكانياندا. بەلاٚم چەند ولاٚتێكى ترى وەكـو ئـەمريكا و چين خاوەن تواناى دەرەكين، بۆيە دەتوانن مامەڵەى گونجاو لەگەڵ پەيوەنديية جيهانييەكانـدا بكـەن. بێگومان كۆنترين بيرمەندانى جيۆپۆليتيك هەستيان بـە توانـاى ئـەو دوو ولاٚتـە كـردووە لـە دەست تێوەردان لە ولاٚتانى تر، نەتەوەكانى تر و يان ناوچەكانى ترى جيهـان. هـەر ئـەو دەسـت تێوەردانـەش پرنسيپى "دەست تێوەرنەدان" ى لە پەيوەنديية نێودەوڵەتييەكاندا خستۆتە مەترسييەوە.

نەخشەى جيۆپۆليتيكى لە سەردەمى جيهانگەراييەكى بەرفراواندا

ئەگەر بمانەوێ بە شێوەيەكى باشتر بزانين چۆن جيۆپۆليتيكى جيهانيى لە سـەردەمى (مايكنـدەر) ەوە تا ئێستا گۆڕاوە، پێويستە وردبينى ئـەوە بكـەين كـە كاردانـەوەى ولاٚتـان چـۆن بـووە لـە گـەڵ پرۆسەكانى پەيوەنديدار بە جيهانگەراييەوە. ئەگەر هزرى جيۆپۆليتيكيى كۆن سەرقاڵى لێكۆڵينەوە لـە ولاٚتان و گۆڕانى بارودۆخى ئيمپراتۆرييەتەكانى ئەوروپا بووبێت، ئەوا لێكۆڵينەوە تازەكان زيـاتر بـاس لە رۆڵى ئەكتەرو تۆڕە ناحكومييەكان، رێكخراوە هەرێمايەتييەكان، دامـەزراوە نێـو نەتەوەييـەكان،و رێكخراوە حكومييە نێودەوڵەتييەكان لەم بارەيەوە دەكەن. هەرچەندە چەمكى سەروەريى ولاٚتـان هـەر بە گرنگـى دەمێنێتـەوە، بـەلاٚم چـەمكى پشـت بەيـەك بەسـتن بووەتـە هـۆى گـۆڕينى پەيوەنديـيە نێودەوڵەتييەكان و جوگرافياى جيهانيش. ئێستا زۆر ئاساييە كە ببينين ولاٚتان خاوەن جۆرە سـنوورێكن كە بە ئاسانى تێپەڕ دەكرێت و ئيدارە كردنى ولاٚتان بـە شـێوازى جيهـانيى و فـرە سـەنتەريى ئـەنجام دەدرێت، چـونكە دامـەزراوەكانى وەكـو بـانكى نێودەوڵـەتى و نەتـەوە يـەكگرتووەكان و دامـەزراوە جيهانييەكانى بوارى ميدياو رێكخراوى بازرگانيى جيهانى رۆڵى خۆيان دەبينن لـە دارِشـتنى شـێوازى تازە بۆ مامەڵە كردن لەسەر ئاستى جيهان.

لێرەدا چەمكى فراوانيى گرنگە، چونكە تێيدا بەڵگەى زيـاتر دەردەكـەوێت كـە پێويسـتە ولاٚتـان خۆيان لەگەڵ چەندين كێشەو بابەتى تازەدا بگونجێنن، بە شـێوەيەك كـە سـنوورە نێودەوڵەتييـەكان و سەروەريى تايبەتييش تێپەڕ بكەن. بێگومـان ليسـتەكە چـەندين بابـەت بـە خـۆوە دەگرێـت وەكـو گۆڕانكارى لە بـارودۆخى جيهـان و مافـەكانى مـرۆڤ و بازرگـانى كـردن بـە مـاددە هۆشـبەرەكان و دێوەزمەى قڕكردنى ناووكى. بە درێژايى ٦٠ سـاڵى رابـردووش، هەميشـە دەوتـرا كـە لـە ئـەنجامى شكستى ژاپۆن و ئەڵمانيا لە ساڵى ١٩٤٥دا، شێوازێكى تازە لە رێكخسـتنى جيهـانى بـاڵى بەسـەر جيهاندا كێشاوە. ئـەو رێكخسـتنەش كـە ئـەمريكا و هاوپەيمانـە سـەركەوتوەكانى وەكـو بـەريتانيا سەرپەرشتييان دەكرد، سـێ خەسـڵەتى تايبـەتى هـەبوو: پێشـكەوتنى ئابووريـيـەكى سـەرمايەداريى

جیهانی ودامەزراندنی نەتەوە یەکگرتووەکان و پێشخستنی دیموکراتییەتی لیبرالّی. دیارە ئـەمریکا زۆر کاریگەر بوو لە دامەزراندنی سیستمێکی ئابووری بونیاتنراو لەسەر دوو دەزگا کە بریتین لـە سـندوقی دراوی نێودەولّەتی و بانکی نێودەولّەتی.

یەکەم: ئەم دەزگایانە لە (بریتون وودز) لـە ویلایـەتی (نیـو هامپشـایەر) لـە سـالّی ١٩٤٤ بـە ئامانجی بەدی هێنانی سەقامگیرییەکی ئـابووری نێودەولـەتی و دابینکردنـی سەرچـاوەی دارایـی بـۆ بونیاتنانەوەی دوای شەڕی جیهانیی دووەم دروست بوون.

بریتون وودز: کۆتایی سیستمێکی ئابووری نێودەولّەتی؟

سیستمی بریتون وودزی تایبەت بە ئیدارە کردنی دراوی نێودەولّەتی بە ئامانجی دارشتنی چەند ریّسـایەك بـوو کـە سەرپەرشـتی پەیوەندییـە ئـابووری و بازرگانییـەکانی دوای شـەڕ بکـات. تێیـدا دێوەزمـەی شـێوازە سەرکوتکارییەکانی ئابووری نەتەوەیی وەلاوە نرا. ئەم سیستمە ٤٤ نەتـەوەی بـەخۆوە دەگـرت کـە لـە تـەمووزی ١٩٤٤دا ئامادەی کۆنفرانسی نەتەوەیەکگرتووەکانی تایبەت بە دراو و دارایی بـوون. کـاتێکیش سیسـتمەکە لـە سالّی ١٩٤٦پەسەند کرا، پێویسـت بـوو هـەر یـەك لـە ولاّتـە بەشـداربووەکان رازی بێـت بـەوەی ریّـژەی دراوە نیشتمانییەکەی لە چوارچێوەی بەهایەکی نـەگۆڕدا بمێنێتـەوە، بـۆ ئـەوەی سـندوقی دراوی نێودەولـەتی بتوانێـت پارێزگاری لە سەقامگیریی دارایی جیهان بکات. بەلاّم لە سالّی ١٩٧١،سیستمی دراوی نەگۆڕ هەرەسـی هێنـا و لە ئەنجامدا ئەمریکا پرۆسەی گۆڕینی دۆلاری بۆ زێـڕ راگـرت. لـە دوای سـالّی (١٩٧١) یـش، وردە وردە دراوە نیشتمانییەکان پابەند بوونیان بە ریّژەیەکی دیاریکراو لە مامەلّە کردن بە دراو لەدەسـت دا و لـە ئەنجامـدا ریّـژەی دراوەکان زیادی کرد. بۆیە چەند شارێکی گەورەی جیهان وەکو نیویۆرك و پاریس و لەندەن جێگـای(بریتـون وودز) یان گرتەوە وەکو چەقی بازاڕی جیهان.

دووەم: دامەزراندنی رێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان لە سالّی ١٩٤٥ کاریگەریی گەورەی هـەبوو لە سەرپەرشتی کردن و رێکخستنی هەلّس و کەوتی ولاّتان لە دوای شـەڕی جیهـانیی دووەم، چـونکە پەیماننامەی ئەو رێکخراوە رۆلّی سـەرەکیی بینـی لـە بونیاتنـانی رێ وشـوێنی تایبـەت بـە بابـەتی سەروەری و هەروەها بابەتەکانی تری وەکو رێککەوتنی گشتی دەربارەی بازرگانی و باجی گـومرك بـە ئامانجی پێشخستنی بازرگانییەکی ئازاد لە سەرانسەری جیهاندا.

سێیەم: پێشخستنی دیموکراتیەتی لیبرالّی لە لایەن ئەمریکاوە وەکو سیستمێکی پەسـەندکراو بـۆ حوکمداریی سیاسی بایەخێکی گەورەی هەبوو لە بە یاسایی کردنـی رۆلّـی ئـەو جـۆرە سیسـتمە لـە ململانێکانی شەڕی ساردda کە یەکێتی سۆڤێت و چینیش تێیدا بەشدار بوون، واتا ئـەو ولاّتانـەی کـە پشتیوانییان لە شۆڕشی سۆشیالیستی دەکرد. لە ئـەنجامی دارِمـانی یـەکێتی سـۆڤێتیش لـە سـالّیَ

١٩٩١ و شکستهێنانی سیستمە سۆشیالیستییەکان لە ڕۆژهەڵاتی ئەوروپا و شوێنانی تر، ئەو دەزگایانەی کە مۆرکی ئابووری و سیاسی ئەمریکایان پێوە دیار بوو، پێشبینی پێشکەوتنی سەرمایەدارییەکی جیهانییان کرد کە لەسەر بنەمای بازرگانیی ئازاد، بازاڕی ئازاد، و وەبەرهێنانی ڕاستەوخۆی بیانی بونیات نرابێت. دامەزراوە نێونەتەوەییەکانیش لە لای خۆیانەوە ئاسانکارییان بۆ بەهێز کردنی کەش و هەوای ئەو جۆرە ئابوورییە جیهانییە لە ڕێگای وەبەرهێنان و چالاکییە بەرهەمهێنەرەکانیانەوە دەکرد.

١١. بینای بارەگای نەتەوە یەکگرتووەکان و زۆربەی ئالای وڵاتانی ئەندام لە کاتی (٦٦) ەمین دانیشتنی ئەنجومەنی گشتیدا. بینا لە مەڕمەڕ دروستکراوەکە (٣٩) قاتەو بە بینای سکرتاریەتی نەتەوە یەکگرتووەکان ناسراوە. لە لای چەپیشەوە دیمەنێکی بینای ئەنجومەنی گشتیی دەردەکەوێت.

له یالّتاوه بۆ بەرلین: کەوتنی سنووره سیاسییەکانی ئەوروپا

له مانگی شوباتی ١٩٤٥ ولاّتانی ئەمریکا و یەکێتی سۆڤێت و بەریتانیا بەشدارییان کرد له کۆبوونەوەیەك له شاری گەشتیاری یالّتا له نیمچه دوورگەی کریمیا (نیمچه دوورگەیەکه له ولاّتی ئۆکرانیا و دەکەوێته سەر کەناری باکووری دەریای رەش- وەرگێڕ). کۆنفرانسەکه که ستالین و رۆزڤلّت و چێرچلّ بەشدارییان تێدا کردبوو، چارەنووسی ئەوروپای دوای ١٩٤٥ ی دەستنیشان کرد. دیارترین دەرەنجامەکانیشی بەم شێوەیە بوون: یەکێتی سۆڤێت دەبێته ئەندام له نەتەوه یەکگرتووەکان بەرامبەر وەدەستهێنانی بالاّدەستی بەسەر ناوچەیەك له رۆژهەلاّت و ناوەڕاستی ئەوروپا. یەکێتی سۆڤێت شەڕ له دژی ژاپۆن رادەگەیەنێت. ئەلّمانیا و نەمسا داگیر دەکرێن و دابەش دەکرێن بەسەر چوار سێکتەردا که بەڕێوەبردنیان به سیّ ولاّته بەشداربووەکەی ئەو کۆنفرانسه له گەلّ فەرەنسادا دەسپێردرێت. پێویسته ئەلّمانیا قەرەبووی زیان لێکەوتووان بکاتەوه. ولاّتانی وەکو ئیستۆنیا و لاتڤیا له ژێر داگیرکاریی سۆڤێتدا دەمێننەوه.

ئەلّبەته ٤٤ سالّی تر پێویست بوو بەر لەوەی جیۆپۆلیتیکی ئەوروپا له ئەنجامی داڕمانی رژێمی ئەلّمانیای رۆژهەلاّت و بزوتنەوه کۆمۆنیستەکانی تر له رۆژهەلاّت و ناوەڕاستی ئەوروپادا به تەواوی بگۆڕدرێت. روخاندنی دیواری بەرلینیش که له سالّی ١٩٦١ دروست کرابوو، یەکێکه له ساته لەبیرنەکراوەکانی ئەو گۆڕانکارییه. له کۆتایی نەوەتەکاندا، یەکێتی سۆڤێت لەبەر یەك هەلّوەشایەوەو حکومەته کۆمۆنیستەکانی ئەوروپای رۆژهەلاّتی پێشوویش بوون به ئەندام له یەکێتی ئەوروپا و رێکخراوی پەیماننامەی باکووری ئەتلّەسی ناسراو به (ناتۆ). روسیاش له لای خۆیەوه دۆستایەتی لەگەلّ هەردوو رێکخراودا دامەزراند.

بێگومان بابەتی پەلهاویشتنی ولاّتان له سەردەمی جیهانگەراییەکی بەربلاّودا قسەو باسی زۆری بەدوای خۆیدا هێنا. به لای هەندێکەوه، ولاّتان کەوتوونەته ژێر سێبەری پێداویستییەکانی سیستمی سیاسی و ئابووری جیهانییەوه. دیاره دامەزراوه ئابوورییەکانی وەکو بانکی نێودەولّەتی و سندوقی نەختی نێودەولّەتی، دەتوانن تا رادەیەکی زۆر کاریگەریی لەسەر خەرجییه حکومییەکان و سیاسەتی گشتیی ئابووریی ولاّتان له هەر کات و شوێنێکدا دروست بکەن ئەگەر ولاّتان داوای پالّپشتی داراییان لیّ بکەن. ئەمەش به شێوەی بەرچاوتر له ولاّتانی باشووری هەردوو بیابانی گەوره له ئاسیا و ئەفریقا بەدی دەکرێت. تێیدا پرۆگرامەکانی گونجاندنی پێکهاتەیی (برامج التکییف الهیکلی) بەسەر ولاّتاندا دەسەپێنرێت به چەندین مەرجەوه وەکو مەرجی هەلّگرتنی پالّپشتی حکومەت بۆ خەرجییه گشتییەکان یان ئاسانکاری کردن بۆ وەبەرهێنانی دەرەکیی لەو ولاّتەدا. (واتا، بۆ ئەوەی ئەو دوو رێکخراوه قەرز به ولاّتان بدەن،پێویسته ئەو ولاّتانه بازاڕەکانیان ئازاد بێت و کەرتی تایبەت چالاك

بکەن و هەروەها حکومەت پێداویستییە سەرەکییەکانی وەکو خواردن و سووتەمەنی بە هەرزان بۆ هاووڵاتیان دابین نەکات-وەرگێڕ).

لە کاتی شەڕی سارددا،ئەو جۆرە رێوشوێنە ئابوورییە نێودەوڵەتییانە مانای جیۆپۆلیتیکییان هەبوو، چونکە ئەمریکا کۆنترۆڵی رێکخراوە نێودەوڵەتییەکانی وەکو سندوقی نەختی نێودەوڵەتیی کردبوو، ئەمەش دەبووە هۆی دروستبوونی هەژموون و کۆنترۆڵی زیاتری ئەو زلهێزە بەسەر ناوچەکانی وەکو رۆژئاوای ئەفریقا کە بە هۆی دەوڵەمەند بوونیان بە نەوت و غاز، لە رووی ستراتیجییەوە بە گرنگ هەژمار دەکران. لەم بارەیەوە جوگرافیناسی مارکسی "دەیڤد هارڤی" ئاماژە بە (کۆکردنەوە بە لێ دەرکردن) دەکات بۆ باسکردنی ئەو شێوازەی تێیدا دامەزراوە نێودەوڵەتییەکان ئاسانکارییان دروست کردووە بۆ دەست گەیشتن بە سەرچاوەو بازاڕەکانی جیهانی سێیەم. لە شوێنەکانی تری وەکو باشووری رۆژهەلاتی ئاسیاش، قەرزە نێودەوڵەتییەکان بەو وڵاتانە دەدرا کە بە هاوپەیمانی رۆژئاوا هەژمار دەکران لە شەڕ و ململانێکان لە دژی بەرزخوازیی سۆشیالیستی کە لە لایەن سۆڤێت و چینەوە پشتیوانی دەکرا. لەم چوارچێوەیەدا، وڵاتانی وەکو کۆریای باشوور و مالیزیا سوودمەند دەبوون، بە تایبەتییش لە سەروبەندی شەڕی ڤێتنامدا. ئیدارەی ئەمریکا لەوە دەترسا کە ئەگەر ڤێتنام بکەوێتە دەست هێزە کۆمەنیستییەکان، ئەوا وڵاتانی دراوسێیشی دەبنە ئامانج بۆ کۆنترۆڵکردنیان لە لایەن ئەو هێزانەوە.

چاودێرانی تریش لە لای خۆیانەوە دووپاتی دەکەنەوە کە رێکخراوە ئابوورییە نێودەوڵەتییەکانی وەکو سندوقی نەختی نێو دەوڵەتی یان دامەزراوە نێونەتەوەییەکان تەنها لەگەڵ ئەو وڵاتانەدا مامەڵە دەکەن کە لە ئەنجامی جیهانگەراییدا گۆڕانکارییان بەسەردا هاتووە. لە ئەنجامیشدا، وڵاتان ئابووریی دوای شەڕیان دروست کرد،و لەمەشدا ئەمریکا گرنگترینیان بوو. هەروەها، یاساکانی ئەو ئابوورییە دەربارەی موڵك و باج و وەبەرهێنان، دەبنە هۆی رێکخستن و پاراستنی چالاکیی دامەزراوە نێونەتەوەییەکان. بۆیە چەمکی "وڵاتی گۆڕاو" بەو مانایە سوودبەخش دەبێت بۆ ئەوەی بزانرێت لە چی روویەکەوە جیهانگەرایی گۆڕانکاریی دروست کردووە. مایەی سەرسوڕمانە کە ئێستا ژمارەی وڵاتان زیادی کردووە لە کاتێکدا زۆرێك لە چاودێران پێشبینی کەمبوونەوەی ئەو ژمارەیان دەکرد وەکو دەرەنجامێکی لۆجیکی بۆ جیهانگەرایی فراوان کە باڵی بەسەر جیهانی ئێستادا کێشاوە.

ئەڵبەتە مانای ناڕاستەوخۆی جیۆپۆلیتیك زۆر قووڵ و فراوانە. ئەوەتا لە لایەکەوە، کۆتایی هاتنی شەڕی سارد پەیدابوونی چەند وڵاتێکی تازەو ژمارەیەك رێکخراوی ناوچەیی بەدوای خۆیدا هێنا، وەکو سلۆڤینیا و کۆمۆنوێڵسی وڵاتە سەربەخۆکان (رێکخراوێکە کە لە ساڵی ١٩٩١ بەمەبەستی

جیاکردنەوەی یەکێتی سۆڤێت دامەزرا کە وڵاتانی بیلا روسیا و ئۆکرانیا و روسیای ئیتحادی دامەزرێنەری بوون- وەرگێڕ). بێگومان دارمانی یەکێتی سۆڤێت و هاتنی قۆناغ بە قۆناغی روسیا و چین بۆ ناو پێکهاتە ئابوورییە نێودەوڵەتییەکانی وەکو رێکخراوی بازرگانیی جیهانی، ئاماژە بوون بۆ چۆنێتی توانەوەی وڵاتانی کۆمۆنیستی و سۆشیالیستی پێشوو لە ناو ئەو تۆڕ و پێکهاتانەی کە وابەستەن بە پێشکەوتنی سەرمایەداریی جیهانییەوە.

دیارە هاوکات لەگەڵ شێوازی بەربڵاوی دیموکراتیزەکردن لە ئەورووپای رۆژهەڵات و ئەمریکای لاتین و بەشێك لە ئاسیا و ئەفریقا، سیاسەتە پەیوەندیدارەکان بە لیبراڵیزمی تازە وەکو بازاڕی ئازاد و وەبەرهێنانی راستەوخۆی دەرەکیی هەژموونێکی گەورەیان دروست کرد. ئیتر وێنەیەکی ریك نەخراوی جوگرافیای جیهان هاتە ئاراوە - تێیدا جیهان وەکو ناوچەیەکی بێ سنوور دێتە بەرچاو کە هانی هاتوچۆ کردنی شت و مەك و وەبەرهێنانەکان دەدات. لێرەدا ئەرکی وڵاتان تەنها بریتییە لە ئاسانکاری کردن بۆ جموجوڵی بازرگانی لە ناو وڵاتەکانیاندا، بۆیە ژمارەیەك لە گەورە کۆمپانیاکانی ئەمریکا وەکو کۆمپانیای "ئینرۆن" توانییان سوودێکی تەواو لە هەل و مەرجی نەبوونی پێکهاتە دادوەریی و داراییەکان لە وڵاتەکانی تردا وەربگرن. لە ساڵانی نەوەتەکانیشدا، چاودێرانی وەکو فرانسیس فۆکۆیاما ستایشی سەرکەوتنی ئەو ئایدیاو کردارانەیان کرد کە پەیوەست بوون بە دیموکراتییەت و لیبراڵیەتی تازە بە سەرپەرشتی و سپۆنسەری کردنی ئەمریکا.

لە لایەکی ترەوە، دیار بوو کە دیموکراسییەت بە مانای هەڵبژاردنی ئازاد و نوێنەرایەتی هەڵبژێردراو نەبووەتە باو لە بەشێك لە وڵاتانی جیهان وەکو چین و باشووری بیابانی ئەفریقا و بەشێك لە جیهانی ئیسلامییش. هەروەها ئەو وڵاتانەش کە هەندێك لە چاودێران بە دیموکراتی ناوزەدیان دەکردن، جیاوازییەکی زۆریان هەبوو لە گەڵ نموونەی دیموکراتیەتەکەی ئەمریکا و ئەورووپای رۆژئاوا. لەولاشەوە، بەکارهێنانی سیستمی ئابووری تایبەت بە لیبراڵیزمی تازە،رووبەرووی بەربەرەکانێیەکی زۆر بووەوە لە لایەن زۆربەی وڵاتانی جیهانی سێیەم و ئەورووپای رۆژئاواو بگرە ئەمریکاشەوە. یەکێك لە بەرچاوترین شێوازەکانی ئەو بەربەرەکانێیەش خۆی لە دەرکەوتنی بزوتنەوەی دژە جیهانگەرایی دەبینێتەوە.

ئەڵبەتە بەرچاوترین خۆپیشاندانەکانی دژی جیهانگەرایی لە شارەکانی کۆڵن، جەنەوا، لەندەن، و سیاتڵ ئەنجام دەدران و بە زۆرییش هاوکات بوون لەگەڵ کۆبوونەوەکانی رێکخراوی بازرگانیی جیهانی و گروپی (٨). خۆپیشاندانەکان رەخنەیان لەو شێوازە دەگرت کە تێیدا لیبراڵیزمی تازە سنوورە نیشتمانییەکان لەناو دەبات،و لە ئەنجامدا کۆمەڵگای ئەو وڵاتانە رووبەڕووی دەست تێوەردانی

نەخوازراوی دام و دەزگا جیهانییەکان و دامەزراوە نێودەوڵەتییەکان و هێـزە باڵادەسـتەکان دەکاتـەوە. گەورەترین مەترسییش ئەوە بووە کە هەندێك لـەو کاریگەرییـە بیانییانـە باڵیـان بەسـەر نیشـتمان و کۆمەڵگاکاندا کێشاوەو حکومەتەکانیش توانا و ئارەزوویان نەبووە کە ڕێگـا لـە هـەژموونیان بگـرن، هەرچـەندە ئـەو کاریگەرییانـە لـە گـەڵ داب و نەریتـە خۆماڵییەکانیشـدا نـاگونجێن. یـەکێك لـە دراماتیکیترین ئەو هەوڵە دژە جیهانگەراییانە لە شاری سیاتڵی ئەمریکی لە ساڵێ ١٩٩٩ ئـەنجام درا و بەرنامەی بۆ داڕێژرابوو تا هاوکات بێت لەگەڵ کۆبوونەوەی ڕێکخـراوی بازرگـانیی جیهـانی. تێیـدا ٦٠٠٠٠ کەس ڕژانە سەر شەقامەکان بەمەبەستی نیشاندانی نارەزایی بەرامبەر جیهانگـەرایی،و ئـەو کردەوەش دەسەلاتدارانی ناچار کرد پەنا بۆ هێزی سەربازی ببەن بۆ گەڕاندنـەوەی یاسـا و هێمنـی بـۆ شارەکە. بەلاّم نارەزاییەکان لەسەرانسەری جیهاندا درێژەیان هەبوو و لە سـاڵی ٢٠٠١دا کۆڕبەنـدێکی کۆمەلایەتی جیهانی لە ولاتی بەرازیل گرێ درا بە ئامانجی یەکخسـتن و چـڕکردنەوەی هەوڵـەکان بـۆ دژایەتی کردنی شێوازەکانی جیهانگەرایی. لە سالانی ٢٠٠٤ و ٢٠٠٥ یشدا زیـاتر لـە(١٠٠٠٠٠) کەس ئامادەی هەردوو کۆڕبەندەکە بوون لە ولاتانی هند و بەرازیل بۆ هەمان مەبەست.

بە گشتیی بزوتنەوەکانی دژ بە جیهانگەرایی جۆراوجـۆرن و هەرچـەندە ئێسـتا تـا ڕاددەیـەك بـە هەماهەنگی لەگەڵ بزوتنەوەکانی دژە شەڕ سەرقاڵی ئەنجامدانی هەڵمەتن بۆ ڕەتکردنـەوەی شـەڕی دژ بە تیرۆر و داگیرکردنی عێراق (کتێبەکە لە ساڵی ٢٠٠٧ نوسـراوە- وەرگێـڕ)، بـەلاّم چالاکییەکانیان بوونە هۆی گومان خستنە سەر سیستمی سیاسـی و ئـابووریی لیبرالیزمـی تـازە و تـا ڕاددەیـەکیش تێکدانی ئەو سیستمە. ئیتر بەهۆی نارەزاییەکان لە سیاتڵ و شوێنەکانی تر، ئەو ولاتانەی میوانـداری کۆبوونەوەکانی ڕێکخراوی بازرگانیی جیهانی و گروپی (٨) و بـانکی نێودەوڵـەتییان دەکـرد، ناچـار بوون کات و پارەیەکی زۆر لە دابینکردنی ئاسایش لە کاتی کۆبوونەوەکاندا خەرج بکەن. لـە سـەرێکی تـرەوە و لـە دوای هێرشـەکانی ١١ی سـێپتەمبەری ٢٠٠١، دەرفـەتی زیـاتر خولقـا بـۆ ولاتـە دەوڵەمەندەکان و ڕێکخراوە هەرێمایەتییەکانی وەکو یەکێتی ئەوروپا بـۆ پتـەوکردنی زیـاتری سـنوورە نیشتمانییەکانیان. هەروەها، وەکو لە کۆبوونەوەی ڕێکخراوی بازرگانیی جیهانی لە دەوحە دەرکـەوت، ئەو هێرشانە بیانوویان دایە دەست ولاتە گەورەکان تا گفتوگۆی چڕتر ئەنجام بـدەن و جلـەوگیری زیـاتر دروست بکەن لە ڕێگای هاوردە کردنی بەرهەمی کشتوکاڵی و پیشەسازی لە ولاتانی بەشی باشـووری گۆی زەوی.

ئەمریکا و ئیمپراتۆرییەتێکی تازە

کاردانــەوەی ئــەمریکا بەرامبــەر هێرشــەکانی ١١ی ســیپتەمبەری ســاڵی ٢٠٠١ بــووە بابــەتی هەڵسەنگاندن و مشت و مڕێکی زۆر، و ئێستا دەکرێ ئەو رووداوە وەکو خاڵی وەرچەرخان لە مێــژووی هاوچەرخی ئەمریکا و سیستمی تازەی جیهانیی دابنرێت. لە ماوەی شەست ساڵ بەر لــەو رووداوەش، ئەمریکا رۆڵی کاریگەری بینی لە دامەزراندنی سیســتمێکی سیاســی و ئــابووریی بونیــاتنراو لەســەر نەتەوە یەکگرتووەکان و بانکی نێودەوڵەتی و سندوقی نەختی نێودەوڵــەتی. بــەڵام کاتێــك ئــەو وڵاتــە رووبەڕووی زیانی گیانی گەورە لە هاووڵاتیانی بووەوە کە پێشتر زیانی لەو جۆرەی پێ نەکەوتبوو، ئــیتر ئیدارەی بوش بە هەماهەنگی لە گەڵ هاوپەیمانانی وەکو بــەریتانیا و پاکســتان و ئوســترالیا، دەســتی دایە شەڕ لە دژی تیرۆر لە چوارچێوەی هەوڵەکانی بۆ راوەدوونانی ئــەو کەســایەتییانەی کــە نەخشــەی هێرشــەکانیان دارِشــتبوو. هــەردوو چوارچــێوەی دیبلۆماســی و ســەربازیی هەوڵــەکانیش وڵاتــانی ئەفغانستان و عێراق و ئێران و یەمەن و سودان و سوریای گرتــەوە. لەولاشــەوە هاوپەیمانــەکانی وەکــو ئیسرائیل و قەتەر و شانشینی سعودی و پاکستان رۆڵی کاریگــەریان بینــی لــە هەماهــەنگی کردنــی ئاسایشیی و رێگاکردنەوە بۆ کردە سەربازییەکان لەناو خاکی وڵاتەکانیاندا لە دژی ئــەو کەســانەی بــە بەشێك لە تۆڕی تیرۆریستی هەژمار دەکران. ئەمەی خوارەوەش خشتەیەکە بە توخمــە ســەرەکییەکانی سیاسەتی هەردوو سەرۆکی ئەمریکا، بیل کلینتون و جۆرج بوش:

سەرۆك کلینتون (١٩٩٣-٢٠٠١)	سەرۆك بوش (٢٠٠١-٢٠٠٩)
جیهانگەرایی	شەری جیهانی دژی تیرۆر
هێزی زانیاری	هێزی سەربازی
یاسای نێودەوڵەتی	مافی پێشینە بۆ خاوەنداریێتی
فرە لایەنی	تاك لایەنی

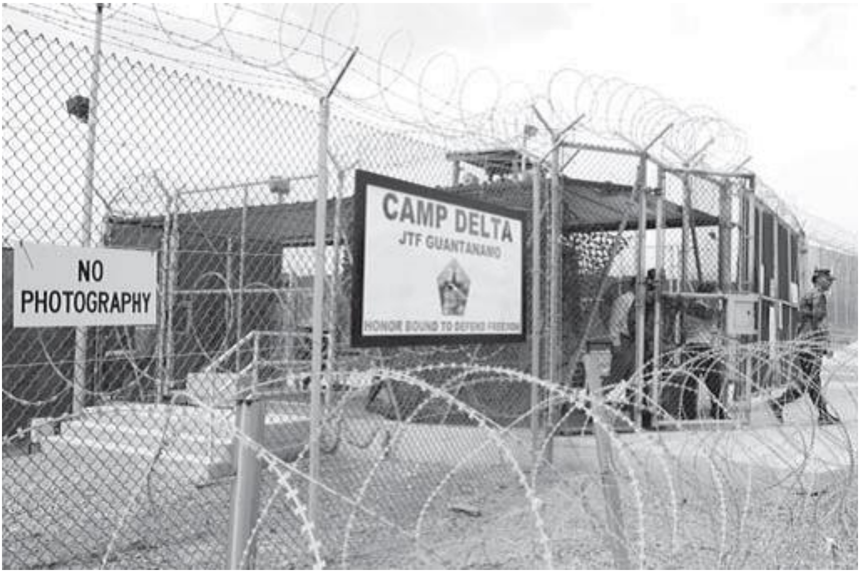
بێگومان شەڕی دژە تیرۆر گرنگییەکی زۆری لە رووی جیۆپۆلیتیکییــەوە هەیە،چــونکە ئاراســتەی ئەو وڵاتانە کرا کە بە داڵدەدانی گروپە تیرۆریستییەکان و تــۆڕە پەیوەندیــدارەکان تۆمــەتبار کرابــوون. ئامانجی سەرەکیی شەڕەکەش بریتی بــوو لــە تێکشــکاندنی تــۆڕی تیرۆریســتی قاعیــدە و ســەرکردە باڵاکانی بە تایبەتییش ئوسامە بن لادن و جێگرەکەی، دکتۆر ئەلزەواهیری، کــە تۆمــەتبار بــوون بــە هێرشەکانی ١١ی سیپتەمبەر و تەقینەوەکانی پێشوو کە باڵیۆزخانەکانی ئەمریکایان لــە رۆژهــەڵاتی ئاسیا کردبووە ئامانج. رێکخراوی قاعیدە کە لە ئەنجامی شــەڕکردن لــە دژی هێزەکــانی ســۆڤێت لــە

ئەفغانستان ئەزموونێکی گەورەی پەیدا کردبوو، لە هەشتاکانی سەدەی رابردوو دامەزرا،و وڵاتانی ئەمریکا و پاکستان و سعودیە بەشارییان کرد لەپشتیوانی لێکردنی لە رێگای چەکدار کردن و دابینکردنی سەرچاوەی داراییەوە. بەڵام ناردنی هێزی سەربازی ئەمریکا بۆ نیمچە دوورگەی عەرەب لە لە سەروبەندی شەڕی کەنداو لە ساڵی ١٩٩١، رێکخراوەکەی تووڕە کرد و لە ئەنجامدا ئەو رێکخراوە بەرژەوەندییەکانی ئەمریکای لە سەرانسەری جیهاندا کردە ئامانجی کردەوە تیرۆریستییەکانی خۆی. هەر بۆ ئەو مەبەستەش پەیوەندیی لە گەڵ یاخیبووانی تردا لە باشووری رۆژهەڵاتی ئاسیا و باشووری رۆژهەڵاتی ئەوروپا و وڵاتی چیچان دروست کرد.

هەرچەندە زۆربەی حکومەتەکانی جیهان زۆر بە خێرایی سۆزی خۆیان بەرامبەر قوربانییەکانی ١١ی سیپتەمبەر نیشاندا، بەڵام شێوازی دارشتن و جێبەجێ کردنی ستراتیجییەتی شەڕی دژە تیرۆر لە لایەن ئەمریکاوە بووە هۆی توڕەیی و رقی وڵاتان بەرامبەر ئەو زلهێزە. بەلای رەخنەگرانی ئەو سیاسەتەوە، هێرش کردنە سەر عێراق لە ساڵی ٢٠٠٣، ئەشکەنجە دانی بەردەوام و بێ جیاوازی کردن، و دامەزراندنی کەمپەکانی وەکو کامپی (ئێکس رەی)، ئاماژە بوون بۆ رێز نەگرتنی ئەمریکا لە نەریت و یاسا نێودەوڵەتییەکان. هەرچەندە کۆدەنگیی لە سەر راگرتنی ئەو پرنسیپانە لە حاڵەتی رووبەڕووبوونەوەی ئەگەری جینۆساید یان پێشێلکردنی مافەکانی مرۆڤدا هەیە، بەڵام رۆڵی شەرعیەتی نێودەوڵەتی هەر گرنگ و بایەخدارە لە پارێزگاری کردن لە بەها باوەکان و نەخشەی جیۆپۆلیتیکی. لەم چوارچێوەیەدا، بڕیاری ئیدارەی بوش بۆ جێبەجێ کردنی پرنسیپی مافی پێشینە گرنگییەکی زۆری هەبوو، چونکە مافی دەدایە ئەمریکا بۆ ئەنجامدانی هەڵمەتی سەربازی دژ بە هەر حکومەتێك یان گروپێکی ناحکومی کە بە دوژمنی خۆی بزانێت.

بە هەر حاڵ، لە رووی جیۆپۆلیتیکەوە، کردەوەکانی ئەمریکا هاوکات ئاماژە بوون بۆ پیادە کردنی سیاسەتی دەرەوەی هەرێمایەتی (واتا فراوانتر لە هەرێمایەتی- وەرگێڕ) کە لە ئاکامدا بووە هەڕەشە بۆ سەر چەند پرنسیپێکی گرنگی تایبەت بە دەست تێوەرنەدان و سەروەریی نیشتمانی . ستراتیجییەتەکانی ئاسایشی نیشتمانیی (٢٠٠٢-٢٠٠٥) لەم بارەیەوە زۆر روون و ئاشکرا بوون، کاتێ ئاماژەیان بەوە دەکرد کە چیتر ئەمریکا چاوەڕوان ناکات تا ئەو کاتەی هێرش بکرێتە سەری. دیارە دروستکردنی پێگەی سەربازیی دەرەکی وەکو ئەوانەی پێگەی دەریایی ئەمریکا لە کەنداوی گوانتانامۆ لە کوبا، بە ئامانجی دەرباز بوون بوو لەو پاراستنەی کە دەستووری ئەمریکا بۆ دیلەکانی شەڕی دابین دەکرد. بەڵام هاوکات مەترسیی ئەوەشی هێنایە ئاراوە- وەکو ئەوەی فەیلەسوفی ئیتاڵی (جیۆرجیۆ ئاگامبین) تێبینی کردبوو- کە شەڕی دژە تیرۆر دروستبوونی دەوڵەتی نائاسایشی لێ

.کەوێتەوە. ئەمەش مانای وایە لە حاڵەتی ئەمریکادا،" دەوڵەتی فریاکەوتن" وەکو زاراوەیەك بەکار دێت بۆ پاساو هێنانەوە بۆ پشتگوێ خستنی بارودۆخی یاسایی تاکەکان و دروستکردنی حاڵەتێك کە تێیدا تاکەکان خاوەن هیچ پێناسەسەك نین . بۆ نموونە، ئەو کەسانەی لە ساڵی ٢٠٠١ لە ئەفغانستان لە لایەن هێزەکانی ئەمریکاوە دەستگیر کران، نە وەکو دیلی شەڕ پێناسە کران (بە پێی ڕێککەوتننامەکانی جنێڤ) و نە بە پێی یاساکانی ئەمریکا بە تۆمەتبار بە ئەنجامدانی تاوان ناوزەد کران.

١٢. وێستگەی دەریایی ئەمریکا لە کەنداوی گوانتانامۆ- کوبا

ئەڵبەتە شێوازی نائاسایی لە گواستنەوەی ئەو دیلانەی گومانی ئەندامێتی ڕێکخراوی قاعیدەیان لێ دەکرا لە شوێنەکانی وەکو ناوەڕاستی ئاسیا و ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و شوێنەکانی تر، ولاٌتی تری وەکو بەریتانیاشی دەگرتەوە. ئەو ولاٌتە ئاسانکاری و پشتیوانیی لە پرۆسەیەك کردووە کە ئامانجی تەنها ئەوە نەبووە تاکەکان لە ڕووی جوگرافی و یاساییەوە لە یاساو ڕێساکانی تایبەت بە پاراستنی دیلەکانی شەڕ جیا بکاتەوە، بەڵکو گواستنەوەشیان بووەتە حاڵەتی یاسایی و جوگرافیی "نائاسایی". ئەگەر ئەم لێکۆڵینەوەیە بە (کافکایی) دەربکەوێت، ئەوا خوێنەر دەتوانێت چیرۆکی سەرسوڕهێنەری بایۆ-جوگرافی هاوولاٌتیی بەریتانی "موعەززەم بەگ بخوێنێتەوە. ناوبراو باسی ئەوە دەکات چۆن لە

پاکستانەوە براوە بۆ ئەفغانستان و لە دواییشدا بۆ کامپی "ئێکس رەی" لە کوبا. لەوێ زیندانەکان ئەم ناوانەی خوارەوەیان لەسەر بوو: سۆماڵ، لوبنان، یو ئێس ئێس کۆل، نایرۆبی، هەردوو بورجەکە، و پەنتاگۆن. ئەمەش ئاماژەیەکی روونە بۆ ناوی ئەو شوێنانەی کە بوونە ئامانجی هێرشە تیرۆریستییەکان، بۆ ئەوەی ببێتە پاساو بۆ شەرعیەت دان بە دەستگیر کردن و زیندانی کردنی ئەو کەسانەی لەناو کەمپەکەدا بوون. لە وەڵامی پرسیاری بەرپرسە ئاسایشییەکانی ئەمریکا و بەریتانیادا، موعەززەم بەگ هەوڵی دەدا بێتاوانیی خۆی بسەلمێنێت. بەڵام دەسەڵاتدارانی کەمپەکە زاراوەی وەکو "شەڕکەری نایاسایی" یان بۆ بەکار دەهێنرا . ئەمەش کاریگەریی ترسناکی هەبوو لە بێبەش کردنی موعەززەم و گیراوەکانی تر لە مافی زانینی تۆمەتەکانیان و هەروەها ئەو بەڵگانەی کە تۆمەتەکان پشتراست دەکەنەو.

بە گشتی، کردە سەربازییەکان زیانێکی بەرچاویان بە نەخشەی جیۆپۆلیتیکی ناوچەکە گەیاند و "فرانسیس فۆکۆیاما"ش لە لای خۆیەوە نارەزایی بەرامبەر ئەو دۆخە دەربڕی. بێگومان لە وڵاتێکدا کە رۆڵی سەرەکیی بینیوە لە دامەزراندنی نەتەوە یەکگرتووەکان و بەدی هێنانی مافەکانی مرۆڤدا،پێشێلکردنی یاسای نێودەوڵەتی و پیادەکردنی توندوتیژی بە بێ جیاوازی مایەی سەرسوڕمان و نائومێدییە. دیارە فۆکۆیاما پشتیوانیی خۆی لە رۆشنبیرانی موحافەزەکار راگرتووە، ئەوانەی بەشدارییان کردبوو لە داڕشتنی سیتراتیجیەتەکەی سەرۆك جۆرج بوش، لەبەر چەندین هۆکاری وەکو: هێرشی بێ بەرنامە بۆ سەر عێراق، شکستهێنان لە پێشبینی کردنی کاردانەوەی توند لە دژی ئەمریکا لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاست، نەبوونی ئارەزوو بۆ چارەسەر کردنی کێشەی فەلەستین، و کەمیی بایەخدان بە پرۆسەی ئاوەدانکردنەوەی عێراق و ئەفغانستان لە دوای هێرشە موشەکییەکانی ئەمریکا بۆ سەر ئەو دوو وڵاتە. بە بۆچوونی فۆکۆیاما، پرنسیپەکانی وەکو مافی پێشینە و گۆڕینی رژێم و تاك لایەنی، ناتوانن لەسەر مەودایەکی دوور بە هەمان شێوە بمێننەوە . هەروەها ناکرێ ببنە جێگرەوەی یاسای نێودەوڵەتی و نەتەوە یەکگرتووەکان و ئەو رێکخراوانەی ئەمریکا رەتیان دەکاتەوە، وەکو دادگای تاوانی نێودەوڵەتی. ستراتیجیەتی ئاسایشی نیشتمانی ساڵی (٢٠٠٢) یش دژی کۆڕبەندە نێودەوڵەتییەکان بوو، چونکە داڕێژەرانی ئەو سیاسەتە بڕوایان وا بوو وڵاتە لاوازەکان بە ئامانجی جڵەوگیری کردن لە ئەمریکا و ئەرکە جیهانییەکەی بۆ لەناوبردنی تیرۆر پەنا بۆ ئەو جۆرە کۆڕبەندانە دەبەن.

ئێستا ئەمریکا بە پشت بەستن بە پرنسیپی مافی پێشینەو جۆرێکی تایبەتی لە فرە لایەنی، بووەتە تاکە مەترسیی گەورە بۆ سەر نەخشەی جیۆپۆلیتیکی لەم سەردەمەدا. هەروەها، بەکارهێنانی

ساویلکانەی دروشمی "یان دەبێ لە گەڵمدا بیت یان لە دژم" لە لایەن سەرۆکی ئەمریکاوە، رەنگدانەوەی جیۆپۆلیتیکی بەدواوە دەبێت، چونکە هەندێك لە ولاّتان و هەرێمەکان بەرامبەر پابەند بوونیان بە پرنسیپەکانی ئەمریکا لەو رووەوە پشتیوانی دارایی و سەربازییان بۆ دابین دەکرێت. لەم چوارچێوەیەدا چەند ولاّتێك لە قەرنی ئەفریقا و رۆژهەلاّتی ئەفریقا وەکو ولاّتانی جیبۆتی و کینیا و ئیسیوبیا سوودمەند بوون لەو پاڵپشتییە دارایی و سەربازییەی ئەمریکا. هاوکات پێشبینی کردن بۆ بوونی سەرچاوەی نەوت لە کەنداوی غینیا بووە مایەی سەرنجی زیاتری ئەمریکا بۆ ناوچەکەو لە ئەنجامیشدا وەبەرهێنانی ئەمریکا لە رۆژئاواو ناوەڕاستی ئەفریقا رووی لە زیادبوون کرد. هەرچەندە شەڕی دژە تیرۆر رێگرییەکی جیۆپۆلیتیکی دروست دەکات، بەلاّم ناوچەکانی کیشوەری ئەفریقا لە ستراتیجییەتی ئاسایشی نیشتمانی بۆ ساڵی ٢٠٠٢ وەکو هەڕەشەیەکی ئاسایشی سەرەکیی هەژمار کرابوون، بە هۆی بوونی ژمارەیەکی زۆر لە ولاّتی "لاواز" کە ناتوانن کۆنترۆڵی هاتوچۆی خەڵك و پارە و چالاکییە تیرۆریستییەکان بکەن و یان ئارەزووی ئەو کارەیان نییە. ئەم هەڵسەنگاندنە نەرێنییەش بووە پاڵنەر بۆ ئیدارەی سەرۆك "بوش" کە لە ساڵی (٢٠٠٤) دا دەستپێشخەریی "هەموو کەنارەکان" (پان-ساحل) رابگەیەنێت کە ولاّتانی چاد و مالی و مۆریتانیا و (نەیجەر) ی دەگرتەوە، بە ئامانجی هەماهەنگی کردن لەگەڵ هێزەکانی ئەمریکا. ئامانجی سەرەکیی دەستپێشخەرییەکە بریتی بوو لە راگرتنی جموجوڵی چەکدارە ئیسلامییەکان لە ناوچەکە و بۆ ئەو مەبەستەش (١٠٠) ملیۆن دۆلاری ئەمریکی تەرخان کرابوو.

لە کاتێکدا کە راوەدوونانی تۆڕە تیرۆریستییەکان لە سەرانسەری جیهاندا پاساوێکی روون و ئاشکرا بوو بۆ سیاسەتی هاوچەرخی دەرەوەی ئەمریکا، بەلاّم ژمارەیەك هۆکاری ئابووری — سیاسی تر لە ئارادا بوون. دیارە لە ماوەی دوای ساڵی (١٩٤٥) و بڕیاری ئیدارەی سەرۆك (رۆزفلت) بۆ دامەزراندنی سیستمێکی جیهانی بونیاتنراو لە سەر نەتەوە یەکگرتووەکان و ئابوورییەکی کراوە بە رووی بازرگانی و وەبەرهێنانی ئەمریکادا، گۆڕانکاریی گەورە بەسەر جیهاندا هاتووە. ئەوەتا ئێستا ئابووری ئەمریکا لە ژێر قەرزێکی زۆردایە و لەولاشەوە خەریکە چین وەکو گەورەترین هێزی ئابووری لە جیهاندا دەردەکەوێت. ئێستا ئەو هێزە سەرنجی بەرزترین رێژەی وەبەرهێنانی راستەوخۆی بیانی بۆ لای خۆی راکێشاوە و هاوکات دووەمین گەورە ولاّتیشە لە رووی خەرجی سەربازییەوە لە دوای ئەمریکا. دیارە ئەم دوو ئابوورییە گەورەیە پێویستییان بە سەرچاوەو کەرەستەی خاوی زۆر هەیە، بۆیە جێگای سەرسوڕمان نییە کە چاودێران کردە سەربازییەکانی ئەمریکایان لە عێراق و لە سەرانسەری جیهانیشدا وەکو بەشێك لە ستراتیجییەتی ئەمریکا بۆ دابینکردنی گەورەترین رێژەی

هەڵگیراوی نەوت و غاز بۆ ئابووری ئەو وڵاتە لێك داوەتەوە. ئێستا ئەمریكا بە شێوەی سەرەكی پشت بە نەوتی هاوردەكراو دەبەستێت، بۆیە هەوڵی زۆری داوە بۆ سوود وەرگرتن لەو سەرچاوەیە،نەك تەنها لە رۆژهەلاتی ناوەڕاست، بەڵكو لە ئەفریقا و ئەمریكای لاتین و ناوەڕاستی ئاسیاش، بە تایبەتی لە ناوچەی دەریای خەزەر. راپۆرتێكی تازەی لیژنەی پەیوەندییەكانی دەرەوەی كۆنگریسی ئەمریكا لە ساڵی ٢٠٠٦ بە ناونیشانی "دەرهاویشتەكانی ئاسایشی نیشتمانی لە ئەنجامی پشت بەستنی ئەمریكا بە نەوت"، هانی ئیدارەی بوش دەدات بۆ جۆراوجۆر كردنی سەرچاوەكانی وزە و پێشخستنی كاریگەری و وەبەرهێنان لە بواری سەرچاوەی تازەبووەوەی وزەدا.

لە كاتێكدا كە پێداویستییەكانی چین بۆ وزە زیادی كردووە، وا مەزەندە دەكرێت ئەو وڵاتە لە ساڵی (٢٠٥٠) پێویستی بە ١١ هەزار بەرمیل نەوت بێت لە رۆژێكدا. ئەمەش مانای وایا بە بەراورد لە گەڵ ساڵی ٢٠٠٥دا پێداویستی ئەو وڵاتە لە رۆژێكدا بە رێژەی ٦ ملیۆن بەرمیل زیاد دەكات. هەر بۆیە وەبەرهێنانی دەرەكیی چین ئاراستەی وڵاتانی وەكو ئێران و ئەنگۆلا و سودان كراوە بە مەبەستی مسۆگەركردنی سەرچاوەی زیاتری وزە لە سەرانسەری جیهاندا. دیارە بە پێچەوانەی ساڵانی حەفتاكان و پرنسیپی "زۆریی سەرچاوە"، ساڵانی (٢٠٠٠) ەكان شێوازی "زۆریی پێداویستی" یان بەخۆوە بینیوە، چونكە هێزە ئابووریە تازەكانی وەكو چین پێویستی زیاتریان بە وزە هەیە بۆ بەكارهێنانی نێوخۆیی و پیشەسازی.

روسیا و سەردەمێکی تازە بۆ جیۆپۆلیتیکی سەرچاوەکان

لەم مانگانەی دواییەدا (ساڵی ٢٠٠٧ — وەرگێڕ)، دامەزراوە حکومییەکانی تایبەت بە وزە لە روسیا وەکو کۆمپانیای گاسپرۆم کاریگەرییەکی زۆرتریان کردە سەر وڵاتانی دراوسێی روسیا وەکو بیلا روسیا و ئۆکرانیا. نرخی بەرزی وزە و پێویستی روو لە زیادبوونی جیهان هاوکات لە گەڵ باڵادەستی بەسەر بۆرییە نەوتی و غازییەکاندا لە لای خۆیەوە هانی روسیای دەدا تا سوود لەو تایبەتمەندییانە وەربگرێت بۆ خۆ بەهێز کردن. هەروەها، کۆمپانیا بیانییەکانی وزە بە شێوەیەك راهێنابوون کە رازی بن بەو کۆت و رێگرییانەی کە ئەو وڵاتە لە سەر خاوەنداریێتی ووەبەرهێنان لەو کەرتەدا دایناوو. بەڵام لەوانەیە ئەو خۆشبەختییەی روسیا زۆر درێژە نەکێشێت، چونکە سەرچاوە سروشتییەکانی ئەو وڵاتە زۆر گرانن و هاوکات سەرچاوەی تری وەکو وڵاتی قەتەر غازی شل دابین دەکەن کە بە کەشتی دەگوازرێتەوە، ئەمەش مانای وایە غازی قەتەر پێویستی بە بۆری نییە.

یەکێتی ئەورووپاش کە لە بەردەوامیی روسیا وەکو دابینکەرێکی وزە نیگەران بووە، ستراتیجییەتێکی تازەی بۆ وزە لە ساڵی ٢٠٠٧دا دارشت بە مەبەستی جۆراوجۆر کردنی سەرچاوەکانی وزە و پێشخستنی سەرچاوە تازەبووەوەکان بۆ بەربەرەکانێ کردنی دڵەڕاوکێکان لەم رووەوە. رێکخراوە ئەورووپییەکە لە ستراتیجییەتەکەیدا پێشنیاری ئەوەی کردووە کە وەبەرهێنانی زیاتر لە بواری غازی شلدا بکات، بۆ ئەوەی لە لایەکەوە غازی زیاتری لە قەتەرەوە دەستکەوێت، و لە لایەکی ترەوە گەشە بە سەرچاوەکانی وزەی ئەمریکای باشوور بدات لە وڵاتانی بۆلیڤیا و پیرۆ و ڤەنزویلا.

بێگومان ئەم پێشبڕکێیە بۆ سەرچاوە سروشتییەکان، هەرچەندە ململانێ لە پێناو کۆنترۆڵکردنی وڵاتی زیاتر لە سەردەمی کۆلۆنیالیزمی سەدەی ١٩ وەبیر دێنێتەوە، بەڵام گرنگیی زۆریشی هەیە بۆ نەخشەی جیۆپۆلیتیکی باڵادەست لە سەردەمی جیهانگەراییدا. هەندێك لە چاودێران لەوە دەترسن کە ململانێ لە پێناو وەدەستهێنانی سەرچاوەی وزەدا ببێتە هۆی هەڵگیرساندنی چەند شەڕێکی تری گەورە لە جیهاندا. لەو رووەوە هەمیشە ناوچەی دەریای خەزەر لە گەڵ بەرژەوەندیی درێژخایەنی وڵاتان لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاست، وەکو بریسکەی ئاگری ئەو شەڕە ناوزەد دەکرێت. لە کاتێکیشدا کە ئەمریکا و چین پەرەیان بە بەرژەوەندیە دارایی و سەربازییەکانی خۆیان لەو ناوچانە داوە، چاودێرە جیۆپۆلیتیکییە روسییەکان بەم وەبەرهێنانە لە ناوچەی خەزەر تووشی ترس و دڵەڕاوکێ بوون، چونکە هێشتا ئەو ناوچەیە وەکو بەشێك لە سنوری بەرژەوەندی خۆیان سەیر دەکەن. حکومەتی روسیاش سەرەڕۆیانە گفتوگۆی لەگەڵ وڵاتانی دراوسێی وەکو ئۆکرانیا دەکرد سەبارەت بە نرخی غاز و چۆنێتی دەستگەیشتنی بەو سامانە سروشتییە. هەروەها هەوڵی دەدا بۆ سەپاندنی باڵادەستییەکی زیاتر بەسەر وەبەرهێنانی دەرەکی لە رووی دەرهێنان و سوود وەرگرتن لەو ناوچانەی کە بە نەوت

دەوڵەمەندن، وەکو ناوچەی سیبیریا. ئێستاش سەنتەرە جیۆپۆلیتیکییەکانی روسیا بە فراوانی باس لەوە دەکەن کە پێویستە روسیا سوود لە سەرچاوە سروشتییە گرنگەکانی وەربگرێت بەمەبەستی مسۆگەرکردنی رۆڵێکی زیاتر بۆ خۆی لەسەر ئاستی جیهاندا. ئینجا بە هۆی ئەوەی کە لەوانەیە دەستگەیشتن بە سەرچاوەکانی وزە ببێتە فاکتەرێکی گرنگ بۆ سیستمێکی فراوانتری سیاسیی جیهانی، دەکرێ چاوەڕوانی توندبوونەوەی ململانێ هەرێمایەتییەکانیش لەسەر ئەو سەرچاوەیە بکرێت.

بێگومان بوونی بەردەوامی ئەمریکا لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاست و ئەفریقا و ناوەڕاستی ئاسیا "دانی زیاتر بە ئاشەکە دەدات" بۆ چەکدارە ئیسلامییەکان، ئەوانەی کە دژایەتی بوونی کۆمپانیا و هێزە چەکدارەکانی ئەمریکا لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاست و جیهانی ئیسلامی بە گشتی دەکەن.

ئێستا ئەمریکا هێزێکی دروستکەری سەرەکیە بۆ جیۆپۆلیتیکی جیهانی، و شەڕی دژە تیرۆریش بووەتە هۆی زیادکردنێکی گەورە لە خەرجیە سەربازییەکان بە مەبەستی ئەنجامدانی ئەو هێرشانە لە سەرانسەری جیهاندا. ئەمەش لە لای خۆیەوە مشت و مڕێکی زۆری هێناوەتە ئاراوە کە ئایا ئەم ئاستە لە چالاکی ئەمریکا نیشانەی هەڵس و کەوتی ئیمپریالییانەیە یان نا؟ بە لای ژمارەیەك لە چاودێرە تازە- محافزەکارانی وەکو "ماکس بووت" ەوە، زاراوەی وەکو "ئیمپراتۆرییەت" بووەتە باجی شەرەف و شانازی. بەلای هەندێکی تریشەوە، ئەو جۆرە هەڵس و کەوتە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە ئەمریکییەکان مافی ئەوەیان هەیە (لە پێناو باشتر کردنی جیهاندا) وەکو ئیمپراتۆرییەت مامەڵە بکەن و لە هەمان کاتیشدا بەرژەوەندی نیشتمانی خۆیان بپارێزن. بەڵام رەخنەگران لە سیاسەتی ئەمریکا دووپاتی دەکەنەوە "ئەمریکای ئیمپریالی" سەرقاڵی پرۆژەیەکی کۆلۆنیالی و رەگەزپەرستییە کە بۆ ژێر دەستە کردنی چەندین گەل و ناوچە لە بەشی باشووری جیهان داڕێژراوە لە پێناو دابینکردنی بەرژەوەندی بژاردەیەکی سیاسی و بازرگانی کە لە دەرەوەی ئەمریکا کار دەکەن.

بە گشتی پسپۆڕان و چاودێران ناکۆکن لەسەر ئەوەی کە ئایا ئەمریکا بە شێوازێکی ئیمپریالی هەڵس و کەوت دەکات یان نا. هەردوو نوسەر "هارد و نیگری" لە پرفرۆشترین کتێبیاندا بە ناونیشانی "ئیمپراتۆرییەت"، ئاماژە بەوە دەکەن کە چەندین کاراکتەری وەکو ئەمریکا و دامەزراوە گەورەکان و رێکخراوە حکومییە نێودەوڵەتییەکان پێکەوە کار دەکەن بۆ رێکخستن و پاراستنی بازاڕی جیهانی . واتا لە فەرهەنگی ئەو دوو نوسەرەدا، "ئیمپراتۆرییەت" ئامرازێکی حوکمی جیهانییە کە وابەستە نییە بە سەنتەرێکی هەرێمایەتی تایبەتیی وەکو ئەمریکا.

بەهەر حاڵ، ئێستا زووە بۆ کەمکردنەوە لە گرنگیی بەردەوامبوونی هێـزی سیاسـی و ئـابووری و سەربازیی ئەمریکا و کاریگەریی ئەو هێزانە لە شوێنەکانی وەکو عێراق. نوسەر "مایکـل مـان" لـە دووتوێی هەڵسەنگاندنی بۆ بەرزخوازیی ئیمپریالی ئەمریکا، دەگاتە ئـەو دەرەنجامـەی کـە ئـەمریکا خاوەنی هێزی ئیمپریالی نییە و پشـت بەسـتنیش بـە چارەسـەری سـەربازی بـۆ کێشەکان،نیشـانەی لاوازییە نەك هێز.

وەکو ئەوەی "جۆزیف نای" ئاماژەی پێ دەکات، هێزی سەربازیی گەورە بۆ تێکشکاندنی لایـەنی بەرامبەر سوود بەخشە، بەلاّم ئەگەری کەم هەیە کە لە مەودایەکی دووردا کاریگەر بێت لە چارەسـەر کردنی ململانێکان و بەدی هێنانی ئاشتی و ئاسـایش. دیـارە کـە بـەها سیاسـی و کولتوورییـەکانی ئەمریکا بە ئاشکراو بە توندی رەت کراونەتەوە، و بلاّو بوونەوەی بیرۆکەی دژە ئەمریکا لە رۆژهـەلاّتی ناوەڕاست ئاماژەیە بۆ لەناو چوونی ئەو چەمکەی کـە "جۆزیـف نـای" بـە "هێـزی نـەرم" نـاوزەدی کردووە. "نای" لەم بارەیەوە دەڵێت:

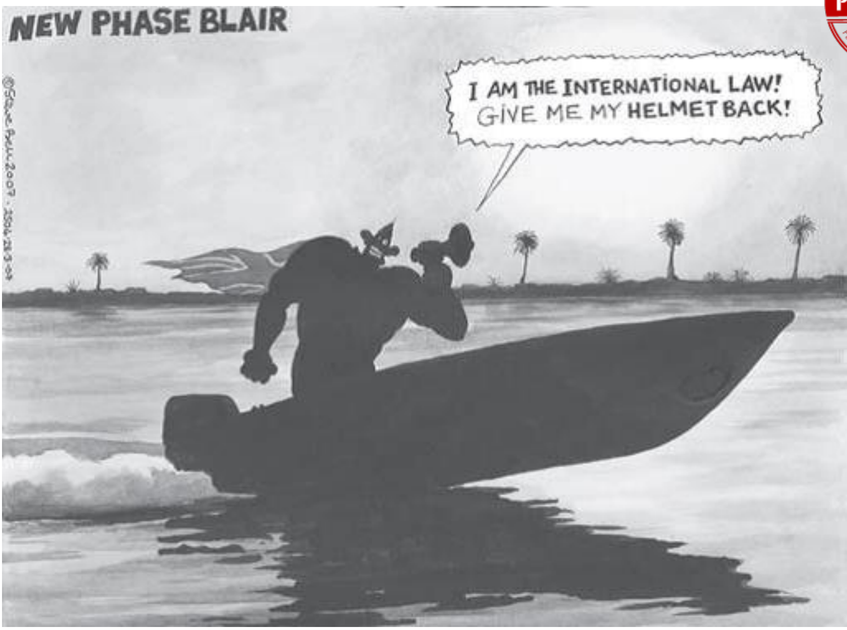
ئەوانەی گومانیان لە هێزی نەرم هەیە (وەکو وەزیری پێشووی بـەرگری "دۆناڵـد رامسـفیلد" کـە دان بەوەدا نانێت کە لە زاراواکە تێ ناگات)، بڕوایان وایە کە پەیدا کردنی ناوبانگ بابـەتێکی کاتییـە و نابێت ببێتە نەخشە رێگا بـۆ سیاسـەتی دەرەوە. ئـەوان دووپـاتی دەکەنـەوە کـە ئـەمریکا هێـزی پێویستی هەیە بۆ ئەنجامدانی هەر کردەیەك کـە نیـازی هـەبێت بـە بـێ رەزامەنـدیی جیهـان، بۆیـە پێویستە پێشبینی ئەوە بکات کە ولاّتانی تر رقیان لێی ببێت و حەسوودیشی پێ ببـەن. دیـارە تاکـە زلهێزی جیهان پێویستی بە هاوپەیمانی بەردەوام نییە، بەڵکو پێویستە هاوپەیمانەکانی بە پێـی کێشـەو بابەتەکان بن نەك بە پێچەوانەوە.

بەلاّم لەسەر مەودای دوورتر، گەشە کردنی بەردەوامی چین و هند و پێویستی روو لـە زیادبوونیـان بۆ سەرچاوەی وزە و پێشینەی جیۆپۆلیتیکی، کار دەکاتە سەر ئـەم هەژموونـەی ئێسـتای ئـەمریکا. بێگومان دوور نییە گۆڕانکاری بەسەر ئەندامێتی هەمیشەیی ئەنجومەنی ئاسایشـی سـەر بـە نەتـەوە یەکگرتووەکاندا بێت، چونکە ولاّتانی وەکو بەرازیل و هند و ئەندەنوسیا داوای بە فەرمی ناسین دەکـەن لەو ولاّتانەی کە لایەنی براوە بوون لە شەڕی دووەمی جیهاندا. بەلاّم لەوانەیە داواکاری ژاپۆن بۆ بـوون بە ئەندامی هەمیشەیی ئەنجومەنەکە لە لایەن ولاّتی چینەوە بەربەرەکانێ بکرێت. بێگومان بـە هـۆی پێشێلکردنی زەقی شـەرعییەتی نێودەوڵـەتی لـە لایـەن ئیـدارەی سـەرۆك(بـوش) ەوە لـە رێگـای راوەدوونانی بێ رەحمانەی ئەو کەسانەی هێرشەکانی ١١ی سێپتەمبەریان جێبـەجێ کردبـوو، تەحـەدا کردنی ئەمریکا وەکو تاکە هێزی جیهانی بەردەوام دەبێت . ئەڵبەتە هەر قـازانجێکی کـورت مـەودای

سیاسی یان ئابووری کە لەم ستراتیجییەتەی ئێستای ئەمریکا وەدەست بێت، لەوانەیە لەسەر مەودایەکی دوور ناوبانگی ئەمریکا و هاوپەیمانە نزیکەکانی وەکو بەریتانیا لە جیهاندا لەکەدار بکات.

دەرەنجامەکان

بێگومان رقی ئاشکراو بێ پێچ و پەنای ئیدارەی سەرۆك بوش لە نەخشەی ئێستای جیۆپۆلیتیکیی و یاسای نێودەوڵەتی، بوونەتە پاڵنەر بۆ دەربڕینی هەستی دژە ئەمریکایی تەنانەت لە دەرەوەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست و جیهانی ئیسلامییش. هەروەها دەرفەتی خولقاندووە بۆ حکومەتە میللییەکانی کیشوەری ئەمریکای لاتینی (چاڤیز لە ڤەنزویلا و مۆرالیز لە پۆلیڤیا)
(چاڤیز لە دونیادا نەماوە بەڵام رژێمەکەی بەردەوامە—وەرگێڕ) کە رۆڵی خۆیان ببینن لە نیشاندانی "ئیمپریالیزمی ئەمریکی" و باس لە" تەوەری خەیر" بکەن لە بەرامبەر ئەمریکا و هاوپەیمانەکانیدا. ئەم ولاَتانە لە گەڵ ئێران و روسیا، بەهۆی نغرۆ بوونیان لە ناو داهاتی وەدەستهاتوو لە رێگای فرۆشتنی نەوت و غازەوە، توانیویانە لە رووی ئەمریکا بوەستن و جار بەجاریش گاڵتەی پێ بکەن، بە تایبەتییش کە لەوە دڵنیا بوون ئابووری ئەمریکا هەمیشە بە دوای سەرچاوەی نەوت و غازدا هەڵپە دەکات. لەوەش خراپتر و بە هۆی ئەو پاشا گەردانییەی کە عێراقی پێدا تێپەڕ دەبێت و تێیدا ئەم ولاَتە نەیتوانیوە چوارچێوەیەکی یاسایی بۆ کۆمپانیا بیانییەکان دابین بکات تا گەشە بە وەبەرهێنان و پێشخستنی کەرتی نەوتی عێراق بدەن، بەرهەمی نەوتی عێراق هەر بە گەشە نەکردووی دەمێنێتەوە. (لەم بوارەدا دەکرێ کوردستان جیا بکرێتەوە چونکە ئەو هەنگاوانەی بە سەرکەوتوویی ناوە- وەرگێڕ). ئەڵبەتە ئەم شێوازە بۆچوونە سەبارەت بە یاساو رێسا نێودەوڵەتیەکان هانی رەخنەگرانی لەناو ریزی چەکدارە ئیسلامییەکاندا داوە کە بە بەڵگەوە ئاماژە بە رەچاو نەکردنی مافەکانی مرۆڤ بکەن لە لایەن ئەمریکاوە، ئەمەش پاساویان دەداتێ تا کۆمەڵگا مرۆییەکانی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست و جیهانی ئیسلامی هەڵخەڵەتێنن و بە لاڕێدا بیانبەن. هەر وەکو ئەوەی ژمارەیەکی زۆر لە رەخنەگرانی ئیسلامی و غەیرە ئیسلامی ئاماژەی پێ دەکەن، هەر کاتێ تاکە ئەمریکییەکان رەچاوی مافە بنەڕەتییەکانی کەسانی تر نەکەن، ئەوا ولاَتەکەیان تووشی دارِمانێکی کولتووری گەورە دەبێت. ئەڵبەتە ئەم کارە لە دڕندەیی کاری گروپە چەکدارە ئیسلامییەکان کەم ناکاتەوە، بەڵکو ئەوە روون دەکاتەوە کە تا چی رادەیەك گرنگە وا لە ئەمریکا بڕوانرێت کە لە هەڵس و کەوتەکانیدا ئەوپەڕی رێز لە ستانداردە یاساییە نەتەوەیی و نێونەتەوەییەکان دەگرێت.

١٣. تەنگژەی بارمتە ئەنکلۆ- ئێرانییەکان (٢٠٠٧)

دیارە نەخشەی جیۆپۆلیتیکی ئێستا روو بەڕووی چەندین تەحەدا بووەتـەوە، چـونکە هەسـتی دژە ئەمریکایی بووەتە پاڵپشت بۆ بزووتنەوە دژە جیهانگەراییەکان، چەکدارە ئیسلامییەکان، ململانێکـان لەسەر سەرچاوەی وزە، و هەروەها تەحـەدا جیۆپۆلیتیکییـەکانی تـری وەکـو ولاّتـی چـین. هاوکـات ئەمریکا وەکو گەورەترین زلهێزی جیهان بە سەرمەشقی شێوازی لیبرالّیـەتی تـازە لـە جیهانگەراییـدا هەژمار دەکرێت. بێگومان گەورەترین کێشەی ئیدارەکانی دوای سەرۆك بوش ئەوەیـە چـۆن ئـەمریکا شـەرعییەتی نێودەوڵـەتی وەدەسـت بێنێتـەوە، و هاوکـات بگەڕێتـەوە بـۆ نـاو ریـزی پێکهاتـە نێودەوڵەتییەکان کە لە لە سەدەی رابردوودا یارمەتی ئەمریکایان داوە بـۆ وەدەسـتهێنانی هـەژموونی ئێستای. داگیرکردنی عێراقیش نیشانەیەکە بـۆ هـەژموونی بـەرزخوازی ئەمریکا،کـە تێیـدا بـوونی سەربازی ئەو ولاّتە چارەنووسساز بوو لە دارشتنەوەی ژێرخانی ئابووری و سیاسی عێراقدا. لەولاشـەوە هێزی ئابووری چین وهێزی سەربازی ئیسلامییەکانیش، هەر یەکەو بە رێگای تایبەتی خۆی، دووپـاتی دەکەنەوە کە ناکرێ سەدەی (٢١) بە سەدەیەکی ئەمریکی ناوزەد بکرێت.

بەشی چوارەم
جیۆپۆلیتیك و ناسنامە

لە رۆژی ٢٠٠١/٩/١٢ رۆژنامەی "لومۆند" ی فەرەنسی ناونیشانێکی بلاّو کردەوە کە دەلێت: "ئێستا ئێمە هەموومان ئەمریکیین". دیارە وەکو ئاماژەی هەماهەنگی کردن لە گەلّ ولاّتێکی تردا،ئەو ناونیشانە تەنها یەکێك بوو لە دەیان هەولّی نیشاندانی هاوسۆزی جیهانی لە گەلّ ئەمریکا لە ئەنجامی هێرشەکان بۆ سەر سەنتەری بازرگانیی جیهانی و پەنتاگۆن لە رۆژی پێشتردا. سەرۆك و سەرۆك وەزیرەکان بە خێرایی پەیوەندییان بە "جۆرج دەبلیو بوش" ەوە کرد بۆ دەربڕینی سەرەخۆشی . بەشێك لەو سەرکردانە توشی شۆك بوون کاتێ بۆیان دەرکەوت کە پاشماوەی وێرانکارییەکەی سەنتەری ناوبراو بووەتە گۆڕی ژمارەیەك لە هاوولاّتیانی خۆیانیش. بە هەر حالّ شعرێکی شاعری ئەمریکی " و. هـ. ئۆدن" بە ناونیشانی "١ی ئەیلوولی ١٩٣٩" هەندێك سەبووری بە زیان لێکەوتوانی ئەو رووداوە بەخشی:

لەسەر یەکێك لە نغرۆ بووەکان دانیشتووم
لە جادەی پەنجاو دوو
نیگەران و ترساو
کاتێ کە ئاواتە زیرەکەکان تەواو دەبن
لە دەیەیەکی نزم و نا شەریفدا:
شەپۆلی ترس و کینە
بە دەوری رۆشناییدا دەسووڕێتەوە
و پارچە تاریکەکانی زەوی
بوونەتە خولیای ژیانی تایبەتیمان
بۆنی لە وەسف نەهاتووی مردن
شەوی سیپتەمبەر زویر دەکات.

لە ئەنجامی ئەو"بۆنی مردن"ەشدا، رۆژی ١١ی سیپتەمبەر نەك تەنها بووە تراجیدیایەك بۆ ئەمریکا و شاری نیویۆرك، بەلّکو خەم و پەژارەیەکی گشتیی خولقاند، چونکە کۆتایی بە ژیانی ژمارەیەکی زۆر لە خەلّکی ولاّتە جیاجیاکانی جیهان هێنا. ناونیشانەکەی سەرەوەش دووپاتی کردەوە

کە چۆن پرسی ناسنامە لە رووی سۆزو جوگرافیاشەوە بەیەکەوە بەستراونەتەوە. بەلاّم دوای ماوەیەکی کورت، مۆرکێکی نیشتمانی بە رووداوەکە درا و بە هێرش کردن بۆ سەر ئەمریکا ناوزەد کرا. رووی تراجیدی پرسەکەش ئەوە بوو، وەکو جێگری پێشووی سەرۆکی ئەمریکا،ئال گۆر، ئاماژەی پێ کرد،ئەمریکا بە دەست تێوەردانی تاکلایەنە لە عێراق و چەند چالاکییەکی تر کە چاودێرانی سیاسی بە زیانبەخش بۆ یاسای نێودەولّەتی هەژماریان دەکرد، ئەو سۆزە جیهانییەی بەرامبەر بە خۆی لە دەست دا. ئێستا بێگومان هەموومان ئەمریکی نین!

لە ئەنجامی ئەو دۆخەشدا، ئێستا دەرکەوتنی کتێب و وتارو پەیام لە ئینتەرنێتدا کە بە ئاشکرا ئیدارەی بوش سەرزەنشت دەکەن، مایەی سەرسوڕمان نییە. بە لای زۆرێك لە چاودێرانەوە، بە بێ رەچاو کردنی رادەی ئاشناییان بە ولاّتە ٣٠٠ ملیۆنییەکە،ئەو نەتەوەیە زیاتر بە وەسفی وەکو "ئیمپراتۆرییەتی شەڕ" یان "ولاّتی زیانبەخش" ناو دەبەن تا ئەوەی زاراوەی "قوربانیی" دەستی توندوتیژی تیرۆریستی بۆ بەکار بهێنن. ئەلّبەتە خراپ بوونی ناوبانگی نێودەولّەتی، ولاّتان بە رادەیەکی زۆر تووڕە دەکات، چونکە ناسنامەی نیشتمانی و بابەتەکانی پەیوەندیدار بە ئامانجە نیشتمانییەکانەوە زۆر جێگای بایەخی سەرجەم ولاّتانن. هەتاکو ولاّتە گەورەو بەهێزەکانی وەکو ئەمریکاش نیگەران دەبن لە شێوەی وێناکردنی ناسنامەو روالّەتیان لە سەر ئاستی نێودەولّەتی. زانای سیاسیی هۆلّەندی "پیتەر ڤان هام" لە دووتوێی بابەتێکیدا لە گۆڤاری "فۆریەن ئەفەیەرز" دووپاتی دەکاتەوە کە بابەتەکانی تایبەت بە بونیاتنانی وێنە و نوێنەرایەتی کردنی ولاّتان لە سەردەمی ئێستادا گرنگییەکی زیاتریان پەیدا کردووە، چونکە ئێستا گۆڕانکارییەکی گەورە لە سیاسەتی نێودەولّەتیدا هاتۆتە ئاراوە، تێیدا، وەکو "هام" دەنوسێت، "گۆڕانکاری و جموجولّێك دروست بووە لە جیهانی مۆدێرنی هێز و سیاسەتەوە بۆ جیهانی پۆست مۆدێرنی وێنە و کاریگەرییەکانی":

لەم رۆژانەدا، تاکەکان، دامەزراوەکان، شارەکان، هەرێمەکان، ولاّتان، و کیشوەرەکانیش بە شێوەی پرۆفیشناڵ لە رێگای تەکنیکی فرۆشتنەوە خۆیان پێناسە دەکەن. بە راستی،ناوبانگی خراپ و یان نەبوونی ناوبانگ بە کەم و کوڕییەکی جیددی بۆئەو ولاّتانە هەژمار دەکرێت کە هەولّ دەدەن درێژە بە بەربەرەکانێ بدەن لە سەر ئاستی نێودەولّەتی، چونکە ولاّتی ناوبانگ زڕاو بە زەحمەت دەتوانێت لە رووی سیاسی و ئابوورییەوە سەرنجی ولاّتان بۆ لای خۆی رابکێشێت.بەمەش وێنەو ناوبانگ بوونەتە بەشی بنەڕەتی لە ستراتیجییەتی هەموو ولاّتاندا.

سەرکردە سیاسییەکان و رۆژنامەنوسان بە گشتی پشت بە نەریتی جیۆپۆلیتیکی و کلتوری بینراو و مێژووی نیشتمانی دەبەستن بۆ دەربڕین و بەهێز کردنی ناسنامەو ئامانجی نیشتمانییان. ئەلّبەتە

پێویستە ساتەوەختە نائاساییەکانی وەکو هێرشەکانی ١١ی سیپتەمبەری ٢٠٠١ و دیمەنە وێنەییە وابەستەکانی وەکو سووتانی سەنتەری بازرگانیی جیهانی، نەبنە مایەی تەم و مژاوی کردنی شێوازە ئاساییەکانی ناسیۆنالیزم. هەر وەکو "مایکل بیلیگ" یش ئاماژەی پێ کردووە، ژیانی رۆژانە پڕە لەو کردەوەو سیمبولانەی کە نیشانەی ناسنامەی نیشتمانی و هەرێمایەتیین وەکو ئالا و دراو و هەواڵی نیشتمانی و ئاماژە کردن بە هەرێم و نیشتمان بە زاراوەی وەکو "خاکی باو باپیران " یان تەنها "نیشتمان" وەکو ئەوەی لە ئەمریکا بەکار دەهێنرێت. دیارە حکومەتەکان کات و شوێن بەکار دەهێنن بۆ مسۆگەرکردنی ناسنامەی نیشتمانی. بۆ نموونە، نەخشەو سنووری ولات دیاری دەکرێت ولە بەرواری دیاریکراویشدا ئاهەنگ دەگێڕدرێت وەکو ئاماژەیەك بە رۆژی نیشتمانی وەکو رۆژی ٤ی تەمووز لە ئەمریکادا. لەولاشەوە چەند دیمەنێك وەکو پیرۆز یان نیشانەی میراتی نیشتمانی ناوزەد دەکرێن. بۆ نموونە، "گراوند زیرۆ" لە شاری نیو یۆرك شان بە شانی چەند شوێنێکی تری وەکو پەیکەری ئازادی، بریتین لە سیمبولی گرنگ بۆ ئەمریکا وەکو ولاتێکی سەرمەشقی ئازادی و دیموکراسی.

لە لایەکی ترەوە، ئەمریکا وەکو ولاتێکی شۆڕشگێڕ لە نموونەی فەرەنسا و روسیا، پەرەی بە پرنسیپەکانی مافی چارەی خۆنوسینی نیشتمانی و دژە کۆلۆنیالیزم دەدا، هەروەها بەشدارییشی کردووە لە دارشتنی سیستمی جیهانیی دوای ساڵی ١٩٤٥. لە سەردەمی شەڕی ساردیشدا، بیرۆکەی بوونی ئەمریکا بە نموونە بۆ پەیڕەو کردنی لە سەرانسەری جیهاندا، زیاتر بایەخی پێ درا بە تایبەتی کە نموونەیەکی رکابەر لە بەرامبەریدا هەبوو، ئەویش نموونەی ناسیۆنالی بوو کە لەسەر بنەمای سۆشیالیزم دارێژرابوو بۆ رکابەری کردنی سەرمایەداری و دیموکراسیەتی لیبرالی پەیڕەو کراو لە لایەن ئەمریکاوە. بەلام دەبێ ئەوەش بلێین کە لەو کاتەی ئەمریکا رابەرایەتی دیموکراتیەتی لیبرالی لە جیهاندا دەکرد،هاوولاتیانی ئەفریقی- ئەمریکی لە خەباتدا بوون بۆ مسۆگەر کردنی مافە مەدەنییەکانیان و بەشداریشیان دەکرد لەو سیاسەتە دیموکراتییەدا. بەلام لە رووی جوگرافییەوە ئەفریقیە ئەمریکییەکان لە رەوتی گشتی ژیانی کۆمەلایەتی و سیاسی جیا کرابوونەوەو مافی دەنگدانیشیان پێ نەدرابوو. بۆیە هەر بانگەشەیەك بۆ" ناسنامەی نیشتمانی" پێویستی بە وردبینی دەبێت بۆ ئەوەی بزانرێت ئەو ناسنامەیە کێ دەگرێتەوە، چی دەگرێتەوە، و لە چی جێگایەکدا؟ بەم شێوەیەش هەمیشە چەمکەکانی مێژوو و جوگرافیا پڕ گرفتترن لەوەی کە بژاردەی سیاسی مەزەندەیان دەکات.

ئەم بەشە تایبەتە بە باسکردنی هەندێك لەو بابەتانەی کـە لـە رێگـای زاراوەی وەکـو ناسـنامەی نیشـتمانی ئاماژەیـان پـێ کـراوە، و دووپـاتی دەکاتـەوە کـە تـوخمێکی سـەرەکی لـە تیـۆرەکردنی جیۆپۆلیتیـك پەیوەسـتە بـەم بابەتەوە.پێویسـتە ناسـنامەی نیشـتمانی بونیـات بنرێـت وەهەمیشـە مێژوونوسان لە پێش هەموانەوە بوون لە تێبینـی کردنـی ئـەوەی کـە چـۆن نـەریت و تایبەتمەنـدیی نیشـتمانی دادەهێنرێـت. دیـارە پرۆسـەی دروسـتکردن و دروسـتکردنەوەی ناسـنامەی نیشـتمانی پرۆسەیەکی جوگرافی و داهێنەرانەیە، چونکە پەیوەسـتە بـە چـەند شـوێنێکی تایبەتـەوە. بێگومـان چیرۆکی ناسنامە تەنها پەیوەسـت نییـە بـە ئاسـتی دەوڵـەتی نیشـتمانییەوە، بـەڵکو لەسـەر چـەند ئاستێکی جوگرافییش کار دەکات هەر لە ئاسـتی نیمچـە نیشـتمانییەوە بگـرە تـا دەگاتـە دەرەوەی ناوچەیی و لە کۆتاییشدا ئاستی جیهانیی. ئەو نموونانەی لەم بەشەدا باس دەکرێن، یـەکێتی ئـەوروپا و رێکخراوە هەرێمایەتییەکانی تریش دەگرنەوە. هەروەها نموونەکان باس لەو شێوازە دەکـەن کـە گروپـە کلتوری و سیاسییەکانی تری وەکو گروپە نیمچە نیشتمانییەکان و بزوتنەوە کۆمەڵایەتییەکان و گروپـە پەرتەوازەکان بەکاری دێنن بۆ تەحەدا کردنی چەند بانگەشەیەکی تایبـەت بـە ناسـنامەی نیشـتمانی. لەبەر ئەوەی توانـای وڵاتـانیش بـۆ کـۆنترۆڵکردنی دۆخـی ئـابووری و سیاسـی و کولتـووری خۆیـان رووبەرووی بەربەرەکانێی کاراکتەرە غەیرە حکومییەکان دەبێتەوە، ئەو بانگەشـانە گرنگیـی زیاتریـان وەرگرتووە و هاوکات بوونەتە بانگەشەی زۆر ترسناکیش.

جیۆپۆلیتیك و ناسنامەی نەتەوەیی

یەکەم دروستبوونی سیستمی مۆدێرنی سیاسیی نێودەوڵەتی کە لەسەر دەوڵەتی نەتەوەیی بونیـات نرابێت بە دەسەڵاتی هەرێمایەتی تایبەتمەندەوە، دەگەرێتەوە بۆ سەدەی ١٧ لە ئەوروپادا. بـە درێـژایی سەدەکانی دواتریش، حکومەتە نەتەوەییەکان دەرکەوتن و توانییان لە رێگای دیبلۆماسییەت و یاسـای نێودەوڵەتییەوە مۆزاییکێك لە وڵاتان دروست بکەن کە ئێستا سەر رووی زەوی گرتۆتەوە، بێجگـە لـە کیشوەری بەستەڵەکی باشوور و بەشێك لە زەریاکان. لەبـەر ئـەوەی کـە ئەرکـەکانی حکومـەت وردە وردە کاروباری رۆژانەی هاووڵاتیانیشی هاتـە سـەر،حکومەتە نەتەوەییـەکان هەوڵـەکانیان زیـاتر لـە بابەتی دروستکردن و پارێزگاری کردن لە ناسنامەی نەتەوەیی لە رێگای کۆنترۆڵکردن و یـان چـاودێری کردنی میدیای نیشتمانی و کەرتی پەروەردە و فێربوونەوە چڕ دەکردەوە. بۆ نموونە لە حاڵـەتی وڵاتـی ئەرجەنتین کە لە ساڵی ١٨١٠ دا سەربەخۆیی لە ئیمپراتۆرییەتی ئیسپانیا راگەیانـد، ئـەم پرسـە بـە خاڵێکی بنەڕەتی دادەنرا لە مانەوەی دەوڵەتی نەتەوەییدا. ئـیتر پرۆسـەی دروسـتکردنی "کۆمـەڵگای

خەو- بۆ- بینراو"، بە قسەی بینیدکت ئەندیرسون، چەند شێوازێکی بەخۆوە بینی، یەکێکیان بریتی بوو لە داهێنانی "پەروەردەی نیشتمانپەروەرانە" لە کۆتایی سەدەی ١٩، بە مەبەستی چەسپاندن و بەهێزکردنی هۆشیاریی نیشتمانی. ئەڵبەتە دانانی کاتی ئەو ریفۆرمە پەروەردەییانە بە ڕێکەوت نەبوو. حکومەتی بۆینس ئایرس تەنها دەسەڵاتی سەروەریی خۆی بەسەر چەند ناوچەیەکی جوگرافی تازەدا بڵاو نەکردبووەوە بە ناوچەی باشووریی "پاتاگۆنیا"شەوە، بەڵکو پێویست بوو هەوڵ لەگەڵ چەند شەپۆلێکی تازەی کۆچبەراندا بدات بە تایبەتییش لە ئیتاڵیا و ئیسپانیاوە بە مەبەستی ئاشناکردنیان بە چەمکی "هاوولاتی بوونی ئەرجەنتینی".

لە چوارچێوەی ناوچەی ئەمریکای باشووریشدا، بابەتی سنووره هەرێمایەتییەکان وەکو پرسێکی هەستیار هەر مانەوە، چونکە ولاتانی وەکو ئەرجەنتین و چیلی و بۆلیڤیا و پاراگوای و بەرازیل هەمیشە لە گفتوگۆدا بوون دەربارەی هەرێمە نیشتمانییەکان و سنووری ناوچەکانیان. بۆ ئەم مەبەستەش، جار بەجار پەنایان وەبەر هێزە سەربازییە تازە پێگەیشتووەکانیان دەبرد. ئەم پرۆسەیە سوودێکی زۆرتری بۆ ئەرجەنتین هەبوو، چونکە لە ئەنجامی ئەو گفتوگۆیانەدا، ئەو ولاتە لە لایەکانی باشوورو باشووری رۆژئاواو باکووریشەوە فراوانتر بوو. ولاتانی تر، وەکو پاراگوای، کەمتر سوودمەند بوون و ئەوەی پێی دەوترێت "شەڕی سێ هاوپەیمانەکە" دەرەنجامی وێرانکارانەی بەدواوە هات. (ئەو شەڕە لە ١٨٦٤ تا ١٨٧٠ لە نێوان ولاتی پاراگوای لە لایەك و ولاتانی ئەرجەنتین و بەرازیل و ئۆروگوای لە لایەکی ترەوە لەسەر دارشتنی سنوور روویدا- وەرگێڕ). لە ئەنجامدا پاراگوای بەشێك لە خاکەکەی و نزیکەی ٥٠٪ی لە دانیشتوانەکەی لە ئەنجامی زنجیرەیەك شەڕ لەگەڵ ئەو سێ ولاتەدا لە دەست دا.

سەبارەت بە بۆلیڤیا کە ولاتێکی داخراوە، لە ئەنجامی "شەڕی زەریای هێمن" کە ولاتانی چیلی و (پیرۆ) ش تێیدا بەشدار بوون، بۆلیڤیا ناوچەیەکی ڕێڕەوی بەرەو زەریای هێمن دۆڕاند. هەرچەندە بە بەراورد لە گەڵ بۆلیڤیا و پاراگوای، ئەرجەنتین بە براوە لە ناوچەکە هەژمار دەکرا، بەلام رووداوێکی سەدەی ١٩ کاریگەریی دراماتیکی کردە سەر شێوازەکانی دەربڕینی ئامانج و ناسنامەی نیشتمانی ئەو ولاتە. ئەو رووداوەش بریتی بوو لە لەدەستدانی دوورگەکانی فۆکلاند بۆ بەرژەوەندی ئینگلتەرا لە ساڵی ١٨٣٣. (لە ساڵانی هەشتاکانی سەدەی رابردووشدا ئەو کێشەیە سەری هەڵدایەوەو شەڕ لە نێوان ئەو دوو ولاتە دروست بووەوە، بەلام بە زوویی بە کۆتا هات، وەکو لە درێژەی ئەم بەشەدا باس دەکرێت. ناوی ئیسپانی دوورگەکان "ئیسلاس مالڤیناس" ە - وەرگێڕ).

یەکێك لە خاڵە زۆر گرنگەکانی پرۆسەی پەروەردەی نیشتمانی لە وڵاتی ئەرجەنتین ئەو وانە جوگرافییە بوو کە ئەرجەنتین وڵاتێکی ناتەواوە. لکاندنی ئەو دوورگانەی باشووری رۆژئاوای زەریای ئەتڵەسی کە دواتر بە "خوشکە بچووکە ونبووەکان" ناسران بە وڵاتی ئینگلتەرا، نیگەرانی بەردەامی بۆ ئەرجەنتینییەکان دروست کردووە، و وەکو توخمێکی تەواوکەر لە پرۆسەی دەربڕینی ناسنامەی نیشتمانیی ئەرجەنتیندا دەمێنێتەوە. ئەم بابەتە لە پرۆسەی خوێندنی قوتابخانەکاندا بەردەوامەو تێیدا داوا لە هەموو قوتابییەك دەکرێت کە نەخشەی دوو دوورگە سەرەکییەکە بکێشن، واتا (فۆکلاندی رۆژهەڵات و فۆکلاندی رۆژئاوا، بە پێی ناوزەد کردنی ئینگلیزی زمانەکان). هەروەکو زاراوەی " خوشکە بچووکە ونبووەکان" دەری دەخات، بە شێوەی جەندەر ئاماژە بە ناوچەکە دەکرێت و وەکو خوشکێکی لکێنراو بە لاشە سیاسیەکەی ئەو وڵاتە باسی لێوە دەکرێت. هەر بۆیە مایەی سەرسوڕمان نەبوو کاتێ هێزە سەربازییەکانی ئەرجەنتین دوورگەکانی فۆکلاندیان "داگیر" کرد لە ساڵی ١٩٨٢، پاساوی وڵاتی ئەرجەنتین ئەوە بوو کە ئەو کارە رزگارکردنێکی جوگرافی بووە بۆ ناوچەیەك کە پێشتر "رفێنرابوو" لە لایەن "ئەلبیۆن"ی ناپاکەوە. (ئەلبیۆن کۆنترین ناوی دوورگەکانی بەریتانیای گەورەیە و ئێستا تەنها جار بەجار لە چوارچێوەیەکی شعریدا وەکو ئاماژە کردن بۆ بەریتانیا بەکار دێت- وەرگێڕ). دیارە جەماوەری ئەرجەنتینی بەو کردە سەربازییە زۆر خۆشحاڵ بوون و ژمارەیەکی زۆریان لە گۆڕەپانی سەرەکی لە تەنیشت گالەری "پینك هاوز" کۆبوونەوە بۆ ئاهەنگ گێڕان و دەربڕینی خۆشحاڵی بەرامبەر ئەو هەنگاوەی رژێمی سەربازی وڵاتەکەیان. بێگومان ئەم دیمەنە بە لای خەڵکی غەیرە ئەرجەنتینییەوە کە باکگراوندی کێشەکەیان نەدەزانی، زۆر دڵخۆشکەرو سەرنج راکێش بوو. بەڵام لە هەمان کاتدا ئەو رژێمە و رژێمە یەك لەدوای یەکەکانی وڵاتی ئەرجەنتین لە رابردوودا هاووڵاتیانی خۆیانیان دەچەوساندەوە. لەگەڵ ئەوەشدا، پەروەردە جوگرافییەکە ئەوەندە کاریگەر بوو کە ژمارەیەکی زۆر لەخەڵکی ئەرجەنتین لەو کاتەدا ئارەزوویان دەکرد بەشداری لەو ئاهەنگەدا بکەن.

١٤. سەربازێکی مارینز لە کاتی پشـکنینی دیلێکـی ئەرجەنتینیـدا لـە ڕۆژئـاوای دوورگـەکانی فۆکلاند لە دوای خۆبەدەستەوەدانی هێـزە سـەربازییەکانی ئەرجـەنتین لـە شـەڕی فۆکلانـد.
١٩٨٢/٦/١٧

به گشتی، سەرکەوتنی بەریتانیا لە شەڕەکەی ساڵی ١٩٨٢ بە تەواوەتی ئەم قەیرانە ناوچەییەی چارەسەر نەکرد. بەڵکو بە پێچەوانەی بۆچوونەکانی ئەو کاتەی حکومەتەکەی مارگرێت تاتچەر، ئێستاش هاووڵاتیانی ئەرجەنتین لەسەر ئەوە رادەهێنرێن کە ئەو زوڵمە لەسەر ناوچەکەیان هەر بە زیندوویی لە هزری هەمووواندا دەمێنێتەوە. ئێستاش سەردانەکەی خۆم بۆ ئەرجەنتین لە سەروبەندی یادی دەیەمین ساڵی شەڕەکەدا لەبیرە، تێیدا بە روونی هەستە جوگرافییەکەی خەڵکی ئەو وڵاتەم دەبینی. هەرچەندە بەریتانییەکان بەوە خۆشحاڵ بوون کە یادی رووداوەکە وەکو رابردوویەکی نزیك بکەنەوەو بیبەستنەوە بە سەرکەوتنەکانی پێشووی حکومەتەکەیان لە شەڕی دووەمی جیهانیی، بەڵام حکومەت و میدیاکانی ئەرجەنتین هەوڵیان بۆ ئەوە دەدا هاووڵاتیان و تەنانەت گەشتیارانیش لەوە دڵنیا بکەنەوە کە ململانێی نێوان ئەرجەنتین و بەریتانیا بەردەوامە. ئەگەر خوێنەر سەیری هەر گۆڤارێکی ئەرجەنتینی بکردایە و چاوێکی بە دۆخی کەش و هەوای ئەو وڵاتەدا بخشاندایە، بۆی دەردەکەوت کە دوورگەکانی فۆکلاند بە "مالڤیناس" ناوبراوە، ئەمەش بە بێ دوودڵی ئاماژە بوو بۆ ئەوەی ئەرجەنتین ئەو دوورگانە بە خاکی خۆی دەزانێت. لە کۆتایی چلەکانی سەدەی رابردوویشەوە هەر نەخشەیەکی کۆماری ئەرجەنتین بە بێ دەرخستنی ئەو دوورگانە بە بێ حورمەتی بەرامبەر ئەو وڵاتە هەژمار دەکرێت. نەخشەو دیواربەندییەکانیش هەمیشە ئەوە بە بیر هاووڵاتیان و گەشتیاراندا دەهێننەوە کە ئەو دوورگانە لە رووی جوگرافییەوە نزیکن لە ناوچەی پاتاگۆنیاوە. (پاتاگۆنیا ناوچەیەکە لە بەشی باشووری ئەمریکای باشوورو هاوبەشە لە نێوان ئەرجەنتین و چیلیدا – وەرگێڕ). بۆیە هەمیشە رەخنە لە سەروەریی بەریتانیا بەسەر ئەو دوورگانەوە دەگیرێت و نەك تەنها وەکو بیرخەرەوەی هەوڵە ئیمپریالییەکانی پێشووی ئەو وڵاتە دەژمێردرێت، بەڵکو وەکو ئاماژەیەکیش بۆ شێوازێکی ناشیرین لە فراوانخوازیی جوگرافی بەریتانیا سەیر دەکرێت. لە ساڵی "١٩٨٢"یشەوە، چەندین مۆنومێنتی گشتیی شەڕەکە کە لە بۆینس ئایرس و شوێنەکانی تر دانراون، دەرفەتی زیاتر دەخوڵقێنن بۆ زیندوو راگرتنی هەستی کولتووری و جوگرافی سەبارەت بە سنوورە نیشتمانییەکانی ئەرجەنتین.

دوورگەکان و ناسنامەی نیشتمانی: چین و تایوان

دیارە ئەرجەنتین تەنها ولاّت نییە کە سەرقالّی وەدەستهێنانەوەی چەند دوورگەیەك بێت کە لە رووی جوگرافییەوە لە سنوورەکانیەوە نزیکن. نموونەی دووەم بریتیە لە حالّەتی چین و تایوان. لە سالّی ١٨٩٥دا ژاپۆن ئەو دوورگانەی داگیر کرد و لەویّ مایەوە هەتاکو کاتی خۆبەدەستەوەدانی لە کۆتایی شەڕی دووەمی جیهاندا. کاتیّ سەرکردەی نیشتمانی "چیانگ کای شیك" لە سالّی ١٩٤٩ شەڕی ناوخۆی بە پارتی کۆمۆنیستی چینی دۆڕاند، بەرەو ئەو دوورگانە هەلّهات. لەولاشەوە، پارتی کۆمۆنیستی چین " کۆماری چین"ی تایوانی بە ناشەرعی لەقەلّەم دەدا،سەرەڕای ئەوەی ژمارەیەکی زۆر لە ولاّتانی رۆژئاوا ئەو کۆمارەیان بە فەرمی ناسیوە. لە بەشی زۆری ماوەی شەڕی ساردیشدا و سەرەڕای گەشەی ئابووری زۆر لەو ولاّتەدا، چەندین حکومەتی فاشیستی و تاك حزبی لە تایواندا فەرمانڕەواییان کرد. تایوان وەکو هاوپەیمانێکی رۆژئاوا هەمیشە لە ژێر سێبەری پاراستنی ئەمریکادا بووە. لە هەشتاکان و نەوەتەکانیشدا، گۆڕانکارییەکی دیموکراتی لەو ولاّتەدا بەدی هات. بەلاّم لەلایەکی ترەوە کۆماری چین لە سالّی ٢٠٠٥دا،یاسای دژە جیابوونەوەی دەرکرد و بە پێی ئەو یاسایە، ئەگەر تایوان هەولّی جیابوونەوە لە چین بدات، ئەوا چین داگیری دەکات. ئێستاش لە ولاّتی چیندا هەمیشە ئەوە بە بیری هاوولاّتیاندا دەهێنرێتەوە کە تایوان بەشێکی دانەبڕاوەی (کۆماری چین) ە و بابەتی جوگرافیا لە قوتابخانەکاندا رۆلّی خۆی دەبینێت لە چەسپاندنی ئەو راستییە، بۆ ئەوەی چینییەکان زانیاری دروستیان لەو بارەیەوە پێ بگات. ئێستاش بەردەوام تایوان وەکو بریسکەی ئاگری شەڕی داهاتوو لە نێوان چین و ئەمریکا سەیر دەکرێت.

بێگومان خولیای وەدەس هێنانەوەی دوورگەکانی فۆکلاند ماناو ئاماژەی فراوانتر بۆ ناسنامەی نەتەوەیی ئەرجەنتین بەخۆوە دەگرێت. لە لایەکەوە وێنەیەکی بۆ ولاّتەکە دەخاتە پێش چاو کە لە رووی جوگرافییەوە ولاّتێکی ماف خوراوە. ئەمەش هەمیشە وەکو خالّێکی هەستیار لە پرسی سنوورەکانیدا دەمێنێتەوە، وەکو ئەو کێشەی کە لە گەلّ ولاّتی چیلی لە ئارادا بوو. ئەو دوو ولاّتە سەردەمانێکی زۆر لە مێژووی خۆیاندا ململانێیان لەسەر سنووری جوگرافی ناوچەی "ئەندیان" لە نێوانیاندا دەکرد. زۆر جاریش ئەو دیمەنە بە گالّتەجاڕانە دەهاتە بەرچاو، چونکە دوو ولاّت دەکەوتنە ململانیّ لەسەر چەند پارچە زەوییەکی دوورە دەست و بیّ دانیشتووان.

لە لایەکی تریشەوە، لکاندنی دوورگەکانی فۆکلاند بە بەریتانیاوە لە سەدەی ١٩، دەرفەتی بۆ سەرکردە حکومییەکانی دواتری ئەرجەنتین خولّقاند وەکو سەرۆك "پیرۆن" لە چلەکان و پەنجاکانی سەدەی رابردوو کە وێنایەکی نەتەوەیی بۆ ئەرجەنتین بکەن وەکو ولاّتێك کە بە پەرۆشە بۆ رزگاربوون لە دەست بەریتانیا و کاراکتەرە ئیمپریالییەکانی تر. هەروەها وەکو ئەندامێك لە بزوتنەوەی ولاّتانی بیّ لایەن، حکومەتە سیڤیلّەکانی ئەرجەنتین بە پەرۆش بوون بۆ خۆپاراستن لە کاریگەرە دەرەکییەکانی

ئەمریکا و یەکێتی سۆڤێت. بەڵام لە ساڵانی شەستەکان و حەفتاکانـدا، رژێمـە دژە کۆمۆنیسـتەکانی ئەو وڵاتە دەستیان دایە هەوڵدان بۆ زیندوو کردنەوەی ئـەو سـتەمە هەرێمایەتییانـەی لـە وڵاتەکـەیان کرابوو، وەکو بابەتی دوورگەکانی فۆکلاند. کاتێکیش لە ساڵی ١٩٨٢دا دەسـتیان دایــە هەڵمـەتێکی سەربازی بۆ وەرگرتنەوەی ئەو دوورگانە، پێشبینییان کرد کە ئەمریکا پشتیوانی لەو هەوڵەیان بکـات. بەڵام دواتر ئەو پێشبینی کردنە پێچەوانە بووەوە، چونکە ئەمریکا پشتیوانییەکی تـەواوی لـە بڕیـاری بەریتانیا بۆ داگیرکردنەوەی دوورگەکان بە هێزی سەربازی کرد.

ئەڵبەتە ئەم خولیا هەرێمایەتییەی ئەرجەنتین تەنیا نموونە نییە، بەڵکو دەکرێ نموونەی هاوشێوە لـە وڵاتی تر باس بکرێت، وەکو هند و پاکستان کە بە هۆی دابەش بوونەوە تووشی ململانێ بوون لەسـەر چەند ناوچەیەکی باکووری ئەو دوو وڵاتە. نەخشەش زۆر هەستیارە لە دیـاری کردنـی بۆچـوونی هـەر یەك لەو وسێ لاتە سەبارەت بـە ناوچـە جـێ ناکۆکـەکانیان. ئـەم نیگەرانییـە لەسـەر خاوەنـدارێتی ناوچەکان کاریگەریی لەسەر پرۆگرامەکانی خوێندن لە قوتابخانــەکان و تێگەیشــتنی هــەر لایــەك بـۆ سنوورەکانی خۆی دروست کردووە. لەم رووەوە میدیای نیشتمانی رۆڵی گرنگ دەبینێت، نەك تەنها لـە وێنا کردنی جۆری کۆمەڵگاکە، بەڵکو لـە پتـەوکردنی تێگەیشـتنەکانیش. لـەم بارەیـەوە تیۆرسـازی سیاسی "ولیام کۆنۆلی" دەڵێت: " ناسنامە پێویستی بە بوونی جیاوازیی هەیـە بـۆ ئـەوەی دروسـت ببێت، و هەر لایـەکیش ئـەو جیاوازییـە لـە لایـەنی بەرامبـەردا دەبینێـت و لەسـەر ئـەو بنەمایـە ناسنامەکەی خۆی مسۆگەر دەکات".

لە وڵاتـی ئەرجـەنتین، بابـەتی خـوێنراو یـان بیسـراو ویـان بینـراو دەربـارەی ململانـێ لەسـەر خاوەندارێتی دوورگەکانی فۆکلاند و هەڕەشەکانی وڵاتی بـەریتانیا لـەم بارەیـەوە بـە ئاسـانی دەسـت دەکەوێت. هەروەها چەندین نموونەی بچووکیش بـەدی دەکـرێن کـە ئـەو ململانێیـە بـەبیری خەڵکـدا دێننەوە وەکو پوول و خاولی و باج و نیشانەکانی سـەر رێگـاو بانـەکان، لـە سـەر هـەموو ئەوانـەش نووسراوە: مالڤیناس خـاکی ئەرجەنتینـە. دیـارە لـەم جـۆرە کولتـووره ناوچـەگەرییانەدا، تارمـایی ئیمپریالیزمی بەریتانی و هەژموون و هێزی ئەمریکا دەبنە هۆی دروستبوونی جـۆرێکی تایبـەتی لـە ناسنامەی نەتەوەیی و هەوڵدان بۆ مسۆگەر کردنی ئەو ناسنامەیە.

هەرچەندە ناکرێت وا بزانین خولیای وەدەست هێنانەوەی دوورگەکانی فۆکلاند لـە هـزری سـەرجەم هاووڵاتیانی ئەرجەنتیندا زیندووە،بەڵام هێشتا هەستێکی فراوان لە ناو ئەرجەنتینییەکانـدا هەیـە کـە ئەو ستەمە هەرێمایەتییە کاریگەری کردووە تە سـەر هەڵوێسـەکانی ئەرجـەنتین لـە جیهانـدا. هـەر کەسێکیش هەوڵ بدات دژایەتی ئەو هەڵوێستە بکات، ئەوا بە لای ژمارەیـەکی زۆر لـە هاووڵاتیـانی

ئەرجەنتینەوە نەك تەنها بە گومانلێکراو لە رووی ئایدۆلۆجییەوە دەژمێردرێت، بەڵکو بە شایستەی تەنگ پێ هەڵچنین و ترساندنیشی دەزانن. ئێستاش ئەو نانی نیوەڕۆیەم بە بیر دێت کە لەگەڵ زانای سیاسی "کارلۆس ئیسکودی" و خێزانەکەی لە ئەپارتمانتەکەیان لە بۆینس ئایرس خواردمان. کاتێ ئاراستەی گفتوگۆکەمان گەیشتە پرسی دوورگەکانی فۆکلاند، ئەو دەفتەرێکی پیشانم دا کە سەرجەم ئەو هەڕەشانەی تێدا بوو کە لە رێگای پۆستەوە لێی کرابوون. دیارە کارە ئەکادیمییەکەی زۆر کاریگەر بووە لە رووی شیکردنەوەی رەخنەییەوە بۆ نیشتمانپەروەری لە لای ئەرجەنتینییەکان. ئەو بۆچوونانەشی لە لایەن سیاسەتمەدارە راستڕەوەکانەوە کە گەڕاندنەوەی دوورگەکانی فۆکلاند بە کاری زۆر لە پێشینە دادەنێن، مایەی خۆشحاڵی و رەزامەندی نەبوون. بە پێچەوانەشەوە، ئیسکودی نیشانی داوە کە چۆن ئەو هەست و خولیایە ئەوەندەش نەگۆڕ و سەقامگیر نەبووە کە هەندێك کەس لە چوارچێوەی سیاسەتی نیشتمانیی ئەرجەنتیندا پێشبینییان دەکرد. ناوبراو وەکو راوێژکارێکی نافەرمیی وەزارەتی دەرەوەی ئەرجەنتین، تەنانەت گەیشتە ئەوەی رۆژانێك باج بەسەر سنگی خۆیدا هەڵواسێت کە ئاماژە بەوە بکات کە دوورگەکانی فۆکلاند بەریتانیین.

دیارە جیۆپۆلیتیکی ناسنامەی نەتەوەیی لە وڵاتانی وەکو ئەرجەنتین زیاتر باس دەکرێن، چونکە ستەمی هەرێمایەتی و دڵەڕاوکێ دەربارەی سنوورە نیشتمانییەکان بە مەترسی بۆ سەر ئەو ناسنامەیە هەژمار دەکرێن. بەڵام لە وڵاتانی وەکو ئەمریکا، کە سەرکەوتووانە فراوان بووە بە بێ ئەوەی زیانێکی بەرچاوی لە رووی سنوورەوە پێ گەیشتبێت، دروستبوونی ناسنامەی نەتەوەیی ئاراستەیەکی جیاوازی بەخۆوە بینیوە. لە کاتێکدا ئەرجەنتینییەکان سەبارەت بە پرسی سنوور نیگەران بوون، ئەمریکا سەرقاڵی لایەنی کۆمەلایەتی و نەژادپەرستی ناو کۆمەڵگاکەی خۆی بوو. ئەوەتا ئەزموونی ئەمریکیە رەسەنەکان و ئەمریکیە ژاپۆنیەکان و ئەمریکیە ئەفریقیەکان دروست پێچەوانەی ئەزموونی ئەمریکیە سپی پێستە پرۆتستانتەکانە کە تا ئێستاش باڵا دەستن بەسەر کلتوری سیاسی ئەو وڵاتەدا. جوگرافیای سیاسی ئەمریکاش بە تەواوی لە رێگای ئەو هەوڵانەی کەمینەکانی ترەوە دروست بووە کە لە پێناو بە فەرمی ناسینیان لە چوارچێوەی سیاسەتی نیشتمانیدا ئەنجامیان داوە. دیارە بزووتنەوەی مافە مەدەنییەکان لە پەنجاکان و شەستەکان و خەباتکردن لە پێناو مسۆگەر کردنی ئازادی بۆ کۆمەڵگا ئەفریقیە ئەمریکییەکان لە دژی ئەو پەروەردە جیۆپۆلیتیکییە بوو کە شەڕی سارد بەسەر جیهاندا سەپاندبووی. ئەوەتا لە کاتێکدا رۆزا پارك و هاوڕێکانی لە مۆنتگومری و ئەلاباما خەباتیان لە پێناو مافی دانیشتن دەکرد لە ناو پاسدا وەکو هەر ئەمریکییەکی سپی پێست، ئیدارەی سەرۆك ئایزنهاوەر سەرقاڵی خەباتێکی زەبەلاح بوو

لەگەڵ رووسیا بۆ کۆنترۆڵکردنی بیر و هۆش و سۆزی خەڵکی جیهان. (کاتی خـۆی لـە ئـەمریکادا ڕێگا بە رەشپێستەکان نەدەدرا تا لە ریزی پێشەوەی پاس سوار بن. (رۆزا پارك کچێکی رەشپێست بوو کە بۆ یەکەم جار لە دژی ئـەو شـێوازە مامەڵەیـە وەسـتایەوە، و لەگـەڵ ژمارەیـەکی تـر لـە هاووڵاتیانی وەکو خۆی خۆپیشاندانی لە دژی نەژادپەرستییەکە بەرپا کرد. ئـەو نارەزاییـەش لـەناو رەشپێستەکاندا درێژەی کێشا تا ئەو کاتەی بە مافەکانی خۆیان گەیشتن و ئێستا جیاوازی لە نێـوان ئەوان و سپی پێستەکاندا لەو ولاتە نەماوە——وەرگێڕ)

لەو کاتەی ئەمریکا خۆی وەکو پاڵەوانی سەربەستی و ئازادی پێناسـە دەکـرد، زۆربـەی ئەفریقیـە ئەمریکیەکان توشی سەرسوڕمان بوون، چونکە کاتێ سەرۆکی ئەمریکا هەوڵی بۆ بـەرگری کـردن لـە ئازادی لە شوێنەکانی تردا دەدا،چەندین گروپی مرۆیی لە ناو ولاتەکەیـدا لـە مافـەکانیان بـێ بـەش دەکران و سووکایەتییان پێ دەکرا. هەر بۆیە دەکرێ خوێندنەوەی جیاواز بۆ رەمزە نەتەوەییەکانی وەکـو پەیکەری ئازادی، بە پێی ئەزموونی کۆمەڵگا جیاوازەکان لە ناو ئەو ولاتەدا بکرێت. لە دوای زریـانی کاترینـاش، کۆمەڵگا ئەفریقیە ئەمریکییەکانی نیشتەجێی ویلایەتەکانی وەکـو نیـو ئۆرلیـان هـەمان پەیوەندیی جیۆ-سیاسییان دروست کرد، چونکە ئەوەیان بۆ روون بـووەوە کـە حکومـەتی فیـدراڵ زۆر سست بووە لە کاردانەوەی بەرامبەر زیانە گیانی و ماڵییەکانی خەڵکی هـەژار و کـەم دەرامـەت، بـە تایبەتییش کە بەشی زۆری زیانەکانی زریانەکە بەر ئەفریقیە ئەمریکییەکان کەوت.

نموونەیەکی تازەتر بریتیە لەو رۆڵە پێچەوانەی کە کۆمەڵگای ئەمریکیە بـە رەگـەز عەرەبـەکان و ئەمریکیە بە رەگەز ئاسیاییەکان دەیانگێرا لە دوای رووداوەکانی ٩/١١. ژمارەیەکی زۆر لـە عەرەبـە ئەمریکییەکان و خەڵکانی بە رەگەز باشووری ئاسیایی نارەزاییان لەوە دەردەبڕی کـە تـەنها بـە هـۆی رواڵەت و رەنگی پێستیانەوە تووشی بێزار کردن و ترسـاندن و دوورخسـتنەوە لـە گەشـتی فڕۆکـەکان دەبوونەوە، چونکە گەشتیارانی تر رەخنەیان لە هـەڵس و کـەوت و جـۆری زمانەکـەیان دەگـرت- بـۆ نموونە قسە کردن بە عەرەبی یـان زمـانی ئـوردو لـە جیـاتی ئینگلیـزی. لـە ئەنجامـدا، ئەنجومـەنی پەیوەندییەکانی عەرەبە ئەمریکییەکان رایگەیاند کۆمەڵگاکەیان هەست دەکات کـە بووەتـە قوربـانی کردەوەی(١٩) کەسی سعودی و ژمارەیەکی تری فڕۆکە رفێنی عەرەبی زمان لـە رووداوەکـەی رۆژی ١١ی سیپتەمبەری ٢٠٠١. دەرهاویشتەی ئەم دۆخەش بووە هۆی ئەوەی لە ئەنجامی شەڕی ئـەمریکا لە دژی تیرۆر، شێوازی تازە بۆ پێناسەی ناسنامە بێتە ئاراوە. شێوازەکەش بایـەخی زیـاتر بـە چـەند گروپێك دەدات لە سەر بنەمای جەندەر، نەژاد، یان رەگەز لە سەر حسابی کەمینە ئەتنییەکان کە بـە

تیژ و رق لێ بوونەوەوە سەیر دەکرێن، بە تایبەتییش کاتێك کە لە شوێنە گشتی و داخراوەکانی وەکو فڕۆکەخانە و کەشتی و وێستەگەکانی شەمەندەفەر دەبینرێن.

بێگومان هەمیشە هەرێم و ناسنامە لە چوارچێوەی حکومەتی نەتەوەییدا یەکتریان دەوڵەمەند کردووە. ئیتر هەرێمە نەتەوەییەکان وەکو پلاتفۆرمی بە روالّەت جێگیر، رۆڵیان گێڕاوە لە دروستکردن و بەدی هێنانی ناسنامەی نەتەوەییدا. دامەزراوەکانی وەکو میدیای نیشتمانی و سیستەمی پەروەردەییش بەردەوام توانای باسکردنی جۆرە تایبەتەکانی ناو کۆمەڵگا نەتەوەییەکان فەراهەم دەکەن، بۆ نموونە: کۆمەڵگای خاوەن هەرێمی ناتەواو (ئەرجەنتین)، کۆمەڵگای خاوەن هەرێمی پێشێلکراو (فەلەستین)، کۆمەڵگای خاوەن هەرێمی چاو لێکراو (فەلەستین و کوردستان)، و نموونەی کۆمەڵگای جیهانی (ئەمریکا). ئەڵبەتە ئەم خۆهەڵسەنگاندنانە لە رووی ناسنامەی نەتەوەییەوە بەدەر نین لە رەخنەو توانج. بۆ نموونە لە بەریتانیای دوای سالێ ١٩٤٥، چەندین چەمك و پێناسەی جوگرافی بۆ ئەو ولاّتە و رۆڵی لە جیهاندا هاتنە ئاراوە وەکو : هێزێکی جیهانی کە بریتییە لە هێزی ناووکیی و سەرکردەی ولاّتانی کۆمۆنوێلس، پردی نێوان ئەمریکا و ئەوروپا، هاوبەشی تایبەتیی ئەمریکا، و هێزێکی ناوچەیی کە دەکەوێتە باکووری رۆژئاوای کیشوەری ئەوروپاوە. هەتاکو دەکرێ ئەم پێناسانەش وەکو تەقلیدی جوگرافیایی رکابەر سەیر دەکرێن کە لە چەندین کات و شوێنی جیاوازدا لە شەست سالّی رابردوودا گرنگیی خۆیان هەبووە. لەبەر ئەوەی بەریتانیا شان بە شانی ئەمریکا و رووسیا لە کۆتاییەکانی سالاّنی چلەکانیشدا سەرکەوتووی شەڕ بوو، زۆرێك لە سیاسەتمەداران و جەماوەری ئەو ولاّتە بڕوایان وابوو کە ولاّتەکەیان مافی خۆیەتی ببێتە یەکێك لەو ولاّتانەی کە بە "سێ گەورەکە" ناوزەد کرابوون. بەلاّم لە شەستەکاندا و سەرەڕای بوونی چەکی ناووکی و پەیوەندیی باش لە گەلّ ئەمریکادا، "دین ئاچیسۆن" ی وەزیری دەرەوەی ئەو کاتەی ئەمریکا لە لێدوانێکی بەناوبانگدا رایگەیاند کە بەریتانیا رۆڵی خۆی وەکو ئیمپراتۆرییەت لەدەست داوە وتا ئێستا رۆڵێکی تازەیشی بۆ خۆی پەیدا نەکردووە. تەنانەت بە ئەندام بوونیش لە کۆمەڵەی ئابووری ئەوروپا لە سالّی ١٩٧٣دا چارەسەری قەیرانی ناسنامەی نەتەوەیی بەریتانیا و رۆڵە جیهانییەکەی نەکرد.

من وەکو منداڵێك لە حەفتاکان و مێرد منداڵیش لە هەشتاکاندا، لەبیرم دێت بەریتانیا تووشی دۆخێکی زۆر ئالّۆز ببو بە هۆی پەیوەندیی تاکە کەسیی نێوان مارگرێت تاتچەر و رۆنالّد ریگان و بایەخ نەدان بە کۆمەڵەی ئابووری ئەوروپا، و هەروەها پشتگوێ خستنی کۆمۆنوێلس کە وا دەردەکەوت تەنها بۆ میوانداری کردنی کۆبوونەوەکانی لووتکە و گەشتی پاشاکان سوود بەخشە.

دیارە بە هۆی فیلمەکانی جەیمس بۆند و جۆرەکانی تر لــە کلتــوری میللیــەوە کــە ســەرقالّی شــکۆدار کردنی سەرکەوتنەکانی بەریتانیا بوون بەسەر ئەڵمانیا لە چلەکاندا، زۆر ئاسان بــوو بــۆ کەســێکی وەك من وا هەست بکەم رۆڵی بەریتانیا گەورەتر و کاریگەر ترە لە تەنها لایەنی ئابووری و ســەربازی. بــەم شێوەیەش، هەرچەندە شەڕی فۆکلاند لە ساڵی ١٩٨٢ لە رووی دەستپێکردنەوە جێگــای سەرســوڕمان بوو، بەڵام لە هەمان کاتدا هەماهەنگ بوو لــە گــەڵ بیرەوەرییــەکانم دەربــارەی وێنــای بــەریتانیا لــە فیلمەکانی جەیمس بۆندا.

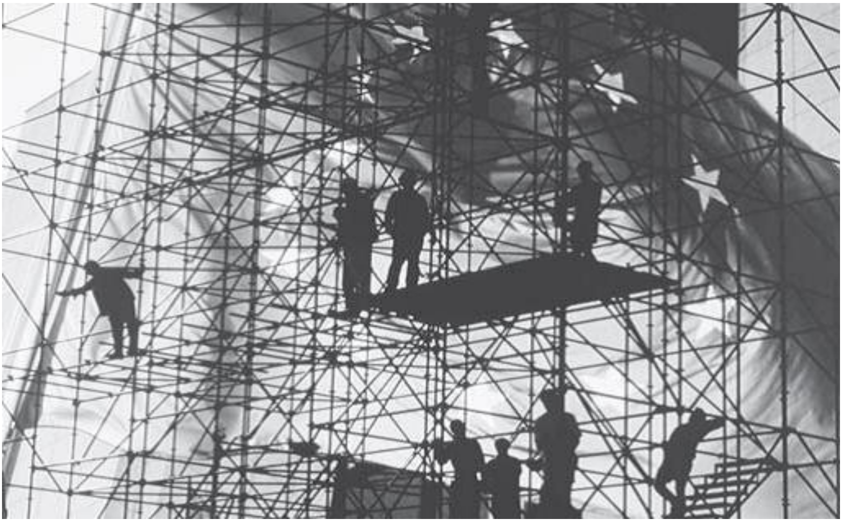
ئێستا هیچ کەسێك نییە شەڕو ململانێکانی فۆکلاند بە بیر بێنێت و وەکو هاوتەریبی "ئــارەزووی نیشتمانی" بەریتانیا سەیری نەکات،بە تایبەتییش کە ئەو کاتە گرتنــەوەی فۆکلانــد وەکــو بابــەتێکی نیشتمانی سەیر دەکرا لە جیاتی ئەوەی تەنها وەکو باسی گروپێکی بچووك لە خەڵك بخرێتە بەرچاو کــە لە باشووری رۆژئاوای زەریای ئەتڵەسی دەژین. بەڵام چەندین هەڵوێســتی پێچــەوانەش دەربــارەی ئــەو پرسە سەریان هەڵدا،وەکو هەڵوێستی بەشێك لە پارتی کرێکاران و چەند رۆژنامەیەکی نــاوداری وەکــو گاردیان کە لەگەڵ ئەو بۆچوونە باوەدا نەبوون. لەم رووەوە مارگرێت تاتچەر لــە ســاڵی ١٩٨٢دا وتــی: خاکە گەورەکە گەڕایەوە بۆ باوەشی بەریتانیای گەورە. لە راستیدا گرنگیی فۆکلانــد بــۆ بــەریتانیا لــە قەبارە جوگرافی و ژێرخانی ئابووری و هەروەها بەهای سەرچاوە سروشتییەکانیشی زۆر زیاتر بوو. بــەڵام لە کاتێکدا کە بەریتانییە سپی پێستەکان بە گرتنــەوەی فۆکلانــد هەناســەی ئۆخــەیان هەڵدەکێشــا، چەند گروپێکی تر لەناو ئەو وڵاتەدا سەرنجی خەڵکیان بۆ لای کردەوە بەردەوامەکانی نەژاد پەرســتی و بە پاشکۆ کردنی ئابووری و بارودۆخی نەخوازراوی ئێرلەندای باکوور رادەکێشا. بە هەر حاڵ، شکســتە سەربازییەکە بۆ ئەرجەنتین شکستی هێزی سەربازی ئەو وڵاتەو دواتریش گۆڕینی سیستمی حوکمــداری لە ساڵی دواتردا بۆ دیموکراتییەت بەدوای خۆیدا هێنا.

جیۆپۆلیتیك و ناسنامەی سەروو- هەرێمایەتی

تا ئێستاش بابەتی ناسنامەی نەتەوەیی گرنگترین بابەتە لە جیهاندا بە هۆی زاڵبــوونی سیســتمی سیاسیی نێودەوڵەتی کە لەسەر حکومەتە نەتەوەییەکان و ســنوورە هەرێمایەتییــەکان بونیــات نــراوە. جار بەجاریش پرسی ناسنامە بەرەو ئەودیوی سنوورە هەرێمایەتییە تایبەتەکان دزە دەکــات و یــان بــە ئەنقەســت بــەکار دێــت بــۆ ئــەوەی زاڵ ببێــت بەســەر وێنــەی ئێســتای حکومەتــەکان و ســنوورە نیشتمانییەکانیاندا. کیشوەری ئەوروپا نموونەیەکی بەرچاوە لەو بارەیەوە و پەیماننامەی رۆمــای ١٩٥٧ و ئەوانەی پێشتر لەم رووەوە گرنگ و بایەخدارن. کەسایەتیە سیاسیەکانی ئەورووپاش بــە تایبــەتی لــە

فەرەنسا و ئەڵمانیا، وەکو جان مۆنیت و کۆنراد ئەدینیۆر کە جەنگە جیهانییە وێرانکەرەکان بێزاری کردبوون، ڕۆڵی گەورەیان بینی لە دەستپێکردنی پرۆسەیەکی سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتی و کولتووری بە مەبەستی دروستکردنی هەماهەنگی لە نێوان وڵاتانی ئەوروپا و دواتریش یەکگرتنی ئەو وڵاتانە بە شێوەیەك لە شێوەکان. سەبارەت بە ئەڵمانیا کە تازە لە دەرەنجامی دوو ململانێی جیهانی و دابەشبوونی هەرێمایەتی هۆشی کردبووەوە، پەیماننامەی ڕۆما نەك تەنها بۆ پێشخستن و یەکگرتنی ئەوروپا نەبوو، بەڵکو دەرفەتێك بوو بۆ ئەوەی ئەڵمانیا دووبارە خۆی وەکو بەشێکی سەرەکی لە دیموکراتییەتی ئەوروپا و هاوپەیمانێکی جیۆستراتیجی بۆ ئەمریکا ببینێتەوە.

هەرچەندە ئەزموونەکانی جەنگی دووەمی جیهانیی بنەمایەکی لۆجیکییان بۆ پرۆژەی یەکگرتنی ئەوروپا دەستەبەر دەکرد، بەڵام پێناسەی جوگرافی ئەندامێتی لە یەکگرتنەکەدا ئاڵۆز و تەم و مژاوی بوو، چونکە چەند پرسیارێك دەهاتنە ئاراوە وەکو: کێ دەتوانێ ببێتە ئەندام لەم یانە ئابوورییەدا؟ ئایا پێویستە زۆرینەی دانیشتووانی وڵاتانی ئەندام بە نەتەوەو ڕۆحی میللەت و بۆچوونەکانیشیەوە مەسیحی بن؟ لە ساڵی ١٩٦٣دا، وڵاتی تورکیا کە هەمیشە بە پردی نێوان ئەوروپا و ئاسیا ناوزەد دەکرێت، بۆ یەکەم جار داوای کرد ببێتە ئەندام لە بازاڕی هاوبەشی ئەوروپا و لەو کاتەوە تا ئێستاش پەیوەندی پڕ لە گرفتی لەگەڵ ئەندامەکانی ئەو ڕێکخراوەدا لەسەر ئەو پرسە هەیە.

١٥. ئەستێرەکانی سەر ئاڵای یەکێتی ئەوروپا

له دوای چل ساڵیش، هێشتا پرسی بوون به ئەندامی تورکیا له یەکێتی ئەورووپادا لەناو مشت و مڕی ئەندامانی ئەو ڕێکخراوەدا چەقیوه، چونکه چەند ئەندامێکی تازەی وەکو نەمسا لەوه دەترسن تورکیای خاوەن ژمارەیەکی گەورەی دانیشتوان، گرفتی ئابووری و سیاسی و کولتووری بۆ ولاّتانی ئەندام دروست بکات. چەند ئەندامێکی تریش سەرنج بۆ ئەو ڕاستییه ڕادەکێشن که تۆماری تورکیا له ڕووی مافەکانی مرۆڤ و پاراستنی کەمینه ئەتنی و کولتوورییەکانەوه نادروست و لەکەداره. چاودێران لەناو تورکیا و له دەرەوەش بڕوایان وایه که ئەگەر تورکیا وەکو ئەندام وەربگیرێت، ئەوا نیگەرانییەکی کولتووری قووڵ سەبارەت به زیادبوونی ڕێژەی موسڵمانان له ئەورووپا دروست دەبێت به تایبەتییش که ژمارەیەکی زۆر موسڵمان له فەرەنسا و ئەڵمانیا و بەریتانیا دەژین.

تورکیا: پردی نێوان ڕۆژهەلاّت و ڕۆژئاوا

ئەو بۆچوونەی دەڵێت که تورکیا ئەورووپا و ئاسیا بەیەك دەبەستێتەوه، هەم له بۆچوونی جیۆپۆلیتیکی گشتیی ولاّتان و هەم به لای هاوولاّتیانی ئەورووپاوه زۆر ئاشنایه. بەلاّم هاوکات تەم و مژاوییشه،چونکه ئەو بەیەکەوه گرێدانه یارمەتی چارەسەر کردنی گرفته نێوخۆییەکانی خودی ئەو ولاّته نادات، لەبەر ئەوەی له کاتی دروستبوونی دەوڵەتی مۆدێرنی تورکیاوه، سیستمی کەمالییەت به سیستمێکی علمانی و به ڕەچەڵەك ڕۆژئاوایی و دواتریش دژه کۆمۆنیستی پێناسه کراوه. بەلاّم کۆتایی هاتنی شەڕی سارد بەشێك لەو ناسنامه نەتەوەییەی لەکار خست و بووه هۆی توورە بوونێکی زۆری تورکەکانیش، بە هۆی ئەوەی ژمارەیەك له ولاّتانی بلۆکی ڕۆژهەلاّتی ئەورووپای پێشوو به پێچەوانەی تورکیای هاوپەیمانی ناتۆ به خێرایی له یەکێتی ئەورووپا وەرگیران. به هەر حاڵ، هۆکارەکان له شوێنی ترەوه سەرچاوەیان گرتووه، چونکه پرنسیپەکانی کەمالییەت بەرپرسن له سیستمی حوکمڕانی ئەو ولاّته که تێیدا سوپا دەست له کاروباری سیاسی و ژیانی دەستووریی ولاّت وەردەدات و بووەته هۆی سەرکوتکردنی بەردەوامی کەمینه نەتەوەییەکانی وەکو کورد له ولاّتدا. له مانگی تشرینی دووەمی ساڵی ٢٠٠٢دا، پارتی داد و گەشەپێدانی ئیسلامی سەرکەوتنی له هەڵبژاردنەکاندا وەدەست هێنا،و بەمەش کەمالیسته تەقلیدییەکان ترسی ئەوەیان لێ نیشت که پابەند بوونی ولاّت به سیستمی علمانی و ڕۆژئاوایی بەرەو لاوازبوون بچێت. بەلاّم پارتی ناوبراو له جێگای ئەوەی گۆڕانکارییەکه بۆ لاواز کردنی پرنسیپه تەقلیدییەکانی تورکیا بەکار بێنێت، د ستی دایه هەوڵدان بۆ بەدی هێنانی دیموکراتییەتێکی ئیسلامی بەو هیوایەی - به پێچەوانەی نموونەکەی عێراق- ببێته سەرمەشق بۆ ولاّتانی تری ئیسلامی که هەمان ڕێڕەو بگرنه بەر له ڕووی پابەند بوون به مافی تاکەکان و پرنسیپی دیموکراتی و مافەکانی مرۆڤەوه.

له ڕووی مێژووییەوه نەخشەی جوگرافی ئەورووپا گۆڕانکاری زۆری بەسەردا هاتووه، و دروستیش نییه وا بزانین تێگەیشتنێکی ڕوون و بێ پێچ و پەنا بۆ ئەو گۆڕانکارییانه بەدی دەکرێت. له لایەکی

ترەوە، مشت و مڕەکانی ئەم دواییە دەربارەی ئایندەی یەکێتی ئەورووپا هەمیشە پڕ بوون لە نیگەرانیی لە رووی بابەتەکانی وەکو ناوچە و ناسنامەو سەروەریی ولأتەکانی یەکێتییەکە. بۆ نموونە لە گەرمەی شەڕی بۆسنە لە سەرەتای نەوەتەکاندا، رەخنە لە ولأتانی یەکێتی ئەورووپا دەگیرا کە نەیانتوانی دەست تێوەردان لەو ناوچەیەدا بکەن کە ئەگەری بوونی بە ئەندامی یەکێتییەکە نزیکە. هەر لەم چوارچێوەیەدا، رۆشنبیرانی بۆسنی و ولأتانی تری ئەورووپا جامی تووڕەیی خۆیان بەسەر هاوتا ئەورووپییەکانی تردا رشت، بە هۆی ئامادە نەبوونیان بۆ هاوکاریی کردنی ولأتێکی فرە کولتووری و فرە ئەتنی کە تەنها دوو کاتژمێر بە فڕۆکە لە لەندەنەوە دوورە و کەمتر لە دوو کاتژمێریش لە پاریس و بۆن و رۆماوە. دیارە بە لای زۆربەی چاودێرانەوە، وێران کردنی شارەکانی بۆسنە وەکو مۆستار و سەرایێڤۆ لە ساڵی ١٩٩٢ و رەشەکوژیی ٧٠٠٠ پیاو ومنداڵ لە سربرینیسکا لە ساڵی١٩٩٥ بە شکستی ئەم پرۆژە ئەورووپییە لە داڕشتنی بەهاکانی یەکگرتن و میهرەبانی و ئاشتی و دیموکراتی هەژمار دەکرا.

لە میانەی گفتوگۆکانی تایبەت بە دەستووری ئەورووپاش، پارتە سیاسییەکان و دەزگاکانی میدیا مشت و مڕێکی زۆریان کرد دەربارەی سرووشت و ئامانجەکانی یەکێتی ئەورووپا کە ئێستا ٢٧ ئەندام بەخۆوە دەگرێت. لەم رووەوە ژمارەیەك لە کەسایەتییە سیاسییە راستڕەوەکان ئارەزووی ئەوەیان دەکرد کە دەستووری ئەورووپی گوزارشت لە ناخی ئەورووپای مەسیحی بکات. هەر بۆیە گرنگییەکی زۆریان بە ناسنامە جوگرافییەکەی وەکو شارستانییەتێکی جیاواز دەدا. بەلأم دواتر دەنگدەرە فەرەنسی و هۆڵەندییەکان دەستوورەکەیان رەت کردەوە و بەمەش بە شێوەیەکی کاریگەر رێگایان لە دەرچوونی ئەو دەقە تایبەتییە گرت. بە هەر حاڵ، بە لای چاودێرە غەیرە مەسیحییەکانەوە و بە هۆی بوونی بەرچاوی کۆمەڵگا موسڵمان و یەهوودییەکان لە سەرانسەری کیشوەرەکەدا و هەروەها لەو ولأتانەش کە پالێوراو بوون بۆ ئەندامێتی وەکو ولأتی تورکیا، بابەتی ناساندنی ئەورووپا وەکو فەزایەکی مەسیحی مایەی نیگەرانی و نارەزایی بوو. بەلأم نابێت ئەم پرسە کولتووری- ئاینییە بەگونجاو لەگەڵ ئامانجەکانی رۆشنفکریی علمانیدا دابنرێت، چونکە مافەکانی مرۆڤ و ئازادی تاکە کەسی جێگای سەرنجی هەموو ئەورووپییەکانە بە تورکەکانیشەوە کە کۆمەڵگایەکی موسڵمانن.

١٦. شاری ئەستەمبوڵ . پردی نێوان ئەوروپا و ئاسیا

دیارە گەورەترین تەحەدا کە ڕووبەڕووی زۆرێك لــە حکومـوتــە ئەورووپییــەکانی وەکـو بــەریتانیا و فەرەنسا و هەڵەندا دەبێتەوە، بریتییە لە گۆشەگیر کردنی دانیشتووانە موسڵمانەکانیان کە لە ئاکامــدا کاردانەوەی جۆراوجۆر بەدوای خۆیدا دێنێت. بۆ نموونە، محەمەد عەتا کە یــەکێك بــوو لــە ڕفێنــەرانی فڕۆکەکان لە هێرشەکانی ١١ی سیپتەمبەردا، لە کــاتی خوێنــدنی لــە زانکـۆی هــامبۆرگی ئــەڵمانیا تووشی نائومێـدی ببــوو لــە کۆمــەڵگای ئــەڵمانیا (دەکـرێ کردەوەکـەی وەکـو دەرەنجـامێکی ئــەو نائومیدییە بێتە هەژمار کردن- وەرگێڕ). لە فەرەنساش، ڕەخنە لە ئاژاوەگێڕییەکانی هــاوینی ٢٠٠٥ ی دەوروبەری پاریس دەگیرا کە وەکو نارەزایی لە دژی جیاوازی و نەژاد پەرستیی بەرامبەر موســڵمانان ئەنجام درابوو. بێگومان ئەم جۆرە گۆشەگیر کردنە نێوخۆییانە هاوکات لە گەڵ تەنگــژە بەردەوامــەکان لە ئەفغانستان و فەلەستین و عێراق و چیچان، بوونە هۆی ئەوەی هەستێکی گشتیی بە زوڵم لێکــراوی لە ناو جیهانی ئیسلامیدا دروست ببێت. دیــارە ئــەم فاکتــەرە ئــاینی و جیۆپۆلیتیکییــە نێوخـۆیی و

هەرێمایەتی و جیهانییانەش رۆڵی گرنگیان گێڕا لە هاندان و وادار کردنی ئەو چوار پیاوە کە سیستەمی هاتوچۆی لەندەنیان کردە ئامانجی تەقینەوەکانیان لە رۆژی ٧ی تەمووزی ساڵی ٢٠٠٥دا.

ئەم جۆرە مشت و مڕانە دەربارەی پێکهاتەی جوگرافی ئەورووپا وەکو مۆتەکە بەرۆکی حاڵەتی ناسنامە نەتەوەییەکانی تر و شێوازەکانی سەروو- هەرێمایەتی دەگرێت. سەرقاڵبوونی درێژمەودای تورکیاش لە گەڵ یەکێتی ئەورووپا و ئەو شەڕانەی کە یوگوسلافیای پێشووی لە سەرەتای نەوەتەکاندا گرتەوە، تەنها دوو نموونەی ئەو تەنگژانەیە. لە لایەکی ترەوە بەشەکانی تری ژیانی کولتووری و سیاسیی سەروو–ئەورووپی وەکو هات و چۆی خەڵك بەرەو ناو یەکێتی ئەورووپا و بە پێچەوانەوە، هەمیشە دوودڵی دەربارەی ناسنامەی ئەورووپیی راستەقینە دروست کردووە. کاتێکیش بەم دواییە پۆڵەندا و سلۆڤاکیا بوون بە ئەندام لە یەکێتی ئەورووپا، هەندێك لە رۆژنامە بەریتانییەکان هوشیارییان دا لەوەی بەریتانیا نوقمی کۆچبەران دەبێت، بە هۆی کۆچکردنی ژمارەیەکی زۆر لە خەڵکی رۆژهەلاتی ئەورووپا بەرەو بەریتانیا بەدوای دەرفەتی کاردا. هەر وەکو ئەوەی لە ئەنجامی کۆچکردن لە کۆمۆنویڵسی تازەوە لە پەنجاکان و شەستەکان روویدا، لێرەشدا ژمارەیەك لە چاودێران مەترسی ئەوەیان نیشاندا کە بەریتانیا پڕ ببێت لە خەڵکێك، کە بە وتەی ئەو چاودێرانە، "وەکو ئێمە نین". بەڵام بۆ ئەوانەی بایەخ بە مێژوو و جوگرافیا دەدەن، ئەم بابەتە بۆ وڵاتانی وەکو بەریتانیا تازە نییە، چونکە ئەو وڵاتانە هەمیشە کەوتوونەتە بەر لێشاوی کۆچ و کۆچبەران.

وادیارە ئەندامێتی لە یەکێتی ئەورووپا روو لە زیاد بوونە بە تایبەتییش کە لە کانوونی دووەمی ساڵی ٢٠٠٧دا هەردوو وڵاتی بولگاریا و رۆمانیا چوونە ریزی یەکێتییەکەوە. هەرچەندە رەخنەی زۆریش لە دام و دەزگاکانی ئەو یەکێتییە دەگیرێت، گوایا نەیتوانیوە هەستێکی کاریگەر سەبارەت بە ئامانجەکان و ناسنامەی سەروو- ئەورووپی دروست بکات، بەڵام گرنگە رەچاوی ئەو راستییە بکرێت کە چۆن یەکێتییەکە رێگای بۆ شێوازێکی تازە لە ناسنامەی نەتەوەیی خۆش کردووە. بۆ نموونە، لە مانگی مایسی ساڵی ٢٠٠٥دا، کۆماری مۆنتینیگرۆ ریفراندۆمێکی بە مەبەستی راگەیاندنی سەربەخۆیی ئەنجام دا کە تێیدا ٥٥٪ی دەنگدەران بە بەڵێ بۆ سەربەخۆیی وڵاتەکەیان دەنگیان دا. لێرەدا رۆڵی یەکێتی ئەورووپا بە تایبەتی گرنگ بوو، چونکە ئەو پێوەرانەی داڕشت کە پێویست بوون مۆنتینیگرۆ پیادەیان بکات بۆ ئەوەی سەربەخۆییەکەی بە فەرمی بناسرێت. بە راستی ئامانجی سەرەکی لە پرسی سەربەخۆیی بوونی مۆنتینیگرۆ، بریتی بوو لە بوونی ئەو وڵاتە بە ئەندام لە یەکێتی ئەورووپا نەك تەنها سەربەخۆیی نەتەوەیی. زۆرێك لە خەڵکی ئەو وڵاتەش لەوە نیگەران بوون کە ئارەزووی بوونیان بە بەشێك لە یەکێتی ئەورووپا گرفتی بۆ دروست ببوو، بە هۆی ئەوەی حکومەتی

سربیا ئامادە نەبوو تاوانبارانی جەنگی کۆسۆفۆ و شوێنەکانی تری یوگوسلافیای پێشوو رادەستی دادگا بکات. بەشداری کردنی یەکێتی ئەوروپاش لەو کێشەیەدا کارێکی بێ هاوتا بوو، بە روونییش دەری خست کە چۆن رێکخراوێکی سەروو-ئەوروپی دەتوانێ رۆڵی کاریگەر ببینێت لە دارِشتنی شێوازی ناسنامەی ئەوروپیدا.

بە گشتی، ئەندامێتی لە یەکێتی ئەوروپا وەکو بەشێکی گرنگ لە پرۆسەی گۆڕانکاری سەیر دەکرێت، کە دەرفەت بە وڵاتانی وەکو ئیستۆنیا و لیتوانیا و لاتڤیا دەدات تا جارێکی تر خۆیان وەکو "ئەوروپی " ببینن و هاوکات کەمتر پابەند بن بە کێشە و بەرژەوەندییەکانی یەکێتی سۆڤێتی پێشووەوە. بەمەش وڵاتانی ئەوروپای رۆژئاوا کەمتر یەکێتییەکە بە پێناسەی جوگرافییەوە دەبەستنەوە.

وا دیارە مێژووی ناسنامە و پراکتیزە کردنە سیاسییەکانی پەیوەندیدار بە یەکێتی ئەوروپاوە بوونەتە تەحەدا بۆ پراکتیزە و ناسنامەکانی تایبەت بە وڵاتەکان،و لە هەمان کاتدا دەبنە تەواوکاری ئەو ناسنامە و پراکتیزانەش. ئەوەتا بە لای هەندێکەوە یەکێتی ئەوروپا بە "ئەوروپای نەتەوەکان" پێناسە دەکرێت، لە کاتێکدا کە گروپێکی تر بە ئاراستەی "وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەوروپا" بانگەشەی بۆ دەکەن. یەکێك لە شێوازەکانی مامەڵە کردنیش لە گەڵ ئەم بۆچوونە جیۆپۆلیتیکییە دژ بە یەکانە ئەوەیە کە لەسەر بنەمای جوگرافی چارەسەر بکرێن. لەم رووەشەوە ناوچەی یۆرۆ و رێککەوتننامەی سکینجن دوو نموونەی بەرچاون کە هەندێ لە وڵاتانی ئەوروپا ئەندامن تێیاندا و بەشێکی تریشیان ئەندامێتییان لەو دوو نموونەیەدا نییە. (رێککەوتنی سکینجن: ئەو رێککەوتننامەیە کە ٢٦ وڵاتی ئەوروپی لە شاری سکینجنی وڵاتی لۆکسومبورگ واژۆیان کرد بە مەبەستی هەڵگرتنی پاسپۆرت و هەموو رێگرییەکانی تری هاتوچۆ لە نێوانیاندا- وەرگێڕ) . بەڵام ئەو مشت ومڕانەش کە دەربارەی بەربڵاو بوونی جوگرافیی ئەوروپا دێنە ئاراوە، گرنگی خۆیان هەیە چونکە رێکخراوەکە هەمیشە ئارەزووی خۆی بۆ پەرەپێدانی چالاکییەکانی بۆ دەرەوەی سنووری ئەندامەکانی ئێستای نیشان داوە. بۆ نموونە لە ساڵی ٢٠٠٦دا رێکخراوەکە رەزامەندی نیشاندا بۆ بڵاوە پێکردنی زیاتر لە ٧٠٠٠ سەربازی ئەوروپی بە رابەرایەتی ئیتاڵیا و فەرەنسا لە باشووری لوبنان. ئەو هێزەش کە بە یونیفیل ناسراوە، هەوڵێکی بێ وێنە بوو لە دوو رووەوە: هەم لە رووی مەودای کارەکانیەوە و هەم ئەوەی بووە یەکەم نموونەی هێزی ئاشتی پارێزی هاوبەشی نێوان یەکێتی ئەوروپا و نەتەوە یەکگرتووەکان. بەڵام ئێستا یەکێتی ئەوروپا لە چەندین ئەرکی مرۆیی لە شوێنە جیاجیاکانی جیهاندا بەشدارە وەکو کۆنگۆ و تەیموری رۆژهەڵات و مۆڵدۆڤیا. هەروەها چاودێرانی

لوبنانی و ئیسرائیلی داوای دەست تێوەردانی زیاتری یەکێتی ئەوروپایان کردووە لە ناوچەیەکی نێوانیان کە بە لای ئیسرائیلییەکانەوە گۆڕەپانی چالاکی ئەو ڕێکخراوەیە. یەکێتی ئەورووپاش لە لای خۆیەوە دانی بەوەدا ناوە کە حزبولاّی لوبنان ڕێکخراوێکی گرنگی غەیرە حکومییە و پێویستە لە دانوستانەکانی تایبەت بەو پرسە بەشدار بکرێت.

جیۆپۆلیتیك و ناسنامەی نیمچە نەتەوەیی

ئەگەر سنوری هەرێمایەتی بۆ ناسنامە و ئامانجەکان ئالۆزی بخاتە نێو پەیوەندییەکانی نێوان بونیاتی سیاسی و ناسنامەی نەتەوەییەوە، ئەوا ئەو گروپە نیمچە نەتەوەییانەش کە هەوڵ بۆ سەربەخۆیی یان ئۆتۆنۆمییەکی بەرفراوانتر لە دەسەلاّتی حکومەتی ناوەند دەدەن، لە لای خۆیانەوە بە هەمان شێوە گومان دەخەنە سەر ناسنامەی بونیاتنراو لەسەر سنووره هەرێمایەتییەکان. بەلاّم ولاّتانی وەکو ژاپۆن و ئایسلەندا کە لە رووی ئەتنییەوە یەك رەنگن، ئەزموونی کەمتریان دەربارەی گروپە نیمچە نەتەوەییەکان هەیە کە تەحەدای شەرعییەتی هەرێمایەتی و داواکاری بۆ ناسنامەی نەتەوەیی دەکەن. لە ناو ئەورووپاشدا، کۆمەڵگاکانی وەکو کەتەلان لە ئیسپانیا و والّوونز لە بەلجیکا بەلّگەی ئەوەن کە ئەو گرووپانەی نەیاری بیرۆکەی ناسنامەی نەتەوەیین، هەمیشە هەوڵ دەدەن ناسنامەکە سنووردار بکەن و تەنانەت جار بەجاریش لە رێگای بەکار هێنانی توند وتیژییەوە بەربەرەکانێی دەکەن. دیارە بونیاتنانی نەتەوە پرۆسەیەکی دینامیکییە و ولاّتانی وەکو ئیسپانیا هەوڵ بۆ گرتنەبەری رێگایەکی مامناوەندی دەدەن لە نێوان سەرکوت کردن و یان خۆگونجاندن لەگەڵ داواکارییەکان بۆ دروستبوونی یەکەی هەرێمایەتی تایبەت (وەکو هەرێمی کەتەلۆنیا کە ماوەیەکی زۆرە هەوڵی بۆ دەدرێت) لە لایەك، و داوای دان پێدانانی ناسنامەی تایبەت بە خەڵکی ئەو هەرێمە لە لایەکی ترەوە. بە درێژایی ٤٠ ساڵی رابردووش، حکومەتە یەك لەدوای یەکەکانی ئیسپانیا ئۆتۆنۆمی زیاتریان بۆ گرووپەکانی کەتەلان و باسك لەو ولاّتەدا دابین کردووە. بەلاّم لە بەرامبەردا بەرپرسە سەربازییەکانی ئیسپانیا هەمیشە هوشیاری دەدەن کە رێگا بە جیابوونەوەی یەکجاریی ئەو هەرێمانە لە ئیسپانیا نادەن.

بێگومان ئەم سووربوونەی ولاّتی ئیسپانیا لەسەر دەست گرتن بەو ناوچە و هەرێمانەوە،پاڵی بە گرووپەکانی وەکو ئیتا (ئازادی و نیشتمانی باسك) وە ناوە تا چەندین هێرشی تیرۆریستی ئەنجام بدەن لە تەقاندنەوەی بۆمب و هێرش کردنە سەر خەڵك و ماڵ و موڵکیان لە هەرێمی باسك و شارە سەرەکییەکانی وەکو مەدریدی پایتەخت. ئەو گرووپە کە لە تەمووزی ساڵی ١٩٥٩ دامەزراوە،

هەمیشە هەوڵی بۆ جولاندنی هەستی نەتەوەیی لـە هـەرێمی باسـك داوە،هاوكـات لـە گـەڵ نـاردنی پەیامێكی دژە كۆلۆنیالی كە داوای كۆتایی هێنان بە داگیركاریی ئیسپانیا بۆ هەرێمەكە دەكـات. لـە بەرامبەریشـدا، سـەركردەی بـەناوبانگی ئیسـپانی "جەنـەراڵ فرانكـۆ" یـەكێك بـوو لـە نـەیارە سەرسەختەكانی ئەو هەولانە و تەنانەت لە هەوڵەكانیدا بۆ لـەناو بردنـی رێكخـراوی "ئیتـا" سـوپای میللی بەكار دەهێنا. بەلام هەوڵەكانی سەركەوتوو نـەبوون و لـە دوای مردنـی فرانكـۆش لـە سـاڵی ١٩٧٥ و سەرەڕای چەندین هەوڵی سەرنەكەوتوو بۆ راگەیانـدنی ئاگربەسـت لـە نەوەتـەكانی سـەدەی رابردوودا، رێكخراوەكە درێژەی بە چالاكییەكانی داوە(و تا ئێستاش بەردەوامە- وەرگێـر). لەوانـەش گرنگتر، تەقینەوەكەی شاری مەدرید لە ١١ی ئاداری ساڵی ٢٠٠٤ كە بووە هـۆی گیـان لەدەسـتدانی زیاتر لە ٢٠٠ كەس، خرایە ئەستۆی ئەو رێكخراوە. دواتریش حكومەتی پـارتی گـەلی ئیسـپانی بـە سەرۆكایەتی سەرۆك وەزیران "خۆسێ ئەزنار" كە رەزامەندیی نیشـان دابـوو بـۆ نـاردنی سـەرباز بـۆ بەشداری كردن لە شەڕی عێراق،تووشی شكستێكی گەورە هات لەو هەڵبژاردنـە گشـتییەی كـە دوای سێ رۆژ لە تەقینەوەكە لەو ولاتـە ئـەنجام درا. بـەلام لـە راسـتیدا گروپـە چـەكدارە ئیسـلامییەكان تەقینەوەكەی مەدریدیان ئەنجام دابوو نەك رێكخراوی ئیتـا. ئـەوەی لـەم بارەیـەوە جێگـای سـەرنجە، حكومەتی ئەو كاتەی ئیسپانیا كـە ناوبـانگی بـە راددەیـەكی زۆر لـە دابەزینـدا بـوو، هـەوڵی دەدا رێكخراوێك بە هێرشەكەی مەدرید تۆمەتبار بكات كە تەنها لە ناو ئیسپانیا چالاكی ئـەنجام دەدا، لـە كاتێكدا زۆربەی چاودێران ئەو هێرشەیان بە كاردانەوەیەكی راستەوخۆی پشتیوانی كردنی ئیسپانیا لـە شەڕی دژە تیرۆر هەژمار دەكرد، ئەمەش مانای وایە كە ئەنجامدەرانی تەقینەوەكـە خـەڵكی دەرەوەی ئەو ولاتە بوون.

هەرچەندە تەحەدا كردنی هەوڵە نیمچە هەرێمایەتییەكان بۆ حكومەتی ئیسـپانیا درێـژەی هەیـە، بەلام لە دوای هێرشەكەی سەر شاری مەدرید لە ئاداری ٢٠٠٤، ئەنجامدانی كردەوەی تیرۆریستی لـەو ولاتەدا رووی لە كەم بوونەوە كردووە. دیـارە گرووپـەكانی وەكـو "ئیتـا" رۆڵـی گـرنگ دەگێـڕن لـە پڕوپاگەندە كردن بۆ جۆرێكی جیاواز لە ناسـنامە بـە جۆرێـك كـە پێچـەوانەی ناسـنامەی نەتـەوەیی ئیسـپانیا بێـت. بـە گشـتییش، جوداخـوازان هـەوڵ دەدەن سـیمبولەكانی دەوڵـەتی ئیسـپانیا و "داگیركارییە كۆلۆنیالییەكەی" بكەنە ئامانج و یان كار بۆ پەرەدان بە نیشانەكانی جیـاوازی لـە گـەڵ حكومەت دەكەن وەكو جیاوازیی زمـان و نەخشـەو ئـالای هەرێمـەكان و(لـە حالـەتی" ئیتـا" دا) ناوچەیەكی جوگرافی كە بە نیشتمانی باسك پێناسەی دەكەن. بەلام پێویستە تێبینی ئەوە بكرێت كـە

لە رابردوودا سەرجەم جوداخوازانی باسك یەك دەنگ نەبوون لە رووی پشتیوانی كردن لە چالاكییەكانی رێكخراوی ئیتا.

ململانێ نەتەوەییەكان: ئیسپانیا و یاری تۆپی پێ
وادیارە یاری تۆپی پێ وێنەیەكی باشی بارودۆخی ناهەمواری نەتەوەیی لە ئیسپانیا نیشان دەدات. ئەوەتا پاڵەوانێتی تۆپی پێی ئەو وڵاتە كە بە "لا لیگا" ناسراوە، دەرفەتی زێرین دەخوڵقێنێت بۆ هەوادارانی ئەو یارییە،و هەروەها سەركردە سیاسییەكانیش كە نارەزایی و ئارەزووی سیاسی خۆیان لە رێگای پشتیوانی كردن لە تیپە ركابەرەكانەوە دەربڕن. تیمەكانی باسك و كەتەلان وەكو ئەتلەتیك بلباو و بەرشەلۆنە هۆكاری سەرەكیین بۆ نمایش كردنی گرنگترین جۆرەكانی ناسنامە وكەسایەتی نەتەوەیی ئەو هەرێمانە. هەر بۆیە یاری ئەو دوو تیپە بەرامبەر یانەی ریاڵ مەدرید كە لە لایەن فرانكۆی دیكتاتۆرەوە بە توندی پشتیوانی دەكرا، زۆر توند و سەرنج راكێشەو دەربڕێكی راستەقینەی جیۆپۆلیتیكی گشتییە. فرانكۆ هەوڵی دەدا سەركەوتنە وەرزشییەكانی ریاڵ مەدرید لە جامی ئەوروپا بۆ سەركوتكردنی جیاوازییە زمانەوانی و هەرێمایەتییەكان لەناو ئیسپانیادا بەكار بێنێت. تەنانەت لە سەردەمی حوكمی فرانكۆدا لە (١٩٣٩) هەتاكو (١٩٧٥) زمانی كەتەلۆنی یاساغ كرا.

بە گشتی، ئەو تەحەدا روون و ئاشكرایەی گروپە نیمچە نەتەوەییەكان دروستی دەكەن، تەنها تایبەت نییە بە ئەوروپاوە. بۆ نموونە لە وڵاتی چین، دەسەڵاتی ناوەندی لە بەیجینگ هەمیشە بزووتنەوە جوداخوازەكانی رۆژئاوای وڵاتی وەكو هەڕەشەی ئاسایشیی جیددی پێناسە كردووە بە تایبەتییش لە دوای ١١ی سیپتەمبەر. پارتی كۆمۆنیستی چینیش هەر لە كاتی هاتنی بۆ دەسەڵات لە ساڵی (١٩٤٩) وە، هەمیشە نیگەرانی ئەوە بووە كە چۆن یەكێتی خاكی وڵات لە دژی جیابوونەوەی دیفاكتۆی تایوان و داگیركردنی هەرێمی تبت بپارێزێت. لە تازەترین گۆڕانكارییشدا، جوداییخوازە موسڵمانەكان لە رۆژئاوای چین بوونەتە سەرچاوەی هەڕەشە بۆ سەر یەكێتی ئەو وڵاتە و ناسنامە نەتەوەییەكەی. لە پێنج ساڵی دواییشدا،حكومەتی ناوەندیی چین ستراتیجییەتێكی چوار لایەنەی پەیڕەو كردووە بۆ بەهێز كردنی ناسنامەی نەتەوەیی لەو هەرێمە كە بریتیە لە:

١. ئەنجامدانی پرۆژەی وەبەرهێنانی ئابووری لەو شوێنانەی جوداخوازان چالاكی تێدا دەكەن بەهیوای نەهێشتنی هەست بە غەدر لێكراوی و نادادپەروەری.
٢. گواستنەوەی دانیشتووان لە رۆژهەڵاتەوە بۆ رۆژئاوای وڵات.
٣. بەهێزكردنی ئاسایشی نێوخۆیی.
٤. درێژەدان بە هەماهەنگی كردن لە گەڵ رووسیا و وڵاتانی ئاسیا.

وەکو تێبینییش دەکرا، چین سوودی لە شەڕی ئەمریکا دژ بە تیرۆر وەرگرت، بە مەبەستی هەرچی زیاتر سەرکوت کردنی ئەو گرووپانەی کە بە هەڕەشە بۆ سەر ئاسایشی نەتەوەیی ئەو وڵاتە هەژمار دەکران.

بە لای حکومەتە نەتەوەییەکان و جوداخوازە هەرێمایەتییەکانیشەوە، هەوڵدان بۆ دیاری کردنی خاوەندارێتی هەرێمەکان بە خاڵێکی بنەڕەتی دادەنرێت لە بەدی هێنان و پاراستنی ناسنامەدا. ئەوەتا لە لایەکەوە ئەو هەوڵانە لە شوێنە جیاجیاکانی وەکو ئیسپانیا و چین و سریلانکا و ئەندەنوسیا نەك تەنها یارمەتی حکومەتە نەتەوەییەکان دەدەن بۆ شەرعییەت دان بە ئۆپەراسیۆنە سەربازیی و ئاسایشییەکان، بەڵکو هەمیشە وەبەرهێنانی دارایی و سۆزداری لە بواری ناسنامەی نەتەوەییدا دەکەن لە ڕێگای هۆیەکانی ڕۆشنبیریی میللی وەکو تەلەفزیۆن و قوتابخانە و ڕۆژنامە. وەکو ئەوەی "باری بۆزان" و پسپۆرانی تری بواری جیۆپۆلیتیك و پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان ئاماژەی پێ دەکەن، دەستنیشانکردنی هەر بابەتێك وەکو هەڕەشە بۆ سەر ئاسایش، دەبێتە دەرفەتی گونجاو بۆ پاساودان بە کاردانەوەی توند دژ بە سەرچاوەی هەڕەشەکە، چونکە لەو حاڵەتەدا وا نیشان دەدرێت کە ئاسایشی وڵات لە مەترسیدایە.

لە لایەکی تریشەوە، هەوڵی جوداخوازان ئەوە دەسەلمێنێت کە ناسنامەی نەتەوەیی دابین نەبووە، بۆیە خەڵکێك خەبات لە پێناو دەستەبەر کردنیدا دەکەن. باروودۆخی ئێستای عێراقیش نموونەیەکی ئاشکرایە کە چۆن ناسنامە جۆراوجۆرەکان بە نائاسوودەیی پێکەوە دەژین و سەپاندنی ژێرخان و ڕەمزی نەتەوەیی تازە وەکو ئاڵایەکی تازەی عێراقی تەنها بە بێ بەش کردنی گروپە جیاجیاکان لە شەرعییەت و بە فەرمی ناسین سوودبەخش دەبێت . بەڵام زیاتر لە نەتەوەیەك لەو وڵاتەدا دەژین و لەوانەیە ئەو ئاڵایە بە ئاڵای ڕاستەقینەی خۆیان نەزانن (نەتەوەی کورد زەقترین نموونەی ئەو گروپانەیە لە ناو عێراقدا ــــــ وەرگێڕ).

گۆڕانکاری گەورەی دوای هێرشەکانی ١١ی سێپتەمبەر و بڕیاری ئەمریکا بۆ دەستپێکردنی شەڕی دژە تیرۆر، بریتی بوو لەوەی چۆن هاوپەیمانەکانی وەکو روسیا و چین و ئیسرائیل هەوڵیان دەدا دژایەتی کردنی جوداخوازە نێوخۆییەکان و هەوڵەکانی تایبەت بە مافی چارەی خۆنوسین بە بەشێك لە شەڕی دژە تیرۆر پێناسە بکەن. هەرچەندە ئەم جۆرە هەنگاوانە کە لە رووی جیۆپۆلیتیکییەوە تا ئەوپەڕی هەلپەرستانەن، بەڵام سەرنجیش بۆ گرنگیی پێوەری جوگرافی لە ژیانی سیاسی و کولتووریدا رادەکێشن. هەندێ جاریش هەر سێ تەوەری نیمچە نەتەوەیی و نەتەوەیی و جیهانیی تێکەڵ بە یەك دەبن. بۆ نموونە، سەرۆکی روسیا "ڤلادیمیر بوتین" وەکو بەشێك لە شەڕی دژە تیرۆر، نوێنەرایەتی

دەست تیۆەردانی توندی روسیای لە چیچاندا دەکرد تەنانەت پێش لە هێرشەکانی ٩/١١ یش، بە مەبەستی رووبەروووبوونەوەی ئەو هەڕەشەیەی کە بۆ سەر یەکێتی خاکی روسیا دروست ببوو. بەلاّم بە هۆی رێژەی بەرزی زیانەکان لە ریزی خەڵکی سیڤیلدا، چەکدارە ئیسلامییەکان هەڵس و کەوتی سەربازانی رووسیایان قۆستەوە بۆ پاساو هێنانەوە نەك تەنها بۆ کردەوە تیرۆریستییەکان لە ناوچەکەدا وەکو هێرش کردنە سەر قوتابخانەیەك لە ناوچەی "ئۆسیتیای باکوور"، بەڵکو بۆ شەرعییەت بەخشین بە کردەوەی تیرۆریستی لە شوێنەکانی تریش وەکو عێراق و ئیسرائیل.

جیۆپۆلیتیك و شارستانییەت

لە ساڵی ١٩٩٣ زانای ئەمریکی "سامۆئیل هەنتینگتون" بە بڵاو کردنەوەی وتارێگ بە ناونیشانی " پێکدادانی شارستانییەتەکان" لە گۆڤاری "فۆرەن ئەفەیەرز"دا، جموجوڵێکی رۆشنبیریی گەورەی هێنایە کایەوە. هەروەکو وتارەکەی "فرانسیس فۆکۆیاما" کە لە ژێر ناوی "کۆتایی مێژوو" بوو، ئەم وتارەش بە ناونیشانە سەرنج راکێشەکەی و کاتە گونجاوەکەیەوە ناوبانگێکی زۆری نەك تەنها لە ناو ئەمریکا پەیدا کرد، بەڵکو شوێنەکانی تری وەکو رۆژهەلاّتی ناوەڕاست و جیهانی ئیسلامییش هەمان بایەخیان پێ دەدا. وتارەکە بەم سەرەتا سەرنجڕاکێشە دەست پێدەکات:

سیاسەتی جیهانی خەریکە دەچێتە چوارچێوەیەکی تازەوە و رۆشنبیرانیش هیچ دوودڵییان نەکردووە لە پێشبینی کردنی جۆراوجۆر بۆ بابەتەکانی وەکو: مانای "کۆتایی مێژوو"، گەڕانەوەی ململانێی تەقلیدی نێوان ولاّتان، و هەروەها دارمانی ولاّتە نەتەوەییەکان لە ئەنجامی جەمسەرکێریی هۆزەکی و جیهانگەراییەوە. بەلاّم سەرجەم رۆشنبیران لایەنێکی گرنگ و بنەڕەتییان دەربارەی ئەگەرەکانی سیاسەتی جیهانی لە سالاّنی داهاتوودا لەبیر چووە، ئەویش پێکدادانی شارستانییەتەکانە کە باڵ بەسەر سیاسەتی جیهانیدا دەکێشێت،و خاڵی جیاوازی نێوان شارستانییەتەکانیش لە ئایندەدا دەبێتە خاڵی جەنگ و ململانێی نێوانیان.

لە بەشەکانی تری بابەتەکەیدا، هەنتینگتون بۆچوونە رۆشنبیرییەکانی خۆی بە هەڵسەنگاندنێکی قەشەنگ و زیرەکانەوە دەربارەی جوگرافیای سیاسەتی جیهانی دەخاتە روو لە جیاتی ئەوەی تەنها هەڵسەنگاندنی نوسەرانی پێشووی جیۆپۆلیتیکی کە لە سەرەتای سەدەی بیستەمدا پێشکەشیان کردووە، دووبارە بکاتەوە.

خاڵی سەرەکیی بۆچوونەکەشی بریتییە لە کێشانی نەخشەی جیهانێکی نوێ کە حەوت یان هەشت شارستانییەت بەخۆوە دەگرێت،لە جیاتی باس کردن لە تەنها یەك شارستانییەت کە لە

ناوچەیەکی جوگرافیی دیاریکراودا بالاّ دەست بێت. لە جیهانی جیۆپـۆلیتیکی هەنتینگتونـدا، ئـاینی ئیسلام و بالاّدەستیی ئەو ئاینە لە ناوچەکانی رۆژهەلاّتی ناوەڕاست و بـاکووری ئـەفریقا و ناوەڕاسـتی ئاسیا بە هەڕەشەی سەرەکی بۆ سەر شارستانییەتی رۆژئاوا هاتووەتە ژماردن. هەرچەندە تێگەیشـتنی هەنتینگتون بۆ شارستانییەت تەم و مژاوییە، بەلاّم ئەو مەزەندە کردنەی بـۆ شارسـتانییەتی ئیسـلام وەکو هەڕەشــە، لــە نوســینەکانی زانــای ئیســلامی و رۆژهــەلاّتی ناوەڕاســت "بێرنــارد لــویس" ەوە سەرچاوەی گرتووە. لویس زۆر کاریگەر بووە لە دروستکردنی بۆچوونێکی تازە- محافـەزەکاری لـە نـاو ئەمریکا و هەروەها زۆرترین راوێژی بە ئیدارەی ســەرۆکی ئــەمریکا جــۆرج بــوش کــردووە دەربــارەی ئەگەرەکانی سیاسەتی دەرەوەی ئەو ولاّتە لە رۆژهەلاّتی ناوەڕاستدا. بۆیە مایەی سەرسوڕمان نییە کـە زانای فەلەستینی- ئەمریکی "ئیدوارد ســەعید" بــە نوســینەکانی هــەنتینگتون و لــویس خۆشــحالّ نەبێت.

ئەلّبەتە ناساندنی شارستانییەتی ئیسلامی وەکو مەترسیی سەرەکی بۆ ســەر ئــەمریکا و رۆژئـاوا دەبێتە بیرخەرەوەی سیاسەتی ســەردەمی شــەڕی ســارد لــە ژێــر پەردەیــەکی کولتــووری و جــوگرافی جیاوازدا. هەرچەندە بۆ ماوەی ٦٠ سالّ کۆمۆنیزم و یەکێتی ســۆڤێت بــە هەڕەشــەی جیهــانی دژ بــە رۆژئاوا هەژمار دەکران، بە پێی قسەی ئیدوارد سەعید، ئێستا نۆبــەتی ئــاینی ئیســلام و رۆژهــەلاّتی ناوەڕاست و باکووری ئەفریقایە کە وەکــو هەڕەشــە بــۆ ســەر بەرژەوەندییــەکانی رۆژئــاوا بــژمێردرێن. هەتاکو ئەگەر ئەم بۆچوونەش بە ساویلکانە لە قەلّەم بدرێت، هێشتا نەخشەی تازەی جیهان لــە هــزری هەنتینگتوندا چەندین خالّی پشتگوێ خستن و لادانی نائاسایی بەخۆوە دەگرێت. بۆ نموونــە، چــەمکی ناساندنی رۆژئاوا وەکو کۆمەلّگایەکی مەسیحی دەبێتە هۆی سڕینەوەی بوونی دەیان سالّەی کۆمــەلّگا بڕوادارەکانی تر لــە ئــەورووپا و ئــەمریکای بــاکوور. هــەروەها، هــیچ شارســتانییەتێکیش نییــە کــە نەکەوتبێتە ژێر چەندین کاریگەرییەوە هەر لە هاتنی خەلّك و بیرو بڕوای ئاینیی تازەوە بگــرە هــەتاکو دەگاتە فاکتەرە کولتووری و کۆمەلاّیەتییەکانی تری وەکو زمان و جۆری خواردن و بیناسازی و هتــد. هەر گەشتیارێکیش سەردانی ئیسپانیا و پورتوگال بکات، نــاتوانێ تێبینــی کاریگــەریی بــەردەوامی بیناسازی ئیسلامی و رۆلّی زمانی عەرەبی نەکات لە سەر ناوی شارو شارۆچکەو جێگا گشــتییەکانی تری ئەو دوو ولاّتانە.

بۆ زیاتر نیگەران کردنی ئیدوارد سەعیدیش، لە بابەتێکدا بە ناونیشــانی "پێکــدادانی نــەفامی" کە لــە ســالّی ٢٠٠١دا بــلاّو کرایــەوە، بیرۆکــەی "پێکــدادانی شارســتانییەتەکان" بــە بۆچــوونێکی ئەمریکی بۆ جیهان وێنا کــراوە کــە هێرشــەکانی ١١ی ســیپتەمبەر لــە چوارچــێوەیەکی کولتــووری

جیاوازدا هەڵدەسەنگێنێت. هەرچەندە لەوانەیە بەشێك لە گرووپە چەكدارە ئیسلامییەكان پەنا بۆ ئەو جۆرە كولتوورە ببەن، بەلاّم مەترسی گەورەی ئەو ناولێنانە ساویلكانەی شوێنەكان لەوەدایە كە سەربەخۆیی و فرە رەهەندی دەكاتە قوربانی ساویلكەیی و تاك رەهەندی. بێگومان تەنانەت لە ئەمریكای ژێرسایەی "بوش" یشدا، هێشتا رەخنەگری راسترەوی زۆر لە وێنەی "ئان كۆتلەر" بەدی دەكرێن كە بە پەرۆشەوە بالاّدەستیی رۆژئاوای مەسیحی بە سیاسەتی دەرەوەی ئەمریكاوە دەبەستنەوە،كە پشتیوانییەكی بێ بنەما لە ئیسرائیل و وێرانكردنی جیهانی ئیسلامی دەكات. بە لای ئەندامە توندرەوەكانی كۆمەڵگا پرۆتستانتییەكانیشەوە، گەرانەوەی مەسیح بۆ سەر زەوی كاتێك روو دەدات كە جیهان شەری نێوان خێر و شەر بەخۆوە ببینێت، تەنانەت ئەگەر ئەو شەرە لە شێوەی پێكداداان لە گەڵ چەكدارە ئیسلامییەكانیشدا بێت.

دیارە دوور لە رەچاو كردنی هۆكارەكانی دارمانی جیهان، مشت و مر دەربارەی"پێكدادانی شارستانییەتەكان" تیشكی زیاتر دەخاتە سەر چۆنێتی دەربرینی پرسی ناسنامە لەسەر ئاستی جیهان بە گشتی. بەلاّم ئەو جۆرە مشت و مرانە هەمیشە خاڵە سەرەكییەكانی وەكو جوگرافیای مێژوویی كۆلۆنیالیزم پشت گوێ دەخەن. بۆ ئەوەی مرۆڤیش لەو شێوازانە تێ بگات كە بە هۆیانەوە شوێنە جوگرافییەكان و بیروباوەرە كان كارلێكیان لەگەڵ یەكتردا دروست كردووە، ئەوا پێویستە هەڵسەنگاندنی تەواو بۆ میراتە كولتووری و سیاسی و ئابوورییە بالاّدەستەكان و دژەكانیشیان بكات. جارێكی تریش مەترسی بنەرەتی لە تیۆرەكەی هەنتینگتون بریتییە لەوەی كە شوێنە جوگرافی و بیروباوەرەكانی تر وەكو مەترسیدار و تۆقێنەر باس كراون. بەلاّم تەنانەت ئەگەر ئەو شوێن و بیروباوەرانەش بە راستی مەترسیدار بن، مایەی سەرنجە بۆچی چاودێرانی وەكو هەنتینگتون و لویس ئارەزوو ناكەن بە تێروتەسەلی باس لەوە بكەن كە چۆن ئەزموونی كۆلۆنیالیزمی بەریتانیی و فەرەنسی بووەتە هۆی دروستبوونی شێوازی تایبەتی لە پەیوەندیی جیۆپۆلیتیكیی هاوچەرخ لە رۆژهەلاّتی ناوەراستدا كە تا ئێستاش ئەو شێوازە هەر بەردەوامە؟ ئەڵبەتە هەر كاتێ ئەو ولاّتانە دەستیان دەدایە بۆمباران و غاز بارانی گەلانی ژێر دەستیان، ئیتر راستەخۆ باس لە بالاّدەستیی ئەخلاقی فەرەنسا و بەریتانیا دەهاتە ئاراوە، وەكو پەردەپۆش كردنێك بۆ كردەوە درندەكانیان. لە سەرەتای بیستەكان و سییەكانی سەدەی رابردووشدا، ولاّتی میسر پر ببوو لە سەربازی بیانی و چەندین ناوچە بە تایبەت بۆ ئەوروپییەكان قورغ كرابوو. ئەم بالاّدەستییەش دواتر لە شێوەی ئەپارتایدی باشووری ئەفریقا دووبارە بووەوە. ولە ئەنجامی هەستكردن بە سەرشۆری و بوونی نایەكسانی لەو ولاّتەدا "ئیخوان موسلمین" دروست بوو . دوای ئەوەش هەڵمەتێكی گەورەی دژە كۆلۆنیالی لە دژی بوونی بەریتانیا لەو ولاّتەدا

دەستی پێکرد. لەو سەروبەندەشدا کەسایەتی رادیکاڵی میسری "سـەید قوتـب" لـە سـاڵی ١٩٤٨دا سەردانی ئەمریکای کرد و نارەزایی خۆی بەرامبەر کولتووری ماددی و جیاوازیی نەژادی لـەو وڵاتـەدا دەربڕی،بە تایبەتییش لە بەرامبەر گرووپە ئەفریقییـە ئەمریکییـەکان. هەرچـەندە چـەندین هۆکـار و سەرچاوە رۆڵیان هەبووە لە دروستبوونی گرووپە چـەکدارە ئیسـلامییەکانی ئێسـتادا، بـەڵام هاوکـات بیرەوەری لە یاد نەچووی داگیرکـاریی کۆلۆنیـاڵی و رق و نـارەزایی کۆمـەڵگای ئیسـلامی بەرامبـەر سروشتی نەژادپەرستیی وڵاتانی رۆژئاوای خاوەن سیستمی دیموکراتی- لیبراڵی، بەشێکی گرنگـی ئـەو هۆکارانە پێك دێنن. لە بەرامبەریشدا وڵاتانی رۆژئاوا و بە پاڵپشتی و یارمەتی رژێمە داردەسـتەکانی وەکو میسر و سعودیە و ئوردن، بەردەوام بوون لە دەست تێوەردان لە کاروباری ئـەو وڵاتانـە، هـەتاکو دوای ئەوەی وڵاتەکان سـەربەخۆیی فەرمییشـیان وەدەسـت هێنـا. بـۆ نموونـە، ئێرانییـەکان هـەتاکو ئێستاش باس لە رۆڵی کاریگەری ئاژانسـی هـەواڵگری ئـەمریکا دەکـەن لـە کودەتـا کـردن بەسـەر حکومەتە ریفۆرمخوازەکەی دکتۆر موسەدەق لەو وڵاتە لە ساڵی ١٩٥٣دا.

بە گشتی، پێکدادانی شارستانییەتەکان سادەییەکی جوگرافی و کولتووری بەرهەم دەهێنێـت کـە بە هیچ شێوازێك ناگونجێت لەگەڵ جیهانی ئاڵۆزی سەردەم و کۆمەڵگا مرۆییەکانی ناو ئەو جیهانە کـە پێکەوە بەستراون. بەڵام لە سەردەمێکدا کە خەسڵەتی توندڕەوی باڵی بەسـەردا کێشـاوە،لەوانەیە ئـەو جۆرە سادەییە لە دەربڕین سەرنجی بەشێك لە خوێنەران لە ئەمریکا و جیهانی ئیسـلامی رابکێشـێت. بۆ نموونە لـە ناوچـە دوورە دەسـتەکانی ئـەمریکا، ئـەو بۆچـوونە دەبێتـە جێگـای رەزامەنـدی ئـەو هاووڵاتیانەی کە بە سروشتی خۆیان گەشـتی دەرەکـی ناکـەن و لـە هـەمان کاتـدا بـە پەرۆشـن بـۆ تێگەیشتن لە رووداوەکانی پەیوەست بە هێرشەکانی ١١ی سیپتەمبەر لـە سـاڵی ٢٠٠١دا. هـەروەها دەکـرێ ئـەو خوێندنەوەیـە تێگەیشـتنێکی تـازەی جیۆپـۆلیتیکی بخاتـە سـەر خـەرمانی بۆچـوونە جیهانییەکە، کە هۆکاری رکابەری کردنی ئـەمریکا لـە لایـەن زۆربـەی وڵاتانـەوە بـۆ سـەرکەوتوویی سیاسەتی ئەمریکا لە جیهاندا دەگەڕێنێتەوە. لەوانەیە لە شوێنەکانی تری جیهانیش بە هەمان شـێوە پێشوازی لە چەمکی "پێکدادان" بکرێت، چونکە رۆشنایی زیاتر دەخاتە سەر ئەو جیهانـەی کـە بـە لای زۆرێك لە موسڵمانانەوە بە جیهانی ترس و دڵەڕاوکێ و سەرشۆڕیی دەناسرێت. بـۆ نموونـە بـە لای فەلەستینییەکانەوە، رۆتینی رۆژانە لە داخسـتنی رێگاکـان و دانـانی خـاڵی پشـکنین ئـەوە بـە بـیر دێنێتەوە کە گرووپێکی ئاینی و نەتەوەیی وابەستە بە رۆژئاواوە بڕیار لە سەر ژیانی ملیۆنـەها کـەس دەدات.

دیاره لە بەرامبەر ئەم شانۆ جیۆپۆلیتیکییەدا، بن لادن و هاوکارەکانی خەباتی خۆیان ئاراستەی "جو و خاچپەرستەکان" دەکرد کە لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاست و شوێنەکانی تردا سەرقاڵی ئەنجامدانی چالاکیین. ئەوەتا لە وتارە بەناوبانگەکەیدا، بن لادن چەمکی "پێکدادانی شارستانییەتەکان" ی بەکار هێناوە بۆ روونکردنەوەو شەرعییەتدان بە هەڵمەتەکانی رێکخراوەکەی بۆ سەر بەرژەوەندییەکانی ئەمریکا و هاوپەیمانەکانی بە رژێمە داردەستەکانی میسر و ئوردن و سعودیەشەوە. بنەمای ئارەزووەکانی ناوبراویش بۆ دروستکردنی کۆمەڵگایەکی ئیسلامی تازە (ئوممە) بریتی بوو لە پاکژکردنەوەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست و جیهانی ئیسلامی لە هەردوو رووی کولتووری و ئاینییەوە.

١٧. شاری قاهیرە لە سەردەمی داگیرکاریدا پێگەو شانۆی سیاسی و پەروەردەیی ژیان و بەرهەمەکانی سەید قوتب بوو

گرنگترین خاڵیش بۆ بەدی هێنانی ئەو ئامانجە،بریتی بوو لە رەتکردنەوەی هێزەکانی ئەمریکاو ئیسرائیل و وڵاتە داردەستەکانیان. ئەو ئامانجەش بە روونی لە "راگەیاندنی جیهاد لە دژی داگیرکاریی ئەمریکا بۆ هەردوو شوێنە پیرۆزەکە" دەردەکەوێت و لە دوای هێرشەکانی ١١ی سیپتەمبەریش بۆ سەر نیویۆرك و واشنتون، جارێکە تر ئەو پەیامە دووپات کرایەوە. لەبەر ئەوە هیچ مایەی سەرسەڕمان نییە کە "عەبدلا عەززام" ی فەلەستینی و هەروەها برای چالاکوانی میسری و دامەزرێنەری ئیخوان موسلمین "سەید قوتب" گەورەترین کاریگەرییان لەسەر بۆچوونەکانی بن لادن دروست کردبێت.

ئەمەی خوارەوەش ئەو دەرەنجامەیە کە جوگرافیناسی سیاسی "جۆن ئەگنو" دەربارەی بۆچوونی جیۆپۆلیتیکی بن لادن و ڕێکخراوی ئەلقاعیدە پێی گەیشتووە:

ئەمریکا پارچەیەکی جیابووەوەی جیۆپۆلیتیکییە کە بە شەیتانی سەر زەوی دەناسرێت. ئیلهامی ئایینیش خاڵی بنەڕەتییە لە شێواز و ئامانجەکانی ئەو ڕێکخراوە. ئەم بۆچوونانەش وێنەی پێچەوانەی چەمکی "پێکدادانی شارستانییەتەکان"ە کە زانای سیاسیی ئەمریکی "ساموئیل هەنتینگتون" لە ساڵی ۱۹۹۳دا پێشکەشی کرد. لەم حاڵەتەدا، جیهانی ئیسلامی لە خەباتێکی چارەنووسسازدایە لەگەڵ شارستانییەتێکی یاخیدا کە ئەمریکا وەکو سەردەستەی ماددیەتی ڕۆژئاوا نوێنەرایەتی دەکات... تەنها بە لەناو بردنی ڕۆژئاواش، ئەو پیس بوونەی سەر زەوی پاك دەبێتەوە.

ئەنجامگیری

ئەم بەشە تەرخان کرابوو بۆ باس کردن لە ڕۆڵی ناسنامە لە وێناکردنی پەیوەندییە جیۆپۆلیتیکییەکاندا. ئەم بابەتە بە پرسی ناسنامە بە ئامانجی گۆڕینی چەقی بایەخدانە بە بابەتی جیۆپۆلیتیکی دوور لە بارودۆخە جوگرافییە چەقبەستووەکان، و هەروەها چالاکیی زلهێزەکانی وەکو ئەمریکا و چین. دیارە زانستی تازە سەرنجی زیاتر دەداتە چۆنێتی دروستبوونی پێگە و جوگرافیای وڵاتان و ماناو گرنگیی ستراتیجی ئەو پێگە جوگرافییانە لە سەر گۆڕەپانی سیاسی جیهاندا. ئەمەش مانای وایە کە ناوچەکان بۆ خۆیان ستراتیجی نین، بەڵکو پێویستە بایەخی زۆریان پێ بدرێت بۆ ئەوەی ببنە پێگەی ستراتیجی. لەم چوارچێوەیەدا، لێکدانەوەی جیۆپۆلیتیکی ڕۆڵی گرنگ دەبینێت لە بەهادار کردنی چەند گرووپ و ناوچەیەك لە سەر حسابی گرووپ و ناوچەی دیکە. ئەم جۆرە چالاکییانەش کاتێ کاریگەرتر دەبن کە وڵاتی ئەنجامدەریان هەوڵ بۆ جۆرێك لە ڕزگاربوونی هەرێمایەتی بدات و یان ڕووبە ڕووی هەڕەشەی ڕێکخراوە حکومی و ناحکومییەکانی دیکە ببێتەوە. بۆ نموونە لە وڵاتان و ناوچەکانی وەکو : ئیسرائیل/ فەلەستین، ئەرجەنتین/ چیلی، و پاکستان/ هند، بەڵگەی زۆر بەدی دەکرێن لەسەر ئەوەی کە چۆن لێکدانەوەی جیۆپۆلیتیکی بەکار دێت بۆ دەستەبەر کردنی ناسنامە یان چەند هەرێمێکی دیاریکراو، و ناساندنیان وەکو بەشێك لە وڵاتە پێك ناکۆکەکان. ئەمەش لە لای خۆیەوە دەبێتە مایەی پاساوی بەردەوام بۆ بەکار هێنانی هێزی سەربازی و پرنسیپە سیاسی و سەربازییەکانی وەکو مافی لە پێشینە بوون و کردەی تاکلایەنانە بۆ بەدی هێنانی ئامانجەکان. ئەڵبەتە ئەم پرنسیپانە تەنها لەناو بازنەی حکومیدا دروست نابن، بەڵکو هۆیەکانی

پەرستکردنی کولتووری گشتی وەکو رۆژنامە و گۆڤار و تەنانەت فیلمە کارتۆنییەکانیش بەشدار دەبن لە گەلاڵە کردن و پەرەپێدانیاندا.

لە چەند حاڵەتێکی دیکەدا، حکومەتە تازەکانی وەکو ئیستۆنیا و رێکخراوە غەیرە حکومییەکانیش بەردەوامن لە هەوڵدان بۆ مسۆگەر کردنی ناسنامەی تایبەت بە خۆیان. بۆ نموونە لە حاڵەتی وڵاتی ئیستۆنیادا، ئەندامێتی ئەو وڵاتە لە یەکێتی ئەوروپا و رێکخراوی پەیمانی باکووری ئەتڵەسی ناسراو بە "ناتۆ" زۆر کاریگەر بوون لە دوورخستنەوەی ئیستۆنیا لە وابەستەگی بە یەکێتی سۆڤێتی پێشوو و بلۆکی رۆژهەڵاتەوە. بە لای لایەنگرانی ئەم گۆڕانکارییە جیۆپۆلیتیکییەوە، کولتووری ئیستۆنیا کولتوورێکی ئەوروپییەو هەمیشە وەکو پێچەوانەی کولتووری روسیای غەیرە ئەوروپی پێناسە کراوە. هاوکات چاودێران بڕوایان وایە کە بوون بە ئەندامی یەکێتی ئەوروپا لە دوو لایەنەوە سوودبەخش بووە بۆ ئیستۆنیا: لە لایەکەوە دەرفەتێك بوو بۆ پتەو کردنی پێگەی ئەو وڵاتە وەکو وڵاتێکی ئەوروپی و لە لایەکی ترەوە دبێتە پارێزەری لە دژی ئەگەری هەر دەست تێوەردانێکی روسیا لە ئایندەدا. یەکگرتنی نێوخۆیی ئەو وڵاتەش وا لێك دەدرایەوە کە،وەکو حاڵەتەکەی ئەڵمانیای رۆژئاوا لە پەنجاکاندا، دەبێتە مایەی بەهێزبوونی سەروەریی نیشتمانی نەك لاواز کردنی ئەو سەروەرییە. لەوانەیە دانیشتووانی روسی زمانی ئیستۆنیا کە لەو وڵاتەدا کەمینەن، زیاتر ترسیان لەو گۆڕانکارییە هەبێت. بەڵام خودی ئەو ئەوروپایەی کە مەترسییان لێ هەبوو بە هانایانەوە هات (وەکو ئەوەی بە نیاز بوو بۆ کەمینەکانی ناو تورکیا ئەنجامی بدات). هۆکارەکەش روون و ئاشکرایە: هەر یاسایەکی وڵاتانی ئەندامی یەکێتی ئەوروپا کە جیاوازی لە نێوان هاووڵاتیاندا بکات، پێویستە هەڵبوەشێتەوە یان هەموار بکرێت بۆ ئەوەی مافی کەمینەکان بەپێی یاسا نیشتمانییەکان و هەروەها یاسا ئەوروپییەکانیش بە فەرمی بناسرێت و بپارێزرێت. بەمەش یاساکانی وڵاتی ئیستۆنیا ناچارن کە کەمینەکان بپارێزن بۆ ئەوەی ئەو وڵاتە لە ریزی یەکێتی ئەوروپادا جێگیر بێت.

بە گشتی، ئەم گفتوگۆیانە دووپاتی گرنگیی سنوورەکان و پەیوەندییە جوگرافییەکانیش لە چوارچێوەی جیۆپۆلیتیکی جیهانیدا دەکەنەوە. لە لایەکەوە سنووری حکومەتەکان گرنگیی زۆریان بۆ دەمێنێتەوە لە ناساندنی ناسنامەی نەتەوەییدا و زێدەرۆییە ئەگەر وا لێك بدرێتەوە کە جیهانگەرایی ئەم پەیوەندییەی لەبەر یەك هەڵوەشاندووەتەوە. لە لایەکی ترەوە، حکومەتەکان و سنوورە نیشتمانییە وابەستەکانیان پەیوەستن بە ژمارەیەك پەیوەندیی جوگرافییەوە کە دەکرێ بە نیمچە نیشتمانی یان هەرێمایەتی ناوزەدیان بکەین. و لە ئەنجامی ئەم گۆڕانکارییانەشدا، تاکەکان و گرووپەکانیش دەتوانن

پێناسەی فرە لایەنیان هەبێت کە ناسنامە و سنوورە نیشتمانییەکانیش تێپەڕ بکات و جۆرێك لە جیهانگەراییان پێ ببەخشێت.

بەشی پێنجەم
نەخشە و جیۆپۆلیتیک

هیچ جێگای سەرسوڕمان نییە کە لە کاتی شەڕو ململانێ نێودەوڵەتییەکاندا، زۆرترین بایەخ بە نەخشەو ئەو شوێنانەی نەخشە دەریان دەخات بدرێت. کاتێکیش رزگاربوونی نەتەوەیی بابەتی نەخشەکان بێت، ئەوا نەخشە یارمەتی حکومەت دەدات تا پاساو بۆ شەڕەکانی بێنێتەوەو ئەو هەڕەشانەش روون بکاتەوە کە تووشی هاووڵاتیان دەبن. بۆ نموونە لە دوای هێرشەکەی ژاپۆن بۆ سەر بەندەری پیرڵ هاربەر، "رۆزفلت" ی سەرۆکی ئەمریکا داوای لە سەرجەم هاووڵاتیانی وڵاتەکەی کرد نەخشە بکڕن بۆ ئەوەی باشتر لە تەحەداکان بۆ سەر ئاسایشی نەتەوەیی ئەمریکا و هاوپەیمانەکانی وەکو بەریتانیا تێ بگەن کە لە ئەنجامی هەڕەشەکانی ئەڵمانیا و ژاپۆن و ئیتاڵیا روو بەڕوویان دەبنەوە.

وتاری رادیۆیی سەرۆك رۆزفلت لە ٢٣ی شوباتی ١٩٤٢

پێویستە هەموومان راستییەکی تاڵ بزانین و رووبەڕوویشی ببینەوە: ئەرکی ئێمە ئەوەیە شەڕێك بکەین کە لە وڵاتەوە دوورەو بە سەرانسەری جیهانیشدا بلاوەی کردووە. سەیری نەخشەکانتان بکەن. سەیری رووبەری بەرفراوانی وڵاتی چین بکەن کە ملیۆنەها شەڕکەر بەخۆوە دەگرێت. سەیری رووبەری بەرفراوانی وڵاتی روسیا بکەن بە سوپا بەهێز و گەورەکەیەوە. سەیری دوورگەکانی بەریتانیا، ئوستراليا، نیوزیلەندا، دوورگەکانی هندی هۆڵەندی، هند، رۆژهەلاتی نزیك، و کیشوەری ئەفریقا بکەن کە خاوەن سەرچاوەی زۆری کەرەستەی خاو و چەندین گەل و نەتەوەن کە سوورن لەسەر بەربەرەکانێ کردنی داگیرکاری. هەروەها سەیری ئەمریکای باکوور، ئەمریکای ناوەڕاست، و ئەمریکای باشوور بکەن... داواتان لێ دەکەم جارێکی تریش سەیری نەخشەکانتان بکەن، بە تایبەتییش ئەو بەشەی زەریای ئارام کە دەکەوێتە رۆژئاوای دوورگەکانی هاوای. تەنانەت بەر لەوەی شەڕیش دەست پێ بکات، دوورگەکانی فیلیپین لە سێ لاوە بە هێزەکانی ژاپۆن دەورە درابوون. لە لای رۆژئاواوە واتا لە لای وڵاتی (چین)ەوە ژاپۆنییەکان دەستیان بەسەر کەنارەکانی چین و چینی هندیدا گرتبوو،کە حکومەتی فەرەنسا رادەستی کردوون. لە لای باکووریشەوە دوورگەکانی ژاپۆن بەدی دەکرێن کە هەتاکو نزیکەی دوورگەی لوزۆن (گەورەترین دوورگە لە فلیپین) درێژ دەبنەوە. لە لای رۆژهەلاتیشەوە دوورگە داگیرکراوەکانن کە ژاپۆن داگیری کردوون. بە پێچەوانەی بەڵێنەکانی پێشوویش، هێزی زیاتری تێیاندا داناوە. ئەو دوورگانەی دەکەونە نێوان هاوای و فیلیپین... ئەم دوورگانە.. بە سەدان دوورگە لەسەر نەخشەکان وەکو خاڵی بچووك دەردەکەون. بەلام لە راستیدا بریتین لە رووبەرێکی گەورەی ستراتیجی. دوورگەی "گوام" یش دەکەوێتە ناوەندیانەوە... خاڵێکی چاودێریی دابڕاو کە ئێمە هەرگیز پتەومان نەکردووە.

جەماوەری ئەمریکاش وەڵامی داواکارییەکەی سەرۆکیان دایەوەو بە شەوقەوە نەخشەیان کڕی. هاوکات "ئەنجومەنی جوگرافیای نیشتمانی" و گۆڤارە بەناوبانگەکەیان، "جوگرافیای نیشتمانی" خوێنەری زیاتریان بۆ پەیدا بوو. کاتێکیش سەربازانی ئەمریکا دەستیان دایە کردە سەربازییەکانیان لە ئەوروپا و ئاسیا و ناوچەی زەریای هێمن، هاووڵاتیانی ئەمریکا ئارەزوویان دەکرد هەڵکەوتەی جوگرافیی شوێنەکانی وەکو گوادال کەناڵ (گەورەترین دوورگە لە ناو دوورگەکانی سۆلۆمۆن- وەرگێڕ) و نۆرماندی لەسەر نەخشەی جیهان بزانن. بەڵام ئەم ئارەزوو کردنە بۆ دڵنیا بوون لە جوگرافیای گۆڕەپانەکانی شەڕ کلتێ بایەخی زیاتری وەدەست هێنا کە ئاگاداری زۆرێك لە کەس و کاری سەربازەکان دەکرایەوە کە لەوانەیە سەربازەکانیان لەناو بچن و بە زیندویی لەو شانۆ بەرش و بڵاوەی شەڕ نەگەڕێنەوە.

١٨. سەرۆك فرانكلین دیرنۆ رۆزڤیلت

بێگومان شەڕ و نەخشە و جوگرافیا پێکەوە سێ گۆشەیەك دروست دەکەن و زانیاریی جوگرافی ورد و دروستیش زۆر گرنگ و کاریگەرە، چونکە لەسەر بنەمای ئەو زانیارییانە فەرماندە سەربازییەکان و سەرکردە سیاسییەکان بڕیار لەسەر چەندین خاڵی گرنگ دەدەن وەکو: هێڵەکانی پشتیوانی، بایەخی تۆپۆگرافی، شێوازەکانی پێشڕەوی کردن،و هەڕەشە مەزەندە کراوەکان بۆ سەر

یەکە سەربازییەکانیان. ئەو نەخشانەی کە لە ساڵانی چلەکاندا دەرکەوتن، ئاستی کردە سەربازییەکانیان لە ناو سێ کیشوەردا بۆ هاووڵاتیانی ئەمریکا روون دەکردەوە، بێجگە لە نیشاندانی جەمسەرەکانی تازەی هێز لە جیهاندا. لە ئەنجامیشدا،بابەتی گرنگ بە بیری بینەران و خوێنراندا دەهاتەوە: بۆ نموونە، ئەمریکا بە دوو رووبەری ئاوی دەورە دراوە (زەریای ئەتلەسی و زەریای هێمن)، بەڵام هاوکات لە لای باکووریشەوە لە یەکێتی سۆڤێت و باکووری ئەورووپاوە نزیك بووە. هەرچەندە هەتاکو دەست پێکردنی شەڕی سارد و سەرهەڵدانی یەکێتی سۆڤێت وەکو هەڕەشەیەکی جیۆپۆلیتیکی، بە تەواوی هەست بە راددەی ئەو گۆڕانکارییە بەرەو جەمسەری باکوور نەدەکرا، بەڵام هۆکارێك بوو بۆ ئەوەی هوشیارانە پێگەی ئەمریکا لە جیهاندا دیاری بکات. بە هەر حاڵ، ئەم جۆرە گۆڕانکارییە نەخشەییانە جۆرێکی تازەیان لە هۆشیاریی جوگرافی هێنایە کایەوە کە ولاتێکی خاوەن ئاراستەی نێودەوڵەتی و بە پەرۆش بۆ دروستکردنەوەی سیستمی جیهانی دوای شەڕی زیندوو کردەوە.

ئەم بەشە باس لە پێنج نموونەی نەخشەیی دەکات بە مەبەستی روونکردنەوەی زیاتری پەیوەندیی نێوان نەخشە و جیۆپۆلیتیك:

یەکەم: پێداچوونەوە بە نەخشەکانی "هالفۆرد ماکندەر"، چونکە بە بەشێك لە هەوڵە سەرنجڕاکێشەکان دادەنرێن بۆ هەڵسەنگاندنی سیستمی تازەی جیهانی لە سەرەتای سەدەی بیستەمدا.نەخشە و نوسینەکانی دواتریش لە لایەن جوگرافیناسانی وەکو "ئیسیا باومان" رۆڵی سەرەکییان گێڕا لە دارِشتنەوەی سنووره نێودەوڵەتییەکانی ئەوروپا لە دوای کۆتایی هاتنی شەڕی یەکەم ی جیهانیی. بێگومان ئەم نەخشانە کاریگەریی درێژخایەنیان هەیە، چونکە هەتاکو ئێستاش ئەمریکییەکان و رووسەکان و چاودێرانی دیکەی سیاسی و رۆژنامەنووسان لە ئەمریکای لاتین و ئێران و چین گفتوگۆ دەربارەیان دەکەن. هۆکارەکانی ئەم بایەخدانەش جۆراوجۆرن و بە پێی هەڵکەوتەی شوێنی خوێنەرەکە دەگۆڕێن. بۆ نموونە، پسپۆرانی ئاسایشی ئۆزبەکستان بایەخیان پێ دەدا، چونکە ماکندەر ئاسیای ناوەڕاستی بە "تەوەری جوگرافیایی مێژوو" ناوزەد کردووە. لەو لاشەوە پسپۆرانی بواری ستراتیجی و مێژوو نوسانی وەکو "پۆڵ کەنەدی" زۆر بە پەرۆشەوە دەگەڕانەوە بۆ ئەو نەخشانە بۆ ئەوەی بە باشی لە ئامانجەکانی ئەمریکا لە بایەخدان بە ئاسیای ناوەڕاست و رۆژهەلاتی ناوەڕاست تێ بگەن.

دووەم: رۆڵی "ئیسیا باومان" لە لیژنەی لێکۆڵینەوە و بەشداری کردنی لە کۆنفرانسی ئاشتی لە ساڵی ١٩١٩ بە گرنگ و چارەنووسساز دادەنرێت. لە ماوەی نێوان شەڕەکانیشدا لە ئەوروپا، چەندین سنووری سیاسی و ئەتنی تازە سەپێنران بەسەر نەخشەی گۆڕاوی کیشوەرەکەدا. هەروەها باومان

ڕۆڵی سەرەکیی دەگێڕا لە دڵنیا بوون لەوەی گۆڕانکارییە سیاسی و نەخشەییەکان کە تا ئێستاش بەردەوامن، کاریگەریی بنچینەییان هەبێت لە سەر ئەوروپا و ناوچە نزیکەکانی وەکو رۆژهەڵاتی ناوەڕاست. ئەوەبوو هەردوو ئیمپراتۆرییەتی نەمسا و هەنگاریا لە لایەك و عوسمانییەکان لە لایەکی ترەوە لەبەر یەك هەڵوەشانەوە و لە ئەنجامیشدا لایەنە ئاشتیخوازەکان کە پێکەیان لە پاریس بوو، رووبەڕووی ئەگەری دابەشبوونی زیاتر و سەرهەڵدانی شۆڕش بوونەوە لە شوێنەکانی وەکو بولگاریا و رۆمانیا. هەموو لایەکیش بڕوای وابوو کە ناوچە و هەرێمەکان دەبنە کەرەستەی ئاشتی و لە ئەنجامیشدا سنوورە تازەکان رۆڵی گرنگ دەگێڕن لە پێشخستنی ئاشتی و سەقامگیریدا. بەلاّم داڕشتنەوەی نەخشەی ئەوروپا بە رەچاو کردنی پرنسیپەکانی وەکو مافی چارەی خۆنوسین (واتا مافی گەلەکان لە دەستنیشان کردنی ئەو ولاّتەی کە ئارەزوو دەکەن تێیدا بژین)، سەلماندی کە بابەتەکە زۆر لەوە ئاڵۆزترە کە تەنها چەند هێڵێك لەسەر نەخشەکان بگۆڕدرێن. بۆ نموونە، دروست کردنی عێراق لە لایەن بەریتانیاوە لە سالاّنی بیستەکانی سەدەی رابردوو، وێنەیەکی ئەو دروستکردنە نەخشەییە نیشان دەدات کە تا ئێستاش وەکو مۆتەکە بەرۆکی هەوڵەکانی ئەمریکای بۆ دامەزراندنی دیموکراتییەتێکی سەقامگیرو کردەیی لەو ولاّتەدا گرتووە.

<u>سێیەم:</u> لێکۆڵینەوەی ورد دەربارەی زنجیرە فیلمی "بۆچی شەڕ دەکەین" ئەنجام دراوە، لەگەڵ بایەخی تایبەتی بە ئەڵقەی "هێرشی نازی"، چونکە نەخشەو زاراوە جوگرافییەکانی "هالفۆرد ماکندەر"ی گەیاندووەتە ئاستێکی گشتی و ترسناك. ("بۆچی شەڕ دەکەین" زنجیرە فیلمێکی حەوت ئەڵقەییە کە فرانك کاپرا دەری هێناوە و لەسەر داواکاری حکومەتی ئەمریکا بۆ سەربازە ئەمریکییەکان بەرهەم هێنراوە بە مەبەستی رازی کردنیان سەبارەت بە هۆکاری بەشداری کردنی ئەمریکا لە شەڕی جیهانیی دووەمدا. دواتر زنجیرە فیلمەکە نیشانی گەلی ئەمریکا بە گشتی درا بۆ ئەوەی پاڵپشتی لە بڕیاری بەشداری کردنی حکومەتەکەیان لەو شەڕەدا بکەن. هێرشی نازی" ئەڵقەی دووەمی زنجیرە فیلمەکەیە و باس لەوە دەکات کە ئەڵمانیا هەر لە سەردەمی "ئۆتۆ ڤۆن بسمارك"ەوە لە ساڵی ١٨٦٣ ئارەزووی دەستدرێژی کردن و پاوانخوازی هەبووەو نازییەکانیش بەشێکن لەو ئارەزووە--- وەرگێڕ)

ئەو زنجیرەیە کە بۆ وەزارەتی بەرگری و بەشی زانیاری سوپا بەرهەم هێنرابوو، زۆر گرنگ بوو بۆ روونکردنەوەی ئەو هۆکارە جوگرافی و سیاسییانەی کە بوونە هۆی راگەیاندنی شەڕ لە دژی ئەڵمانیا و ژاپۆن. زنجیرە فیلمەکە ناوبانگێکی زۆری لە ناو ئەمریکا پەیدا کرد، چونکە زانیاری راستەوخۆی دەربارەی دانیشتوان و سەرچاوەکان و شوێنە جوگرافییەکان نیشان دەدا کە چەقی هێزی ئەو دوو

ولاتەیان پێك دەهێنا. ئەم زنجیرەیە لەگەڵ چەندین نەخشەدا کە لە ڕۆژنامەو گۆڤارەکاندا بلاّو کرانـەوە، ڕۆڵی سەرەکییان بینی لە دروستبوونی ڕامانێکی ڕادیکاڵی شەڕخوازانە لە لای هاوولاّتیانی ئـەمریکا. ئەمەش زۆر گرنگ بوو بـۆ ئامـادەکردنی گۆڕەپـانێکی خـەیاڵی بـۆ ڕووبـەڕوو بوونەوەیـەکی تـازەی جیهانیی لە ئایندەدا کە خۆی لە شەڕی سارددا بینییەوە.

چوارەم: دەرکەوتنی نەخشەی بونیاتنراو لەسەر جەمسەرەکان پێویستی بە پێداچـوونەوەو هـەموار کردن نەبوو، چونکە دووپاتی ئەوەی دەکردەوە کە لە سـەردەمی شـەڕی سـارددا دوورییـەکی ئـەوتۆی جوگرافی لە نێوان هەردوو زلهێزەکەدا بەدی ناکرێت. لەولاشەوە، داهێنـانی بـۆمبی سـتراتیجیی دوور مەودا و مووشەکی بالیستی کیشوەربڕ (عابر للقارات) لەم ڕووەوە ڕۆڵی کاریگەریان بینـی . ئـیتر لـە باس کردنی دووری نێوان ولاّتەکاندا،خەڵك ئاماژە بە کاتژمێر و چرکە دەکەن نەك حەفتـە و ڕۆژ. هـەر یەك لە لایەنەکانی شەڕی ساردیش دەسـتیان دایـە هەوڵـدان بـۆ کۆکردنـەوەو هەڵسـەنگاندن و بـلاّو کردنەوەی نەخشەو وێنەی شوێن و پێگەکانی لایەنەکـەی دیکـە. لـەم چوارچێوەیەشـدا سـوودیان لـە کەرەستەکانی وەکو سـیخوڕیی ئاسمـانی و لێکۆڵینـەوەی ژێـر دەریـایی و هـەروەها وێنـەی مـانگی دەستکرد وەردەگرت. لە گرنگترین بەرهەمەکانی ئەو شێوازە سیخوڕییەشدا، ئەو وێنانەی کە فڕۆکـەی سیخوڕی U2 ی ئەمریکی لە تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٦٢ کرتبوی، ڕۆڵـی سـەرەکیی بینـی لـە هاندانی ئیدارەی سەرۆك جۆن کەنەدی بۆ ڕووبەڕوو بوونەوەی بڕیاری یەکێتی سۆڤێت لە دانانی پێگـەی موشەکی لە کوبا. بەلاّم ڕازی بـوونی سـۆڤێت بـە لابردنـی ئـەو پێگـە مووشـەکییانە لـە لایـەك و بەرەنگاری کردنی توندی سەرۆك کەنەدی بۆ بەرپرسە سەربازییەکانی ولاّتەکەی کـە داوای ئەنجامـدانی هێرشی ناووکییان بۆ سەر سۆڤێت دەکرد لە لایەکی ترەوە، ئاگری شەڕی سێیەمی جیهانی کوژاندەوە.

پێنجـەم: ئێسـتاش هـەوڵێکی تـازەی پسـپۆڕی سـتراتیجی ئـەمریکی "تۆمـاس بارنیـت" بـۆ دروستکردنی نەخشەیەکی تازەی جیهانی لـە دوای ١١ی سـێپتەمبەر و دواتـریش شـەڕی دژە تـیرۆر هەڵدەسەنگێنین. ئەو نەخشەیە کە لە سەروبەندی داگیرکردنی عێراق لە لایەن ئـەمریکا و بـەریتانیاوە لە ئاداری ٢٠٠٣ لە گۆڤاری "ئیسکوایەر" بلاّو کرایەوە، جیهانی دابەش کـردووە بەسـەر دوو بەشـدا کە بریتین لە "کرۆك " و" بۆشایی" و لە ئەنجامـدا بووەتـە جێـی سـەرنجی میـدیاکاران و پسـپۆڕانی بواری ئەکادیمییش. بەلاّم بەلای نەیارەکانییەوە، نەخشەکە تەنها دووبـارە کردنـەوەی نەخشەسـازییە سیاسییە ساکارەکەی ئیدارەی بوش بووە. لایەنگرەکانیشی بە پێچەوانەوە، بڕوایـان وابـوو نەخشـەکەو کۆمێنتەکانی هاوپێچی دەربڕی شکستی زۆرێك لە ولاّتان و هەرێمەکانە کە بـە تـەواوی هەماهـەنگ

بێ لە گەڵ ئابووری جیهاندا. لە ئەنجامی ئەو ناهەماهەنگییەشدا، دەکرێ ئەو ولاٌتانە ببنە پێگەی چەکی یاساغ و تۆڕی تیرۆریستی و چالاکیی تاوانکارانە.

بە گشتی نەخشە وەکو وێنەی رووبەرە سیاسییەکان، هیچ کاتێك بێ لایەن و یان دەربڕی راستەقینەی راستییەکان نییە. وێنەگری سیاسیی فەرەنسی "ڤیلیس لاکۆست" لە گەرمەی بۆمباران کردنی ئاسمانی ڤێتنام لە لایەن ئەمریکاوە کە پشتی بە زانیاری نەخشە سازی دەبەست، بەم شێوەیە وەسفی رۆڵی نەخشە دەکات:

نەخشە وەکو سەرچاوەیەکی سەرەکیی جوگرافیا، هەمیشە کەرەستەیەکی گەورەی هێز بووە و دەربڕی بەرجەستەی ئەو راستییانەیە کە بە هۆی بایەخە سیاسی و سەربازییەکانەوە داڕێژراون و گەشەیان کردووە. هاوکات شێوازێکیشە بۆ دەربڕین و دیاری کردنی رووبەرە جوگرافییەکان و خزمەت کردن بە گرنگیی ولاٌتان.

هەر وەکو ئەوەی لێکۆڵینەوە نەخشەییەکانی نوسەرانی وەکو بریان هارلی و دێنس وود روونی دەکەنەوە، نەخشە رەنگدانەوەی هێز و زانیارییە، هەرچەندە لەوانەیە بە رواڵەت تەنها جوان و سەرنج راکێش بێت. ئاژانسە حکومییەکانیش بە زۆری سوود لە جوگرافیناس و نەخشەسازەکان دەبینن بۆ ئەوەی نەخشە بۆ سەرکردە سیاسییەکان ئامادە بکەن. ئەو جوگرافیناس و نەخشە سازانەش لە چوارچێوەی رێکخراو وپێکهاتەی دیاریکراودا کار دەکەن وەکو: رێکخراوی نیشتمانی رووپێوی هند، رووپێویی سەربەخۆی دوورگەکانی فۆکلاند، تیمی ئەندازیارانی سوپای ئەمریکا، و خزمەتگوزاریی تۆپۆگرافی سەربازیی سۆڤێت. هەروەها نەخشە رۆڵی سەرەکیی لە مێژووی چەند ولاٌتێکی دیاریکراودا گێڕاوە، وەکو ئەڵمانیای سەردەمی شەڕ کە تێیدا نەخشەسازان رۆڵی گەورەیان گێڕا لە هوشیار کردنەوەی خەڵك دەربارەی " ئەڵمانیای گەورەتر" و ئەو نادادپەروەرییانەی کە بە هۆی کۆنفرانسی ئاشتی لەساڵی ١٩١٩ بەرامبەر ئەو ولاٌتە ئەنجام دران.

تەوەری جوگرافیایی مێژوو: هالٌفۆرد ماکندەر و سەردەمی پاش کۆلٌۆمبی

هالٌفۆرد ماکندەر یەکێکە لە جوگرافیناسە گرنگەکانی بەریتانیا و تا ئێستاش زانکۆی بەناوبانگی ئۆکسفۆرد بە بەردەوامی کورسییەك لە بواری جوگرافیادا بەناوی ئەو جوگرافیناسەوە تەرخان دەکات. ناوبراو کە لە سەرەتای بیستەکانی تەمەنیدا بە ئەندامی کۆمەڵەی جوگرافی مەلەکی هەلٌبژێردرا،وەکو خوێنەرێکی بواری جوگرافیا لە ئۆکسفۆرد وەرگیرا و دواتریش بووە بەڕێوەبەری "سکولٌی ئابووری لەندەن". ئینجا بە ئەندامی پەرلەمان هەلٌبژێردرا و بوو بە پشتیوانێکی گەورە بۆ

جۆزیف چامبەرلەین" و بزوتنەوەی ریفۆرمخوازی پادشاهی. ماکنـدەر بـە هـەمان شـێوەی هـاوڕێ و هاوچەرخەکانی لە بواری سیاسی و ئەکادیمیدا، بـە دەرکـەوتنی بـەردەوامی ئـەڵمانیا و ئـەمریکا لـە ئابووری جیهان و پرسە سیاسییەکاندا سەرقاڵ بـوو. هەمیشـە دووپاتیشـی دەکـردەوە کـە جوگرافیـا توخمێکی بنەڕەتییە لە هوشیارکردنەوەی هاووڵاتیانی بەریتانیا چونکە، وەکو ئەوەی لە سـاڵی١٩٠٧دا تێبینی کردبوو:

پێویستە ئامانجمان ئەوە بێت وا لە سەرجەم خەڵکی وڵاتەکەمان بکەین کە بە شێوەی ئیمپراتـۆری بیر بکەنەوە- واتا لە ئاسـتی جیهانیـدا بـیر بکەنـەوە- و پێویسـتە فێرکردنـە جوگرافییـەکانمان بـەم ئاراستەیە بێت.

دواتر ماکندەر بوو بە ئەندامی لیژنەی ڕێنمایی بینایی لە دەزگای کۆلۆنیاڵی وڵاتەکەیـدا و ڕۆڵـی سەرەکییشی بینی لە دارشتنی بابەتی پـەروەردەیی بـۆ قوتابخانـەکان و هـەروەها بابـەتی تـریش بـۆ سەرجەم خوێنەرانی بەریتانیا بە گشتی.

لە مانگی کانوونی دووەمی ساڵی ١٩٠٤دا، ماکندەر لێکۆڵینەوەکەی بـە ناونیشـانی " تـەوەری جوگرافیایی مێژوو" پێشکەش بە کۆمەڵەی جوگرافیایی پادشاهی لە لەندەن کرد. لێکۆڵینەوەکـە بـە پشتیوانی چەندین نەخشەی روونکردنەوە، هەڵسەنگاندنێکی گشتگیری جوگرافیا و مێژووی جیهـانیی بەخۆوە دەگرت. ئەو کارەش هاوکات بوو لە گەڵ سەردەمێك کە بـە سـەردەمی پاڵەپسـتۆی شـوێن و کات لە جیهاندا ناسرابوو. لەم بارەیەوە مێژونووسی ناودار "ستیفن کێرن" ئاماژەی بـۆ ئـەوە کـردووە کە لە ماوەی نێوان ١٨٨٠ و ١٩١٤دا گۆڕانکاری بنچینەیی بەسەر جیهاندا هـاتووە، لەبـەر چـەندین هۆکاری وەکو: سەپاندنی کاتی ستاندارد (واتا گرینج)، داهێنانی رادیۆ، بەهێزکردنی هێڵـی ئاسـنین، و داهێنانی گەشتی ئاسمانی . هاوکات پرۆژەی کۆلۆنیـاڵی ئـەوروپاش کـە ئیسـپانیا لـە سـەدەی ١٥دا دەستی پێکردبوو، گەیشتە لووتکە. بە بۆچـوونی ماکنـدەر، جیهـان خەریکـە بـەرەو قۆنـاغی پـاش کۆلۆمبی هەنگاو دەنێت، کە تێیدا دەرفەتی ئەوتۆ بۆ وڵاتە ئیمپریالییەکانی وەکو بەریتانیا نامێنێـت تا شوێنی زیاتر داگیر بکەن.

ئەگەر ناوچەکانی جەمسەر وەلاوە بنێین، ئەوا دەکـرێ بڵـێین لێکۆڵینەوەکـەی ماکنـدەر مێـژوو و جوگرافیا و سیاسەتی پێکەوە گرێ داوە، بۆ ئەوەی ڕێگایەك بدۆزێتەوە بۆ وێنـا کردنـی جیهـان وەکـو یەك پارچەی لەیەك دانەبڕاو. دیارە کاتی لێکۆڵینەوەکەش رەنگدانـەوەی ئـەو بیرکردنـەوە جوگرافییـە پان-ئەوروپییە بوو کە تازە سەری هەڵدەدا.

له لایەکی ترەوە سیاسەتوان و رۆژنامەنووسانی فەرەنساش هەمان بایەخیان بە بابەتەکە دەدا و رۆژنامەی فەرەنسی "لولەسترەیشن" لە ساڵی ١٩٠٠دا بابەتێکی دەربارەی گۆڕانکاری لە دیمەنی جیۆپۆلیتیکی جیهاندا بلاۆ کردەوە. هەر لەگەڵ بابەتەکەشدا چەندین نەخشەی بلاۆ کردەوە دەربارەی حەتمییەتی دروستبوونی چەندین ولاٚتی تازە لە سەرجەم کیشوەرەکاندا. لەو بەری زەریای ئەتلەسیشەوە، بڕیاری ئیدارەی سەرۆکی ئەوکاتەی ئەمریکا "تیۆدۆر رۆزفلت" بە فراوانکردنی پێگەی ئەمریکا لە کوبا و پۆرتۆریکۆ و گوام و فیلیپین، ئاماژە بوو بۆ قۆناغێکی تازە لە داگیرکاریی ئیمپریالی لە لایەن ئەمریکاوە. لەبەر ئەوەی هاوولاٚتیانی ئەمریکاش ئارەزوویان دەکرد ئەو شوێنانە لەسەر نەخشە و خشتەو تۆپی جوگرافی تازە ببینن، بایەخدانی جەماوەر بە نەخشەو دیمەنی وێنەیی تایبەت بە کوبا و فیلیپین رووی لە زیاد بوون دەکرد. کۆمەڵەی جوگرافیناسانی ئەمریکا کە لە ساڵی ١٨٥٤دا دامەزرا، و هەروەها کۆمەڵەی نیشتمانی جوگرافیناسان کە لە ساڵی ١٨٨٨ دروست کرا، رۆڵی خۆیان هەبوو لە هاندان و برەودان بە هزری جوگرافیی ئەندامان و بەشداربووانی گۆڤاری "ناشناڵ جوگرافیك". ئیتر کاتێ ماکندەر هوشیاری ئەوەی دەدا کە پێویستە هاوولاٚتیانی ولاٚتەکەی زیاتر لە هەر کاتێکی تر نرخی جیهانگەرایی بزانن، هاوولاٚتیانی ئەمریکاش لە لای خۆیانەوە هەوڵیان دەدا ئاسۆی جوگرافی خۆیان فراوانتر بکەن.

ماکندەر بڕوای وابوو کە لە سەردەمی پاش کۆلۆمبیدا، پێویستە ولاٚتانی وەکو بەریتانیا کاریگەریی زیاتر دروست بکەن لە جێگای ئەوەی تەنها چاویان لە کۆنترۆڵکردنی ناوچەی جوگرافی تازە بێت. بەلاٚم لەبەر ئەوەی تەرازووی هێز کە پێشتر لە لای ولاٚتانی خاوەن هێزی دەریایی وەکو بەریتانیا بوو، بە کۆتا هات و بەرەو لای هێزی زەمینیی وەکو ئەڵمانیا و رووسیا لارەسەنگ ببوو، ئیتر داهێنانی هێڵی شەمەندەفەر بووە خاڵی وەرچەرخان نەك فراوانبوونی هێزی دەریایی کە پێشتر پشتی پێ دەبەسترا. ماکندەر بڕوای وابوو کە ئەو ناوچەی خۆی بە "دڵی زەوی" ناوزەدی کردبوو، لە ئایندەدا دەبێتە سەرچاوەی هێز و کەرەستە خاوەکان. ئەمەش رووبەرێکی زۆری ئەورووپا و ئاسیای بەخۆوە دەگرت کە رێژەیەکی زۆری لە سەرچاوەی سروشتی و گرنگی دیمۆگرافی تێدا بەدی دەکرا. لەم روووەوە ماکندەر دەڵێت:

لارەسەنگ کردنی هاوکێشەی هێز بۆ بەرژەوەندی ولاٚتێکی میحوەری... دەبێتە هۆی بەکارهێنانی رێژەیەکی زۆر لە سەرچاوەی سرووشتیی کیشوەرەکان بۆ دروست کردنی کەشتی گەلی جەنگی و لە ئەنجامیشدا ئەو ولاٚتە وەکو ئیمپراتۆرییەت دەردەکەوێت. ئەگەر ئەڵمانیا هاوپەیمانێتی لەگەڵ رووسیادا هەڵبژاردایە، لەوانەیە ئەو ولاٚتە ئیمپراتۆرییە دروست ببوایە.

بە بڕوای ماکندەر، هەر ولاّتێك کۆنترۆڵی "دڵی زەوی" بکات، دەتوانێت لە ئایندەدا دەست بەسەر جیهاندا بگرێت. ئەگەر هوشیاری بەریتانیاش نەبوایە، دەکرا یەکگرتنی دارایی روسیا و ئەڵمانیا هەژموونێکی جیهانی وەدەست بێنێت، چونکە دەبوونە خاوەن سەرچاوەی پێویست بۆ دروستکردن و بەکارهێنانی هێزی زەبەلاحی زەمینی و دەریاییش.

بەمەبەستی وەدەستهێنانی ئەو بالاّدەستییەش، "ناوچەی میحوەری" وەکو خاڵی هاتن و چوون بۆ "دڵی زەوی" هەژمار دەکرا. ماکندەریش لە چوارچێوەی هەڵسەنگاندنە گشتگیرەکەیدا بۆ مێژووی جیهان، تێبینی دووبارە بوونەوەی شێوازێکی جوگرافی کردووە کەسەردەمی ئێستا بە سربیا و ناوەڕاستی ئاسیای سەردەمی مۆدێرنیزم دەشوبهێنێت. هەر لە ساڵی (١٩٠٤) یشەوە،ماکندەر تێبینی ئەوەی کردبوو کە بەریتانیا لە سیناریۆیەك بەناو "یاری گەورەکان" لەگەڵ رووسیادا دەستەو یەخە بووەتەوە بۆ کۆنتترۆڵکردنی ئەو " ناوچەی میحوەری " ە، چونکە ئەو ناوچە نزیکە لە هندی بەریتانییەوە. دیارە نەخشەو رووپێوەکان رۆڵی خۆیان لەم رووبەڕووبوونەوەی نێوان بەریتانیا و رووسیادا بینی لەبەر ئەوەی هەردوولا بە پەرۆش بوون بۆ پەرەدان بە زانیاری جوگرافی بەمەبەستی پاراستن و برەودان بە بەرژەوەندییەکانیان لە رووی فراوانکردنی ناوچەیی و دابینکردنی سەرچاوەی سروشتی زیاترەوە. ئەڵبەتە لەگەڵ هەڵسەنگاندنەکەیدا بۆ ئەو "میحوەرە جوگرافی"ە و ململانێی نێوان زلهێزەکان، ماکندەر نەخشەیەکی پێشکەش کردووە کە بە گرنگترین نەخشە هەژمار دەکرێت کەتا ئێستا پسپۆرێکی بواری جوگرافیا دایڕشتبێت.

١٩. تەوەری جوگرافیایی مێژوو

نەخشەکە بە بەکارهێنانی پرۆجێکتەری میرکاتۆر، روسیا و دوورگەی گرینلاندی گەورە کردووەتەوە و لە بەرامبەریشدا بە رادەیەکی زۆر ئەفریقا و ئەمریکای لاتینی بچووك نیشان داوە. بۆیە سەرنجی بینەران یەکسەر بۆ لای چەقی نەخشەکە دەچێت،کە لەم حاڵەتەدا بریتیە لەو ناوچەی کە پێی دەوترێت ناوچەی میحوەر. پارچەکانی تری رووی زەویش بە سێ شێواز لەسەر نەخشەکە دەردەکەون: ناوچەی ناوەوە یان پەراوێز، ناوچەی دەرەکی یان دابڕاو، و ناوچەی بیابان کە باکووری ئەفریقا و نیمچە دوورگەی عەرەب دەگرێتەوە. بەلاّم کیشوەری بەستەڵەکی باشوور بە هیچ شێوەیەك لەسەر نەخشەکە دەرناکەوێت.

هەرچەندە مشت و مڕی زۆر دەربارەی کاریگەریی رۆشنبیرانەو نەخشەسازییانەی ماکندەر لەسەر بڕیار بەدەستانی سیاسەتی دەرەوەی بەریتانیا ئەنجام دەدرا، بەلاّم نەوەی دواتر لە زانایانی ئەڵمانیاش کە لە لای خۆیانەوە بە پەرۆش بوون بۆ تێگەیشتن لە سەرچاوەکانی هێزی جیهانی، ئەم خەونە جیهانییەی "ماکندەر"یان بە پڕ بایەخ هەڵدەسەنگاند. بەلاّم ناوبراو زێدەڕۆیی لە هەڵسەنگاندنی کاریگەریی ستراتیجی ناوچەکانی ناوەڕاستی رووسیا کردووە، و لەبەرامبەریشدا بایەخێکی ئەوتۆی بە دەسەلاّتی روو لە زیادبوونی ئەمریکا لە جیهاندا نەداوە، لەگەڵ ئەوەشدا نەخشە و نووسینەکانی کاریگەر بوون لە دروستکردنی کولتووری جوگرافی بالاّدەستی ولاّت و ئیمپراتۆرییەتێك کە بەرەو

بەردەمێکی ناجێگیر هەنگاوی دەنا. بەلاّم یەکێك لە خەسلەتە نەخوازراوەکان لـە نووسـینەکانیدا بـە تایبەتییش بۆ سەدەی (٢١)، بریتی بوو لە ئاماژەکردنی بـەردەوامی بـە بابـەتی نـەژاد و "خـوێنی ئینگلیزی" لە چوارچێوەی هەوڵەکانی بۆ روونکردنەوەی ئەوەی کە بۆچـی چـەند گرووپێکـی نـەژادیی دیاریکراو باشتر لە گرووپ و میللەتەکانی تر دەتوانن جیهان بەڕێوە ببەن. هەروەها لە بابەتەکەیدا کـە لە سـاڵی ١٩٠٤ پێشکەشـی کۆمەڵـەی جوگرافیناسـانی پادشـاهیی کـرد، "رۆژهـەلاّت" ی وەکـو هەرێمێکی بـەردەوام و ناوچـەیەکی نـاجێگیر نـاوزەد کـردووە کـە لـە رووی نەژادییـەوە توانـای ئیدارەکردنی حکومەتێکی ئاشیخوازی نییە. بەلاّم کۆکردنـەوەی نـەژاد لەگـەڵ شارسـتانییەتدا تـەنها تایبەت نەبووە بە ماکندەر، چونکە سەرۆکەکانی ئەمریکا وەکـو" تیـۆدۆر رۆزفلـت" یـش هەمیشـە باسیان لە رۆڵی ئەو وڵاتە دەکرد لە بەشارستانی کردنی نەتەوەکانی تر لە ئـەمریکای لاتـین و ناوچـەی زەریای هێمن.

ئیسیا باومان"و کۆنفرانسی ئاشتی لە ساڵی ١٩١٩

دوای ماوەیەکی کەم لە بەشداری کردنی ئەمریکا لە جـەنگی یەکـەمی جیهـانی، سـەرۆکی ئـەو وڵاتە "وودرۆ ولسون" لیژنەیەکی لێکۆڵینەوەی پێکهێنـا. لـە ئەنجامـدا کۆلۆنیـل "هـاوس" و ١٥٠ ئەندامی دیکـەی لیژنەکـە(٢٠٠٠) راپـۆرت و(١٢٠٠) نەخشـەیان دەربـارەی سـنووره ئـەتنی و سیاسی و مێژووییەکانی ئەورووپا پێشکەش کرد. جوگرافیناس "ئیسیا باومان" یش کە دواتر بـوو بـە سەرۆکی زانکۆی هۆپکن، وەکو یەکێك لە ئەندامـە سـەرەکییەکانی لیژنەکـە، رۆڵـی چـالاکانەی لـە دروستکردنی بەشێك لە نەخشـەکان بینـی . هـەروەها بەشـدارێکی کاریگـەریش بـوو لـە دارشـتنی شێوازێکی تازەی جیۆپـۆلیتیکی، بـە ئامـانجی هوشـیار کردنـەوەی گـەلی ئـەمریکا سـەبارەت بـە وردەکارییەکانی جەنگی یەکەمی جیهانیی و مانا و وانەکانی ئەو جەنگە بۆ ئـەورووپا و جیهـانیش بـە گشتی. لە ساڵی ١٩١٥دا باومان وەکو بەڕێوەبەری کۆمەڵەی جوگرافیناسـانی ئـەمریکا دەستنیشـان کرا و بۆ ماوەی ٢٠ ساڵ لەو پۆستەدا مایەوە. وەکـو ئەنـدامی لیژنـەی لێکۆڵینەوەکـەش، هەمیشـە کاری بۆ ئەوە دەکرد کە کۆمەڵەکەی لە پێشەنگی هەوڵەکان بێت بۆ ئاگـادار کردنـەوەی ئیـدارە یـەك لەدوای یەکەکانی ئەمریکا دەربارەی پرۆسەی ئاوەدانکردنەوەی ئەورووپا لە دوای جەنگە گەورەکە.

ئەڵمانیای نازی و نەخشە

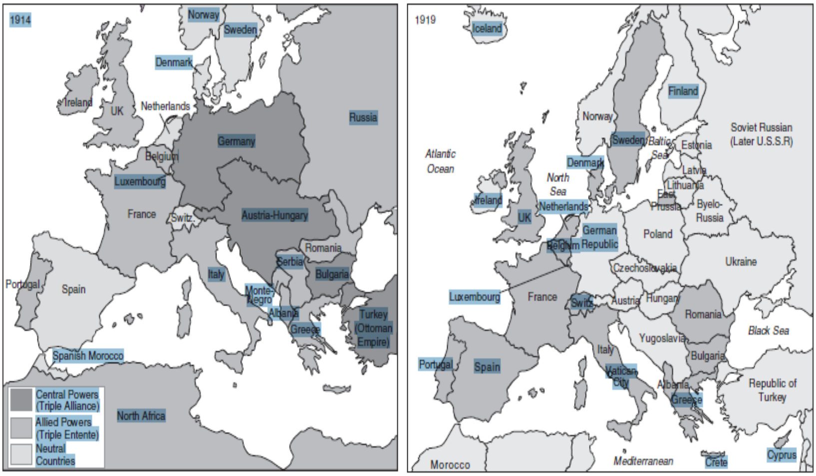
لە دوای کۆنفرانسی ئاشتی لە ساڵی ١٩١٩، جوگرافیناسان و نەخشە کێشەرانی ئەڵمانیا دەستیان دایە دروستکردنی نەخشەی تازە، تێیاندا ئەو هەڕەشەو مەترسییانەیان روون دەکردەوە کە سنوورە تازەکان، ئەوانەی لە کۆنفرانسی ڤێرسای بڕیاریان لەسەر درابوو، بۆ ئەڵمانیا دروستی دەکەن.نەخشەکان بە هۆی نیشانەو رەنگ و پێوەرەکانیانەوە سەرنجی ئەڵمانی زمانەکانی دەرەوەی سنووری دەوڵەتی ئەڵمانیای کاتی شەڕیان بۆ لای ئەو "سنوورە خوێناویانە" رادەکێشا کە ببونە هەڕەشە بۆ سەر بەرژەوەندیە ئابوورییەکانی ئەڵمانیا. جوگرافیناسی ئەڵمانی "ئەلبریخت پینك" یش لە لای خۆیەوە چەمکی "ڤۆلکس و کولتوربۆدین" ی داهێنا کە ناسنامەی نەتەوەیی ئەڵمانیا لەسەر بنەمای رووبەری کولتووری پێناسە دەکات. دیارە لە سایەی کاریگەریی ئیدارەی ئەڵمانیادا و بە پێچەوانەی دراوسێ سلاڤیکییەکانی، سەرجەم پارچەکانی ئەو وڵاتە بە باشی رێکخرابوون و ئیدارە دەکران. لە ئەنجامیشدا، ئەڵمانیای تازە سەرجەم خاکی ئیمپراتۆرییەتی ئەڵمانیای بەدەستەوە دەمایەوە، بێجگە لە نەمسا و بەشێك لە چیکۆسلۆڤاکیاش. ئەم نەخشانە کە باسیان لە "ئەڵمانیایەکی گەورەتر" دەکرد، بە زۆری لە رێگای رۆژنامەو گۆڤار و پۆستەر و پۆستکارد وئەتڵەسی قوتابخانەکانەوە پەخش و بلاو دەکرانەوە. ئەڵبەتە لە رووی دروستکردنی نەخشەوە، کۆماری وەیمەر زۆر کاریگەرتر بوو لە دروستکردنی کولتووری نەخشەیی ئەڵمانیای نێوانشەڕەکان.

((کۆماری وەیمەر ئەو ناوە بوو کە مێژوونوسان لە ساڵی ١٩١٩ بۆ کۆماری فیدراڵی و دیموکراتی ئەڵمانیا بەکاریان هێنا بۆ ئەوەی جێگای ئەڵمانیای ئیمپراتۆری بگرێتەوە و بە ناوی شاری (وەیمەر) ەوە ناونراوە کە بۆ یەکەم جار ئەنجومەنی دەستووری تێدا کۆبووەوە- وەرگێڕ))

بە هاتنی سەرەتای ساڵانی چلەکان کە تێیدا هەڵمەتی داگیرکاری ئەڵمانیا بۆ دەرەوەی ئەو ناوچانەی کە بە " ئەڵمانیایەکی گەورەتر" ناوزەد کرابوون پەرەی سەند، ئیتر ئەو نەخشانەی کە پێشتر "پینك" بیرۆکەکانی دانابوون، لە ئەڵمانیا قەدەغە کران.

باومان بۆ ماوەی یەك ساڵ بەرپرسی لیژنەی لێکۆڵینەوەکە بوو، دوای ئەوەش رۆڵی کاریگەری دەبینی لە دڵنیا بوون لە پەیوەندی نێوان دروستکەرانی نەخشەو بەرپرسە بالاکانیان لە کۆنفرانسی ئاشتی. دواتر بە فەرمی وەکو "پسپۆری سەرەکی هەرێمایەتی" دامەزرا و بڕیاریش بوو لیژنەکەی خشتە و نەخشەگەلێك دروست بکات کە یارمەتی شاندی ئەمریکا بدات تا بتوانن لە چوارچێوەی گفتوگۆکانیاندا، هاوتا ئەوروپییەکانیان دەربارەی چەند چارەسەرێکی تایبەتی هەرێمایەتی و ناوچەیی بۆ رۆژهەلات و ناوەڕاستی ئەوروپا رازی بکەن. لەم ئەرکەدا چەندین پسپۆری ناوخۆیی هاوکاری باومانیان دەکرد کە بەرپرس بوون لە سنوورەکانی نێوان فەرەنسا و ئەڵمانیا، پۆڵەندا و رووسیا،

نەمسا و هەنگاریا، ناوچەی بەلقان و چەند ناوچەیەکی تری وەکو ڕۆژهەڵاتی دوور. نەخشەکانی ئەو پسپۆڕانەش زۆر بە گرنگ هەژمار دەکران لە وێناکردنی سنوورە جیۆپۆلیتیکییەکانی ئەوروپا لە دوای شکستی ئیمپراتۆرییەتی ئەڵمانیا و دارمانی هەردوو ئیمپراتۆرییەتی عوسمانی و نەمسا - هەنگاریا.

20. Europe in 1914 and 1919

٢٠. ئەوروپا لە ساڵانی ١٩١٤ و ١٩١٩

بە گشتی، زانیاری جوگرافی وەکو کەرەستەیەکی گرنگی هێز و دەسەڵات هەژمار دەکرێت. لەم بارەیەوە باومان بەم شێوەیە باس لە گرنگی ئەو زانیارییە لە کاتی کۆبوونەوەکانی تایبەت بە کۆنفرانسی ئاشتی لە فەرەنسا لە ساڵی ١٩١٩ بۆ هاوڕێیەکی خۆی دەکات:

کاتێ پسپۆڕانی نەتەوەکانی تر بە بیرۆکەی تێروتەسەلەوە هاتن، ئەو زانیارییە پێویستەیان پێ نەبوو کە بە شێوەیەکی زانستی کۆ کرابێتەوە. تەنها شاندی ئەمریکا ئەو جۆرە زانیارییەی لابوو و پێشبینیمان دەکرد کە ئەو خاڵە لە چوارچێوەی دانوستانەکاندا لە بەرژوەندیمان بێت،تەنانەت بەرامبەر فەرەنسییەکانیش کە لە پایتەختەکەیاندا بڕیار لەسەر چارەنووسی ئەورووپاو ڕۆژهەڵاتی نزیك دەدرا.

بەلای باومان و لیژنەی لێکۆڵینەوەوە، دروستکردن و ناردنی نەخشەو داتاکانی تر لە (نیویۆرك)ەوە بۆ پاریس گرنك و ستراتیجی بوون بۆ دڵنیا بوون لەوەی کە پرنسیپەکانی مافی چارەی خۆنوسینی نەتەوەیی لە ناو ئەوروپا بە پێی داتای جوگرافی بڕیاریان لێ بدرێت. لە کۆنفرانسەکەدا زیاتر لە ٢٠ گەلی ئەورووپی دەستنیشان کران کە مافی نەتەوە بوونیان تێدایە. بۆیە کاری لیژنەکە پڕ بایەخ بوو لە

گواستنەوەی خاوەندارێتی ناوچەکان و گۆڕینی سنوورە نیشتمانییەکان لە دوای جەنگی یەکەمی جیهانیی.

لە کاتی گەیشتنی بە پاریس، باومان ئاشکرای کرد کە شاندە ئەوروپییەکان زۆر ناکۆك بوون دەربارەی چارەنووسی ئەو شارانەی بەندەریان تێدا یە وەکو شاری "دانزیگ"، هەروەها دەربارەی جوگرافیای ناوچەکانی باشووری رۆژهەلاتی ئەوروپا. دانوستانکارە ئەمریکییەکانیش لە لای خۆیانەوە لە دیمەنێکدا کە هاوشێوەی ناکۆکی ئەم دواییەی نێوان ئەمریکا و ئەوروپا بوو لەسەر شەڕی جیهانی لە دژی تیرۆر، زۆر نائومێد بوون، چونکە خەونەکەیان بۆ بەدی هێنانی لیبرالێزمێکی نێودەولەتی نەدەگونجا لە گەلّ ئەوروپادا کە لەسەر بنەمای سنووری هەرێمایەتی و خاوەندارێتی چەند پارچە زەوییەکی دیاریکراو جێگیر بووە. بەلاّم وەکو ئەوەی "نیلّ سمس" ی بەناوبانگترین نوسەری ژیاننامەی باومان ئاماژەی پیّ دەکات: چەمکی پێکدادانی خەونە جوگرافییەکان دروست نییە —چونکە دانوستانکارە ئەمریکییەکان ئارەزوویان دەکرد کە سنوورە سیاسییەکانی ئەوروپا جێگیر بن بۆ ئەوەی ئەوانیش بتوانن دەست بە ئەرکی راستەقینەو گرنگی خۆیان بکەن کە بریتییە لە دروستکردنی بازاڕی بازرگانیی ئازاد. بەلاّم لە هەمان کاتدا بە لایانەوە گرنگ بوو کە ئیمپراتۆرییەتی هەرێمایەتی ئەمریکا لە ئەمریکای لاتین و زەریای هێمن تووشی تەحەدای هێزە کۆلۆنیالّییەکانی ئەوروپا نەبن.

٢١. کۆنفرانسی ئاشتی لە پاریس

باومان کتێبێکی بە ناونیشانی "جیهانی تازە" لە سالّی ١٩٢١ بلاّو کردەوەو بەشداریشی لە دامەزراندنی کۆمەلّەیەك بە ناوی "ئەنجومەنی پەیوەندییەکانی دەرەوە" کرد . گۆڤاری تایبەتی

کۆمەڵەکەش بە ناوی "فۆریەن ئەفەیەرز"، بوو بە سەرچاوەی سەرەکی بۆ پسپۆرانی بـواری سیاسـەتی دەرەوە کە تێیدا لێکۆڵینەوە لەسەر پرسەکانی ئەمریکا لـە جیهانـدا بکـەن. باومـان بـە پێچـەوانەی کەسایەتییە دوورەپەرێزەکانەوە، بـڕوای وابـوو کـە پێویسـتە ئـەمریکا ڕۆڵـی سـەرەکی ببینێـت لـە گەشەپێدان و پێشخستنی ئابووری جیهانـدا. وەکـو ئـەوەی لـە نوسـینەکانی دواتریـدا دەردەکـەوت، بۆچوون و نەخشەکانی باومان بۆ ئەمریکا وەکو هێزێکی جیهانی، زیاتر پێداگیری لەسەر ئـەوە دەکـرد کە چۆن هێزی ئەمریکا لە سەر حسابی هێزە کۆلۆنیاڵییەکانی ئەوروپا بەکار بهێنرێـت. بـە بۆچـوونی باومان، ئەگەر هێز بە شێوەیەکی کاریگەر لە ناوچەکاندا بەکار بهێنرێت، ئـەوا پێویسـتە ئـەو بـەکار بردنە پابەند بێت بە بازاڕی ئازادەوە، هەروەها لە ڕێگای دامـەزراوە نێودەوڵەتییەکانیشـەوە بێـت بـۆ ئەوەی نەبێتە کەرەستەیەك بە دەست ئیمپریالیزمی ئەمریکییەوە. دواتریش باومان ڕێنمـایی زانسـتی زۆر بەسوودی پێشکەش بە ئیدارەی سەرۆکی ئەو کاتـەی ئـەمریکا "فـرانکلین ڕۆزفڵـت" دەکـرد لـە سەرەتای سالآنی چلەکاندا کە بووە هۆی پتەو کردنی زیاتری پێگەی ئەو ولآتە لـە جیهانـدا. بارەگـای کۆمەڵەکەش لە نیویۆرك بەڵگە بوو لەسەر ئەوەی کە چۆن جوگرافیناسانی وەکو باومان توانییان پـەرە بە بەرژەوەندی نەتەوەیی ئەمریکا بدەن.

بۆچی شەڕ دەکەین؟ فرانك كاپرا و هێرشی نازی (١٩٤٢)

دەرهێنەری ئیتالّی- ئەمریکی " فرانك کاپرا" گەورەترین هاریکار بوو لە بەرهـەمهێنانی زنجـیرە فیلمی "بۆچی شەڕ دەکەین". زنجیرەکە کـە لەسـەر داوای حکومـەتی ئـەمریکا بەرهـەم هێنرابـوو، ئامانجی ئەوە بـوو کـە هۆکارەکـانی تێـوەگلانی ئـەمریکا لـە بەگـژدا چـوونەوەی دوژمنـەکانی لـە سەرانسەری جیهاندا بۆ خەڵکی ئەو ولآتە ڕوون بکاتەوە. دواتریش وەکـو بەشـێك لـە پڕوپاگەنـدە بـۆ شەرعییەت دان بە بەشداری کردنی ئەمریکا لە جـەنگی دووەمـی جیهانـدا بـەکار دەهێنـرا. زنجـیرە فیلمەکە حەوت ئەڵقەی یەك کاتژمێریی بەم ناوانەی خوارەوە بەخۆوە دەگرێت: پێشـەکی بـۆ جـەنگ، هێرشی نازی، پەرتکە و سوودمەند بە، جەنگی بەریتانیا، جەنگی ڕووسیا (بەشـی ١ و ٢)، جـەنگی چین، و جەنگ دێت بۆ ئەمریکا. دوا ئەڵقەش لە چەند ڕوویەکـەوە بـە گرنگترینیـان هـەژمار دەکـرا، چونکە ئەوەی ڕوون دەکردەوە کە بۆچی ئەمریکا ناتوانێت خۆی لە پرسە جیهانییەکان بەدوور بگرێت.

سەبارەت بە دیمەنە بینراوەکانی زنجیرەکەش، ئەڵقەی "هێرشی نـازی" لـە ڕووی نەخشەسـازییەوە بە بەرچاوترینیان دادەنرێت،و تێیدا پلانەکانی هتلەر بـۆ کـۆنترۆڵکردنی جیهـان لـە ڕێگـای ئامـاژەی

ڕاستەوخۆ بە نەخشــەکانی ماکنــدەر و پرنســیپە جوگرافییــە باوەکانــەوە بــەم شــێوەی خــوارەوە ڕوون کراونەتەوە:

ئەوەی فەرمانڕەوایی ڕۆژهەڵاتی ئەوروپا بکات، کۆنترۆڵی "دڵی زەوی" دەکات.

ئەوەی فەرمانڕەوایی "دڵی زەوی" بکات، کۆنترۆڵی دوورگەکانی جیهان دەکات.

ئەوەی فەرمانڕەوایی دوورگەکانی جیهان بکات، کۆنترۆڵی جیهان دەکات.

زنجیرەکە بینەر ئاگادار دەکاتــەوە کــە پلانــە ســتراتیجییەکانی هتلــەر لەســەر بنــەمای زانســتی جیۆپۆلیتیکی دارێژراون و ڕژێمی ئەڵمانیا بە پێچەوانەی نەتەوەکانی تــرەوە، زانیــاریی لەســەر شــوێنە جوگرافییەکان و سەرچاوە سروشتییەکان کۆکردووەتەوە و هەڵسەنگاندنی پێویســتی لــە هــەردوو ڕووی مرۆیی و فیزیکییەوە بۆ ئەنجام داوە. ئەڵبەتە لە ڕوانگەی جیۆپۆلیتیکییــەوە، هتلــەر و هاوســۆزەکانی بەوە وێنا دەکرێن کە سوورن لەسەر زیاد کردنی ناوچــەی زیــاتر بــۆ ســنووری وڵاتەکــەیان بــۆ ئــەوەی ئەڵمانیا لە کۆتاییدا خۆی بە خاوەنی سەرجەم " بیابانی جیهانی " ئەفریقا و ئاسیا و ئەوروپا بزانێــت. بە ڕەچاو کردنی سەرچاوە دیمۆگرافی و فیزیکییەکانی ئەو " بیابانی جیهانی " ەش، فیلمەکە دووپــاتی دەکاتەوە کە بابەتی کۆنترۆڵکردنی بەشەکانی تری جیهان بە هەردوو کیشوەری ئەمریکاشەوە لە لایــەن ئەڵمانیاوە، تەنها پێویستی بە کاتەو هیچی تر. دوا دیمەنی ئەو بەشەی فیلمەکەش، جیهــان وا نیشــان دەدات کە ئارمی نازی باڵی بەسەریدا کێشاوە.

٢٢. دڵی زەوی کە لە ئەڵقەی "هێرشی نازی" (١٩٤٢) وەرگیراوە

زنجیرە فیلمی کاپرا تــەنها یــەك نموونەیــە بــۆ چــۆنێتی کاریگــەربوونی بۆچــوونە جوگرافییــەکانی هاووڵاتیانی ئەمریکا بەو ململانێ جیهانییەی کە بە هۆیەوە سەربازە ئەمریکییەکان تێکــەڵی جــەنگ

بوون لە ئەوروپا و ئەفریقا و ئاسیاو ناوچەی زەریای هێمن. هاوکات فیلمساز و رۆژنامەنووس و نەخشەکێشی دیکەی وەکو جۆن هەستون، جۆن فۆرد، و چارلس ئەونز لە رۆژنامەی "لۆس ئەنجلوس تایمز"، رۆڵی خۆیان دەبینی لە هاندان بۆ بەکارهێنانی نەخشەو کەرەستەکانی هاوشێوەی بۆ هەمان مەبەست. لە بەر ئەوەی "رۆبەرت شتراوس هیوپ" یش بەردەوام دووپاتی دەکردەوە کە هەموو جۆرەکانی نەخشە هۆکاری گرنگن بۆ بلاوکردنەوەی زانیارییە جیۆپۆلیتیکییەکان، ئەو نەخشە تازانە دروست کران تا هۆکاری شەرکردنی ئەمریکا لە چەند شوێنێکی تایبەتیی وەکو دوورگەی "گوام" بۆ خوێنەران روون بکەنەوە.

لە کاتی خودی شەرەکەشدا، سوود لە جوگرافیناسە پرۆفیشناڵەکانی ئەمریکا و بەریتانیا وەردەگیرا. بۆ نمونە لە بەریتانیا، جوگرافیناسان بەشدارییان دەکرد لە دروستکردنی نەخشەو شیکردنەوەی وێنەیی، و هەروەها ئامادەکردنی بەرنامەی مەشق و رێنمایی بۆ یەکە سەربازییەکان. لەو چوارچێوەیەدا، جوگرافیناس "بریان رۆبەرتس" راسپێردرابوو کە رێنمایی جوگرافی دەربارەی ئایسلەندا و جەمسەری باکوور بۆ هەواڵگری دەریایی ئامادە بکات. بێگومان ئەو کەسایەتییە ئەکادیمییانە لە رووی دابینکردنی کەرەستەی پێویست بۆ بابەتەکانیان گرفتیان نەبوو، چونکە بە هاتنی ساڵی ١٩٤٢، "یەکەی لێکۆڵینەوەی ناوەندی" ملیۆنەها وێنەی کیشوەری ئەوروپای کۆکردبووەوە کە لە لایەن هێزی ئاسمانی پادشاهی بەریتانیاوە گیرابوون. ئەم وێنە ئاسمانییانەش بناغەیەکی درووستیان دابین دەکرد بۆ دارشتنی وێنەی شوێن و ناوچە ستراتیجییەکانی ئەوروپا کە گرنگ بوون بۆ دارشتنی پلانی سەربازیی بۆ ئەوەی سوپای ئەو ولاتە بریار بدات کە چی شوێنێك بکاتە ئامانجی بۆمب و هێرشەکانی.

ئەم نەخشانە، چی ئەوانەی بە شێوەی فیلم نیشان دەدران و یان ئەوانەی لەسەر کاغەز دروست کرابوون، کاریگەری دوورمەودایان هەبوو لەسەر بۆچوونی جوگرافی ئینگلیز و ئەمریکییەکان،و هەروەها پاشخانێکی بینراوی بەسوودیش بوون بۆ پسپۆرانی دواتری بواری نەخشە تا لە رێگایانەوە ئەو تەحەدایانەی شەری سارد شی بکەنەوە کە لە دوای ساڵی ١٩٤٥ رووبەرووی ئەمریکا و ئەوروپای رۆژئاوا دەبوونەوە. سەرۆکی ئەمریکا فرانکلین رۆزفلت لە پێشەوەی ریزی ئەو کەسانە بوو کە گۆرانکارییە نەخشەییەکانیان پێ رادەگەیەنرا کاتێك نەخشەیەکی گەورەی جیهانیان وەکو دیاری جەژنی لەدایك بوونی مەسیح لە مانگی کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٤٢ پێشکەش کرد. بێگومان دەستپێکردنی شەری سارد و تەحەداکانی یەکێتی سۆڤێت، گرنگی زیاتری بەخشیە ناوچەی ئەلئەسکا و بەشی سەرەوەی جەمسەری باکوور، هەر بۆیە نەخشەی تازە هاتە ئاراوە کە پێداگیریی لەسەر

نیگەیی جوگرافی و مەترسی یەکێتی سۆڤێت دەکردەوە، تا جێگای نەخشە کۆنەکان بگرنەوە کە لەسەر بنەمای هەرێمەکانی ژاپۆن لە دوای هێرشی ئەو ولاتە بۆ سەر بەندەری پیرڵ هاربەر لە کانوونی یەکەمی ١٩٤١ دروست کرابوون.

زانستی نەخشەسازی، جیۆپۆلیتیك، و شەڕی سارد

مێژوونووسی سیاسی "ئالان هێنریکسون" ئاماژە بەوە دەکات کە ماوەی دوای ساڵی ١٩٤٥ گۆڕانکارییەکی لە بۆچوونی جوگرافی گشتیدا بە خۆوە بینیوە، لە بۆچوونێکی ناوچەیی تەسکەوە بۆ ئاسۆیەکی تازەی جیهانی. بەلاّم سەرکەوتنی ساڵی ١٩٤٥ جەماوەری لەو ئاسۆ تازەیە دڵنیا نەکردەوە. هۆکارەکەش سادەیە: ڕووداوەکانی شەڕ لە ناوچەی زەریای هێمن و سەرانسەری کیشوەری ئەورووپا سەلماندیان کە ئەمریکا ناتوانێت چیتر ئاسوودە بێت تەنها لەبەر ئەوەی کە بە هەزارەها میل لە ئاسیا و ئەورووپاوە دوورە. لە دوای جەنگی دووەمی جیهانیش، نەخشەساز و جوگرافیناسانی وەکو ئەلکسەندەر دو سیڤیرسکی و ریچارد ئیدز هاریسون بیرۆکەی تازەیان هێنایە ئاراوە بۆ دووپاتکردنەوەی ئەو ڕاستییەی کە ئەمریکا زۆر نزیکە لە نەییارە سەرەکییەکەی شەڕی سارد، واتا یەکێتی سۆڤێتی جاران. هاریسون کە ڕاوێژی تەکنیکی دەدایە وەزارەتی دەرەوەو دەزگای خزمەتگوزاری ستراتیجی (کە دواتر بوو بە CIA)، کاریگەری زۆری هەبوو لە هێنانەدی ئەو بیرۆکەیەی کە پێویستە ئەمریکییەکان خۆیان لەگەڵ شێوە بیرکردنەوەیەکی جوگرافی جیاواز لەوەی پێشوو بگونجێنن. ئەم کاریگەرییەی (هاریسون) لە کاتێکدا بوو کە ئەمریکا چووبوە ناو جەنگی یەکەمی جیهانییەوەو دواتریش بەشداری لە کۆنفرانسی ئاشتیی ساڵی ١٩١٩دا کردبوو.

بەلاّم ئەم بیرۆکە جەمسەرییە تەنها یەك توخم بوو لە جەنگە جوگرافییەکە. ئامانجی هاریسون، کە بە جوگرافیناسی جیهانیی ناوبانگی دەرکردبوو،بریتی بوو لە هوشیارکردنەوەی جەماوەری ئەمریکی سەبارەت بە بنەما جوگرافییە سادەکان: گۆی زەوی خڕە و بەشەکانی بە تۆکمەیی پێکەوە بەستراون. هەرچەندە ئەو کاتە هێشتا زاراوەی جیهانگەرایی دانەهێنرابوو، بەلاّم دەکرێ ئەو بابەت و کتێبانەی کە ڕاستەوخۆ لە دوای جەنگی دووەمی جیهانی لە ئەمریکا بلاّو دەکرانەوە، وەکو هەوڵێك بۆ چاندنی ئەو پرنسیپانە لە هزری هاوولاّتیاندا هەژمار بکرێن. و لە ئەنجامی دەرکەوتنی پرۆجیکتەری نەخشەسازی بەرچاو وەکو پرۆجیکتەری میرکاتۆ، نەوەی تازەی نەخشەسازان گەیشتنە ئەو بڕوایەی کە زۆربەی هاوولاّتییە ئەمریکییەکان وا دەزانن زەوی پانە نەك خڕ. لەولاشەوە پێویست بوو هزری ستراتیجی ئەمریکا ڕوو لە باکوور بکات و بایەخی زیاتر بە "دەچ هاربەر" بدات لە

ئەلئەسكا نەك "پیرلّ هاربەر" لە هاواى. بە بۆچوونى هاریسون و لایەنگرەكانى، چارەسەرەكە لەوەدایە كە تۆپى گۆى زەوى لە جیاتى نەخشە بەكار بهێنرێت،چونكە لە رێگاى ئەو تۆپانەوە دوورى و نزیكى نێوان ناوچەو كیشوەرەكان باشتر دەردەكەون.

بێگومان بەكارهێنانى ئەو وێنانەى لە ئاسمانەوە دەگیرێن شێوازێكى تازەى بیركردنەوەیان لە جیهاندا هێنایە ئاراوە. ئەم شێوازە تەنها پێداگیرى لەسەر خەسڵەتى گشتگیرى زەوى ناكات،بەڵكو رێگا خۆش دەكات بۆ پێوانە كردنى دووریيەكان لە رێگاى ئاماژەكردن بە ماوەى فڕین بە فڕۆكە لە نێوان ئەو شوێنانەدا. بۆچوونى جەمسەرییش كە نەخشەسازانى وەكو هاریسون بەكاریان دەهێنا، زیاتر ئەم نزیكبوونەوەى كات و شوێنانەیان لە نێوان ناوچەو ولاّتەكاندا دووپات دەكردەوە. گرنگیى گەورەو ستراتیجیى جەمسەرى باكوریش خاڵێكى ترى جێى ناكۆكى بوو كە رۆڵى دەگێڕا لە توندبوونى هەرچى زیاترى ململانێكانى شەڕى سارد. لەم رووەوە پرۆجیكتەرى تازەى هاودوورى (متساوي البعد) بە سوودبەخش دادەنرا، چونكە بە بەردەوامى وێنەى جیهانیان پیشان دەدا و هاوكات دوورى نێوان شوێنەكانیان وردتر دەردەخست. بەلاّم دواتر پرۆجیكتەرى جەمسەریى لە شێوەى ئەوەى هاریسون، لە لایەن دەسەلاّتدارانى سوپاوە بۆ زانینى مەوداى مووشەكەكان و فڕۆكە بۆمب هاوێژەكان بەكار دەهێنرا. دوا ئەنجامى دووركەوتنەوەش لە پرۆجیكتەرى میركاتۆر ئەوە بوو كە كەسایەتییە سیاسییە ئەمریكییەكان و هاوتا سۆڤێتییەكانیان بەوە قایل بكرێن كە كیشوەرى بەستەڵەكى باكوور وەكو سنوورێكى جیۆپۆلیتیكى نێوان هەردوو ئەمریكا لە لایەك و ئاسیا و ئەوروپا لە لایەكى ترەوە هەژمار بكەن.

سەركردەى هێزى ئاسمانى سوپاى ئەمریكا جەنەراڵ ئارنۆڵد لە ساڵى ١٩٤٦دا و لە دووتوێى بابەتێكیدا لە گۆڤارى "ناشاڵ جوگرافیك" دەربارەى گرنگى ناوچەى باكوور، دەنوسێت: "لەوانەیە هێرشێكى لە ناكاو لە بنمیچى زەوییەوە دەست پێ بكات، ئەگەر نەبینە خاوەن ژمارەیەك پێگەى ئاسمانى لە چواردەورى ئەو ناوچەیە". دیارە دانانى هێڵى "هوشیاركردنەوەى خێراى دوورى" لە ناوچەى بەستەڵەكى باكوور یەكێك بوو لە بەرچاوترین نیشانەكانى گرنگى دان بەو لایەنە،چونكە هێزى سەربازیى ئەمریكا بەو هۆیەوە زنجیرەیەك وێستگەى رادارى لە ناوچەكەدا دامەزراند كە لە باكوورى رۆژئاواى ئەلئەسكاوە درێژ دەبوونەوە هەتاكو دوورترین ناوچەى ۆوژهەلاّتى كەنەدا بێجگە لە ئایسلەندا و گرینلاند.

((هوشیارکردنەوەی خێرای دووری: سیستمێکی رادار بوو کە ئەمریکا لەو ناوچانە دایمەزراند بۆ زانینی پێشوەختەی هەر دەستدرێژییەکی یەکێتی سۆڤێت و هوشیار کردنەوەی خێرا لە کاتی روودانی هەر هێرشێکی دەریایی یان زەمینی- وەرگێڕ))

لە سالآنی پەنجاکان بەسەرەوەش، ئەو هێڵە رادارییە بەکار دەهێنرا، بە هەماهەنگی لەگەڵ دوو هێڵی دیکەدا (ناوەڕاستی کەنەدا و پاینتری)، بۆ ئاشکراکردنی هەر مووشەکێك یان هەر فڕۆکەیەکی جەنگیی سۆڤێت کە نیازی هێرش کردنە سەر ئەمریکای هەبێت.

23. A polar-centred map projection

٢٣. نەخشەی بونیاتنراو لەسەر جەمسەرەکان

دیارە "هوشیارکردنەوەی خێرای دووری" وەکو بەردی بناغەی فەرمانـدەیی بەرگریی ئاسمانی باکووری ئەمریکا،(٦٣) وێستگەی بەخۆوە دەگرت کە بە درێژایی زیاتر لە(٦٠٠٠) میل درێژ ببوونەوە. ئەم هەنگاوە بەلای کەنەدییەکانەوە کە لە ناوچەکانی باکووری وڵاتەکەیان سەرپەرشتی

پێستگەکانیان دەکرد، سوودبەخش بوو بۆ پتەو کردنی سەربەخۆیی وڵاتەکەیان لە ناوچەی بەستەڵەکی باکوور، چونکە کەرەستەیەکی کاریگەر بوو بۆ پاراستنی سنوورەکانیان.

شەڕی سارد و شێوەی زەوی

لە سەردەمی شەڕی سارددا، زانایانی بواری نەخشە و جیۆدیتی (کورتترین هێڵ لە نێوان دوو خاڵ یان دوو ناوچەدا - وەرگێڕ) دووپاتی ئەوەیان دەکردەوە کە گرنگە سیستمێك دابنرێت بۆ دەستنیشانکردنی وردی شوێنەکان و دووریی نێوانیان، چونکە بە ئامانج گرتنی هەر ناوچەیەك لە ڕێگای مووشەکی بالیستی کیشوەربڕەوە پشت بەو جۆرە زانیارییە دەبەستێت. زاراوەی "شێوەی زەوی" یش بۆ وەسف کردنی پرۆسەی دەستنیشانکردنی وردی جوگرافیای ڕاستەقینەی زەوی بەکار دێت. دیارە هاوکات لەگەڵ گرژیی ڕوو لە زیادبوونی نێوان زلهێزەکاندا، دامەزراوەی سەربازیی ئەمریکا زیاتر بە پەرۆش بوو بۆ وەدەستهێنانی زانیاریی سیخوڕیی وردتر دەربارەی بلۆکی ڕۆژهەڵات. ئیتر سیستمی سەتەلایتی تازە لە جۆری "کۆرۆنا" کە لە ساڵی ١٩٥٨ هەڵدرا، بە کەرەستەی زۆر گرنگ دادەنران بۆ کۆکردنەوەی زانیاری سیخوڕیی جوگرافیایی. لە سەردەمی شەڕی ڤێتنامیشدا، وێنەکانی سەتەلایت بەکار دەهێنران بۆ دەستخستنی نەخشەی وردتری باشووری ڕۆژهەڵاتی ئاسیا. ئەو نەخشانەش سوودی زۆریان هەبوو بۆ فڕۆکەکانی ئەمریکا کە بۆمبارانی ئەو وڵاتەیان دەرکرد، هەرچەندە ئەو کردە سەربازییانە دەرەنجامی کارەسات ئامێزیشیان لەسەر خەڵکی سیڤیل بەجێ دەهێشت.

وادیارە ئەم هەستکردنە بە نزیکیی جوگرافی یەکێك بووە لە هۆکارەکانی نیگەران بوونی بەردەوامی ئەمریکا و ڕوسیا بەرامبەر بە یەکتر. بۆ نموونە کاتێك کێشەی مووشەکەکانی کوبا لە سەرەتای ساڵانی شەستەکاندا سەری هەڵدا، ئەمریکا و ڕوسیا توانای پەڕینەوەی ئاسانیان لە زەریای بەستەڵەکی باکوور هەبوو. تەکنەلۆجیای مووشەکییش لە لای خۆیەوە بە ڕاددەیەك پێش کەوتبوو کە سەرۆك و سەرکردەکان و ڕاوێژکارەکانیان باسیان لەوە دەکرد کە بۆ وەڵامدانەوەی هەر هێرشێکی بەرامبەر، پێویستییان بە تەنها چەند خولەکێك دەبێت نەك چەند کاتژمێرێك وەکو ئەوەی پێشتر باو بووە. دیارە ئەم چڕبوونەوە هزری و جوگرافییە کاریگەری لەسەر کولتووری گشتی تایبەت بە شەڕی ساردیش دروست کردبوو وەکو فیلم، بەرنامەی تەلەفزیۆن، ڕێکلام، و فیلمی کارتۆن کە بابەتی چڕبوونەوەو نزیك بوونەوەی جیهانییان بۆ بینەرو بیسەرەکانیان ڕوون دەکردەوە. لەم چوارچێوەیەدا نوسەری ناودار "ئەلاستەیەر ماکلین" چەند فیلمێکی سەرنجڕاکێشی بەرهەم هێنا وەکو " زێبرای وێستگەی بەفر" و " شەوی بێ کۆتایی" کە باس لە چیرۆکی فێڵ لێکردن و مەترسی خستنە سەر جەمسەری باکوور دەکەن. بە تایبەتی فیلمی " زێبرای وێستگەی بەفر" کە دواتر کرایە فیلمی

هۆلیوود، ئەو هەستەی لە شاشەی سینەماکاندا دروستکرد کە چۆن کیشوەری بەستەڵەکی باکوور بووەتە هێڵی پێشەوەی پێکدادان لە نێوان زلهێزەکاندا.

نەخشەکانی ئەمریکا و هەڕەشەی یەکێتی سۆڤێت

بێگومان شەڕی ساردی نێوان ئەمریکا و یەکێتی سۆڤێت مەترسییەکی زۆری بۆ سەر هەردوولا دروست کردبوو. بۆ نموونە، یەکێتی سۆڤێت لە نەخشەکانی ئەمریکادا وەکو ورچێك وێنا دەکرا کە هەڕەشە لە دراوسێ ئەوروپییەکانی دەکات. بابەتێکی گۆڤاری "تایمز" یش کە لە مانگی ئاداری ساڵی ١٩٥٢دا بڵاو کرایەوە، یەکێتی سۆڤێتی بە جوڵەیەکی بەردەوامی وەکو جوڵەی خوێن بەرەو ئەوروپای ڕۆژئاوا وێنا کردووە کە لە ئەنجامدا دەبێتە هۆی خوێناوی کردنی ئەو ناوچانەی پێیان دەگات. چەند نەخشەیەکی تریش هەبوون کە لە هەردوو گۆڤاری "ساتیردەی ئیڤینینگ پۆست" و "لایف" بلاو کرانەوە، یەکێتی سۆڤێتیان بە هەشت پێیەك شوبهاندووە کە دەتوانێت لە یەك کاتدا دەست لە کاروباری چەندین وڵات وەر بدات.

دوای چل ساڵیش لە ململانێی شەڕی سارد، بایەخی جوگرافیی ئەمریکا بە شێوەیەکی باش و دروست بە ئاراستەی باکوور گۆڕاوە. نەوە یەك لە دوای یەکەکانیش گەیشتنە ئەو بڕوایەی کە زەریای بەستەڵەکی باکوور ئەمریکاو یەکێتی سۆڤێت لە یەك جیا دەکاتەوە، بەڵام ئەو زەریایە چیتر ناتوانێت ببێتە ڕێگری فیزیکی لە بەردەم بۆمبهاوێژ و ژێردەرياییە کیشوەربڕەکانی هەردوولادا. بە کۆتایی هاتنی شەڕی ساردیش لە ١٩٨٩-، ١٩٩٠ هێڵی "هوشیارکردنەوەی خێرای دووری" بوو بە مەترسییەکی سروشتی و بەرپرسیارێتییەکی سیاسی لە هەمان کاتدا. ئیستا گەشتیارە ئەمریکییەکان سوود لە بەفرشکێنەکانی پێشووی یەکێتی سۆڤێت وەردەگرن بۆ گەیشتن بە جەمسەری باکوور کە بە هۆی توانەوەی سەرپۆشە بەفرییەکانەوە، چیتر ئەستەم و دوورە دەست نییە. ئەم گۆڕانکارییە جوگرافییەش زۆر گرنگە، چونکە ئێستا کیشوەری بەستەڵەکی باکوور بووەتە هێڵی پێشەوە بۆ جۆرێکی جیاواز لە ڕووبەڕووبوونەوە کە بریتیە لە کەڵەکە بوونی پاشماوە پیشەسازییەکان و هەروەها کەرەستەی ژەنگاوی بووی سەردەمی شەڕی سارد.

بابەتێکی جوگرافیناسی ئەمریکی تۆماس بارنیت بە ناونیشانی "نەخشەی تازەی پەنتاگۆن" لە ئاداری ٢٠٠٣ لە گۆڤاری ئیسکوایەر بڵاو کرایەوە. بابەتەکە کە لە دوای هێرشەکانی ١١ی سێپتەمبەری ٢٠٠١ نوسراوە، نەخشەیەکی لەگەڵدایە کە نەخشەی شەڕی ساردی نێوان ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا و تەنانەت نەخشەسازیی باکوور و باشووری دوای شەڕی ساردیش سەرەوژێر دەکات .بارنیت کە بە راوێژکاری پەنتاگۆن و ئەندامی فاکەڵتی لە کۆلێژی هێزی دەریایی ئەمریکا وەسف دەکرێت، نەخشەسازییە تازەکەی لەسەر دابەش کردنێکی جوگرافی سادەی نێوان ناوچەکانی کرۆك و بۆشایی

زیات ناوە. دیارە گرنگیی هەوڵە نەخشەییەکانی بارنیت تەنها لـە کـاتی بـڵاو کردنەوەکەیـدا خـۆی نابینێتەوە، بەڵکو لەوەدایە کە بارنیـت و چـاودێرانی تـازە موحافـەزەکاری وەکـو رۆبـەرت کاگـان و فرنسـیس فۆکۆیامـا، بوونەتـە کەسـایەتی بەرچـاوی دوای شـەڕی سـارد و دوای هێرشـەکانی ١١ی سیپتەمبەری ٢٠٠١.

دیارە بە هەمان شێوەی کۆتایی جەنگی دووەمی جیهانی، سـەرەوژێر کردنـی نەخشەسـازییەکانی تایبەت بە شەڕی سارد بووە هۆی دروستبوونی تەنگژەیەکی جوگرافی لە ساڵانی نەوەتەکاندا. ئەڵبەتـە دارِشتنی نەخشەی ماوەی دوای شەڕی سـارد بـە شـەوق و زەوقێکـی گـەورەوە ئـەنجام دراوە،چـونکە رۆشـنبیران و خـاوەن ئایدیۆلۆجییـە رۆژئاواییـەکان گرەویـان لەسـەر گرنگیـی دارِمـانی رژێمـە کۆمۆنیستییەکان و دابەشبوونی یەکێتی سـۆڤێت دەکـرد. بـەلای رۆشـنبیرانی وابەسـتە بـە پـرۆژەی "سەدەی تازەی ئەمریکا" وە، پێشوازی کردنی ئیدارەی سەرۆك کلینتون لە جیهانگـەرایی و جیهـانی فرە جەمسەری هەڵەیەکی ترسناك بوو. بە بۆچوونی ئەوان، لە جێگـای ئـەوەی ئـەمریکا بچـێتە نـاو جیهانێکەوە کە تێیدا هەماهەنگی و شێوازەکانی حوکمی دوور لە ناوچەگەری باڵادەست بێـت، باشـتر وایـە ئامادەسـازی بکـات بـۆ بـەکاربردنی هـەژموونی سـەربازی و سیاسـی خـۆی بەمەبەسـتی کۆنترۆڵکردنی جیهانێك کە لە جاران زیاتر مەترسیدارە.

نەخشە، وێنەی مانگی دەستکرد، و هەواڵگری

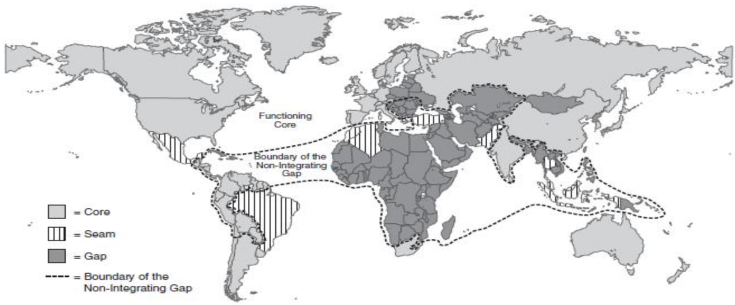
ئەمریکا و سەدام حوسێن

رۆژنامەنوسی بـەریتانی "رۆبـەرت فسـك" چـیرۆکی بازرگـانێکی چـەکی ئـەڵمانی دەگێرێتـەوە کـە باسـی کۆبوونەوەیەکی خۆی بۆ کردووە لەگەڵ چەند بەرپرسێکی پەنتاگۆن لە سەرەتای ساڵانی هەشتاکاندا. باسـەکەی بـەم شێوەیە بووە:

بەڕێز فسك... لە سەرەتای شەڕەکەدا لە مانگی ئەیلوولی ساڵی ١٩٨٠، لە لایـەن پەنتاگۆنـەوە بانگهێشـت کرام. لەوێ تازەترین وێنەی هێڵـەکانی پێشـەوەی ئێرانییـەکانیان پێشـکەش کـردم کـە مانگـە دەسـتکردەکانی ئەمریکا تۆماریان کردبوون. ئیتر هەموو شتێك لە وێنەکاندا دەردەکەوت:

شوێنی چەك و تەقەمەنی ئێرانییەکان لە عەبادان و ئەودیوی خورەمشار، هێڵەکانی کەندەك (خنـدق) لـە لای رۆژهەلاتی رووباری کارون، و دیواری تانکەکان- هەزارەها تانك- بە درێژایی سنوورەکانی باشـووری ئێـران بـەرەو کوردستان. هیچ سوپایەکیش چاوەڕوانی لـەوە زیـاتری لێ ناکرێـت. ئینجـا منـیش نەخشـەکانم هـەڵگرت و لـە واشنتونەوە بە فرۆکە بەرەو فرانکفۆرت بەرێ کەوتم، لەوێشەوە لە رێگای هێڵی ئاسمانی عێراقەوە راسـتەوخۆ بـەرەو بەغدا. عێراقییەکان بەم دیارییە زۆر زۆر سوپاسگوزار بوون.

بێگومان بە پێی نەخشەسازییەکەی بارنیت، جیهان پڕە لـە مەترسـی بـە تایبـەتییش کـە تـۆڕە تیرۆریستییەکان و حکومەتە شەڕخوازەکان دەتـوانن زیـان بـە نەخشـەی جیۆپـۆلیتیکی و سیسـتمی جیهانی بگەیەنن. هاوکات سەبارەت بەو وڵاتانەی کە لە ناو دڵی زەویـدان، دابڕانیـان لـە کۆمـەڵگای جیهانی بە مەترسیدار دەژمێردرێت. لە جیهانێکیشدا کە دابەش بووە لە نێوان "کرۆکێکی چـالاك" و "بۆشاییەکی پەرتەوازە"دا، نەخشە تازەکـانی بارنیـت، ئـەو وڵاتانـەی هەماهـەنگن لەگـەڵ بـەها و سیاسەتەکانی ئەمریکا لەو وڵاتانە جیا دەکاتەوە کە بە پێچەوانەی ئەو سیاسـەتانە کـار دەکـەن. لـە ئەنجامیشدا، ئەم دابەش کردنەی جیهان دەبێتە پاساو بـۆ بـەکار هێنـانی هێـزی ئـەمریکا لـە چـەند ناوچەیەکی تایبەتدا وەکو عێراق لە ئێستادا و لەوانەیە ئێرانیش لە ئایندەدا.

24. Barnett's functioning core and non-integrating gap

٢٤. نەخشەکەی بارنیت کە تێیدا کرۆکی کارا و بۆشایی یەکنەگرتووی زەوی دەردەکەون

بارنیت دەڵێت کە بۆچوونەکەی لەسەر ئەنجامگیرییەکی سـادەی جـوگرافی بـەم شـێوەی خـوارەوە بونیاتنراوە: پێویستە مەترسی لە ڕێگای شوێنەکەیەوە دەستنیشـان بکرێـت نـەك سەرچـاوەکەی. بـە واتایەکی تر، ئەم بۆچوونە جوگرافییە وەکو ئەوەی ماکنـدەر و ئـەوانی پێشـتر، بایـەخ بـە ناسـاندن و باسکردنی مەترسی لە سەر ئاستێکی جیهانی دەدات. بارنیت لە کتێبێکیدا کە وەکو بەدواداچوون بـۆ تیۆرەکەی دایناوە، دوو نەخشە بکار دێنێت بۆ ئەوەی زیاتر تیۆری دابەش بـوونی جیهـان بەسـەر دوو بەشدا بسەلمێنێـت. لە نەخشەی یەکەمدا کە لەگەڵ بابەتەکەی گۆڤاری ئیسـکوایەر بـەکاری هێنـاوە، جیهان بەسەر دوو پشکدا دابەش بووە و ناوچەیەکی شین بە درێژایی هێڵی ناوەڕاست دەدرەوشێتەوە تـا

ئامارژە بەو بۆشاییە مەترسیدارە بکات. ئەمانە پارچەکانی جیهانن کە ولاٚتە شکستخواردووەکان بەڕێوەیان دەبەن و یان ئەو ناوچانەن کە وەکو پێویست تێکەڵ بە سیستمی جیهانی نەبوون.

نەخشەی دووەمیش وەسفی دەستتێوەردانی ئەمریکا لە سەردەمی دوای ساڵی ١٩٩٠ دەکات و چەند لایەنێکی جیاواز دەگرێتەوە وەکو: دەستتێوەردانی مرۆیی، شەڕ کردن، چۆلکردن، و نیشتەجێ کردنی کاتی. بێگومان ئامانجی بنەڕەتیی هەردوو نەخشەکە ئەوەیە کە چۆنێتی تێوەگلانی بەردەوامی هێزەکانی ئەمریکا لەم بۆشاییە پەرت و بلاوەدا روون بکاتەوە، هەرچەندە سوودێکی ستراتیجی گەورەشی بۆ ئەمریکا بەدواوە نییە. بارنیت لە لای خۆیەوە رەخنەی لە دەستتێوەردانەکانی ئەمریکا لە سالاٚنی نەوەتەکاندا گرتووە، چونکە بە بۆچوونی ئەو، بە باشی هەڵسەنگاندن بۆ دەستتێوەردانەکان نەکراوە تا بزانن ئایا ئەو کردە سەربازییانە تا چەند لە بەرژەوەندی ئابووری و ئاسایشی ئەمریکادا بوون.

بەگشتی، وەکو ئەوەی سوزان رۆبەرتس و جوگرافیناسانی دیکە ئاماژەی پێ دەکەن، رووبەرە سیاسییە جیهانییەکان بەوە پێناسە دەکرێن کە ئایا بە باشی بەیەکەوە بەستراون (واتا رێکخراون) یان پەرتەوازەن (واتا شێواون). لەم جیهانەدا کە بە شێوەی کۆمپیوتەرە، ئەمریکا رۆڵی بەڕێوەبەر دەگێڕێت و جیهانگەرایی تازە- لیبراڵی بەرنامەی کۆمپیوتەرەکەیە. بە بۆچوونی بارنیت، پێویستە ستراتیجییەتی ئەمریکا لەسەر بنەمای زیادکردنی ئەندامێتی ولاٚتانی کرۆك و دەستتێوەردانی یەکلاکەرەوە لە بۆشاییە پەرتەوازەکەدا بونیات نرابێت. بۆ ئەوەی ئەو ئەرکانەش جێبەجێ بکات، پێویستە ئامادە بێت بۆ ئەنجامدانی کردەی یەکلایەنە بە مەبەستی رێکخستنەوەی سیستمی جیهانی. لەبەر ئەوە پێویستی بە چەند رێسایەکی تازە دەبێت بۆ مامەڵە کردن لەگەڵ بۆشاییە پەرتەوازەکەدا، بە تایبەتییش چونکە ئەو بۆشاییە ناچێتە ژێر باری سیستمی پەیڕەوکراو لە ولاٚتانی ناوچەی کرۆك. بەلاٚم دامەزراوەکانی وەکو دادگای تاوانی نێودەوڵەتی هەوڵ بۆ سنووردار کردنی دەسەلاٚتی ئەمریکا دەدەن بە تایبەتی لەو کاتەی کە ئەو ولاٚتە پێویستی بە دەستێکی کراوە دەبێت بۆ سەپاندنی یاساو سەقامگیری لەو شوێنانەی جیهان کە دوور لە یاسا هەڵس و کەوت دەکەن. بێگومان ئەم بێزارییەی ئەمریکا لە هەڵس و کەوتی دادگای تاوانی نێودەوڵەتی بەهەمان شێوە نەتەوە یەکگرتووەکان و یاسای نێودەوڵەتییش دەگرێتەوە.

وادیارە لە سایەی ئەو بارودۆخەدا، رۆڵی ئیمپریالی ئەمریکا لە چوارچێوەی نەخشەو هەڵسەنگاندنە نێوخۆییەکاندا دەمێنێتەوەو قەتیس دەبێت. بۆچوونەکەی(بارنیت) یش کە گوایا ئەمریکا خەریکی رێکخستنی شێوە سیستمێکی جیهانییە، دەبێتە مایەی سەرسوڕمان بۆ ئەوانەی

ڕەخنە لە ڕۆڵی ئەو وڵاتە لە بوارەكانی پێشخستنی دیموكراسی و ئازادی و بازاڕی ئازاد دەگرن، بە هۆی چالاكییەكانی ئەمریكا لە جیهانی سێیەم لە سەردەمی شەڕی سارد و دوای ئەو ماوەیەش. دیارە دووپاتكردنەوەی ئەوەی كە بن لادن و تۆڕی قاعیدە "دەرەنجامێكی ڕاستەوخۆی ئەو بۆشاییەن"، تەنها خوێندنەوەی چەند تاك و گروپێكە كە كەوتوونەتە ژێر كاریگەری سیاسەتی دەرەوەی ئەمریكای سەردەمی شەڕی سارد، بە تایبەتییش لە رووی پەیوەندی نێوان ئەمریكا و سعودیە و ئەمریكا و (پاكستان) ەوە كە بۆ زیاتر لە شەست ساڵ دەگەڕێتەوە. لەم چوارچێوەیەشدا نەخشەی نوێی پەنتاگۆن خەونێكی ترسناكەو ئەزموونی ئەمریكا لە عێراقی دوای ساڵی ٢٠٠٣ بەڵگەیە لەسەر ئەوەی كە پاڵپشتی كردنی دیموكراسی و بازاڕی ئازاد لەو وڵاتانەی ئەمریكا بە داگیركار دەژمێرن، مەترسی گەورە دەخاتە سەر هێزی سەربازیی ئەمریكا.

ئەنجام

وا دیارە بایەخدان بە نەخشە وەكو هۆكارێكی پەسەند بۆ تێگەیشتن لەوەی كە پێی دەوترێت راستییەكانی سەر زەوی، لە ناوجەرگەی جیۆپۆلیتیكەوە هەڵدەقوڵێت. نوسەرانی بواری جیۆپۆلیتیكییش هاوكات لەگەڵ نەخشەسازاندا، نارەزایی بەرامبەر هەر بۆچوونێك دەردەبڕن كە نەخشەكانیان بە دەرچوون لە چوارچێوەو ئامانجی جوگرافی تۆمەتبار بكات. بێگومان نەخشە بە كەرەستەیەكی دەسەڵات دادەنرێت و حكومەتەكانیش لە دێر زەمانەوە دركیان بە گرنگی ئەو كەرەستەیە كردووە. لە راستیدا زۆربەی وڵاتان و بەتایبەتییش ئەوانەی كێشەی ناوچە و سنووریان هەیە، هەمیشە كۆنترۆڵی پرۆسەی بەرهەمهێنان و بڵاوكردنەوەی نەخشەیان لە دەستی خۆیاندا هێشتووەتەوە. بۆ نموونە لە حاڵەتی هند و ئەرجەنتیندا، نەخشە لە لایەن دەسەڵاتی سەربازییەوە دادەنرێت. هەر نەخشەیەكیش كە دوورگەكانی فۆكلاند بە "ئیسلاس ماڵڤیناس" ناوزەد نەكات، ئەوا وەكو سووكایەتی كردنێكی فیدراڵی بە وڵاتی ئەرجەنتین دەژمێردرێت چونكە"ئیسلاس ماڵڤیناس" بە مانای ئەوە دێت كە دوورگەكان خاكی ئەرجەنتینن نەك بەریتانیا.

بە گشتی، دەكرێ ئەو نەخشانەی لەژێر سانسۆری حكومەتدان ببنە كلیلی كاریگەر بۆ هەر گۆڕانكارییەك كە لە بۆچوونی جیۆپۆلیتیكی وڵاتاندا روو بدات. هەرچەندە ئەم بەشە زیاتر باس لە چەند نموونەیەكی كەمی ئینكلیزی و ئەمریكی دەكات دەربارەی گۆڕینی پرۆژەی نەخشەسازی لەم سەد ساڵەی دواییەدا، بەڵام تەقلیدێكی نەخشەسازی كۆنتر و دەوڵەمەندتر بەدی دەكرێت كە جیهانی رۆژئاواو ئیسلامی و كۆنفۆشیۆسیش دەگرێتەوە. بۆ نموونە لە وڵاتی چیندا، هەوڵی زۆر دەدرێت بۆ

هۆشیار کردنەوەی خەڵك دەربارەی کیشوەری ئەفریقا وەکو هاوبەشێکی کۆمەلایەتی. ئەمەش لە کاتێکدا دێت کە بازرگانی و وەبەرهێنانی ئابووری لە نێوان هەردوولادا رووی لە زیادبوون کردووە. بەلام لەگەڵ ئەوەشدا، میدیا و کەرتی پەروەردەی ئەو ولاتە پێداگری لەسەر بابەتی گرنگی دیکە لە جوگرافیای سیاسی کۆماری خەڵکی چین دەکەن، وەکو کاریگەریی داگیرکردنی ژاپۆن بۆ کۆماری مەنشوریا لە ساڵەکانی بیستەکان و سییەکانی سەدەی رابردوودا، مەحاڵیی دابەش بوونی چین و تایوان و هەروەها پێویستی بەربەرکانیێ کردنی هەژموونی ئەمریکا لە ئاسیا و ناوچەی زەریای هێمن.

بەشی شەشەم
جیۆپۆلیتیکی گشتی

ئایا بەم دواییە لە جۆری ئەم فیلمانەتان بینیوە: تێکشکانی ناڕاستەخۆ (٢٠٠١)، لە پشتەوەی هێڵەکانی دوژمنەوە (٢٠٠١)، فرمێسکەکانی خۆر (٢٠٠٣)، و یەکگرتوو ٩٣ (٢٠٠٥)؟ بە لای زۆربەی خەڵکەوە، فیلم بۆ سەیر کردن و چێژ لێ وەرگرتنە بە بێ ئەوەی بینەر بە وردەکارییەوە بیر لە هێڵە گشتییەکانی چیرۆکەکەو شوێنی رووداوەکان و یان گفتوگۆی نێوان کاراکتەرەکان بکاتەوەو شێکردنەوەیان بۆ ئەنجام بدات. هەر کەسێکیش بە قووڵی بیر لە ناوەڕۆکی چیرۆکی ئەو فیلمانە یان شێوەی نیشاندانیان بکاتەوە، ئەوا دەچێتە خانەی ئەو پسپۆرانەی کە مشت و مڕ لەسەر بابەتی "فیلم لە سەردەمی تیرۆر"دا دەکەن. بە بۆچوونی پسپۆری پەیوەندییەکانی دەرەوە "سینسیا ویبەر" یش، ئەو فیلمانە زۆر گرنگ و بەهادارن، چونکە دەکرێ بەکار بهێنرێن بۆ ئەوەی بزانرێت چۆن جیۆپۆلیتیکی پراکتیکی لە سیاسەتی دەرەوەی ئەمریکادا لە ڕێگای جیۆپۆلیتیکی گشتیی هۆلیۆدەوە نیشان دەدرێت. واتا ویبەر بە ئاشکرا پێداگیری لەسەر "وانەی ئەخلاقی" ناو فیلمەکان دەکات کە لە شێوەی چەند پرسیارێکدا خۆی دەبینێتەوە وەکو: چۆن هەڕەشە نیشان دەدرێت؟ ئایا دەکرێ هاوشێوە بۆ هێرشەکانی ١١ی سیپتەمبەر دروست بکرێت؟ ئەو وانە ئەخلاقییانە چین کە لە فیلمەکان وەریان دەگرین؟ ئەگەر فیلم رۆڵی هەبێت لە ناساندن و دروستکردنی ناسنامە تاکە کەسی و دەستەجەمعییەکانیشدا، کەواتە چی وانەیەکی سیاسی و جوگرافی لە رووداوی دڵتەزێنی وەکو ١١ی سیپتەمبەر وەردەگیرێت؟

بەڵام هاوکات وێنا کردن و پراکتیزە کردنی جیۆپۆلیتیکی لە ڕێگای چەند هۆکارێکی ڕاگەیاندنیشەوە وەکو تەلەفزیۆن، موسیقا، فیلمی کارتۆن، ئینتەرنێت، و رادیۆ ئەنجام دەدرێت. ئەم سەرچاوانەش بە لای زۆرینەی خەڵکەوە لە رووی دابینکردنی زانیاری دەربارەی رووداوەکانی ئێستا و رووداوی رابردوویش گرنگ و بایەخدارن. بەشێك لەو هۆکارە راگەیاندنانە،ئەگەر هەمووشیان نەبن، لەبەر شوێنی جوگرافی بلاو کردنەوەیان و دەستگەیشتنی خەڵك بە تەکنەلۆجیا، بە ئاسانی بەردەست دەبن بە تایبەتییش لە ناوچەکانی وەکو ئەمریکای باکوور و ئەوروپا و چەند ناوچەیەك لە کیشوەری ئاسیا. بێگومان دەست گەیشتن بە ئینتەر نێت لە ناوچەکانی وەکو بیابانی ئەفریقا وەکو پێویست نییە، بەڵام لە بەرامبەردا ئەمریکا گەورەترین سەرچاوەیە بۆ دابینکردنی زانیاری ئینتەرنێت لە جیهاندا. هەروەها بالادەستیی زمانی ئینگلیزی لەسەر ئاستی جیهان لەم رووەوە گرنگە و سەردەم و

زەمانەش رۆڵی خۆیان هەیە. بۆ نموونە، بەرنامە گاڵتەجاڕییەکەی "جۆن ستیوارتس" بە ناوی "دەیلی شۆ" بە لای زۆرێك لە لاوانی ئەمریکاوە بە گرنگترین سەرچاوەی هەواڵ دادەنرێت.

لەم بەشەدا، باس لە رۆڵ و کاریگەریی گەورەی وێناکردنی بابەتەکانی ناوچە، سەرچاوە، ناسنامە، و سیاسەت لە جیۆپۆلیتیکی گشتدا دەکەم، بێجگە لەو جموجوڵانەی کە لە میدیای جیهانیی لەم بارەیەوە بەرچاو دەکەون. بە مەبەستی کورتبڕییش، بایەخی زیاتر بە شێوازەکانی میدیا وەکو فیلم، تەلەفزیۆن، رادیۆ، و ئینتەرنێت دەدەم کە ئەمەش تا رادەیەك حەزو ئارەزووی خۆم لەم بارەیەوە دەردەخات. هەروەها بەشی هەرە زۆری گفتوگۆکان لە رێگای ئاماژە کردن بە میدیا ئینگلیزی زمانەکانی وەکو هۆلیوود، BBC World Service، و دەنگی ئەمریکا روون دەکرێنەوە نەك رۆژنامەی عەرەبی، سینەمای ئێرانی، تەلەفزیۆنی چینی، و یان رادیۆی مۆسکۆوە. هیواداریشم ئەم بەشە ببێتە هاندەر بۆ خوێنەرانی ئارەزوومەند تا سوود لە سەرچاوەی میدیایی بەشەکانی تری جیهان وەربگرن.

رادیۆی فەردا و پەیوەندییەکانی نێوان ئێران و ئەمریکا

رادیۆ فەردا کە لە کانوونی یەکەمی ساڵی ٢٠٠٢ دامەزراوەو بارەگاکەی لە شاری (پراغ)ی پایتەختی کۆماری (چیك)دایە، لە لایەن وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکاوە سەرچاوەی دارایی بۆ دابین دەکرێت. رادیۆکە بە زمانی فارسی بەرنامەکانی پەخش دەکات و ئامانجیشی گەیشتنە بە بیسەرانی ئێرانی و ئێرانییەکانی تاراوگە لە رێگای بەرنامەی مۆسیقا و پەخشی هەواڵەکانەوە. بەڵام ئامانجی رادیۆکە تەنها بریتی نییە لە نیشاندانی وێنەیەکی ئەرێنی ئەمریکا، بەڵکو "خەبات لە پێناو ئازادی و مافی چارەی خۆنوسینیش لە ئێران" دەگرێتەوە. وەکو کاردانەوەیەکیش بۆ ئەو هەنگاوە، حکومەتی ئێران تەکنەلۆجیای شپرزەکردن (تشویش) ی لە وڵاتی کوبا کڕی بەمەبەستی ریگا گرتنلە هاووڵاتیانی ئێرانی لە گوێ گرتن و بیستنی بەرنامەکانی ئەو رادیۆیە. هەر لە چوارچێوەی ئەو کاردانەوەشدا، ئێران کەناڵێکی ئاسمانی تەلەفزیۆنی بە زمانی عەرەبی دامەزراند بە ناوی کەناڵی (العالم) بەمەبەستی گەیاندنی کولتووری وڵاتەکەی بە عێراق و شوێنەکانی تر. ئەمەش بە کارێکی زۆر گرنگ بۆ ئێرانییەکان دەژمێردرێت، چونکە ئەمریکا هەمیشە ئێران بە داڵدەدانی رێکخراوە تیرۆریستییەکانی ناو عێراق و لوبنان تۆمەتبار دەکات بێجگە لە تۆمەتی پەرەدان بە بەرنامە ئەتۆمییەکەی.

وادیارە یەکێك لە بەرچاوترین شێوازەکانی پەوەندی ئەلیکترۆنی لە ئێراندا بریتیە لە "بلۆگ"بە تایبەتییش لە نێو لاواندا، هەرچەندە حکومەتی ئەو وڵاتە بە زۆری هەوڵ بۆ گرتنی ئەو کەسانە دەدات کە بلۆگینگ" بەکار دێنن. هەوڵی گرتنی لاوەکانیش کاتێ زیاتر دەبێت کە لە ژیاننامەکانیاندا لەسەر ئەو لاپەڕەیە ئاماژە بە یاخیبوونی سیاسی دەکەن.

میدیا و جیۆپۆلیتیکی گشتی

مایەی سەرسوڕمانە کە نوسەرانی بواری جیۆپۆلیتیك پێشتر بایـەخی زۆریـان بـە جیۆپـۆلیتیکی گشتی نەداوە، سەرەڕای ئەوەی کە میدیا رۆڵی گرنگ دەبینێت لە تێگەیشـتنی مـرۆڤ و کـارلێکردنی لە جیهاندا. هەر یەك لە ئێمە خاوەن هۆکاری میدیایی تایبەت بـە خۆیـەتی کـە لـە رێگـای دەست گەیشتن و کارلێکی میدیا جیاوازەکانی وەکـو رۆژنامـەو رادیـۆ و تەلـەفزیۆن و ئینتەرنێتـەوە بۆمـان دروست بووە. دیارە بەهۆی زۆریی ژمارەی کەناڵە تەلەفزیۆنییە ئاسمانییەکانەوە، ئـەم چـوار شـێوازەی راگەیاندن هەمیشە بە رادەیەکی بـاش لەبـەر دەسـتی زۆربـەی دانیشـتووانی ئـەمریکای بـاکوور و ئەورووپا و بەشێکی زۆر لە ئاسیا و ناوچەی زەریای هێمندایە. بێگومان لەوەتای راگەیانـد لـە سـەدەی بیستەمدا بە چڕی هاتووەتە گۆڕەپانی کارەوە، پەیوەندیی جیهـانیی تونـدو تـۆڵ تـر و خێراتـر بـووە. هەرچەندە زۆر جار شێوازی راپۆرتە رۆژنامەوانییەکان بە نـەخوازراو دادەنرێـت، بـەلاّم ئـەو راپۆرتانـە گەلەکان و شوێنەکان و رووداوەکان بە باشی پێکەوە دەبەستنەوە.

گومان لەوەدا نییە کە دروستکردن و بلاّو کردنەوە و سوود وەرگـرتن لـە هەواڵـەکان لـە بنەڕەتـدا یەکسان و هەماهەنگ نییە، چونکە هەندێك لە ئاژانس و کۆمەڵگاکان باشـتر لـە شـوێنەکانی دیکـە دەستیان بە سەرچاوەکانی هەواڵ را دەگات. لە رووی دروستکردنی هەواڵیشـەوە، ئـەورووپا و ئـەمریکا لە پێشەوەن بە هۆی بالاّدەستیی دامەزراوە زەبەلاحەکانی وەکو

((CNN International, Time-Warner, News International, and BBC)).

ئەم دەزگایانە لە رووی بڕیاردان لەسەر شێوازو ناوەڕۆکی پـەخش کردنـەوە زۆر گـرنگن، سـەرەڕای بوونی ئەو رۆژێمە نەتەوەیی و نێونەتەوەییانەی کە تا رادەیەکی زۆر کـۆنترۆڵی بینـەر و بیسـەرەکانی خۆیان دەکەن. ئەڵبەتە ئەوە راپۆرتی رۆژنامەوانی و پەخشی تەلـەفزیۆن و بەرنامـەی ئینتەرنێتـە کـە بڕیار دەدات چی جۆرە خەڵك و شوێن و رووداوێك شایستەی بایەخ پێدانی زیاترە. ئـەم هەڵبژاردانـەش لە لای خۆیانەوە کاریگـەرییان لەسـەر کاردانـەوەی بینـەران دەبێـت بەرامبـەر گێڕانـەوەی رووداوی تایبەت بە قوربانی و تاوانباران، چەوسێنەر و چەوساوەکان، و تاکە ناسراو و گرووپە نەناسـراوەکان. بـۆ نموونە، زۆربەی خەڵکی پێگەیشتوو لە تەمەنە جیاجیاکاندا بە بیریان دێتەوە کەی و لە کوێ بۆ یەکـەم جار وێنەی کوژرانی سەرۆك "کەنەدی"یان لە کـانوونی یەکـەمی ١٩٦٣دا لـە رێگـای تەلەفزیۆنـەوە بینی. بەلاّم رووداوەکانی وەکو دارمانی دیواری بەرلین لـە تشـرینی یەکـەمی ١٩٨٩ و هێرشـەکانی ١١ی سیپتەمبەری ٢٠٠١ زیاتر لە بیرو هزری نەوەکانی دواتردا زیندووە.

لەبەر ئەوەی راگەیاندن توانای دروستکردنی رای گشتی هەیە و لەسەر هەردوو ئاستی نێوخـۆیی و جیهانییش کاریگەریی دەخاتە سەری ئەگەر بە شێوەی بەرفراوان پەخش و بلاّو بکرێتـەوە، بۆیـە هـیچ مایەی سەرسوڕمان نییە کە حکومەتەکان هەوڵ بدەن بۆ رێکخسـتن و چـاودێری کـردن و پەکخسـتن و تەنانەت قەدەغە کردنی ئەو راگەیاندنانە بە پێی بەرژەوەندی خۆیان. ئـەو هـەرا گەورەیـەش کـە دوای بلاّو بوونەوەی وێنەکانی ناو زیندانی ئەبو غرێب هاتە ئـاراوە، نموونەیـەکی ئـەم حاڵەتەیـە. فیلمێکـی دیکۆمێنتیی کەناڵی هەواڵی CBS ی ئەمریکی لە مانگی نیسـانی سـاڵی ٢٠٠٤دا لـەم بارەیـەوە بلاّو کرایەوە. تێیدا وێنەی چەند بەندکراوێکی عێراقی کە بە کـامێرای دیجیتـاڵی پاسـەوانێك گـیراوە، دەردەکەوێت لە کاتێکدا رووبەڕووی سوکایەتی پێکردن و ئەشکەنجەدان دەبنەوە. بێگومـان کاریگـەری ئەو فیلمە دیکۆمێنتارییە زۆر راستەوخۆ و وروژێنەر بوو. بۆیە ئیدارەی سەرۆك (بوش) ناچار بـوو زۆر بە خێرایی سەرکۆنەی ئەنجامدەرانی رووداوەکە بکات و بە " چەند سێوێکی گەنیو" ناوزەدیان بکـات. بەلاّم بە لای رەخنەگران لە سیاسەتی دەرەوەی ئەمریکا چی لە ناوخۆ بێـت یـان لـە دەرەوە، وێنـەکان وەکو نیشانەیەك بۆ تاوانبارکردنی سیاسەتی دووفاقانەی ئەمریکا بەکار دەهێنران، بە تایبەتییش هـەر کاتێك ئەو وڵاتە باس لە پاراستنی مافەکانی مرۆڤ و نەریتی دیمـوکراتیی لیبراڵـی بکـات. هەرچـەندە پێشتریش وێنەکان لە سەر سایتە جیاجیاکان بلاّو کرابوونەوە، بەلاّم ئەو کەسـانەی بڕیاریـان دابـوو بـە توندی بەربەرەکانێی داگیرکاریی ئەمریکا بۆ عێراق بکەن، زیاتر بۆ ئەو مەبەستە سوودیان لە وێنـەکان وەرگرت. گروپێکی تر لە بینەرانی وێنەکان، شێوازی دیکەی راگەیاندن و کۆڕبەندی کۆمەلاّیـەتییان بەکار دەهێنا وەکو چاپخانە و پـەیامی راسـتەوخۆ بـە مەبەسـتی گفتوگـۆ کـردن و بـیروڕا گۆڕینـەوە دەربارەی مانا و بایەخی ئەو وێنانە.

بەمەش دەگەینە ئەو ئەنجامەی کە هێزی جیۆپۆلیتیکیی راگەیاندن تەنها لە خـودی پەخشـکردندا نییە، بەڵکو گرنگیی زیاتر لە شێوازی باسکردنی کەسەکان، شوێنەکان، و یان رووداوەکاندایە، واتا بـە چی رێگایەك وێنا دەکرێن بۆ بینەران. رووداوەکانی ئەم دواییەی نێـوان لوبنـان و بـاکووری ئیسـرائیل نموونەی ئەم شێوازە باسکردنەیە، تێیدا بـە لای بەشـێکی زۆر لـە بینـەرانی ئیسـرائیل و ئـەمریکا و شوێنەکانی ترەوە، بۆمباران کردنی لوبنـان لـە لایـەن ئیسـرائیلەوە پاسـاوی خـۆی هـەبوو، چـونکە کردەوەکانی حزبولاّ لە باشوری لوبنان هەڕەشەی سەربازی راسـتەوخۆیان بـۆ سـەر ئیسـرائیل دروسـت دەکرد. حزبولاّ تەنها بەرپرس نەبوو لە هێرشە مووشەکییەکان بۆ سەر باکووری ئیسـرائیل، بـەڵکو بـە کوشتنی ژمارەیەك سەربازی ئیسرائیلی و هەروەها خەڵکی سیڤیل لە ئیسرائیل و شوێنەکانی دیکـەی وەکو ئەرجەنتین تۆمەتبار کرابوو. بەلاّم بە بۆچوونی خـەڵکی دیکـە، بۆمبـاران کـردن و داگیرکردنـی

سەربازیی باشوری لوبنان لە لایەن ئیسرائیلەوە نەگونجاو وبێ پاساو بوون، بێجگە لەوەی زۆرترین رادەی زیانیشی گەیاندە خەڵکی سیڤیلی ناوچەکە. بە هەر حاڵ، ئەم وێنەو هەواڵانە دوو بۆچوونی جیۆپۆلیتیکیی دژ بە یەکیان دروست کرد کە هەرگیز یەك ناگرنەوە.

هەروەها دەکرێ ئەم وێنەو هەواڵانە ببنە هاندەر بۆ حکومەتەکان و بزوتنەوە کۆمەڵایەتییەکان و خەڵکی تریش تا داوای رێگا گرتن لەو جۆرە کردە سەربازییانە بکەن. لەوانەیە بەشێك لە بینەران شێوازی جیاوازیان بۆ کاردانەوە پەیڕەو کردبێت وەکو: پەیوەندی کردن بە تەلەفۆن بە مەبەستی سەرەخۆشی کردن لە کەس و کاری قوربانییانی بۆمبارانەکە، ناردنی نامەی ناڕەزایی لە رێگای رۆژنامەکانەوە، یان ناردنی ئیمەیڵ بۆ دام و دەزگا حکومییەکان. واتا وێناکردنی گەل و شوێنەکان لە راگەیاندندا هەموو جۆرێك لە سۆز و داواکاری بۆ پەرچەکردار بە دوای خۆیدا دێنێت، هەرچەندە ئەو داواکاری و پەرچە کردارانە جیاواز و جۆراوجۆریش دەبن. لە حاڵەتی شەڕی ساڵی ٢٠٠٦ لە نێوان ئیسرائیل و لوبناندا، وڵاتە رۆژئاواییەکانی وەکو ئەمریکا و بەریتانیا و فەرەنسا ناچار بوون هاووڵاتییانی خۆیان لە ناوچەکە بانگهێشت بکەنەوە و هەوڵ بۆ راگەیاندنی ئاگربەست و دەستتێوەردانی هێزی ئاشتی پارێزی سەر بە نەتەوە یەکگرتووەکان لە ناوچەی ماملانێکەدا بدەن.

بەڵام بە لای ژمارەیەکی زۆر لە خەڵکی توندڕەو لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاست و جیهانی ئیسلامییەوە، بۆمباران کردنی لوبنان دەخرێتە چوارچێوەیەکی گەورەتر کە بریتییە لە دەستدرێژی یەهودی- مەسیحی بۆ سەر کۆمەڵگا موسڵمانەکان لە چەندین شوێنی وەکو ئەفغانستان، بۆسنە، چیچان، عێراق، و فەلەستین. هەرچەندە پێشتریش وێنەی ژمارەیەك منداڵی کوژراو لە بەیروت لە رۆژنامە رۆژئاواییەکاندا بلاّو کرابووەوە، بەڵام ئێستا وێنەی دیکەی شۆکهێنەری ئەو رووداوانە لە سایتەکانی ئینتەرنێتدا بەرچاو دەکەون و کاردانەوەی توندیش لە هزری خەڵکی توندڕەودا دروست دەکەن. ئەوەتا لە تشرینی یەکەمی ساڵی ٢٠٠٤دا، ئوسامە بن لادن، لە تۆمارێکی دەنگیدا کە لە ئینتەرنێت بلاّو کرایەوە، ئەوەی وەبیر هێنایەوە کە چۆن دیمەنی تاوەرەکانی شاری بەیروت، ئەوانەی فڕۆکە جەنگییەکانی ئیسرائیل هێرشیان دەکردە سەریان، هانی داوە تا بیر لە هێرش کردنە سەر چەند بینایەك لە ئەمریکا بکاتەوە. بەمەش ئاماژەی بە کردەوە سەربازییەکەی ئیسرائیل دەکرد کە لە مانگی حوزەیرانی ساڵی ١٩٨٢ لە دژی لوبنان ئەنجام درا. ئەوەبوو دوای نزیکەی بیست ساڵ پلانەکەی جێبەجێ کرد و زیانێکی گیانی گەورەشی لێ کەوتەوە.

هۆلیوود و ئەمریکا و سینەمای ئاسایشی نەتەوەیی

لە بەشی زۆری سەدەی رابردوودا، ئەمریکا ئەو ویرانکارییەی شەڕ و کارەساتە گەورەیـەی بـەخۆوە نەبینی کە وەکو کارێکی رۆتینی لە پارچەکانی دیکەی جیهاندا روویان دەدا، بێجگە لە هێرش کردنـە سەر بەندەری پیرڵ هاربەر لە کانوونی یەکـەمی ١٩٤١ و هێرشـەکانی ١١ی سـیپتەمبەری ٢٠٠١دا. بەلاّم سەرەڕای ئەو خورپەو ترس زیانە گیانییانەی هەردوو هێرشەکە هێنایانە ئـاراوە، نـاکرێ بـەراورد بکرێن لە گەڵ ئەزموونی هاوشێوەیان لە ولاّتانی وەکو فەرەنسا و بەلجیکا و یـەکێتی سـۆڤێت. راسـتە لە کاتی هەردوو جەنگی جیهانیدا ژمارەیەکی زۆر سەربازی ئەمریکی گیانیان لەدەست دا، بەلاّم ئـەو ململانێیانە لە دەرەوەی ئـەمریکا روویـان دەدا و نەدەگەیشـتنە نـاو خـاکی ئـەو ولاّتـە. کۆمپانیـا فیلمسازە ئەمریکییەکانیش، سەرەڕای دووریی جەنگ لە ولاّتەکەیان، پێـداگیرییان لەسـەر ئـەو قسـە نەستەقە دەکردەوە کە هەمیشە جەنگ بە دوو شێواز ئەنجام دەدرێت: یەکەمیان لە گۆڕەپانی شـەڕدا و دووەمیشیان لە لە رێگای فیلمەکانەوە.

لەبەر ئەوەی ئەزموونی راستەوخۆی ئەمریکا لە شـەڕدا سـنوورداره، هۆلیـوود زنجیرە فیلمێکـی بەرهەم هێنا بە ناونیشانی " سینەمای ئاسایشی نەتەوەیی" کە بە شێوەیەکی تـەکنیکیی بـەرز ئـەو هەڕەشانەی نیشان دەدا کە رووبـەڕووی ئـەمریکا دەبنـەوە. لیسـتی هەڕەشـەکان دوورو درێـژ بـوو و چـەندین ولاّتـی دەگرتـەوە وەکـو یـەکێتی سـۆڤێت، هێـزە کۆمۆنیسـتەکانی دیکـە، نازییـەکان، تیرۆریستەکان، نەیزەکی ئاسمان، ئەو هێزە سرووشتییانەی کە کۆنترۆڵ ناکرێن، و مەکینەو ئامێرەکـان. بە رەچاو کردنی ناوبانگی بەربلاّوی بەرهەمەکانی هۆلیوودیش لە ناوەوەو دەرەوەی ئەمریکا، ئیتر فـیلم وەکو هاریکارێکی چالاك لە نیشاندانی هەڵوێست و گرنگیی ئـەمریکا لـە جیهانـدا سـەیر دەکرێـت، چونکە فیلمەکانی هۆلیوود بۆ زۆرێك لە دانیشتووانی دەرەوەی ئـەمریکا دەبنـە یەکـەم وێسـتگە بـۆ ناسینی ئەو میللەتە(٣٠٠) ملیۆن کەسییەوە.

لەولاشەوەو لە سەردەمی شەڕی ساردda، هاوولاّتیانی ئـەمریکا نـە خـەڵکی یـەکێتی سـۆڤێتیان دەبینی و نە سەفەری ئەو ولاّتەشـیان دەکـرد. بـە هـەمان شـێوەش سـەبارەت بـە ولاّتـی (چـین) ی کۆمۆنیستی و چەند ولاّتێکی تریش کە ئەمریکا پەیوەندی لە گەڵیاندا نەبوو. تەنها ژمارەیـەکی کـەم لە ئەندامانی هێزە چەکدارەکانی ئەمریکا لەو حاڵەتە بەدەر بوون و لـە کـاتی ئەنجامـدانی هەڵمـەتی سەربازیدا چاویان بە خەڵکی ئەو ولاّتانە دەکەوت یان سەردانی ولاّتەکانیان دەکرد. هەروەها بازرگـان و هونەرمەندان و وەرزشوانان و ئافرەتان و سیخوڕەکانیش ئەو دەرفەتەیان بۆ دەڕەخسا. بـە لای زۆربـەی ئەمریکییەکان و هـەروەها ئەوروپییـەکان لـە هـەردوو لای ناوەڕاسـت و رۆژهـەلاّتی کیشـوەرەکەوە،

رتەکەی سەرۆك وەزیرانی بەریتانیا ونستون چرچڵ دەربارەی دروستکردنی "دیـواری ئاسـنین" لـە نـاو ئەوروپا لێدوانێکی درووست و ژیرانە بوو. دواتریش فیلم و رادیۆ و تەلەفزیۆن رۆڵی کاریگـەریان بینـی لە دروستکردنی بۆچوونی تایبەتی ئەمریکا دەربارەی یەکێتی سـۆڤێت و ئـەو هەڕەشـانەی سیسـتمی کۆمۆنیستی لە ناوەو دەرەوەی ئەمریکا دەیکردە سـەر ئـەو وڵاتـە. هـەروەها رۆڵیشـیان هـەبوو لـە پتەوکردنی هەستی ئەمریکییەکان بە بوونی چەندین خەسڵەتی گرنگ لە وڵاتەکەیاندا وەکو ناسـنامەی خۆماڵی، وڵاتی ئازادیخوازان، قەڵای دیموکراسی، و شێوازی لیبراڵـی بـۆ ژیـان کـە پێشـتر لـە سـاڵی ١٩٤٧دا سەرۆك ترومان باسی کردبوون.

میژوونووسانی بواری فیلمسازی دووپاتی دەکەنەوە کە گرنگترین قۆناغەکانی سینەمای ئـەمریکی لە سەردەمی شەڕی ساردا لە ساڵانی چـلەکان و پەنجاکانـدا بـووە. لەبـەر ئـەوەی لـەو سـەردەمەدا تەلەفزیۆن وەکو پێویست بلاو نەبووەوە و بەشێکی زۆر لە خەڵك هێشتا نەببوونـە خـاوەن تەلـەفزیۆنی خۆیان، بۆیە بە زۆری روویان لە شاشەکانی سینەما دەکرد نەك تەنها بۆ سەیرکردنی فیلمـەکان بـەڵکو بۆ بینینی رۆژنامەی سینەمایی و فیلمە دیکۆمێنتارییـەکان کـە لەگـەڵ فیلمەکانـدا نیشـان دەدران. (رۆژنامەی سینەمایی: فیلمێکـی کـورتی تایبـەت بـە هەواڵـە کـە لەگـەڵ فیلمـە سـینەماییەکەدا پێشـکەش دەکـرا—وەرگێـڕ). گرنگیـی زۆری ئـەو فیلمانـەش لـەوەوە سەرچـاوەی دەگـرت کـە کۆمپانیاکانی هۆلیوود بۆ بەرهەمهێنانی فیلم پەیوەندی پتەویان لەگەڵ چەند وەزارەتێکـی حکومەتـدا هەبوو وەکو وەزارەتی دەرەوە و وەزارەتی بەرگری لە واشنتون. ئـەوەبوو لـە سـاڵی ١٩٤٨دا پـەنتاگۆن ئۆفیسێکی پەیوەندی وەکو بەشێك لـە نوسـینگەی جێگـری وەزیـری بـەرگری بـۆ کاروبـاری گشـتی دامەزراند کە لە دوو رووەوە گرنگ و بایەخدار بوو:

یەکەم: دەستنیشانکردنی هێڵی گشتیی چیرۆکی فیلمەکان .

دووەم: بڕیاردان لەئەوەی ئایا هاوکاری نێوان هەردوولا ئەو بەرهەمانەش بگرێتەوە کە پێویسـتیان بە بەکارهێنانی کەسایەتی و کەرەستەی سەربازی ئەمریکی هەیە یان نا؟

بۆ نموونە، پەنتاگۆن بـە سـەرباز وپلەدارەکانییـەوە بەشـداری لـە فیلمـی وەکـو "درێـژترین رۆژ" (١٩٦١) دەکرد. بەڵام دواتر بە هۆی پەرە سەندنی تەنگـژەی سیاسـی لـە بـەرلین کـە گەیشـتە ئـەو رادەی ئەڵمانیای رۆژهەڵات دیوارێك دروست بکات و شارەکە دوو کـەرت بکـات، پـەنتاگۆن ناچـار بوو ژمارەیەك لە سەرباز و پلەدارەکانی لە کاتی بەرهەمهێنانی فیلمەکەدا بکێشـێتەوە. ئـەو دابـەش کردنەش بەردەوام بوو هەتاکو مانگی تشرینی دووەمی ساڵی ١٩٨٩ کاتێ ئەڵمانییەکان دیوارەکـەیان رووخاند و جارێکی تر بەرلین گەڕایەوە دۆخی جارانی خۆی.

پێشتریش پەنتاگۆن لە نزیکەوە هەماهـەنگی لەگـەڵ بەرهەمهێنـەرانی وەکـو (فرانـك کـاپرا) دا دەکرد و سەرباز و کەرەستەو ڕێنمایی پێویستیشی لە زنجیرە فیلمەکەیدا بـە ناونیشـانی "بۆچـی شـەڕ دەکەین؟" پێشکەش کرد. ئەم زنجیرە بە تایبەتی بایەخـدانی دەسـەڵاتدارانی ئـەمریکای بـە میـدیای بینراو لە دروستکردنی ڕای گشـتیدا نیشـان دەدا. بـە ڕەچـاو کردنـی ڕاددەی هەڕەشـەکانی یـەکێتی سۆڤێتیش، هیچ مایەی سەرسوڕمان نەبوو کە چەند دەزگایـەکی دیکـەی وەکـو ئاژانسـی زانیـاری و ئاژانسی هەواڵگری ئەمریکا فیلم بە هۆکارێکی کاریگەر دابنێن لە ئاگادار کردنەوەی گەلی ئـەمریکا و خەڵکی تریش لە دەرەوەی وڵات دەربارەی مەترسییەکانی یـەکێتی سـۆڤێت لەسـەر ئـەمریکا. بـۆ نموونە، ئاژانسی هەواڵگری ئەمریکا بودجەی نهێنی بۆ فیلمی کاریگەری "کێڵگـەی ئـاژەڵ" کـە لـە ساڵی ١٩٥٤ نیشاندرا، دابین کردبوو، چونکە جێ پەنجەی "جۆرج ئۆرویل" ی نوسەرەکەی بە کاریگەر هەژمار دەکرا بە هۆی ئاماژە ناڕاستەوخۆکانی ناو فیلمەکە بە جێبەجێ نەبوونی بەڵێنـەکانی شۆڕشـی ڕوسیا لە ساڵی ١٩١٧دا.

بە گشـتی، لـە سـاڵانی چـلەکان و پەنجاکانـدا کۆمپانیاکـانی بەرهـەمهێنانی فیلمـی هۆلیـوود پێویستییان بە بودجەو دەست تێوەردانی حکومەت نەما کە ببێتە هانـدەریان بـۆ ئـەوەی بـە باشـی هەڕەشەکانی یەکێتی سۆڤێت و سیسـتمی کۆمۆنیسـتی بـۆ سـەر سیسـتمی سیاسـی وڵاتیـان ڕوون بکەنەوە. لەو سەردەمەدا ئەمریکا و ڕوسیا تووشی پێکدادان هاتن لەسـەر ئاینـدەی بـەرلین و نیمچـە دوورگەی کۆریا. ئیتر فیلمەکانی وەکـو "کوڕەکـەم جـۆن" (١٩٥٢)، "ئەسـتێرەی مـەریخی سـوور" (١٩٥٢)، و "شتەکە" (١٩٥١) باسیان لە پەیوەندیی نێوان ئەو هەڕەشەو مەترسییانەیان دەکـرد کـە لەو ماوەی پڕ ئاشووبەدا توشی خەڵکی ئەمریکا دەبوونـەوە. لـە کاتێکـدا فیلمـی یەکـەم پێـداگیری لەسەر دەسەڵاتی کۆمۆنیستی لە کارتێکردن و تێکدانی ورەی لاوەکان دەکـرد، دوو فیلمەکـەی دیکـە باسیان لەو مەترسییانە دەکرد کە نەیارانی ئاسایشی نەتەوەیی وڵات دەیانخوڵقانـد. ئەگـەر بـە سـەر یەکەوەش خوێندنەوەیان بۆ بکرێت، فیلمەکان ئەوەیان نیشان دەدا کە خەڵکی ئەمریکا پێویسـتیان بـە هوشیارکردنەوەی بەردەوامە،و هەروەها پێویستیشە هەژموونی ترسناکی کۆمۆنیزم سنووردار بکرێت.

بە هەمان شێوەی بیرکردنەوە جیۆپۆلیتیکییـە کردەییـەکانی سـەردەمی ئیـدارەی سـەرۆك هـاری ترومان، فیلمەکانی وەکو "کوڕەکـەم جـۆن" (١٩٥٢) هاریکـار بـوون لـە وێنـاکردنێکی جـوگرافیی تایبەت بە ئەمریکا و جولاندنی زیاتری هەستی خەڵك دەربـارەی گرنگیـی ناسـنامەی خۆمـاڵی لـەو وڵاتەدا. لە سەرێکی دیکەشەوە، فیلمەکان کرانەوەو لێبـوردەیی ئـەمریکایان بـە چـاکەو لـە هـەمان کاتیشدا بە هەڕەشە بۆ سەر ئەو وڵاتە هەژمار دەکرد. بە پێی ناوەڕۆکی ئـەو فیلمانـە، پێویسـت بـوو

هاووڵاتیه دڵسۆز و نیشتمانپەروەرەکانی ئەمریکا زۆر وریا و بە ئاگا بن، چونکە لە سایەی کرانەوەی ئەمریکا بە رووی جیهاندا، شت و مەك و خەڵك و تەنانەت هزرە جیاوازەکانیش بە ئاسانی دێنە ناو وڵاتەوە و کاریگەریی نەرێنی دروست دەکەن. هەروەها فیلمەکان نیشانیان دەدا کە لە دۆخێکی لەو جۆرەدا، لاوە سۆزدارەکان زیاتر دەکەونە ژێر باری کاریگەریی نەرێنی رۆشنبیرانی نەیار بە سیستمی سیاسیی وڵاتەکەیان. بۆ نموونە، یەکێتی سۆڤیێت بە"هەرەشەی سوور" ناوزەد کرابوو . نوسین و دیکۆمێنتەکانی نوسەر "جۆرج کینان" یش بەم شێوەیە باس لەو هەرەشە دەکەن: لە رووی جوگرافییەوە فراوانخواز، لە رووی کولتوورییەوە یەکگرتوو، لە رووی ئاینییەوە جیگای گومان، و لە رووی سیاسییەوە هەوڵی بێ وچان دەدات بۆ شێواندنی پێکهاتەی سیاسی لە ئەمریکا. هەر بە پێی چەند بەشێکی هۆڵیوود، یەکێتی سۆڤیێت دەتوانێت بە هاوکاری خەڵکی بیانی هەرەشەکەی دژ بە ئەمریکا جێبەجێ بکات و تەنانەت لە درێژەی هەوڵەکانیدا بۆ کۆنترۆڵکردنی جیهان، کاریش بۆ لێکترازاندنی نەیارەکانی دەکات.

ئەڵبەتە کەسایەتی سیاسی و ئاینی وەکو ولیام بەکلی، بیلی گراهام، و جۆن فۆستەر دولز،تێکەڵ بەو گفتوگۆو دژایەتی کردنەی یەکێتی سۆڤیێت و "هەرەشەی سوور" ە بوون. بە تایبەتییش بیلی گراهام هەمیشە دووپاتی جیاوازی نێوان سۆڤێتی بێ ئاین و ئەمریکای مەسیحی دەکردەوە. بە مەبەستی دووپاتکردنەوەی گرنگیی ئەو جۆرە فیلمانەش، هێرشێکی سیاسی تازە دژ بە سۆڤێت لە رێگای لیژنەی چالاکییە غەیرە ئەمریکییەکان لە ئەنجومەنی نوێنەران لە کۆتایی ساڵانی چلەکان و سەرەتای پەنجاکاندا دەستی پێکرد. لیژنەکە لە ساڵی ١٩٤٧ دەستی کرد بە لێکۆڵینەوە لەگەڵ "شایەتە دۆستەکان"، بەرهەمهێنەرانی فیلم، نوسەرانی سیناریۆ، و ئەو ئەکتەرانەی پەیوەندیدار بوون بە پیشەسازی فیلمەوە. لە پرۆسەکەدا چاوپێکەوتن لە گەڵ(٤١) کەسدا ئەنجام درا و ژمارەیەك لە کارمەندانی بواری فیلمسازی بە هەڵگرتنی بیروڕای چەپڕەوی تۆمەتبار کران.

دواتر لیژنەکە چالاکییەکانی لەسەر "هۆڵیوود ١٠" چڕ کردەوە. ئەم گروپە لە چەند کەسێك پێکهاتبوو کە رازی نەبوون وەڵامی هیچ پرسیارێك بدەنەوە. لەمەشدا پشتیان بە یەکەمین هەموار کردنی دەستووری وڵات ئەستوور بوو کە مافی وەڵام نەدانەوەی پرسیاری دەدایە تۆمەتباران. بەڵام لیژنەکە بەم هەڵوێستەیان رازی نەبوو و لە ئەنجامی سەرپێچی کردنەکەیان، هەموویان خرانە زیندانەوە. ئینجا بە هاوکاری ئاژانسی هەواڵگری و سوپای ئەمریکا لیستێك بە ناوی "کەناڵی سوور" ئامادە کرا و تێیدا زانیاری دەربارەی هەر کەسێك تۆمار دەکرا کە لە هۆڵیوود کاری دەکرد و خاوەن رابردووی تێکدەرانە بوو. دیارە بە پێچەوانەی ئەو کەسانەی دەچوونە بەردەم لیژنەی چالاکییە

غەیرە ئەمریکییەکان و بێ تاوانی خۆیان دەسەلماند، ناوەکانی ناو "کـەناڵی سـوور" دەخرانـە لیسـتی ڕەشەوەو بە هیچ شێوەیەك وەکـو نوسـەر، ئەکتـەر، یـان بەرهەمهێنـەری فـیلم وەر نـەدەگیران. لـەم چوارچێوەیەدا زیاتر لە ۳۰۰ کەس بە (چارلی چاپلن) و (ئۆرسون وێلز) یشەوە ئـەو تۆمەتـەیان درایـە پاڵ. ئەم هەنگاوەش کاریگەری گەورەی لەسەر هۆلیوود درووست کرد و بە هـیچ شـێوەیەك یارمـەتی دروستبوونی کولتووری جیاوازی نەدەدا، بە تایبەتییش لەبەر ئەوەی بۆچوونی باوی سـەردەمی شـەڕی سارد دووپاتی ململانێی سیاسی و ئاینی لە نێوان ئەمریکا و دوژمنەکانیدا دەکردەوە.

بەڵام ئەو باسەی سەرەوە بەو مانایە نییە کە سەرجەم بەرهەمهێن و ڕەخنەگرانی بواری فیلمسـازی و بینەرانیش بەم وێناکردنە جیۆپۆلیتیکییەی "هەڕەشەی سوور" ڕازی بووبن و گلەییان لێ نـەبووبێت. بەشێك لە بەرهەمهێنەکان فیلمی خەیاڵی زانستی و دێوەزمـەی هاوپەیمانـەکانیان بـەکار دەهێنـا بـۆ ئەوەی بۆچوونێکی تەواو جیاواز دەربارەی شەڕی سارد وێنا بکەن. بۆ نموونە، فیلمێکـی جـاك ئارنۆڵـد بە ناونیشانی "لە دەرەوەی سنوورەوە هاتووە" (۱۹۵۳)، باس لە گروپێـك لـە لایـەنگرانی ئـەمریکا دەکات کە سەردانی ئەو وڵاتە دەکەن و ڕەخنە لە مەترسی ئەمریکا لە کەسـانی غـەریب و نەناسـراو دەگرن. لە لایـەکی تـرەوە هەمـوارکردنەکـەی "سـتانلی کرەیمـەر" بـۆ فیلمـی "لەسـەر کـەنارەکان" (۱۹۵۹) باس لە مەترسی قڕکردنی ئەتۆمی دەکات و لۆجیکی ستراتیجی خودی ململانێـی ئـەتۆمی دەخاتە ژێر پرسیارەوە. سەرەڕای ڕەخنـەی حکومـەتیش، فیلمەکـە بـوو بـە یـەکێك لـە گـەورەترین بەرهەمەکانی ئەو ساڵە. فیلمێکی دیکەی ستانلی کرەیمەر بە ناونیشـانی " مـانگی بـەرز" (۱۹۵۲) چیرۆکی بەرپرسی شارێك دەگێڕێتەوە کە خەڵکەکـەی هاوکـاری ناکـەن سـەرەڕای ئـەوەی گروپێکـی یاخیبوو بڕیاریان داوە تۆڵەی لێ بکەنەوە، چونکە پێشتر بە بڕیاری ئەو دەستگیر کرابوون.

لە نێوان ساڵانی کۆتایی چلەکان و ساڵانی شەستەکاندا، دەزگا فیلمسـازییەکان زیـاتر لـە ۴۰۰۰ فیلمیان بەرهەم هێنا کە تەنها بەشێکی کەمیان ڕەخنەیان لـە تێگەیشـتنی دێرینخوازانـەی ئـەمریکا بەرامبەر شەڕی سارد و وێناکردنی جیۆپۆلیتیکی بۆ هەڕەشەی یەکێتی سۆڤێت و بلۆکی کۆمۆنیسـتی دەگرت. بەڵام لـە ئـەنجامی لێکۆڵینـەوەکانی لیژنـەی چالاکییە غـەیرە ئەمریکییـەکانی سـەر بـە ئەنجومەنی نوێنەران و دواتریش لێکۆڵینەوە تایبەتییەکانی سیناتۆر جۆن میککارسی، کاری هۆلیـوود ئاسانتر بوو لە ڕووی بەرهەمهێنانی ئەو فیلمانەی کە تێگەیشتنی شـاراوە دەربـارەی ئـەمریکا وەکـو وڵاتێکی خاوەن دانیشتووانی لەخوا ترس و ئازادیخواز زیاتر دەچەسپێنن، وڵاتێـك کـە سـوورە لەسـەر بەربـەرکانێ کردنـی هـەر هـەوڵێکی هەڵخەڵەتانـدن لـە لایـەن سـۆڤێتی بـێ ئـاین و تاوانبـاری نێودەوڵەتییەوە.

به گەڕانەوەش بۆ دواوە، دەبینین لە بەشی هەرە زۆری سەردەمی شەڕی سارددا (سالآنی چلەکان و پەنجاکان) و هەروەها لە سالآنی هەشتاکانیشدا، هۆلیوود لە لووتکەی خۆپاراستندا بوو لە رووی وێناکردنی شەڕی ساردەوە. من وەکو مێردمنداڵێك لەو سەردەمانەدا، بە بیرم دێت کە سەیری فیلمی "شەفەقی سوور" (١٩٨٤) م دەکرد. لە سەرەتای فیلمەکەدا، هێزێکی سۆڤێتی و کوبی بە پەرەشووت هێرش دەکەنە سەر قوتابخانەیەکی ئەمریکی لە ناوچەیەکی رۆژئاوای ئەمریکا. لە کۆتایی فیلمەکەشدا گروپێك قوتابی هێرشێکی پێچەوانەی سەرکەوتوو دژ بە هێرشبەران ئەنجام دەدەن. فیلمەکانی تر لە نموونەی "باشترین چەك" (١٩٨٦) لەگەڵ سەردەمێکدا دەگونجێن کە چەند خەسڵەتێکی جیاواز بەخۆوە دەگرێت وەکو: گرژیی تازەی شەڕی سارد، سووربوونی ئەمریکا لەسەر پاککردنەوەی ئەمریکای لاتین لە هێزە کۆمۆنیستەکان، و هەروەها دابینکردنی پاڵپشتی دارایی و سەربازی بۆ لایەنەکانی دیکەی وەکو شۆڕشگێڕانی ئەفغانستان کە بەربەرەکانێی هێزەکانی سۆڤێتیان لەو ولآتەدا دەکرد.

بێگومان شوێن و هەڵکەوتەی فیلمەکانی تایبەت بە دوا قۆناغی شەڕی سارد زۆر گرنگ و بایەخدارن،چونکە تیشکی زیاتر دەخەنە سەر ئەو هەڕەشە ئاشکرایانەی کە حکومەت و رژێمەکانی ئەمریکای ناوەڕاست، باشووری رۆژهەلآتی ئاسیا، و رۆژهەلآتی ناوەڕاست لەسەر ئەمریکا دروستیان دەکرد. بۆچوونی باوی دوای شەڕی کەنداویش لە ساڵی ١٩٩١، بریتی بوو لە دەرکەوتنی ئەو فیلمانەی کە باس لە تیرۆریزمی ئیسلامی دەکەن لە ولآت و شوێنەکانی وەکو بەیروت. ئەڵبەتە دەرکەوتنی فیلمەکان تەنها بە رێکەوت نەبوو،چونکە پێشتر هێزەکانی ئەمریکا لە ساڵی ١٩٨٣ لە لوبناندا بلآوەیان پێ کرابوو و زەرەر و زیانی زۆریشیان بەرکەوت. ئەوەبوو لە تشرینی یەکەمی هەمان ساڵدا، تەقینەوەی ئۆتۆمبیلێکی بۆمبڕێژکراو زیاتر لە(٢٠٠) سەربازی مارینزی ئەمریکی لە سەربازگەکەیان لە بەیروت کردە قوربانی. دوای ئەوەش چەندین فیلم بەرهەم هێنران وەکو "بازی ئاسنین" (١٩٨٥) و "فەقمەی دەریایی" (١٩٨٥) کە لوبنان و یان رۆژهەلآتی ناوەڕاستیان بە گشتی دەکردە گۆڕەپانی جوگرافیی چیرۆکەکانیان . دانیشتووانی ئەو شوێنانەش لە فیلمەکاندا بە بێ عەقڵ و شەڕانگێز و توندو تیژ وەسف دەکران، بە تایبەتییش دژ بە کەسایەتی و بەرژەوەندییەکانی ئەمریکا و رۆژئاوا. سەبارەت بە فیلمی "باشترین چەك" یش، کە هێزی دەریایی ئەمریکا هاوکارییەکی باشی لە بەرهەمهێنانیدا پێشکەش کرد، داوا لە بەرهەمهێنەرەکانی کرابوو کە وێنەی دیمەنی شەڕەکان لەناو زەدەریادا بگیرێت و لە کاتی وێنەگرتنەکەشدا، ناوچەیەکی سەر زەریای هند کرایە شوێنی رووداوەکان. تێیدا فڕۆکەوانەکانی دوژمن وا نیشان دەدران کە ئەستێرەیەکی سوور لەسەر کلآوەکانیانە،بەلآم

ئەمنامەی راستەقینەیان نەزانراوە. لەبەر ئەوەی زەریاکەش لە ڕۆژهەلاتی ناوەڕاستەوە نزیکە، لە فیلمەکەدا وا مەزەندە دەکرا کە فڕۆکەکان لەو ولاتانەوە هاتبن کە هاوپەیمانی یەکێتی سۆڤێتن.

بێگومان ئەم جۆرە لە وێناکردنی جیۆپۆلیتیکی بە لای عەرەبە ئەمریکییەکانەوە مایەی نیگەرانیە، چونکە هەست بەوە دەکەن کە گروپێکی دیاریکراو بە لایەنگری کردنی تیرۆر و ئەنجامدانی چالاکی دژ بە ئەمریکا تۆمەتبار دەکرێت. بە هێرش کردنی هێزەکانی ئەمریکاش بۆ سەر هێزە سەربازییەکانی عێراق لە ولاتی کوێت لە کانوونی دووەمی سالی (١٩٩١) دا، ئەم مەترسییە زۆر زیادی کرد. لەولاشەوە روون بووەوە کە چیتر یەکێتی سۆڤێت نابێتە هەڕەشەی سەربازیی جیددی بۆ سەر ئەمریکا، بە تایبەتیش کە لە دوای رووخاندنی دیواری بەرلین لە تشرینی دووەمی سالی ١٩٨٩ دا شەڕی سارد بە کردەوە کۆتایی هات. بەلام بەو مانایەش نەبوو کە ئیتر رووسیا هەرگیز نابێتە هەڕەشە بۆ سەر ئەمریکا. کاتێکیش هۆلیوود وێنەی یەکێتی سۆڤێتی پێشووی دوای شەڕی ساردی لە فیلمەکانی وەکو "چاوی زێڕین" (١٩٩٥)، "هێزی ئاسمانی ژمارە یەك " (١٩٩٧)، و "ئاشتیخواز" (١٩٩٧) نیشان دەدا، ئەو ولاتە بە شێواو، پارچە پارچە، و سەرچاوەی تیرۆر وێنا دەکرا. لە بەرامبەریشدا، هەرچەندە فیلمێکی وەکو "راوکردنی ئوکتۆبەری سوور" (١٩٩٠) مەترسی ئەگەری هێرشێکی دەریایی یەکێتی سۆڤێتی بۆ سەر ئەمریکا دەوروژاند، بەلام باسی لە کاپتنێکی دەریایی سۆڤێت و ئەفسەرەکانی هاوکاری دەکرد کە بە پەرۆشن بۆ هەلهاتن بۆ ئەمریکا تا لە بەرهەمی "خەونی ئەمریکی" سوودمەند بن.

بەر لە هێرشەکانی ١١ی سیپتەمبەری سالی ٢٠٠١، لە کاتێکدا فیلمەکانی دوای شەڕی سارد باسیان لە کردەوەی تیرۆریستی لە دژی ئەمریکا دەکرد، هاوکات پێشبینی کاری تیرۆریستییان دەکرد. کاتێکیش کە لە سالی (١٩٩٣) هێرش کرایە سەر سەنتەری بازرگانیی جیهانی و لە سالی (١٩٩٦) دا هێرشێکی هاوشێوە دەزگایەکی فیدرالی لە شاری ئۆکلاهامای کردە ئامانج، کاردانەوەی هۆلیوود بە هەمان رادەی هێرشەکانی ١١ی سیپتەمبەر توند و راستەوخۆ نەبوو. فیلمەکانی وەکو "خیرایی" (١٩٩٤) و "بەرد" (١٩٩٦) باسیان لەو کردەوە تیرۆریستییانە دەکرد کە چەند پۆلیس و ئەفسەرێکی ئەمریکی وەکو نارەزایی بەرامبەر حکومەتی فیدرال و یان چەند دەزگایەکی دیاریکراوی ئەو حکومەتە ئەنجامیان دابوو. بەلام لە فیلمی سینەمایی وەکو "ئەستێرەی مەیمونەکان" (١٩٦٨) دا باس لە وێرانکردنی نیویۆرك کراوە کە تێیدا(١٩) فڕۆکە رفێن بەو کارەیان مشت و مڕێکی گەورەیان دەربارەی ئایندەی ئەمریکا هێنایە ئاراوە. بۆیە ئیدارەی سەرۆك جۆرج بوش هۆلیوودی وەکو

یەكێك لە رێگاكانی وەلاَمدانەوەی ئەو رووداوە بەكار هێنا، و دواتریش خودی سەرۆك شـەڕی لـە دژی تیرۆر لە جیهاندا راگەیاند.

بە گشتی، ئەو فیلمانەی باس لە هێرشی تیرۆریستی دەكـەن و پـێش ١١ی سـیپتەمبەر بەرهـەم هێنراون بەلاَم دوای هێرشەكان نیشان دراون، بە شێوازێكی جیاواز لە لایـەن بینـەرە ئەمریكییـەكان و خـەڵكی دەرەوەی ئـەمریكاش پێشـوازییان لیَ دەكـرا. لـەم رووەوە فیلمـەكانی وەكـو "دارِمـانی ناڕاستەوخۆ" (٢٠٢) و " كۆی سەرجەم مەترسییەكان" (٢٠٠١) زۆر بایەخدار بـوون، چـونكە بـاس لەوە دەكەن كە چۆن توندڕەوەكانی كۆلۆمبیا و روسیا سەركەوتووانە بۆمب لـە شـارە ئەمریكییـەكانی وەكو بالتیمۆر و لۆس ئەنجیلیس و واشنتون دەتەقێننـەوە. ئەلبەتـە پلانـی فیلمـی " كـۆی سـەرجەم مەترسییەكان" گۆڕانكاری بەسەردا هات بۆ ئەوەی پسپۆڕە روسییەكان لە كاتێكدا نیشـان بـدات كـە سەرقاڵی گۆڕینی دەزگایـەكی نـاووكی ئیسـرائیلن . ئەمـەش لـە كاتێكـدا روو دەدات كـە دیمـەنی پشتەوەی فیلمەكە ململانێی نێوان ئەمریكا و روسیا لەسەر هەرێمی چیچان نیشان دەدات.

"لە پشتەوەی هێڵەكانی دوژمنەوە" (٢٠٠١) و **پەیوەندییەكانی نێوان ئەمریكا و ئەورووپا** "رۆبەرت كاگان"ی رەخنەگری ستراتیجی ئـەمریكی تێبینـی ئـەوەی كـردووە كـە ئـەمریكا و ئـەورووپا بـە شێوازی جیاواز لە چەمكی سیاسەتی جیهانی تێگەیشتوون. بە بۆچوونی كاگان، ئەورووپییەكان لەم بارەیـەوە زیـاتر ئارەزوویان لە فرە جەمسەری و یاسـای نێودەوڵەتییـە بـە پێچـەوانەی ئـەمریكا كـە هێـزی سـەربازی و كـردەی تاكڕەویی زیاتر بەلاوە پەسەندە. فیلمی "لە پشتەوەی هێڵەكانی دوژمنـەوە" ی هۆلێـوودیش كـە بـاس لەهـەوڵی هێزی دەریایی ئەمریكا دەكات بۆ رزگار كردنی فڕۆكەوانێك لـە ناوچـەكانی بۆسـنەی ژێـر دەسـەلاَتی سـربەكان، رەنگدانەوەی ئەو تێگەیشتنە جیاوازەیە. لە بەشێكی هەستیاری فیلمەكەدا، فەرماندەیەكی نـاتۆ (كـە بێگومـان ئەورووپییە)، سزای ئەو ئەدمیراڵە ئەمركییە دەدات كە سەركردایەتی هەوڵەكەی كردووە لەبەر ئـەوەی مولـەتی بـۆ ئەنجامـدانی پرۆسـەكە وەرنـەگرتووەو داوایشـی لیَ دەكـات كـە پرۆسـەكە رابگرێـت. بـەلاَم دواتـر ئەدمیراڵـە ئەمریكییەكە لە دیمەنێكدا كە ئاماژەیە بە تەحـەدا كردنـی فەرماندەكـەی نـاتۆ، پرۆسـەكە جێبـەجیَ دەكـات و فڕۆكەوانە كەوتووەكەش رزگار دەكات. لە كۆتاییدا ئەدمیراڵە ئەمریكییەكە سزا دەدرێت لەبەر پابەند نـەبوونی بـە فەرماندە ئەورووپییەكەوە. بەمەش پەیامی فیلمەكە بریتی دەبێـت لـەوەی كـە هەنـدێك جار پێویسـتە ئـەمریكا تاكلایەنانە رەفتار بكات.

بێگومان دەکرێ باسی زیاتر دەربارەی ئەو فیلمانە بکرێت کە لە دوای ١١ی سیپتەمبەر دەرکەوتن بە فیلمی "یەکگرتوو ٩٣" (٢٠٠٥) بشەوە کە باس لە هەمان هێرش دەکات. لە ئەنجامی بینینی ئەو فیلمانەش چوار دەرەنجام بەرچاو دەکەون:

یەکەم: پیشەسازی فیلمی هۆلیوود هەمیشە و ئێستاش پەیوەندی پتەوی لەگەڵ دام و دەزگاکانی حکومەتی ئەمریکادا هەیە بە تایبەتییش پەنتاگۆن.

دووەم: فیلمەکانی هۆلیوود بە گشتی لە رووی سیاسییەوە خۆپارێزن و هەمیشە رەنگدانەوەی کەش و هەوای باوی سیاسیی ئەمریکان. بۆ نموونە فیلمی وەکو "دکتۆر سترەینج لەڤ" (١٩٦٤)، لە مێژووی سینەمای سەردەمی شەڕی سارد لە ئەمریکا دیار و بەرچاوە،بە تایبەتییش لەبەر ئەوەی گاڵتە بە هەل و مەرجی جیۆپۆلیتیکیی هاوچەرخ دەکات کە لەم حاڵەتەدا بە مانای گاڵتە کردن بە ململانێی ناووکی نێوان یەکێتی سۆڤێت و ئەمریکا دێت. فیلمی "فەرنهایەت ٩/١١" (٢٠٠٤) ی دەرهێنەر (میکل مور) یش هەوڵێك بوو بە شێوازی جیاواز بۆ دروستکردنی کاریگەری لەسەر هەڵبژاردنە سەرۆکایەتیەکەی ئەو ساڵە لە ئەمریکادا. بەڵام هەوڵەکە سەرکەوتوو نەبوو، چونکە سەرۆك جۆرج بوش بە سەرۆکی ئەمریکا هەڵبژێردرایەوە سەرەڕای هەوڵەکانی (مور) بۆ گومان خستنە سەر ئیدارەکەی.

سێیەم: لە کاتی نواندنی شوێنەکان و میللەتەکان لە ناو فیلمدا، پێویستە رەچاوی نیگەرانیی عەرەبە ئەمریکییەکان بکرێت. بۆ نموونە فیلمەکانی وەکو "ئابلۆقە" (١٩٩٨) و "رێساکانی پەیوەندی" (٢٠٠٠)، عەرەب و موسڵمانان بە هەڕەشە بۆ سەر ئەمریکییەکان بە رەش پێست و سپی پێستەوە دادەنێن.

چوارەم: وەکو ئەوەی هەردوو سەرۆکی ئەمریکا رۆناڵد ریگان و جۆرج و. بوش نیشانیان داوە، فیلمەکان کەرەستەیەکی بینراو بۆ هاووڵاتیان دابین دەکەن بۆ ئەوەی بزانن بۆچی ئەمریکا پلان بۆ ئەو کردەوە تایبەتییانە دادەنێت. بۆ نموونە، سەرۆك بوش، فیلمی ئێرانی "قەندەهار" (٢٠٠١) ی بەکار هێنا بۆ هێنانەوەی پاساو بۆ دەستتێوەردانی ئەمریکا لە ئەفغانستان و بڕیاری رووبەڕووبوونەوەی سەربازی لەگەڵ رژێمی تالیباندا. لە فیلمەکەدا، ئافرەتێکی ئەفغانی نیشان دەدرێت کە لە کەنەدا دەژێت، بەڵام نیازی وایە بچێتەوە بۆ ئەفغانستان بۆ ئەوەی بگاتە لای خوشکە خۆکوژەکەی. بە هەر حاڵ، ئافرەتەکە ناگاتە لای خوشکەکەی، بەڵکو ناچار دەبێت وەکو هاووڵاتیانی تری ئەو وڵاتە رووبەڕووی ژیانی هەژاری و کوێلەمەرگی ببێتەوە.

دیاره لە کولتووریکی خاوەن ڕاگەیاندنی چڕی وەکو ئەوەی ئەمریکا، فیلم گرنگییەکی جیۆپۆلیتیکی گشتی بەرچاوی هەیە. زۆربەی هەرە زۆری ئەمریکییەکانیش سەفەری زۆر ناکەن، بۆیە ئامانجی بەشێکی زۆر لە فیلمەکانی دوای ١١ی سیپتەمبەر بریتیە لە دڵنیاکردنەوەی خەڵکی ئەو وڵاتە لە سەردەمێکدا کە بە نیگەرانی و نەبوونی متمانە ناسراوە. بە گشتی، ئامانجی فیلمەکان بریتیە لە پتەوکردنی هەستی جوگرافی و ئەخلاقی تایبەت لە وڵاتدا (وەکو قوربانییەکی بێ تاوانی دەستی تیرۆر)، وەکو چۆن فیلمەکانی سەردەمی شەڕی سارد ئاماژەیان بە "هەڕەشەی سوور" دەکرد.

میدیای هەواڵ و چوارچێوەی جوگرافی: کەناڵی ئەلجەزیرە بە نموونە

چەمکی چوارچێوە لە لێکۆڵینەوەی میدیاییدا بۆ ئەوە گەشەی کردووە تا ڕوون بکرێتەوە کە چۆن ڕاگیاندن سەرنجی ڕای گشتی بەرەو لای چەند بابەتێکی دیاریکراو ڕادەکێشێت. بەمەش دانانی چوارچێوە، تەرکیز لەسەر ئەوە دەکات کە چۆن ڕۆژنامەنوسان و ڕێکخراوەکانی تایبەت بە میدیا، هەواڵەکان ڕێك دەخەن و پێشکەشیان دەکەن. ئەمەش لە ئەنجامدا کار دەکاتە سەر جۆری تێگەیشتنی خوێنەر و بینەر بۆ ئەو ڕووداو و بابەتانە. دانانی چوارچێوەی وەك "شەڕی دژە تیرۆر" و "شەڕی دژ بە مادده هۆشبەرەکان" مانای تایبەتی خۆیان هەیە کە هەندێگ تێگەیشتن لەسەر حسابی هەندێکی تر ڕوون دەکەنەوە. بە هەمان شێوە دەکرێ ئەو وەسفەی کە لەسەر بنەمای شوێنێکی جوگرافی دەکرێت، زۆر گرنگ و بایەخدار بێت لە دەستنیشانکردنی بابەتێکی دیاریکراو. ئەمەش بە تایبەتی کاتێك گرنگتر دەبێت کە ناوچەیەك جێگای ناکۆکی بێت و گروپە پێك ناکۆکەکان بە شێوەی جیاواز ناوزەدی بکەن. بۆ نموونە، بیر لەو توڕەبوونە جەماوەرییە بکەرەوە ئەگەر جارێك تەلەفزیۆنی ئەرجەنتین ناوی "دوورگەکانی فۆکلاند" ی بەکار هێنا بۆ ئاماژە کردن بە ناوە ئەرجەنتینییەکەی، واتا ئیسلاس مالڤیناس. ئەو حاڵەتە، ئەگەر ڕوو بدات، ئەوا بە دوور لە نیشتمانپەروەری دەژمێردرێت، بە تایبەتی کە حکومەتە یەك لە دوای یەکەکانی ئەرجەنتین هەمیشە ناڕەزایی دەردەبڕن کە ئەو دوورگانە لە ساڵی ١٨٣٣ بە شێوەی نایاسایی لکێنراون بە بەریتانیاوە. هەمان تووڕەبوونیش دروست دەبێت ئەگەر میدیایەکی فەلەستینی لە جێگای کەرتی ڕۆژئاوا یان زەوییە داگیرکراوەکان، وشەی وەکو جودی و ساماریا بەکار بێنێت (دوو وشەی ئیسرائیلین بۆ ئاماژە کردن بۆ ئەو دوو ناوچەیە—وەرگێڕ).

٢٥. پۆستەری فیلمی "یەکگرتوو ٩٣"

ئەڵبەتە پەخشی تەلەفزیۆنیی سەرچاوەیەکی گرنگە بۆ دانانی چوارچێوە، بە تایبەتییش ئەو کەناڵانەی کە پەخشی نێودەوڵەتییان هەیە و خاوەن بینەری زۆرن لە سەرانسەری جیهاندا وەکو CNNو BBC. دەزگای هاوشێوەشیان بریتییە لە کەناڵی هەواڵی ئەلجەزیرە کە لە وڵاتی قەتەرەوە پەخش دەکات و لە ساڵی ١٩٩٦ دامەزراوە. کەناڵەکە بە پشتیوانیی ئەمیری قەتەر، لە وڵاتێکی بچووکی کەنداوەوە پەخش دەکات کە خاوەن زۆرترین بڕی گازی سروشتییە لە جیهاندا . هەروەها بنکەیەکی گەورەی ئاسمانی ئەمریکاش لەو وڵاتەدایە کە پێشتر بەکار هێنرا بۆ هێرش کردنە سەر

عێراق لە ساڵی ۲۰۰۳دا. ئەلجەزیرە بـە پێچـەوانەی کەناڵـە عەرەبییـەکانی دیکـەوە، بـە خێرایـی ناوبانگێکی جیهانیی پەیدا کرد بە هۆی پەیڕەو کردنی شـێوازی نـوێ لـە پەخشـکردنی هەواڵـەکان و بەرنامەکانی تر لە ولاتێکەوە کە لە ساڵی (۱۹۹۸) ەوە وەزارەتی رۆشنبیری تێیـدا هەڵوەشـاوەتەوە. ئەمەش مانای وایە کە رۆژنامە و رادیۆ و تەلەفزیۆنەکان لـە ژێـر سانسـۆری حکومـەت دەرچـوون و رادەیەکی زیاتر لە ئازادییان بەدەست هێناوە. بێگومان ئەو کەناڵە گرنگترین هۆکاری راگەیاندنـە لـە رۆژهەلاتی ناوەڕاستدا، چونکە لەو ناوچـەیەدا خوێندنـەوەی رۆژنامـەو گۆڤـار بـە بـەراورد لـە گـەڵ ۆوژئاوادا لە ئاستێکی نزمدایە.

۲٦. گرتەیەك لە کەناڵی ئەلجەزیرەوە. ۲۰۰٦/۹/۷

کەناڵی ئەلجەزیرە بە رواڵەت بایەخ بەو رەخنانە نادات کـە ولاتـە ئیقلیمییـەکانی وەکـو میسـر و سعودیە ئاراستەی دەکەن، بەڵکو چەندین بەرنامەی رێچکەشکێنی وەکو : رووی پێچەوانە، تـەنها بـۆ ئافرەتان، (زیاتر لە یەك راو بۆچوون) ی داهێنـاوە کـە بـاس لـە بابـەتی پـڕ گرفتـی کۆمەلایـەتی و کولتووری و سیاسـی دەکـەن وەکـو بابەتـەکانی مـافی ئـافرەت و توندڕەوی ئیسـلامی. ناوبـانگی میدیاکارو پێشکەشکارەکانی کەناڵەکـەش وەکـو دکتـۆر فەیسـەڵ ئەلقاسـم گەیشـتووەتە زۆربـەی ماڵەکان نەك تەنها لە رۆژهەلاتی ناوەڕاست بەڵکو لە ناو عەرەبەکانی تاراوگەش لە ئـەمریکای بـاکور

ئەوروپا و شوێنەکانی دیکەی جیهان. هەروەها یەکەم کەناڵی هەواڵی عەرەبییشە کە دەرفەتی قسە کردنی بە زمانی عیبری بە وەزیر و بەرپرسە فەرمییەکانی حکومەتی ئیسرائیل دابێت.

بێگومان ئەوەی زیاتر کەناڵی ئەلجەزیرەی بەناوبانگ کرد، بریتی بوو لە رووماڵکردنی هەڵمەتی بۆمبارانکردنەکەی عێراق لە لایەن ئەمریکا و بەریتانیاوە لە کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٩٨. لە پرۆسەکەدا کە بە "ئۆپەراسیۆنی ریوی بیابان" ناوزەد کرا (ئەو ناوەی کە جەنەراڵی ئەڵمانی "رۆمەڵ" لە کاتی جەنگی دووەمی جیهانیدا بەکاری هێنا)، کەناڵی ئەلجەزیرە لە ژێرنوسی شاشەکەیدا کاریگەری ٧٠ کاتژمێر لە هێرشی بەردەوامی مووشەکیی بۆ سەر بەغداو شوێنەکانی دیکەی عێراق نیشان دەدا. ئەو ژێرنوسانەش بە خێرایی دەفرۆشرانە کەناڵەکانی دیکە لە سەرانسەری جیهاندا. رژێمی سەدام حوسێن کە هەستی بە ناوبانگی بەربڵاوی کەناڵەکە کرد لە ریزی خەڵکی عەرەب زماندا، چەند بەرپرسێکی نارد کە توانای قسەکردنیان بە ئینگلیزی هەبوو وەکو جێگری سەرۆك وەزیران "تاریق عەزیز" بۆ ئەوەی کاریگەری هێرشەکان بۆ بینەران روون بکەنەوە و لە کاریگەری هەواڵەکانی ئەلجەزیرە لەسەر بینەران کەم بکەنەوە. هەرچەندە ئەو کەناڵە رەخنەی زۆری لێ دەگیرا لە ناوچەکەو لە شوێنەکانی دیکەشەوە و بە زمانحاڵی پروپاگەندەی رژێمەکەی سەدام تۆمەتبار دەکرا، بەلاّم ئەو ژێرنوسانە رۆڵی گەورەیان دەبینی لە وێناکردنێکی جوگرافیی جیاواز بۆ عێراق. لەگەڵ ئەوەی میدیای بەریتانی و بەتایبەتیش ئەمریکی رەخنەیان لە کارە درندانەکانی رژێمی عێراق دەگرت، بەلاّم ئەو شریتە هەوالانە عێراقیان وەکو شوێنێکی خاوەن شارستانی نیشان دەدا کە تێیدا خەڵکی سیڤیلَ لە هەمان کاتدا بوونەتە قوربانی گەمارۆی سەپێنراوی نەتەوە یەکگرتوەکان و بۆمبارانی هێزە رۆژئاواییەکان.

کاتێکیش ئەلجەزیرە بووە کەناڵی پەسەندکراو لە لای ئوسامە بن لادن و هاورێکانی، ئیتر ناوبانگی زیاتری پەیدا کرد. لە ساڵی ١٩٩٨دا، ئەلجەزیرە چاوپێکەوتنێکی لە گەڵ بن لادن پەخش کرد کە(٩٠) خولەکی خایاند و دواتریش چەندین جار لە سەر شاشەی کەناڵەکەوە لە ساڵی ١٩٩٩دا نیشان درایەوە. ئەم چاوپێکەوتنانە لەگەڵ بن لادن و وەزیرە عێراقییەکاندا چەند ولاّتێکی ناوچەکەی وەکو سعودیە و کوێتی نیگەران کرد، چونکە هەستیان دەکرد ئەو کەناڵە ناوبانگی زیاتر بۆ تیرۆریست و دیکتاتۆرەکان پەیدا دەکات. بەلاّم بینینی ئەو بەرنامانە وێنەی سیاسی و جوگرافیی ئەو کەس و رژێمانەی کە پێشتر وەکو بێ لۆجیك و شەرانگێز و تەنانەت شێتیش وەسف دەکران، پێچەوانە دەکردەوە. بۆ نموونە،جێگاکەی بن لادن لە ناو ئەشکەوتێکدا لە ئەفغانستان دەبووە هۆی تیشك

خستنە سەر ژیانی سادەی ئەو کەسایەتییە بە پێچەوانەی ژیانی سەرکردەی رژێمەکانی میسر و سعودیە و پاکستان کە بن لادن بە گەندەڵ و ریسوا و غەیرە ئیسلامی ناوی دەهێنان.

بە هەمان شێوەی رووماڵکردنی راپەڕینی فەلەستینییەکان لە ساڵی ٢٠٠١دا، ژێرنوسەکانی کەناڵی ئەلجەزیرە دەربارەی راپەڕین لە کەرتی رۆژئاوا و دواتریش کاردانەوەی هێزە سەربازییەکانی ئیسرائیل زۆر کاریگەر بوون لە بەرزکردنەوەی رادەی بایەخدانی نێودەوڵەتی بە ناوچەکە و دانیشوانەکەی. ئەو ژێرنوسانە تەنها حکومەتە عەرەبییەکانیان نەدەخستە ژێر فشارەوە، بەڵکو ئەمریکا و ئیسرائیلیشیان ناچار کرد کە پێداچوونەوە بە ستراتیجییەتی راگەیاندنی خۆیان لە رۆژهەلاتی ناوەڕاستدا بکەن. لە ئەنجامیشدا دەسەلاتی راگەیاندنی ئیسرائیلی دەستی دایە پێشخستنی بەرنامەکانی ئەو کەناڵە عەرەبییەی کە لە ئیسرائیلەوە پەخشی دەکرد. بەلام لە کاتی خودی راپەڕینەکەدا، دەسەلاتدارانی فەلەستینی بە شێوەی کاتی نوسینگەی کەناڵی ئەلجەزیرەیان لە رامەلا داخست. ئەوەش وەکو نارەزاییەك بەرامبەر بەرنامەیەك کە بەردەوام لەسەر رێکخراوی رزگاریخوازی فەلەستین (فەتح) لە دوای داگیرکردنی لوبنان لە لایەن ئیسرائیلەوە لە ساڵی ١٩٨٢ پەخش دەکرا. سەرەڕای ئەو هەنگاوەش، کەناڵەکە بەردەوام بوو لە پێداهەڵدان بە گەلی فەلەستین و وروژندن و پاڵەپستۆ خستنە سەر حکومەتەکانی رۆژهەلاتی ناوەڕاست بە بێ جیاوازی.

لە ئەنجامی رووماڵە ژێرنوسییەکەی ئەلجەزیرە لە ئەفغانستان و عێراقدا، کەناڵەکە بووە جێی رق و کینەی بەرپرسانی ئەمریکا و بەریتانیا، لەبەر ئەوەی وێنەی ئەو قوربانییانەی بلاو دەکردەوە کە بە بۆمب و مووشەکی هێزە هاوپەیمانەکان دەکوژران. هەروەها ئاماری زەرەر و زیانی هێزی هاوپەیمانانی بلاو دەکردەوە کە بزوتنەوەی تالیبان و هێزە بەرهەڵستکارەکانی ئەو دوو ولاتە رایاندەگەیاند. وادیارە هەر لەبەر ئەو هۆیانەش بوو کە لە کردەوەیەکی ناجوامێرانەدا، نوسینگەی کابولی کەناڵەکە کرایە ئامانجی مووشەکێکی ئەمریکی و تێیدا پەیامنێرێك کوژرا. دواتریش ئیدارەی سەرۆك بوش نارەزایی لە بەرامبەر راپۆرتی پەیامنێرەکانی کەناڵەکە دەربڕی گوایا دوورن لە رێسا و سیستەمەکانی کاری رۆژنامەوانییەوە. ئەم هێرشە درووست لە کاتێکدا هات کە حکومەتی ئەمریکا لە دوای هێرشەکانی ١١ی سیپتەمبەر سەرقاڵی هەڵمەتێکی دیبلۆماسی بوو بۆ دڵنیاکردنەوەی موسڵمانانی جیهان کە ئەمریکا پێشوازی لە موسڵمانانی نیشتەجێی ئەو ولاتە دەکات و بە بەشێك لە کۆمەڵگای ئەمریکی لە قەڵەمیان دەدات. بەلام بە هاتنی ساڵی ٢٠٠٢، دەرکەوت کە هەڵمەتی "نەریتە هاوبەشەکان" کە جێگری وەزیری دەرەوە بۆ سیاسەتی گشتی (چارلۆت بیەرز) دەستی پێکردبوو، کاریگەرییەکی ئەوتۆی لەسەر بۆچوونی رای گشتیی عەرەب بەرامبەر ئەمریکا دروست نەکردووە.

بێگومان گرنگترین میراتی تایبەت بە چوارچێوەی جوگرافی، بریتیە لەو شێوازەی بن لادن بەکاری دەهێنا بۆ بەردەوام بوون لە سوود وەرگرتن لــە کــەناڵی ئەلجــەزیرە لــە پەخشــکردنی پەیامــەکانی بــۆ سەرانسەری جیهان. دیارە بە هۆی خێرایی تۆڕی پەیوەندیی بێ تەلی مۆدێرنەوە، بارەگاکــەی بــن لادن لە ئەفغانستان شوێنێکی گونجاو بوو بۆ بەکارهێنانی میدیا بە مەبەستی رەوانە کردنــی پەیامــەکانی. ئــەو پەیامانــەش هەســتی دژە ئــەمریکا و دژە ئیســرایلیان لــە ناوچــەکەدا زیــاتر دەوروژانــد. لــە چاوپێکەوتنێکیدا لە گەڵ پەیامنێری ئەلجەزیرە "تەیسیر عەلونی" کــە لــە تشــرینی یەکــەمی ســاڵی ٢٠٠١ تۆمار کرابوو، بن لادن دووپاتی کردەوە کە هێرشەکانی ١١ی ســیپتەمبەر لــە دژی ئــەمریکا تەنها بەرگری لەخۆ کردن بووە بەرامبەر سیاسەتی دووفاقانەی ئەمریکا لەمەڕ داگیرکردنــی فەلەســتین لە لایەن ئیسرائیل لە لایــەك و هێرشــە کۆلۆنیالّییــە تازەکــەی خــودی ئــەمریکا بــۆ ســەر عێــراق و ئەفغانستان لە لایەکی ترەوە. هەرچەندە بەشــێکی زۆر لــە کۆمــەڵگا و حکومەتــەکان رەخنــەیان لــە پشتیوانی کردنی بن لادن لە تیرۆر دەگرت، بەلاّم وەلاّمــەکانی بــن لادن هەمیشــە ســتەم کردنــی لــە ولاّتانی وەکو فەلەستین و عێــراق و بۆســنەی لــە رووی جوگرافییــەوە پێکــەوە دەبەســتەوە. ئەمــەش لایەنگری زیاتری بۆ پەیدا دەکرد بە تایبەتی لە ولاّتانی وەکــو میســر و پاکســتان کــە هەمیشــە بــە پاشکۆی سیاسەتی ئەمریکا دەناسرێن.

ئەوەی مایەی نیگەرانی زیاتر بو بۆ ئیدارەی سەرۆك بوش ئەوەبوو کە دەستنیشانکردنی خــەلاّتی (٥) ملیۆن دۆلاری ئەمریکی بۆ هەر کەسێك بن لادن بگرێت، بــە ئــەنجام نەگەیشــت و نــاوبراو تــوانی ببێتە تەحەدایەك بۆ چوارچێوەی جــوگرافی ئــەمریکا وەکــو ""ولاّتێکــی خــاچ پەرســت". شــێوازی تایبەتی بن لادنیش بۆ جیۆپۆلیتیکی گشتی، چەندین چەمکی جیاواز دەگرێتــەوە وەکــو: ئامــاژەکردن بە جوگرافیای دەرەوەی سنوورەکان، لێکچــوونی مێــژوویی، رەخنــە گــرتن لــە کۆلۆنیــالیزم و کتێبــە ئاسمانییەکان و هەروەها نەریتی کلاسیکیی ئیسلام. وا دیارە بن لادن، بە سوود وەرگــرتن لــە هەواڵــە ژێرنوسەکانی کەناڵی ئەلجەزیرە دەربارەی ئەفغانستان و عێراق ە فەلەستین و هەروەها میدیای بینــراوی وەکو گرتەی ڤیدیۆی تایبەت بە کردەوە خۆکوژییەکان لە تەلــەفزیۆن و ئینتــەرنێت، تــوانی وێنەیــەکی تەواو جیاوازی رۆژهەلاّتی ناوەڕاست و جیهانی ئیسلامی بــە گشــتی پێشــکەش بکــات کــە لــە ژێــر مەترسی و هەڕەشەی دەستتێوەردانی رۆژئاوادایە. بێگومان بەکار هێنانی وشەی "خاچ پەرســت" لــە لایەن بن لادنەوە زۆر گرنگ بوو، چونکە بە ئاسانی دیمەنی سەربازە مەســیحییەکانی دەهێنایــە پــێش چاو کە لە چوارچێوەی هەڵمەتی خاچ پەرستاندا لــە ســەدەکانی ١١ تــا ١٣ هێرشــیان دەکــردە ســەر

نەتەوە موسڵمانەکانی باشووری رۆژئاوای کیشوەری ئاسیا. بە گشتی هەڵبژاردنی پەیوەندییە جوگرافی و مێژووییەکان بە خاڵێکی گرنگ و پڕ بایەخ لە پەیامەکانی بن لادندا هەژمار دەکرێت.

ئینتەرنێت و جیۆپۆلیتیکی گشتیی تایبەت بە ئۆپۆزسیۆن

گەشەو پێشکەوتنی ئینتەرنێت لە ساڵانی هەشتاکانەوە بووەتە جێگای خۆشحاڵیی بەرفراوانی هەموو لایەك، لەبەر ئەوەی هانی کارلێکی زیاتری کۆمەڵایەتی و نزیککردنەوەی دوورییە جوگرافییەکان دەدات. لەم بارەشەوە ئەمریکا خاوەن گەورەترین کۆمەڵگای بەکاربەری ئینتەرنێتەو لە هەمان کاتدا گرنگترین بەرهەمهێنەری زانیارییشە لە جیهاندا. دیارە لەم رووەوە جیاوازی بەرچاوی نێوان ئەمریکای باکوور، ئەوروپا، و رۆژهەڵاتی ئاسیا لە لایەك و بیابانی ئەفریقا و رۆژهەڵاتی ناوەڕاست لە لایەکی ترەوە زۆر روون و ئاشکرایە، هەرچەندە خەریکە بەکارهێنانی ئینتەرنێت لە ئەفریقا و رۆژهەڵاتی ناوەڕاستیش وەکو بەشەکانی دیکەی جیهان روو لە زیادبوون دەکات. ئێستا دەزگا بەهێزەکانی گەڕان وەکو گوگڵ یارمەتی بەکارهێنەران دەدەن کە هەواڵ و وێنەی جۆراوجۆر لە تەنها چەند چرکەیەکدا دابەزێنن. دەرەنجامی ئەو کارەش لە نێوان ئەرێنی و نەرێنیدایە: لە لایەکەوە مەترسی لە دروستبوونی گێرەشێوێنی و یاخیبوون هەیە لە ئەنجامی بەردەستبوونی کەرەستەی خراپ بۆ ئەو کەسانەی کە نیازی دەستگەیشتنیان بە کۆمەڵگا تازەکان هەیە کە ئەمەش بە کارێکی نەرێنی لە قەڵەم دەدرێت. بەڵام لە لایەکی ترەوە، بەکارهێنانی تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان بە شێوەیەکی درووست و بۆ پتەوکردنی پەیوەندی کۆمەڵایەتی دەرەنجامێکی ئەرێنی ئەو کەرەستە مۆدێرنەیە. ئەڵبەتە ئەم دۆخە دەرفەت بۆ هەموو جۆرەکانی چالاکی بە چالاکیی تۆڕە تیرۆریستییە جیهانییەکان و تازە نازییەکانیشەوە دەخولقێنێت تا نەش و نما بکەن. ئەوەتا دەبینین چۆن رێکخراوی قاعیدە تۆڕی ئینتەرنێتی بەکار هێناوە بۆ دابینکردنی خەرجی، ناردنی پەیامی نهێنی بۆ ئەندامەکانی، بڵاو کردنەوەی وتاری ڤیدیۆیی سەرکردەکانی، و هەروەها بۆ برەودان بە چالاکییەکانی لە سەرانسەری جیهاندا. بەڵام ئەم تەکنەلۆجیا تازەیە گرفت بۆ حکومەتە نا دیموکراتییەکان دروست دەکات لە رووی چاودێری کردن و کۆنترۆڵکردنەوە، چونکە هەتاکو ئەگەر ئەو حکومەتانە بتوانن ماڵپەڕێکیش دابخەن، ئەوا هەر زوو ماڵپەڕەکە بە ناونیشانێکی تازەوە دووبارە دەرکەوێت.

بەڵام ئینتەرنێت بووەتە هۆکارێکی گرنگ بۆ بزوتنەوەی دژە جیهانگەراییش و دەرفەتی بۆ خولقاندووە تا لە لایەکەوە تەحەدای دەسەڵاتی ماددی وڵاتان و کۆمپانیاکان و دامەزراوە وابەستەکان بە سیستمی سیاسی و ئابووری باڵادەستەوە بکات، و لە لایەکی ترەوە کێبڕکێ لەگەڵ نواندنی

خوێنراو یان بینراوی تایبەتی ئەو نەخشە بالاْدەستانەدا بکات. سەبارەت بە حالەتی یەکەم، بزوتنەوەی دژە جیهانگەرایی، ڕۆژی جیهانیی بۆ ئەنجامدانی هەڵمەت لە دژی جیهانگەرایی دەستنیشان کردووە بە تایبەتییش لەو شارانەی کە میوانداری کۆبوونەوەی گەورەی وەکو ئەوانەی ڕێکخراوی بازرگانیی جیهانی، سندوقی نەختی نێودەوڵەتی، و گروپی (٨) دەکەن. هەروەها ئینتەرنێت ئاسانکاری بۆ گەشەکردن و پێشکەوتنی تۆڕە کۆمەلاْیەتییەکانی وەکو "کاری جیهانیی میللی" و "کۆڕبەندی کۆمەلاْیەتی جیهانی" کردووە، کە کار بۆ کۆبوونەوەی چالاکوانانی جیهان دەکەن بە مەبەستی دۆزینەوەی جێگرەوە بۆ لیبرالیزمی تازە و چارەسەرکردنی پرسە نێوخۆییەکانی وەکو بەتایبەتکردنی ئاو لە ئەفریقا، خاوەندارێتی زەوی لە مەکسیك، و کاریگەریی قەرزە بیانییەکان لەسەر ئەمریکای لاتین.

(کاری جیهانیی میللی: بزوتنەوەیەکی کۆمەلاْیەتی رادیکالییە کە هەڵمەت لە دژی سەرمایەداری ئەنجام دەدات و بەشێکە لە بزوتنەوەی دژە جیهانگەرایی. کۆڕبەندی کۆمەلاْیەتی جیهانی: کۆبوونەوەیەکی ساڵانەی ڕێکخراوە ناحکومییەکانی کۆمەڵگای مەدەنییە کە هەوڵەکانیان لە دژی جیهانگەرایی چڕ دەکەنەوە--- وەرگێڕ) .

٢٧. سەندیکاکانی کرێکاران و لایەنگرانیان لە خۆپیشاندانداندا لە کاتی کۆبوونەوەی ڕێکخراوی بازرگانیی جیهانی لە شاری سیاتڵی ئەمریکی لە ساڵی ساڵی ١٩٩٩. خۆپیشاندانە ئاشتییانەکە دواتر لەلایەن پۆلیسەوە سەرکوت کرا.

بە گشتی ئینتەرنێت دەرفەتی بۆ ئەو تاك و گروپانی خوڵقاندووە کە پابەندن بە دەربڕینی نـاڕەزایی بەرامبەر شێوازەکانی لیبراڵیزمی تازەی جیهانگەرایی، بـۆ ئـەوەی ئـەزموون و پلانـەکانیان ئـاڵوگۆڕ بکـەن و بـە شـێوەیەکی خێراتـر تیشـك بخەنـە سـەر رووداوە پێشـبینی کراوەکـانی ئاینـدە. ئـەو خۆپیشاندانانەی کە لە کاتی کۆبوونەوەی ڕێکخراوی بازرگانیی جیهانی لە شاری سیاتڵی ئەمریکی لـە تشرینی دووەم و کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٩٩ ئەنجام دران، هاوکات بوون لەگەڵ ئەوەی پێـی دەوتـرا جموجوڵ و نارەزایی ئەلیکترۆنی. هەروەها توانای ئینتەرنێت لە بلاو کردنـەوەی وێنـە شـان بـە شـانی بابەتە رەخنەییەکان، گرنگ بوو بۆ ئەو گروپانە تا لە ڕێگایانەوە بۆچوونی تایبەتی خۆیـان بخەنـە روو. ئەمەش لە کاتێکدایە کە زۆربەی ئەنجامدەرانی ئەو هەڵمەتانە بەدەست میدیای حکومییەوە دەناڵێنن کە هەوڵ دەدات نارەزاییەکان و داواکارییەکانیان بـۆ ئەنجامـدانی ریفـۆرمێکی بنـەرەتی لـە ئـابووری جیهانی تازە-لیبراڵدا پشتگوێ بخات. رەخنەی دیکەش لە میدیای حکومی ئەوەیە کـە خزمـەت بـە دامەزراوەکانی وەکو ڕێکخراوی بازرگانیی جیهانی و گروپە بەهێزەکانی وەکو گروپی (٨) دەکات.

یەکێکی تر لەو چالاکیانەی کە ئینتەرنێت و میدیاکانی دیکـە رۆڵـی تێـدا دەبیـنن، بریتیـە لـە بەربەرەکانێ کردنی سیستمی ئابووری-سیاسی لە جیهانی بالادەسـتدا. بـە بۆچـوونی بزوتنـەوە دژە-جیهانگەراییەکان، دەزگـای پەخشـی تەلـەفزیۆنی تایبـەت بـە کۆبوونـەوەکانی لوتکـەی ڕێکخـراوی بازرگانیی جیهانی و گروپی (٨) کار بۆ پتەوکردنی جیۆپـۆلیتیکی لیبراڵیزمـی تـازە دەکـات نـەك تەحەدا کردنی ئەو جیۆپۆلیتیکە، چونکە لەو پەخشـە تەلەفزیۆنیانـەدا، بایـەخی زیـاتر بـە سـەرۆکی وڵاتان و شاندەکانیان دەدرێت بە پێچەوانەی گروپە نارازییەکان کـە وەکـو بەشـێکی زیـادە و پـەراوێز خراو نیشان دەدرێن. لـەوەش خـراپتر، لـە دوای هێرشـەکانی ١١ی سـیپتەمبەر، ئـەو تەلەفزیۆنانـە گروپەکانی دژ بە جیهانگەراییان وەکو تەحەدایەکی ئاسایشی نیشان دەدا کە پێویسـتە سـنووریان بـۆ دابنرێت. لەبەر ئەوەی کە خاوەندارێتی میدیا خەریکـە زیـاتر لـە دەسـتی دەزگاکـانی وەکـو "نیـوز ئینتەرناشناڵ" کۆ دەبێتەوە، بۆیە لەوانەیە ئەو رەوتە زیاتر پـەرە بسـێنێت لـە جێگـای ئـەوەی کـەم ببێتەوە یان لاواز ببێت. وادیارە ئابووریە بەهێزەکانی وەکو ئەوانەی ئەمریکا و ژاپۆن، ئـارەزوو دەکـەن پشتیوانی لە بارودۆخی ئابووری- سیاسی سەردەم بکەن. ئەمـەش بـە مانـای پشـتیوانی کردنـە لـە نەخشەی سیاسی وابەستە بەو بارودۆخەوە کە یارمەتی دروستبوونی کارلێك لـە نێـوان ناوچـەکان لـە لایەك و هاتوچۆی خەڵك و وەبەرهێنان و بازرگانی لە لایەکی ترەوە دەدات.

بە گشتی ماڵپەڕ و سەرچاوەکانی دیکەی میـدیا هەمیشـە بـۆ نیشـاندانی وێنەیـەکی جیـاوازی جیهان بەکار دەهێنرێن- جیهانێك کە تێیدا دەوڵەمەندترین خەڵك کە تەنها ٢٠٪ ی خـەڵکی جیهـان

پێک دێـنن، خـاوەن ٩٠٪ ی داهـاتی ئـەم جیهانـەن! هـەروەها ئـەو ماڵپەڕانـە هـانی سـازدەرانی هەڵمەتەکانی نارەزایی دەدەن کە هەواڵ و وێنە پێشکەش بکەن دەربارەی چالاکیی رۆژانە لـە جیهـان و بابەتی جۆراوجۆر دەربارەی شوێنەکان و پەیوەندیی جوگرافییان لە گەڵ پرۆسە جیهانگەراییەکانی وەکـو بازرگانی و وەبەرهێنان و قەرزە دەرەکییەکانـدا،. بـۆ نموونـە، بزوتنـەوەی زاپاتیسـتا لـە مەکسـیك و سەرکردایەتییەکەی سەرقافڵەی بەشی زۆری ئەو وەبەرهێنانە بوون لە بـواری ئینتـەرنێت و جۆرەکـانی تری میدیا. لە سەرەتای سالآنی نەوەتەکانیشدا، بزوتنەوەکە ئەوەی خسـتە روو کـە میـدیا تـوخمێکی زۆر گرنگ بووە لە خەبات و هەوڵدان بۆ بەرەنگار بوونەوەی حکومـەتی مەکسیك، بازارەکـانی دارایـی نێودەوڵەتی، و سیستمی ئابووری جیهانییش. بەلاّم ئەو شێوازە بەکارهێنانـەی ئینتـەرنێت لـە لایـەن زاپاتیستاوە جێگای سەرسوڕمان بوو، چونکە ئەو کاتە پەیوەندی ئینتەرنێـت لە باشـووری مەکسـیك زۆر لاواز بوو. بەلاّم لە ماوەی دوو ساڵ لە هێرشی پێچەوانەی بزوتنەوەکە بۆ سـەر لیبراڵیزمـی تـازە، بەرێوەبەرانی بزوتنەوەی ناوبراو بە بەکارهێنانی ئینتەرنێت و ئیمەیڵ، زنجیرەیەك کۆبوونـەوەیان لەسـەر ئاستی کیشەوەرەکان ولەسەر ئاستی نێودەوڵەتییش لـە سـالآنی ١٩٩٦ و ١٩٩٧ دا رێکخسـت کـە هەزاران کەسی وەکو بەرهەمهێنەری فیلمـی ئـەمریکی "ئۆلیڤـەر سـتۆن" بەشـدارییان تێـدا کـرد. هەروەها "مارکۆس" ی سەرکردەی کاریزماتیکی زاپاتیستا، ئینتەرنێتی بۆ ناساندنی داواکارییـەکانی رێکخراوەکەی لە دژی بێبەش کردنی خەڵك لـە خاوەنـدارێتی زەوی، بـە پاشـکۆ کردنـی ئـابووری، و جیاوازی نەژادیی بەکار دەهێنا . لە هەمان کاتـدا هـانی پتـەوکردنی هەماهـەنگی لـە نێـوان تـۆڕە ئەلیکترۆنییەکان لە مەکسیك و ئەمریکای لاتین و شوێنەکانی تری جیهان دەدا. ئەڵبەتـە ئینتـەرنێت بووەتـە کەرەسـتەیەکی گـرنگ بـۆ بـەردەوام بـوونی خـەباتی بزوتنەوەکـە و هـەروەها رێگایـەکی سەرکەوتوویشە بۆ پشتیوانی کردنی تاك و گروپەکانی تر تا بتوانن تێگەیشـتنی جیـاواز بـۆ ئـابووری جیهانی، بازارەکانی دارایی نێودەوڵەتی، و ئابووری مەکسیکیش دروست بکەن.

گومان لەوەدا نییە کە کۆنترۆڵکردنی ئەو زانیارییانەی لە رێگـای ئینتەرنێتـەوە بـلاّو دەکرێنـەوە کارێکی زۆر دژوار و گرفتاوییە، بە تایبەتی بە هۆی هەوڵی بەردەوامی هاککـەرەکان بـۆ لاواز کردنـی خۆپارێزیی دامەزراوە حکومییەکان لەم بارەیـەوە. لـە دوای هێرشـەکانی ١١ی سـیپتەمبەری سـاڵی (٢٠٠١) یش، کۆنگریسی ئەمریکا "یاسای نیشتمانی" ی پەسـەند کـرد کـە دەرفـەت بـە دەزگـا جێبەجێکارەکان و ئاژانسە سەرەکییەکانی وەکو ئاژانسـی ئاسایشـی نیشـتمانی دەدات تـا چـاودێری ئالۆگۆڕی ئینتەرنێت و ئیمەیڵی ئەو کەسانە بکەن کە گومانی ئەوەیان لێ دەکرێت چالاکی زیانبـەخش بە بەرژەوەندی ئەمریکا ئەنجام دەدەن. ولآتانی تری وەکو بەریتانیاش لـە لای خۆیانـەوە هـەوڵیان داوە

بە چاودێری و کۆنترۆڵی زانیاریی کەسە جێی گومانەکان بکەن. ئەڵبەتە چاودێری کردنی تاك و گروپەکان بە ناوی دژە تیرۆرەوە، زۆر گرنگ بووە بۆ ئەو حکومەتانەی کە هەوڵ بۆ گەڕاندنەوەی نەخشەی جیۆپۆلیتیکی ولاَتە خاوەن سەروەرییەکان و سنوورەکان و هەرێمە نیشتمانییەکان دەدەن. بۆ نموونە حکومەتی چین سوور بووە لەسەر ئەوەی کە "گوگڵ" ە چینییەکە رێگای لە دەستکەیشتنی بەکاربەران بە ماڵپەڕەکانی لایەنگری دیموکراسی و وێنەکانی کوشتارگەی گۆڕەپانی (تیانانمین) لەو ولاَتە گرتووە. بەلاَم ژمارەیەك لە هاککەرەکان کە زۆربەیان لە ئەمرکادان وەکو (www.cultdeadcow.com)، هێشتا سوورن لەسەر هەوڵەکانیان بۆ شکاندنی ئەو دیوارە ئەلیکترۆنییەی کە حکومەتی چین بەمەبەستی رێگا گرتن لە دەستگەیشتن بە ماڵپەڕە قەدەغەکراوەکان دروستی کردووە.

ئەنجامەکان

ئەم بەشە نیشانی دەدات کە چۆن لێکۆڵینەوە لە جیۆپۆلیتیکی گشتی بە ئاماژە کردن بە جۆرەکانی دیکەی میدیا ئەنجام دەدرێت، و چۆنیش دەکرێ پەرە بەو لێکۆڵینەوە بدرێت تا هۆکارە میدیاییەکانی وەکو رادیۆ و مۆسیقاش بگرێتەوە. هەرچەندە جۆرە باوەکانی میدیا وەکو رۆژنامەو تەلەفزیۆن و رادیۆ زۆر بایەخدارن لە دروستکردن و گواستنەوەی هەواڵەکان لە سەرانسەری جیهاندا، بەلاَم ئەوە ئینتەرنێت و بەرنامەکانی هاوشێوەیەتی وەکو بلۆگینگ و پۆدکاستە کە سەرنجی زیاتری ئەو کەسانە رادەکێشن کە بایەخ بە جیۆپۆلیتیکی گشتی دەدەن. لە کاتێکیشدا کە پەیوەندی ئینتەرنێتی لە زیادبووندایە بە تایبەتییش لە رۆژهەلاَتی ناوەڕاست، ئینتەرنێت نەك تەنها دەرفەت بۆ بینەرانی دەخولقێنێت تا دەستیان بە سەرچاوەی جۆراوجۆری هەواڵ رابگات، بەڵکو بۆ ئەوەی بیروبۆچوونەکانی خۆیانیش بە شێوەی راستەوخۆ ئاڵوگۆڕ بکەن. بەلاَم لەو ولاَت و ناوچانەی کە رای گشتی لە ژێر کۆنترۆڵی حکومەتدایە،بوونی بلۆگەرەکان گرنگتر دەبێت، هەرچەندە دەکەونە ژێر رەحمەتی تەنگ پێ هەڵچنین و زیندانی کردن و چاودێریی بەردەوامیش. ئەوەتا دەبینین چۆن بلۆگەرە ئێرانییەکان لە رێگای ئینتەرنێتەوە وێنەیەکی سەرنجڕاکێش دەربارەی ئێرانی هاوچەرخ نیشان دەدەن و لە هەمان کاتدا رای جیاواز و نەیارانەی خۆیان سەبارەت بە سیاسەتی دەرەوەی ئێران دەخەنە روو. راو بۆچوونەکانیش ئەوە روون دەکەنەوە کە بۆچی زۆرێك لە چاودێران و نوسەرانی ئەلیکترۆنی لە هێزی سەربازی ئەمریکا و ئیسرائیل و پاکستان و هند و چین دەترسن بە تایبەتییش کە ئەو ولاَتانە، بە پێچەوانەی ئێرانەوە، خاوەن کۆگای گەورەی چەکی کۆمەڵکوژن.

بەڵام نابێت بۆ یەك ساتیش بڕوا بەوە بێنین کە شێوازەکانی تازەی میدیا وەکو بلۆگ لە شوێنەکانی تری جیهاندا گرنگ نین. بۆ نموونە لە ئەمریکادا نوسەر و ئەکادیمییە لیبراڵەکان هەمیشە ئەفسوسی ئەوە دەخۆن کە بەشی زۆری میدیای باو لەو وڵاتەدا پشتیوانی لە شەڕی دژە تیرۆری ئیدارەی بوش دەکات. سایەتە ئەلیکترۆنییەکانی وەکو (www.thinkprogress.com) و (www.dailykos.com) کە لە نەبوونی دەرفەت بۆ دەربڕینی راو بۆچوونی پێچەوانە بێزارن، چاودێری میدیای باو و بلۆگە راستڕەوەکان دەکەن و تەرکیز دەخەنە سەر ئەو شێواندن و بەلاڕێدا بردنەی کە لە سیاسەتی نێوخۆ و دەرەوەی ئەمریکادا پەیڕەو دەکرێت. یەکێك لە گرنگترین هەوڵەکانی (www.thinkprogress.comda) یش لەم بارەیەوە ئەوەبوو بوو کە داوای ئەنجامدانی گۆڕانکاری لە بەرنامە دیکۆمینتییەکەی تەلەفزیۆنی ABC کرد بە ناونیشانی "رێگا بۆ ٩/١١"، چونکە چاودێران بڕوایان وابوو کە فیلمەکە پڕ بووە لە هەڵە و ناوبانگ زڕاندن لە رێگای تۆمەتبارکردنی ئیدارەی سەرۆك "کلینتون" بە خاو و نابەرپرس لە بەرامبەر هەڕەشەی روو لە هەڵکشانی چەکدارە ئیسلامییەکان. هەر بۆیە کەناڵەکە ناچار کرا بە لابردنی ئەو بەشانەی بەرنامەکە کە باسی ئەوە دەکەن گوایا سەرۆك کلینتون ئەوەندە بە کێشەکەی مۆنیکا لوینیسکی سەرقاڵ بووە کە نەتوانێت وەکو پێویست بایەخ بە بابەتەکانی ئاسایشی نیشتمانیی وڵات بدات. ئەو ماڵپەڕە ئەلیکترۆنییانە توانیویانە بە پشتیوانی بەرپرسانی پێشووی ئیدارەی سەرۆك کلینتون، بۆچوونێکی گرنگ و پێچەوانە نەك تەنها بۆ پاساو هێنانەوە بۆ درێژەدان بە شەڕی دژە تیرۆر دروست بکەن، بەڵکو بۆ ئەو بۆچوونەی لایەنگرانی سەرۆك (بوش) یش کە دەڵێت تەنها کۆمارییەکان دەتوانن ئاسایشی ئەمریکا لە بەرامبەر هەڕەشەی چەکدارە ئیسلامییەکان بپارێزن. بێگومان لەم کەش و هەوا ناجێگیرەشدا، بیرکردنەوەی جیۆپۆلیتیکی زۆر گرنگ و چارەنوسساز دەبێت.

ژێدەرەکان

بەشی یەکەم

وتەکەی چیرچڵ لەم سەرچاوە وەرگیراوە:

www.churchilspeeches.com

وتەی ترومان لەم ماڵپەڕە دەست دەکەوێت:

www.presidency.uesb.edu/ws/index

وتاری ساڵانی (٢٠٠٢) و (٢٠٠٣) ی جۆرج بوش لەم ماڵپەڕە دەست دەکەون:

www.whitehouse.gov/news/releases/2002

www.whitehouse.gov/news/releases/2003

وتەکەی سەرۆک ئەحمەدی نەجاد لێرە وەرگیراوە:

www.guardian.co.uk/iran/story

کۆمێنتەکانی ساڤیج لەم سەرچاوە وەرگیراون:

www.commondreams.org

وتەکەی ساڵی (١٩٩٩) ی بیل کلینتون لەم ماڵپەڕە دەست دەکەوێت:

www.pbs.org/newshour/bb/europe

بەشی دووەم

Gearóid س Tuathail, *The Geopolitics Reader* (Routledge, 2006), p. 1.

Frederick Sondern, 'The Thousand Scientists behind Hitler' *Readers Digest*, 1941).

EdmundWalsh, *Total Power* (Doubleday, 1948), p. 21.

H. Kissinger, *The White House Years* (1979), p. 598, and his

comments about Chile are available at:
http://en.wikipedia.org/wiki/Chilean_coup_of_1973

بەشی سێیەم

J. Nye, 'The Decline of America's "Soft Power" ', *Foreign Affairs*, 83
(2004), 20.

بەشی چوارەم

W. H. Auden's poem:
http://www.gametec.com/poemdujour/Sept1.1939.html

P. van Ham, 'The Rise of the Brand State', *Foreign Affairs*, 80 (2001), 2.

W. Connelly, *Identity/Difference* (University ofMinnesota Press, (2002), p. 64.

J. Agnew, *Making Political Geography* (Arnold, 2002), p. 143.

بەشی پێنجەم

F. D. Roosevelt's radio address is available at:
http://www.presidency.ucsb.edu/mediaplay.php?

Yves Lacoste, 'An Illustration of GeographicalWarfare', *Antipode*, 5(1973), 1.

H.Mackinder, 'On Thinking', in M. Sadler (ed.), *Lectures on Empire* (printed privately, 1907), p. 37, and 'The Geographical Pivot of History', *Geographical Journal*,

13 (1904), p. 422. His ‘dictum’ referred to in *The Nazi Strike* comes from *Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction* (Constable & Co., 1919), p. 60

Bowman: American Geographical Society Archives, Bowman Papers: Letter from Bowman to Frank Debenham, July 12, 1929.

R. Strausz-Hupe, *Geopolitics: The Struggle for Space and Power* (G. P. Putnam&Sons, 1942), p. 7.

Robert Fisk: http://www.countercurrents.org/fisk070107.htm